DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13719

Busk Memorial Book

Sefer Busḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Busk : le-zekher ha-ḳehilah she-ḥarevah / ʻcba-ʼarikhat Avraham Shayari.
IMPRINT	343, vii p. : ill ; 24 cm.
DESCRIPT	Jews -- Ukraine -- Busk.
SUBJECT	Busk (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Busk.
	Shayari, A. (Abraham)
ADD'L NAME	Busk, in memory of our community
ADD'L TITLE	Sefer Busk : le-zekher ha-ḳehilah she-ḥarevah / ʻcba-ʼarikhat Avraham Shayari.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר בוסק / לזכר הקהילה שחרבה

ספר בוסק

לזכר הקהילה שחרבה

בעריכת
אברהם שיירי

בהוצאת ארגון יוצאי בוסק בישראל

נדפס בישראל
Printed in Israel
תשכ״ה — 1965
דפוס מ. סוכובולסקי בע״מ, חיפה

התוכן - אינהאלט

דבר הועד

באסיפת האזכרה בחוהמ״פ תשכ״ב, 22.4.1962, בחיפה, בנוכחות האורחים עסקנינו הה׳ אשר פדווא, שמאי ציפער ורעיתו מרי מניו־יורק, צבי פליסר מוינה, הוחלט, לפי הצעת היושב־ראש מר א. שיירי להנציח זכר קרבנות עירנו בשואת מלחמת העולם השניה על־ידי הוצאת ספר־זכרון.

האסיפה החליטה ומספר מצומצם ביותר של עסקנים קבלו על עצמם התפקיד לבצע ההחלטה הלכה למעשה ולתרגמה לשפת מעשים. ודא עקא: נתקלנו בקשיים רציניים באיסוף חומר עובדתי, והורגש חוסר משווע בתמונות ותצלומים מהעיר גופא בכלל ומתקופת השואה בפרט.

תקציב מתקבל על הדעת לא עמד לרשותנו ומשום כך לא אופשרה מסירת העריכה לבעלי מקצוע העוסקים בשכר.

אין ספק, כי היקפו, מספר הצילומים שיש להם ערך צבורי, הנם בבחינת חסר בה׳ הידיעה. אולם בהתחשב עם האמצעים, אשר עמדו לרשותנו, ובהתחשב עם זה, שהעבודה נעשתה בהתנדבות, גם זו לטובה.

את פרקי ההיסטוריה ביידית כתב המלומד־הרכז של „יד ושם״ מר נחמן בלומנטל. בעברית ובאנגלית כתב מר א. שיירי. למר בלומנטל אנו מביעים רחשי הוקרה ותודות.

מעל דפי הספר מן הראוי לברך את מר אברהם שיירי, יושב־ראש הועד, ב„יישר כח״. הודות למאמציו ואמונתו הבלתי מעורערת בצדקת דרכו־שאיפתו להגשמת הרעיון, יכלנו למשימה רבת המכשולים.

הננו מודים למוסדות וליחידים בכל אתר ואתר ולידידינו בניו־יורק, אשר נתנו ידם לביצוע ההחלטה ולהוציאה אל הפועל.

לחסידי אומות העולם בני עירנו וביחוד למשפחת מלקיעביץ אשר שמו נפשם בכפם להצלת נפשות, נתנה מחסה בביתם לחמש בנות העיר והודות לה

ניצלו וארבע מהן חיות עמנו בישראל — כבוד ויקר!

ספר־הזכרון מוקדש לזכר הקרבנות היקרים בני עירנו, שניספו על לא עוון בכפם, אשר נכרתו והוכחדו בידי קלגסי־היטלר ועוזריהם מכל הלאומים.

ישמש הספר עדות נוספת לדראון עולם, כפרק מחריד ביותר בתולדות האנושות בכלל ועם ישראל בפרט.

סבא של איל

בשם הועד

אברהם שיירי (יו"ר), סילויה קנוסוף (גזבר), ישעיהו קרוון (מזכיר)
שמואל שרי, מנוס פדווא.

דאס ווארט פונם קאמיטעט

דעם 22 סטן אפריל 1962, אויף דער אזכרה פארזאמלונג אין חיפה מיט דער באטייליקונג פון אונדזערע חשובע געסט און כלל טוער: אשר פאדווע, שמאי ציפער און זיין פרוי מערי פון ניו־יארק און צבי פליסער פון ווין, איז באשלאסן געווארן צו פאראייביקן דעם זכר פון דער אומגעבראכטער יידישער קהילה אין בוסק דורכן ארויסגעבן א יזכור בוך.

די געצייילטע חברים וועלכע האבן גענומען אויף זיך דעם שווערן עול פון דער דאזיקער שליחות האבן זיך אנגעשטויסן אויף קאלאסאלע שוועריקייטן ביים זאמלען מאטעריאלן וועגן שטעטל הן פון פאר דער מלחמה און הן פון דער צייט פון יידישן אומקום. עס האט אויך געפעלט א אנטשפרעכענדיקער בודזשעט כדי צו קענען איבערגעבן די ארבעט אין די הענט פון שרייבער און רעדאקטארן־שפעציאליסטן. מען האט דעריבער געמוזט מאכן די גרויסע ארבעט מיט די באשיידענע מיטלען און מיט די אייגענע הענט.

עס פעלן דעריבער אינם בוך פיל היסטארישע פאטאגראפיעס און דאקומענטן וועלכע וואלטן געדארפט בולטער אילוסטרירן דאס לעבן און שאפן פון אונדזערע קדושים, אבער מיר האבן געטאן אלץ וואס עס האט זיך געלאזט טאן אין אונדזערע באדינגונגען מיט די זייער באשיידענע מיטלען וואס זענען געשטאנען אין אונדזער רשות.

דעם היסטארישן טייל אין יידיש, האט געשריבן דער באקאנטער געלערנטער, שואה־פארשער און רעדאקטאר פון „יד ושם" נחמן בלומענטאל וועלכער פארדינט דערפאר אן אמת'ן יישר כוח.

דעם היסטארישן טייל אין עברית און אין ענגליש האט געשריבן דער פארזיצער פון אונדזער פאריין אברהם שיירי, וועמען מיר ווילן ביי דער געלעגנהייט באדאנקען פאר זיין אומדערמידלעכער ארבעט ביים ארויסגעבן דעם יזכור בוך. אברהם שיירי איז געווען דער פארשלאג געבער און רעדאקטאר און בלויז א דאנק זיין שטארקן ווילן און עקשנות איז דערמעגלעכט געווארן דאס דערשיינען פון ספר.

מיר דאנקען דא אויך אלע וואס האבן צוגעלעגט א האנט צו דער דאזיקער הייליקער ארבעט, באזונדערס אונדזערע ברידער און פריינט פון ניו־יארק.

זאלן דא צום שבח דערמאנט ווערן די חסידי אומות העולם פון אונדזער שטאט; די פאמיליע מאלקיעוויטש, וועלכע האט מיט אייגענער לעבענס־געפאר, אויסבאהאלטן ביי זיך אין שטוב פינף יידישע מיידלעך און זיי געראטעוועט אזוי ארום פון די נעגל פון דער היטלעריסטישער בעסטיע. פיר פון די געראטעוועטע מיידלעך לעבן היינט מיט אונדז אין ישראל.

זאל אונדזער בוך דינען אלס עדות פון א טראגישער און גרויזאמער תקופה אין דער געשיכטע פון אונדזער פאלק.

זאל דאס יזכור־בוך זיין די אייביקע מצבה פאר אונדזערע קדושים.

דער קאמיטעט

אברהם שיירי, סילויה קנוסוף,

ישעיהו קרוון, שמואל שרי, מנוס פדווא.

באגריסונג ווארט פון "בני ברית" אין ניו־יורק

אין נאמען פון בוסקער „בני ברית" און די בעאמטע, ווילן מיר דאנקען דעם „ארגון יוצאי בוסק בישראל" פאר געבן אונדז די מעגלעכקייט בייצוטראגן א ביסל געשיכטע פון די לאנדסלייט אין ניו־יארק. זאל דאס דינען אלס פארבינדונג פון ברודער און שוועסטער פון ביידע זייטן אטלאנטישן ים, ווייל די טיפע וואסערן האבן דערווייטערט בלויז פיזיש איינעם פונם צווייטן. מיר אין ניו־יארק און איר אין ישראל זענען רינגעלעך פון איין לאנגער קייט וואס ציט זיך איבער דורות און פלעכט צענויף אין איין גאנצקייט דעם יידישן קיום וואס איז צעשפרייט איבער אלטע און נייע היימען.

מיר אין ניו־יארק האבן אויף אונדזער בית עולם געשטעלט א מצבה די קדושים פון בוסק, איר אין ישראל שרייבט די געשיכטע, א ספר זכרון איבער דעם לעבן און אונטערגאנג פון די בוסקער יידן.

בוסק איז היינט פוסט און אויסגעליידיקט. נישטא קיין שפאר און קיין צייכן פון יידישן לעבן. מיר גלויבן און האפן, אז פון די איבערגעבליבענע וועט אויסוואקסן א נייער דור „אשר ידע את יוסף", וואס וועט פארזעצן די גאלדענע קייט און נישט פארגעסן די דאזיקע וואס זענען אונדז טייער געווען.

זאל דאס בוך אונדז דערמאנענ זייערע פריידן און ליידן. זאלן אויך אונדזערע קינדער און די קומענדיקע דורות וויסן וועגן דעם חורבן, נישט פארגעסן די נאצישע מערדער וואס האבן אונדזערע ליבסטע אויף א שוידערלעכן און טראגישן אויפן אומגעבראכט.

געבענטשט זאלן זיין די אלע וואס זענען עוסק מיטן שרייבן דעם בוך וואס וועט פאראייביקן דעם אנדענק פון אונדזערע קדושים.

אין דעם זכות זאל אייך גאט שטארקן, געבן כוח און העלפן אין אייער וויכטיקער ארבעט.

מיר בני ברית אין ניו־יארק, באגלייטן אייך מיט דער תפילה: „אנא, הושיעה נא, אנא, הצליחה נא“. יישר כוח! זייט מצליח!

אונטערגעשריבענע:

אירווינג שטולצענבערג (פרעזידענט)

אברהם זיגלער (וייס־פרעז)

שמאי ציפער (פינאנס סעקרעטאר)

נתן זיגלער (קאסירער)

סול צוקער (פראטאקאלאנט)

ישעיהו פארער (פרעז. גמילת חסד)

מרדכי לייב גרובער (חסד של אמת)

בשער

בדחילו ורחימו, תוך חרדת קודש קבלתי על עצמי את המשימה כבדת האחריות להציב מצבת־זכרון לקהילת בוסק אשר חרבה. חומר גלם לא היה בידי, כי לא שרדו פנקסים, רשימות, תעודות מהימנות כלשהם. ניטלה אפשרות הגישה לעיון במיסמכי העיר, לחטט בארכיון של בית־המשפט הממלכתי, להפוך בגנזכים של משרדי הממשלה והרשות המקומית, בהם ייתכן ונגנזו במשך מאות בשנים תעודות הנוגעות לאוכלוסיה היהודית.

אין לתאר, ממש לא יאומן כי יסופר, איך וממה התחלתי ועל מה הונח מסד העריכה, נדבך על גבי נדבך.

בת ובן עיר, חבר, ידיד, קורא נכבד!

אתך הסליחה על החומר החסר בספר. נסתמו לפני מעינות ומקורות לשאיבת ידיעות בכתב ובעל־פה וזמן פנוי לא עמד לרשותי, כי לא בן חורין אני.

לית מאן דפליג, כי מסיבות שהזכרתי לעיל — החסרתי אי־אלה ערכים כגון: מוסדות צדקה, הווי חסידי מגוון, תלמידי־חכמים, עסקנים ופעילי מפלגות, אישים וכו׳ ועל כל החסר והפגום עם הקורא הסליחה.

יהי רצון, ועל אף הליקויים ישמש הספר מצבת זכרון בזעיר אנפין לבני העיר וכל אחד ימצא בו משהו שאבד, נכרת ואיננו עוד.

קבלו נא את הספר כמושהו ללא תרעומת. כנה היתה הכוונה. עמל, יגע, יזע וזמן רב ויקר השקעתי בו.

אני מודה לכל אלה אשר לאחר פניות לא מעטות והפצרות נענו לי.

בראש וראשונה אני מודה למר נחמן בלומנטל, אשר ניאות לכתוב את פרקי ההיסטוריה באידית.

לידיד נעורים של המשורר דוד קניגסברג מבוסק, העתונאי מנדל זינגר עבור רשימתו — הערכתו — תודה!

לפרופסור דב סדן, גאון הפולקלור היהודי, עבור פרקו עשיר התוכן, תרומתו להנצחת העיר, יישר כח, כה לחי!

לסופר הדגול ש"י עגנון, עבור הפרק השלישי „מעשה קדירה" מספרו „הכנסת כלה", מוקדש לבעל העגלה ר' נטע יליד בוסק, רב תודות!

למשורר שמשון מלצר, עבור ההערכה לידידו המורה העברי האחרון בבוסק, יליד עירנו ומשוררה אלעזר שמואל ברקון — רחשי־תודה.

למזכיר הועד של ארגון יוצאי בוסק בישראל מר ישעיהו קרוון נתונה אהדתי.

לידידי מניו־יורק: האחים אשר וישראל פאדווא, רעגינה קרמניץ, שמאי ציפער ולאחרים, אשר איפשרו הוצאתו של הספר — מיטב הברכות ואיחולי הלבביים להתגשמות חלום שאיפותיהם לעליתם לישראל!

חן, חן לכולם!

אברהם שיירי
העורך

בשער

בדחילו ורחימו, מיט א הייליקן ציטער האב איך גענומען אויף זיך די גרויסע פאראנטווארטליכקייט אויפצושטעלן אן אנדענק פאר אונדזער חרוב — געווארענער קהילה בוסק. גארנישט איז געבליבן, נישטא קיין זכר פון די פנקסים פון דער קהילה און נישטא קיין שום אפיציעלע דאקומענטן וואס באציען זיך צו דער יידישער באפעלקערונג, נישט אין די ארכיוון פון רעגירונגס אמטן אדער מוניציפאלע אינסטיטוציעס. די שרעקליכע קאטאסטראפע האט אלץ אָפגעווישט דערפאר איז שווער, איצט נאָכן דערשיינען פון בוך זיך פארצושטעלן וויאזוי דאָס איז געמאכט געוואָרן און אויף וואסער פונדאמענט דאס איז געווארן געבויט. ווייל נאר די טיפע איבערגעבענקייט צום ענין — האט דערפירט צו דעם, אז היינט געפונט זיך אין דיין האנד דאס בוך פון אונדזער פארשניטענער קהילה.

שוועסטער און ברידער, שטעטישער פריינד און השובער לייענער!

זייט מוחל פארן פעלנדיקן אינעם ספר, פארן נישט דערשריבענעם. וואס עס האט זיך נאר געלאזט געפונען — געפונט זיך אין בוך, ווייל אין דער צייט וואס איז געשטאנען צו מיין דיספאזיציע האב איך אנגעשטרענגט אלע מיינע כוחות כדי אויפצוזאמלען וואָס מער פאקטן און מאטעריאלן פארן בוך.

עס איז מעגלעך אז עס זענען צו ווייניק באשריבן געווארן די אדער יענע ארגאניזאציע, יוגנט גרופע אדער סאציאלע הילפס־פאריינען וועלכע זענען געווען אזוי כאראקטעריסטיש פאר דעם יידישן בוסק פארן חורבן — איך האב אויסגעשעפט אלע מעגלעכקייטן וואס זענען געשטאנען אין מיין רשות און דענק, אז טראץ אלע פעלערן וועט דאס בוך זיין א ווירדיקע מצבה פאר אונדזערע פארשניטענע שוועסטער און ברידער און יעדער פון אונדז וועט דארט געפונען עפעס נאנטס וואס איז געווען און איז מער נישטא.

נעמט אן דעם ספר אזוי ווי ער איז אן פארווורפן, די כוונות זענען געווען גוטע.

איך דאנק די אלע וועלכע האבן זיך פאזיטיוו אפגערופן אויף מיין רוף און מיטגעהאלפן אויפצובויען דאס דאזיקע ווערק.

דעם ד"ר נחמן בלומענטאל פאר דעם היסטארישן טייל אין יידיש.

דעם זשורנאליסט מענדל זינגער — דעם געוועזענעם חבר פונעם בוסקער פאָעט דוד קעניגסבערג.

דעם שרייבער ש.י. עגנון, פארן קאפיטל „מעשה קדירה״ וואס שילדערט דעם בעל עגלה ר׳ נטע פון בוסק.

דעם פראפעסאר דב סדן, בארימטן פאלקלאריסט, פאר זיין גייסטרייכער ארבעט. כה לחי!

דעם משורר שמשון מלצר, פאר זיין אפשאצונג וועגן לעצטן העברעאישן לערער אין בוסק, אליעזר שמואל בערקון.

דעם סעקרעטאר פון פארבאנד חבר ישעיהו קאראוואן.

מיינע גוטע פריינט פון ניו־יארק, די ברודער אשר און ישראל פאדווא, רעגינא קרעמניץ, שמאי ציפער און אנדערע, פאר זייער מאטעריעלער און מאראלישער הילף און מיטארבייט.

אברהם שיירי
רעדאקטאר

פון דער רעדאקציע

דער מאטעריאל אין יידיש, פארמאגט נישט קיין איינהייטלעכן אויסלעג און די רעדאקציע געפונט פאר נויטיק אויפצוקלערן די סיבות:

א) די ארטיקלען וועלכע זענען איבערגעדרוקט געווארן פון דער אמעריקאנער פרעסע, האבן מיר בכוונה געלאזט אזוי ווי אין אריגינאל.

ב) דאס ארטיקל פון חשוב׳ן פראפעסאר דב סדן, וואס איז געשריבן אינעם אריגינעלן שטעטלדיקן דיאלעקט — גיט א דאנק דעם איבער די גענויע אטמאספער און שטימונג פון דער דאזיקער טרויעריקער און אונפארגעסלעכער צייט.

ג) אין די איבריקע ארבעטן, וואס זענען געשריבן געווארן פריי דורך פארשידענע פריינט, האבן מיר אפגעהיט די אנגענומענע כללים פון דער מאדערנער ארטאגראפיע פון דער יידישער שפראך.

א. ש.

ואלה תולדות בוסק

אברהם שיירי

ואלה תולדות בוסק

העיירה בוסק שוכנת בגליציה המזרחית, מרחק של שלשים וששה קילומטרים מהכרך לבוב (למברג), שלשים וששה קילומטרים מהעיר ברודי וכשלשים קילומטרים מזלוצ׳וב, עיר הולדתו של מחבר „התקוה" המשורר אימבר. תחנת הרכבת של בוסק מרוחקת מהעירה ששה קילומטרים ונמצאת בכפר קרסנה. תחנת קרסנה היא צומת הסתעפות של פסי מסילה המובילים לכל הכוונים; ללבוב מערבה, זלוצ׳וב—טרנופול, ברודי, רובנו מזרחה — לרוסיה. לתחנת הרכבת וממנה העירה נהגו לנסוע ב„דליז׳נסים", סוסים רתומים לעגלות, וזו היתה פרנסה, „מונופול" בלע"ז של אחדים מיהודי בוסק.

בנין תחנת הרכבת — הקיסר קרל מבקר בקרסנה

השם בוסק BUSK מוצאו מהמלה הרוטינית „חסידה" ומשום כך גם סמלה של העיר „חסידה". הסמל בדמות חסידה מעשה ידי חרש הוצמד לגגון של קיוסק בככר השוק של העירה RYNEK.

בוסק בנויה על גבעה, מוקפת נחלים ונהרות. הנהר המפורסם הנודע **בוג** BUG חוצה את העירה לשניים ולתוכו ממזרח משתפך **הפלטב** PELTEW וממערב זורמים לתוכו הנחלים — רוקיטנה וסולוטבינה. עם הפשרת השלגים באביב, הנחלים והנהרות עוברים על גדותיהם והעירה דומה לאי קטן בים, לכעין „ונציה" בזעיר אנפין. בשוך השטפונות ונסיגת המים — משאירים מאחוריהם על כרי הדשא והאחו הנרחבים אשר מסביב לעיר אגמי מים וביצות וזוהי גם סיבת הריבוי של קני החסידות בסביבה.

העירה מוקפת ששה פרברים מאוכלסים פולנים ורוטינים עובדי אדמה, בעלי מלאכה ואחרים. בכל פרבר התגוררו מספר משפחות של יהודים, אשר עסקו בחקלאות, מסחר קמעוני כמו: מכלת, מכירת סיגריות, „טראפיק", סוחרי בקר ותבואה וגם בעלי מלאכה זעירים.

שמות הפרברים:

1) ליפי בוקי,
2) ניעמיעצקי בוק,
3) דלוגה סטרונה,
4) קרוטקה — סטרונה,
5) וולאני,
6) פודזאמצ'ע.

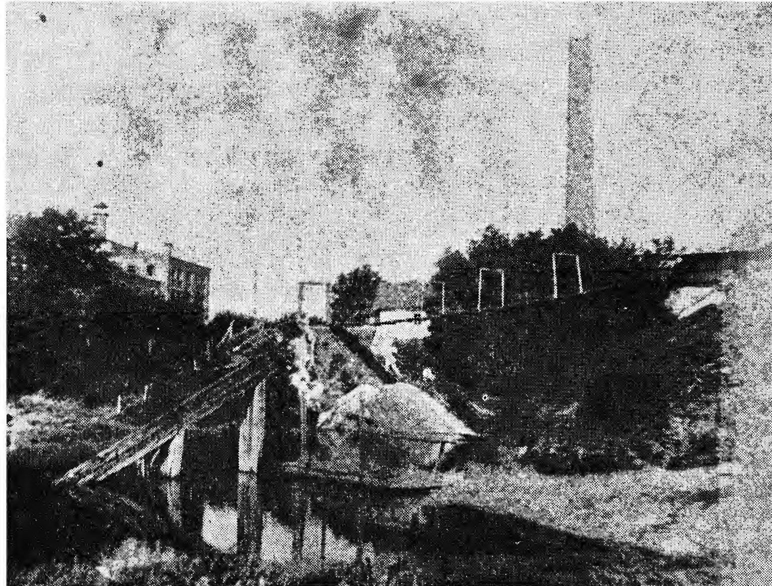
בוסק היתה מבחינה אדמיניסטרטיבית כפופה לשליט, קצין המחוז STAROSTA ומקום מושבו בעיר הסמוכה קמיונקה סטרומילובה ולשלטונות הממונה על הגליל כולו בעיר טרנופול WOJEWODZTWO.

סביבת בוסק עשירה בחקלאות וביערות עד וזה איפשר לאכרי הכפרים לעסוק בגידול בקר, סוסי עבודה ומירוץ ויהודי בוסק באו במגע מסחרי עם האכרים וסחרו בבקר ותבואה במובן הרחב ביותר של המושג והתפרנסו בכבוד.

מספר רב של חוות חקלאיות בכפרי הסביבה היו בבעלותו של הרוזן באדני. פולני, פטריוט אוסטרי ממקורבי משפחת המלוכה ההאבסבורגית בוינה. ארמונו המפואר של הרוזן באדני נבנה בגן נוי, „פארק", בטבורה של העיר. יהודי בוסק ובעיקר סוחרי הבקר, התבואה והעצים (יערות) היו מבאי ארמונו של הרוזן, אשר קיים בתוך העיר עצמה משק חקלאי, גן ירק ופרחים. הרוזן העדיף וביכר לסחור עם יהודים דוקא, איפשר להם להתפרנס מחוותיו ויערותיו. בבוסק עצמה היה לרוזן גם בית חרושת לבירה BROWAR.

הרוזן קזימיעז' באדני עסק במדיניות פעילה ולפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה שימש ראש ממשלתו של המלך פרנץ יוסף הראשון לבית האבסבורג בוינה. הרוזן ביקר לעיתים מזומנות בעירו בוסק והתגורר כמובן בארמונו. הרבה להתעניין במצבם של יהודי העיירה, אף ידע לקרוא רבים מ„יהודיו" בשמותיהם הפרטיים ושוחח עמהם באידית „מאמע לשון". מספרים, כי לא פעם דאג לפטור דלי היכלת מתשלום מיסים עירוניים. זאת ועוד; מדי בוקר נהג הרוזן „גראף" בלע"ז לסייר ברחובות העיר רכוב על סוסתו הלבנה. ברחוב

הראשי מול הככר־השוק היה גר בעל החנות לסיד בשם ראובן גראף. הרוזן „גראף" מיהר והקדים לברך את סוחר הסיד אשר עמד בפתח חנותו: „גוט

בית חרושת לבירה

מארגען, הער גראף" הפירוש: בוקר טוב, אדוני הרוזן—(גראף) לסוחר הסיד. מן הראוי לציין, כי נכדו, השריד היחיד ממשפחת הרוזן באדני, קזימיעז' חי כקרדינל במינזר השתקנים בעיר הקדושה לנוצרים בפולין צ'נסטוכוב.

בוסק, לפי מקורות היסטוריים, היא עיר עתיקת יומין. כבר במאה האחת עשרה נלחמו על בעלותה נסיכים ורוזנים פולניים והעיר עברה מידי נסיך אחד למישנהו והחל מהמאה התשע עשרה היתה בוסק בבעלות משפחת הרוזנים באדני. על מועד מדוייק לבוא היהודים לבוסק אין מקור מוסמך. אולם בשנת 1510 הוציא המלך זיגמונט הפולני צו, כי למועצת העיריה ייבחרו רק נוצרים. מצו בלתי משתמע לשתי פנים זה מסיקים, כי כבר היו בה תושבים יהודים. כ"כ ממשפטים אשר התנהלו נגד יהודים בשנים 1500 והלאה אפשר ללמוד, כי היתה קיימת גם עיר עתיקה ובה רובע יהודי, הוה אומר „גיטו".

לפי מקורות מהימנים, היתה בוסק קהילה מבוססת אם כי מבחינה ארגונית לא הוו קהילה עצמאית, אלא מסונפת ונתונה למרות קהילת לבוב. במאה השבע עשרה עם התגברות המאבקים הפוליטיים בפולין וביחוד באיזוריה המזרחיים, ירד מאד מעמדם של יהודי העיר ונתדלדלו לחלוטין וכמו בכל ערי פולין, נהרגו גם בבוסק הרבה מתושביה היהודיים. בסוף המאה השבע

עשרה יש הוכחות ברורות, כי יהודי בוסק, כארבע מאות נפש, היו עניים הנלחמים קשות על קיומם היום יומי.

הודות לעובדה שבוסק מבורכת בנהרות ובנחלים, הפכה לנקודה אסטרטגית במלחמות של כל הדורות. כל חזית לא פסחה על העיר וכל צר ואויב התבצר והתחפר מעבר לנהר בוג הן בהתקדמויות והן בנסיגות הואיל ולפי תנאי הזמן ואמצעי הלחימה בימים ההם היה הנהר בוג משמש מכשול טבעי־רציני להתקדמות צבאות מתקיפים. העיר היתה איפוא מופגזת משני כווני החזית. בתיה נהרסו ונשרפו. תושביה נהרגו ונשדדו וכרגיל יותר מכל התושבים סבלו היהודים; מהטטרים, הטורקים, השודים, הקוזאקים, הרוטינים, הבולשביקים והפולנים.

בשנת 1772 באה יציבות שלטונית על חלקי פולין המזרחיים וגליציה עברה לדאגת השלטונות של המונרכיה האוסטרית, אשר שקדה לבנות הריסותיה וכל המחוז של בוסק על כפריה קם לתחיה וחל שיפור ניכר בשטח הכלכלי ובמובן החברתי. מלכי בית הבסבורג האחרונים: הקיסר פרנץ יוסף הראשון וקרל הראשון הנהיגו משטר ליברלי בגליציה והושלט בה יחס סובלני לגבי היהודים ודתם.

החל משנות השישים של המאה התשע עשרה, הוטב המצב הכלכלי של היהודים בכל חלקי שטח החסות האוסטרית — וגם בבוסק עבר כל המסחר או כמעט כולו לידי היהודים. מבחינה חברתית, קהילתית נהנו היהודים מחופש יחסי, מכעין אוטונומיה פנימית מסויימת. הותר ליהודים לרכוש אדמה, חוות חקלאיות ויהודי בוסק חכרו אחוזות, קנו מגרשים בעיר ובנו בתים.

בעת ההיא חי ופעל רבות בבוסק משכיל יליד המקום ד"ר ליאו שפס. שפס גמר חוק למודיו בפקולטה לרפואה בלבוב, השתלם בוינה, חזר לבוסק ושימש בה רופא ועסקן צבורי ופעל רבות בשטח התברואה בקרב האוכלוסיה היהודית.

בנו של הרופא שפס, מוריץ, גם כן יליד בוסק (1833), למד בגימנסיה ובאוניברסיטה בלבוב ומשנת 1854 למד רפואה בוינה. לא סיים למודיו או שנות השתלמויותיו, אלא התמסר לעתונאות. למוריץ שפס היתה בשנים 1882 ואילך השפעה עצומה על בית המלוכה בוינה וביחוד אחרי שהתידד עם יורש העצר רודולף, אשר התאבד ב־31.1.1889 במאירלינג. שפס הטיף בעתונו „נייעס וינער טאגבלאט" למשטר ליברלי דמוקרטי, — לטובת אוריינטציה פוליטית אוסטרית צרפתית, במקום ההתקשרות עם גרמניה הפרוסית.

יליד בוסק מוריץ שפס קיים גם איפוא יחסי ידידות עם מדינאי צרפת כמו: ג'ורג' קלמנסו ואחרים. קשריו עם מדינאי וסופרי צרפת היו מן ההדוקים ביותר. די לציין את העובדה, כי בתו של מוריץ סופיה נישאה לפאול קלמנסו, אחיו של ג'ורג' הנמר הגדול, פאר המדינאים של צרפת בסוף המאה הקודמת ובמאה העשרים, ראש ממשלת צרפת במלחמת העולם הראשונה.

אם כי אין לזה כל קשר לתולדות בוסק, אולם לשם המחשת אישיותו ומעמדו של מוריץ שפס בצמרת החברה הצרפתית, מן הראוי לסקור בקצרה מיהו קלמנסו האיש, אשר את ידידותו רכש יליד בוסק:

ג׳ורג׳ קלמנסו (1929 — 1841) רופא, עתונאי בחסד עליון. לחם ללא ליאות נגד עוות הדין ביחס לדרייפוס והטיף להפרדת הכנסיה מן המדינה. מ־1871 חבר הפרלמנט וראש המדברים של הרדיקלים בצרפת. סנטור. בשנים 1906—9 ו־1917 עד 1920 ראש הממשלה (ממשלת הנצחון) ומיניסטר המלחמה. נשיא ועידת השלום של ורסאיל. הוא הכריע בקביעת נוסח הפשרה של חוזה ורסאיל.

מספרים, כי ביום בו חגגה צרפת יחד עם בנות בריתה את יום הנצחון על גרמניה והמוני העם שרו, רקדו והריעו בחוצות פאריס, הסתגר קלמנסו במשרדו והזיל דמעות, באשר לדעתו, לא היה זה נצחון מלא וסוף המלחמה. כבר אז חזה קלמנסו, כי גרמניה תשוב להתכונן למלחמת נקם וקרבנה הראשון תהיה צרפת. לדעת קלמנסו, בניגוד לעמדת נשיא ארצות הברית וילסון, היו צריכים לחלק את גרמניה בין בנות הברית המנצחים לאלתר והיה נמנע אסון מלחמת העולם השניה!

ג׳ורג׳ קלמנסו כמתואר, היה ידידו של שפס יליד בוסק ואף מחותנו. (יש להעיר, כי בתו סופיה לא המירה דתה ונישאה לפאול בנשואין אזרחיים). הדבר מוכיח באיזו מידה היכה שפס והעמיק שרשים בחיי החברה של אוסטריה וצרפת ומה גדולה היתה השפעתו על מדינאים וסופרים בתקופה הקלסית של צרפת המתקדמת והצועדת בראש העולם הנאור.

בהשפעת מוריץ שפס, ביקר ג׳ורג׳ קלמנסו בבוסק וגם את קבר אביו של מוריץ בבית הקברות היהודי. אחר הביקור בבוסק כתב קלמנסו מאמר, בו הוא מתאר את תושביה היהודיים בערך כדלקמן:

פרט לחסידות, אוזים ובר־אוזים, מיושבת בוסק ע״י יהודים אדוקים ועניים מרודים. עוסקים במלאכת יד ובכל מיני ענפי מסחר זעיר, „רוכלות״. יהודים אלה לבושים בגדים קרועים בלויי סחבות ואין ספק שלא מטעמי חסכון, אלא מחמת העוני בו הם חיים ופשוט מעוררים רחמנות. קשה לקבוע אם הם מצטערים על מצבם העלוב, הואיל והם מחייכים תמיד תוך כדי התרפסות[1].

על אף העובדה, כי שפס היה מדינאי, עתונאי, הוגה דעות רעיונות מתקדמים, התחנך וחי בוינה בחברת רוזנים, נסיכים, מדינאים וסופרים וכו׳, בכל זאת לא התכחש ליהדותו כדרכם הנפשעת של רוב המשכילים של התקופה ההיא, לא בז לעמו ולא התבייש בעיר מולדתו. ביקר בה במטרה להשתטח על קבר אביו.

השם „שפס״ לקוח ובא כנראה מהשם „שבתאי״ (צבי). לפי מקורות בלתי מהימנים היו בבוסק לתנועה המשיחית של שבתאי צבי מעריצים או נקרא להם חסידים, נוטים־אוהדים ויש טעם להסתמך על הגירסה, כי משפחת שפס נגררה גם היא אחרי השבתאים ואחרי כן פנתה עורף לתנועה, חזרה בתשובה וסיגלה לעצמה את השם „שפס״, הוה אומר: השם השתבש מ„שבתאי״ ל„שפס״.

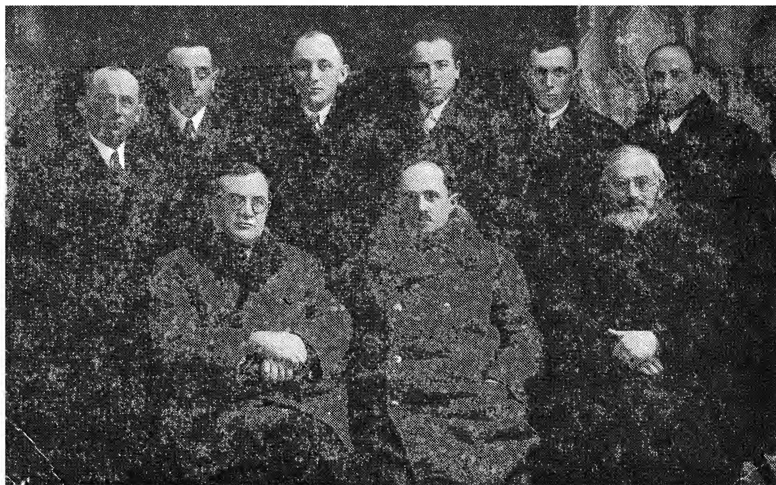
---

1 המאמר של קלמנסו מתפרסם במלואו בתרגומו האנגלי:
AT THE TOOT OF SINAI — BUSK

מוריץ שפס נפטר בשנת 1902 בוינה. בן 69 היה במותו.

מספר שנים לפני מלחמת העולם הראשונה ב־1914 עם הווצרות אפשרויות הגירה לאמריקה הצפונית, נטשו את העיר בעלי מלאכה מחוסרי עבודה וחסרי מקצוע, אשר קרקע הקיום בבוסק נשמט מתחת לרגליהם, והגרו לאמריקה. ביניהם קרוון, קיהן, אחריהם מקס קרמניץ ורעיתו רעגינה העסקנית רבת הפעלים, כיום נשיאת ארגון הנשים יוצאות בוסק בניו יורק.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, מילטו רבים מתושבי בוסק היהודיים נפשם מפני הפולש הרוסי. פליטי בוסק נדדו ובחלקם הגיעו עד לבירת אוסטריה וינה, אחרים נקלעו לבוהמיה ולמונקץ שבהונגריה. הפליטים הסתגלו עד מהירה לתנאים החדשים בחבלים אשר אליהם לא הגיעו חזיתות המלחמה, שם הסתדרו איכשהו, ניצלו את הקוניוקטורה של שנות המלחמה ובחלקם לא חזרו עוד לבוסק. עם גמר מלחמת העולם והתמוטטות המשטרים המונרכיים כמו: הממלכה האוסטרית, הגרמנית והרוסית ועל חורבותיהן קמו מדינות דמוקרטיות עצמאיות, עברה גליציה אחרי קרבות בין רוטינים, בולשביקים ופולנים, לידי פולין העצמאית. המלחמה העולמית מ־1914 עד 1918 ולאחר מכן המלחמות הלוקליות, אשר לא

ועד ציוני מקומי עם ד"ר קוטן.

פסחו על בוסק, רוששו את האוכלוסיה היהודית ושוב עם פתיחת שערי הכניסה לאמריקה פרץ גל הגירה, גברה והלכה בקרב יהודי בוסק חסרי תקוה להסתדר מחדש ההגירה לארצות הברית. בין מהגרים אלה נמנים גם איפוא חשובי עסקנינו בניו־יורק: שמאי ציפער והאחים ישראל ואשר פדווא ואחרים.

החל משנת 1920, עם התבססות המשטר הפולני בבוסק, חזרו לאט לאט החיים למסלולם התקין, הגם מלווים לעתים בהתפרצויות וגזירות אנטישמיות.

בהשפעת תנועת התחיה הלאומית בעולם, התארגנו בעיר תנועות נוער ומפלגות פוליטיות־ציוניות. בעזרת יוצאי בוסק בבוסטון שבאמריקה נוסדה קופת גמילות חסדים לעזרה הדדית ובראשה העסקן הציוני הד״ר שבתאי קוטין המנוח. ביזמתה הברוכה של העסקנית המשכילה רוזה קוטין נוסד בתמיכת הבוסקאים בבוסטון ה״ה קרוון — קיהן בית יתומים, אשר קלט כארבעים יתומי העיר. הוקם מטבח להאכלת נזקקים וילדים עניים...

אוכלוסית בוסק בפולין העצמאית, לפי מספרים:

בשנת 1921, יהודים: 1.533 נפשות, מתוך אוכלוסיה כללית של 6.148 נפשות. % 24.9 יהודים.
בשנת 1931, יהודים: 1.600 נפשות, מתוך אוכלוסיה כללית של 7.010 נפשות. % 22.8 יהודים.

בשנות הכיבוש הגרמני־נאצי. יהודים:

בשנת 1941 בערך — 1.800 נפשות. בשנת 1942 בערך — 2.023 נפשות. בשנת 1943 כ־7.494 נפשות דחוסות בגיטו.

אחרי השואה עם הכרזת בוסק ע״י הנאצים כ„יודענריין״ לא נשארו עוד יהודים בבוסק. כיום חי ומתגורר בבוסק יהודי אחד שנשבה ע״י הרוסים במלחמת העולם הראשונה ומאז נעדר ממנה, חזר מרוסיה ושמו פרידמן, דודו של ד״ר בנימין פרידמן מניו יורק. לפי ידיעה מאוחרת בלתי מהימנה, גם יהודי אחרון זה נטש את בוסק השוממה מטוהרת מיהודיה. נסתם הגולל!

מוסדות השכלה

בבוסק היו שני בתי־ספר ממלכתיים עממיים של שבע שנות למוד לנערות ולנערים. לא היה בית ספר תיכון לא ממלכתי ולא פרטי. בעלי היכלת שלחו ילדיהם ללמוד בבתי ספר תכוניים בערים הסמוכות: קמיונקה, סטרומילובה, ברודי, זלוצ׳וב או לבוב.

לעומת זאת רבו בבוסק מתלמדים אשר נבחנו והצליחו במיבחני הבגרות, המשיכו והשתלמו באוניברסיטאות ויצאו למרחבי העולם על תואריהם האקדמאיים, לשם רכישת דעת וחישול אופיים הרוחני באפיקים בין לאומיים.

בבוסק לא היתה „ישיבה״ במובן הרחב של המלה, לעומת זאת למדו בוגרי „החדר״ ב„קלויז״ ואצל מו״ה רבני העיר. שקדו וקנו דעת בפוסקים ובלמודי היהדות בכלל, רכשו השכלה כמתלמדים ואצל מורים פרטיים ולא חסרו ביניהם „מתמידים״ מלאים וגדושים בחכמת היהדות ובהשכלה כללית.

השפעת תנועת התחיה נתנה אותותיה והורגשה בעיר עם ראשית צמיחת הרעיון הציוני. כהוכחה לכך תשמש ההודעה הקצרה שהופיעה בעתון הוינאי „די וועלט" בשפה הגרמנית מאוקטובר 1903 המתפרסמת במלואה בסוף הפרק. משכילי הנוער ובחורי הקלויז למדו בהסתר עברית וכבר בשנת 1908 נוסד בבוסק בית ספר עברי ואורגנו קורסים ללימוד השפה. כמורה לבית הספר הראשון הזה הוזמן מר ישראל ברוך (האן) החי עמנו בישראל עד מאה ועשרים ותורם לספר פרק רב ענין ותכן, בו הוא מתאר בפרוטרוט את התקופה שפעל והרביץ תורה לילדי ומבוגרי בוסק.

ועד אגודת התקוה.

בתי הספר העבריים בבוסק, אשר נוסדו בשנות העשרים של המאה, חינכו דור של חלוצים עולים לארץ ישראל. הוציאו מקרבם יודעי תנ"ך, דוברי עברית, אשר למדו לאחר מכן והשתלמו בסמינריונים עבריים למורים, בגימנסיה העברית בלבוב ובמוסדות השכלה גבוהים וכו'.

בוסק היתה ערה ביותר בכל שטחי הפעילות הציונית. קמו בה תנועות נוער מסונפות לכל המפלגות הפוליטיות הציוניות כמו: השומר הצעיר, גורדוניה, הנוער הציוני „אחוה", בית"ר ועוד. לא חסרה גם אגודה ספורטיבית לכדורגל

קבוצת כדורגל „בר־ככבא".

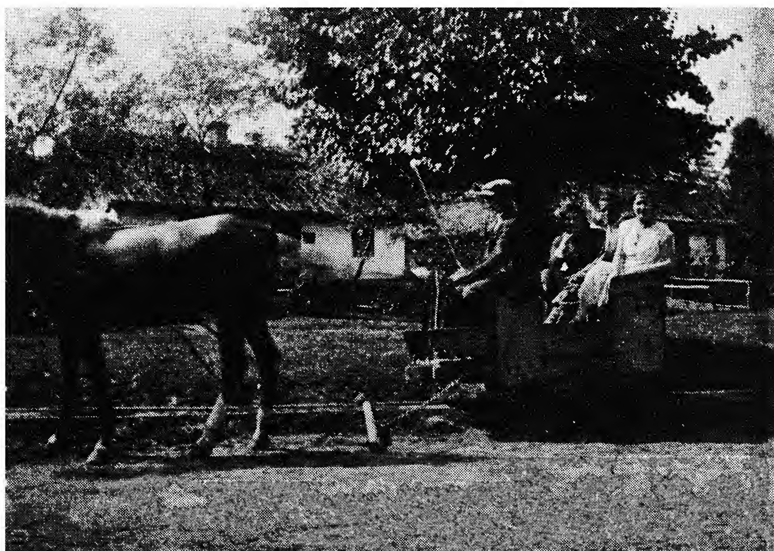

קבוצת קן השומר הצעיר.

בשם „בר כוכבא". מפלגות: ציונים כלליים, התאחדות, רביזיוניסטים, פועלי ציון שמאל, יד חרוצים ואחרות.

לא נעדרה חלקה של בוסק בעליה השניה. למרבית הצער, לא זכורים לכותב השורות שמותיהם. אחדים מחלוצי העיר עלו לארץ ישראל גם בשנת 1919/20. נזכיר רק אחד מהם אשר למרות קשיי הקליטה, לא ירד מן הארץ, השתרש בקרקע המולדת, בנה ביתו במושב כפר יחזקאל, נטע משתלה ליצוא שתילים לארצות בהן האקלים זהה לזה של ישראל וזהו מאיר דרור (שור מהכפר הסמוך לבוסק יבלונובקה), מיסד קן השומר הצעיר בבוסק.

בוסק היתה חוליה רבת משקל בשרשרת הארוכה של תולדות עם ישראל בגולת אירופה. תרמה חלקה באופן יחסי לתנועת התחיה הלאומית ולבנין הארץ. בניה נמנו על פעילי ההגנה בימי המחתרת ולחמו את מלחמת הקוממיות לעצמאות ישראל. יהודי בוסק על קהילתם הקדושה הוכחדו, הושמדו והועברו מחיי העולם בצורה טרגית ביותר על ידי הרוצחים הנאצי־גרמנים. גורל אחד פקד את כל עדת בני ישראל ולאלה המעונים בדרכם האחרונה, אנו, השרידים בישראל, תוך כדי שיתוף פעולה הדוק עם אחינו בני בוסק באמריקה, מקדישים את הספר הזה, כמצבת זכרון לקהילה הקדושה לעולמי עד. „יתגדל ויתקדש" שמם וזכרם!

רכבת חירום ע"י הקלשטור.
Kolejka polna.

בוסק הציונית

Busk, am 5. Marcheschw. 5664

Das Ergebnis der durch den gefertigten Verein vor den Feiertagen eingeleitetem Sammlung zugunsten des Nationalfonds wurde mit Beschluss des Ausschusses vom 18. Oktober 1903 mittels N.—F.M. dem Nationalfonds bereits abgefuehrt. Eine Quittung durch eines unserer Blaetter wird d i e s m a l nicht erfolgen.

Mit Zionsgruss

Fuer den Verein "Ahawath Zion" in Busk

Sal. Goldberg
Praesident

Wolf Chary
Sekretaer

O. Czaczkes
Kassier

"Die Welt" No. 46, Seite 9
Wien, 13.November 1903 — 23.Marcheschwan 5664

הערה:

ההודעה דלעיל, אשר נתפרסמה בשנת 1903 בעתון „די וועלט" בוינה בירת אוסטריה ההבסבורגית, בשם אגודת „אהבת ציון" מוכיחה, כי רעיון התחיה הלאומית הכה שרשים בבוסק עם ראשית צמיחתו.

וולף חרי — המזכיר החתום; הוא אחיו של שמואל שרי, חבר הועד של ארגון יוצאי בוסק בישראל.

נחמן בלומענטאל

דאס יידישע ביסק
שטריכן צו זיין געשיכטע

אן אלטער, גאָר אלטער, יידישער ישוב, וואס האט אין זיין לאַנגער געשיכטע געהאט גאר דערהויבענע מאמענטן, וואס האט אבער אין די לעצטע צוויי יאַרהונדערט פון זיין קיום קיין שום ראָל נישט געשפילט אין אלגעמיינעם, און נישט אין יידישן לעבן. אמאָל איז ביסק געווען אן עיר ואם בישראל לעצטנס אבער נישט מער, ווי אן אָרעם מזרח־גאַליציש יידיש שטעטל; און ווי אין די אמאָליקע צייטן האט מען וועגן דעם דאזיקן ישוב געשריבן און דערמאנט — דערפון די פארהעלטנישמעסיק רייכע דאָקומענטאציע צי דער „אלטער" געשיכטע פון שטאט, אזוי איז דאס שטעטל פארשוויגן געווארן אין די לעצטע צענדליקער יארן, ווי איינס פון הונדערטער יידישע ישובים, וואס צייכענען זיך מיט... גאָרנישט אויס.

אויך מיט זיין אומקום אין די יארן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה — האט ביסק זיך מיט גארנישט נישט אויסגעצייכנט און דערפון דער מאנגל אין געשיכטלעכע מקורות אויך צו דער גאָר לעצטער עפאכע פון לעבן פון אונדזער שטעטל. ס'איז אויסגעגאנגען אָן מרעיש עולם צו זיין, מיט א שטילן, טרויריקן זיפץ, ווי דאס רוב יידישע ישובים אין מזרח־אייראָפע...

געבליבן זענען בלויז זכרונות ביי די מיט נסים לעבן־געבליבענע.

אריינפיר

בוסק, אויף יידיש „ביסק", האט אין אומאָפהענגיקן פוילן, ד.ה. צו דער צייט, ווען עס איז דא אנטשטאנען און זיך אנטוויקלט א יידישער ישוב, געהערט — מיט קליינע איבעררייסן — צו דער בעלזער וואָיעוואָדשאפט, הגם ס'ליגט אויף מזרח נאענט א 50 ק"מ — צו לעמבערג (לוואָוו), דעמלט וואָיעוואדשאפט „רויטרייסן„ / Ruś Czerwona /, און ווי אין דער וואָיעוואדשאפט איינגעשניטן.

ביז דער צווייטער העלפט פון XVII יארהוגדערט איז דער ישוב געווען אונטערגעאָרדנט דער יידישער קהילה אין לוואוו — ווי א „נעבן־קהילה" / przykahałek / ; דאקעגן שפעטער — נאכן ווערן א זעלבשטענדיקע קהילה — פון יאר 1667 ביזן צעפאלן זיך פון פוילן — אייגענטלעך ביזן אויפלעזן זיך פון „ועד ארבע הארצות" / 1764 /, האט ביסק, אין דער ארגאניזאציע פון ועד, ווי א טייל פון בעלזער וואיעוואדשאפט, געהערט —

צוזאמען מיט דער א.ג. „זאמאיסקיס ארדינאציע" / א ריי ישובים ארום זאמאשטש / — צום כעלמער קרייז [1]. בעת דאס נאענטע לוואוו האט ווייטער געהערט צום גליל רייסן.

נאך דער ערשטער צעטיילונג פון פוילין / 1772 / איז בוסק אריינגעפאלן צו עסטרייך, ווי א טייל פון דער ניי־אנטשטאנענער פראווינץ (קעניגרייך) „גאליציען" און דא פארבליבן — מיט גאר קליינע איבעררייסן — ביזן צעפאלן זיך פון דער עסטרייכיש־הונגארישער מאנארכיע. / נאוועמבער 1918 /.

קודם איז ביסק אליין א צענטר פון א דיסטריקט, שפעטער ווערט עס צוגעטיילט צום זלאָטשעווער בעצירק (פּאָוויאט) און פון 1860 צום קאמיאָנקא סטרומילאָווער, און אזוי איז געבליבן, מיט אן איבעררייס פון בערך א יאָר צייט, — ווען די רוסן האבן באזעצט די שטאט בעת דער ערשטער וועלט מלחמה, — ביזן אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אנהויב 1919 — נאכן באצווינגען די ניי־אנטשטאנענע־אויף די חורבות פון דער עסטרייך־הונגארישער אימפעריע — מערב־אוקראינישע רעפובליק — ווערט מזרח־גאליציען דעראבערט דורך פוילן. ביסק בלייבט ביים פריערדיקן פאוויאט און ביי דער ניי־אנטשטאנענער גרעסערער אדמיניסטראטיווער איינהייט ; טארנאָפּאָלער וואיעוואָדשאפט.

נאכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה ווערט בוסק אין סעפטעמבער 1939 באזעצט דורך דער רויטער ארמיי. סוף יוני 1941 נאכן אויסברוך פון דייטשסאוויעטישן קריג באזעצן ביסק די דייטשן. די דייטשן שאפן פון ניי באזעצטן געביט (מזרח־גאליציען) א נייעם „דיסטריקט גאליציען" און טיילן אים צו צום גענעראלגווּווערנעמענט, וואס איז געשאפן געווארן אויף א טייל פון דער אקופּירטער פוילישער טעריטאריע נאך אין אקטאבער 1939.

דעם 18 יולי 1944 טרעטן אפ די דייטשן און דאס גאנצע געביט ווערט באזעצט דורך די סאוויעטן.

היינט־צו טאג איז ביסק א צענטר פון א „רעיאָן" (פּאָוויאט), געהערט צו דער לוואָווער אָבלאַסט, וואס איז א טייל פון דער אוקראינישער ראטן־רעפובליק.

סטאטיסטישע געגעבענע

מיר האבן נישט קיין אפיציעלע ציפערן, וויפל יידן עס האבן געוווינט אין בוסק, זייט זייער באזעצן זיך דא ביז צו דער ערשטער אמטלעכער ציילונג פון יידן אין פוילן וואס איז פארגעקומען, כדי צו קאנען גענוי פעסטשטעלן, וויפל „קאפשטייער" זיי דארפן צאלן, אין די יארן 1764/5.

---

1. „איסטאָריא יעווּרעיסקאַהאָ נאראָדא"". (רוסית) באנד XI, מאָסקווע 1914, ז. 166. פארגלייך אויך די אנטשפרעכנדיקע מאפע פון פ. מארעק, וואס שטעלט פאר די ארגאניזאציע פון „ועד ארבע הארצות" אין פוילן און ליטע אויפ'ן יאר 1667.

לויט געוויסע אויסרעכענונגען, געמאכטע דורך א יידישן היסטאָריקער[2] אויפן סמך פון די לוסטראציעס פון הייזער אין בעלזער וואָיעוואָדשאפט אין XVI — XVII יארהונדערט — אויך דאס איז געמאכט געווארן, כדי פעסטצושטעלן דעם סכום שטייער פון יעדן הויז / קוימען, אויף פויליש הייסט דער שטייער podymne / — וואס האבן זיך אפגעהיט, קאן מען בערך פעסטשטעלן צווישן אנדערן די צאל יידן אין בוסק אין די יארן 1578, אין 1629. צו די צאלן דארף מען זיך אבער באציען מיט גרויס פאָרזיכטיקייט — אזוי ווי זיי שטיצן זיך נישט אויף קיין ציילונג פון נפשות, נייערט פון... הייזער, דערביי ווערט אפערירט מיט טעארעטישע אלגעמיינע הנחות: וואס שטעלן פעסט אין אלגעמיין די צאל יידישע משפחות, וואס וווינען אין איין הויז, און ווייטער די דורכשניטלעכע צאל נפשות אין יעדער משפחה באזונדער. פון די אלגעמיינע טעארעטישע הנחות — וואס קאנען זיין מער אדער ווייניקער ריכטיקע — ביזן קאנקרעטן פעסטשטעלן די צאל נפשות אין איין קאנקרעטן אָרט — איז אבער א ווייטער וועג. פונדעסטוועגן ברענגען מיר די צאלן — פאר די דערמאנטע יארן, אזוי ווי זיי האבן פארט הינטער זיך א געוויסע מאס פון ווארשיינלעכקייט און אזוי ווי... קיין אנדערע צאלן פאר דער צייט האבן מיר נישט.

ובכן זיינען אין בוסק געווען יידן:

יאר		צאל יידן	צאל פון באפעלקערונג בכלל	פראצענט פון יידן
אין אמאליקן פוילן				
1578	—	בערך 800 (?)		
1629	—	צווישן 280—340 (?)		
1765[3]	—	481		
אין עסטרייך				
1810[4]	—	420 (?)		
1880[5]	—	2.035	5.800	35,1%

---

2. M. Horn: Żydzi województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. Nr. 27. 1958 rok.

3. „יעווריייסקאיא ענציקלאָפעדיא״: ב[סק (רוסיש). די דאזיקע צאל איז פאר בוסק און סביבה. נאר אזוי ווי צו דער אָפיציעלער צאל דארף מען צוגעבן פאר־שיידענע קאָרעקטורן, (קינדער ביז 1 יאר האבן קיין קאפשטייער נישט געצאלט א.א.וו.) וואס באטרעפן לויט ד״ר ר. מאהלער א 25% — (זע: „יידן אין אמאליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן״. ווארשע 1958, זייטן 33—30, 37) האלטן מיר, אז די הוספה — העכער 70 נפשות דעקט מיט אן עודף די צאָל יידן אין דער סביבה, און אין בוסק איז אין דעם יאר לויט דער ציילונג אפילו געווען איבער 500 יידן.

4. ד״ר נ.מ. גלבר: בוסק תולדות יהודיה. ת״א תשכ״ג, ע׳ 30.

ד״ר נ.מ. גלבר שטיצט זיך אויף א דאקומענט, וואס איז אונדז איצט נישט צוטריטלעך; אבער די צאל ווייזט אויס צו זיין א נישט ריכטיקע. ד״ר גלבר שרייבט

1890	—	2.310	6.347	36.4%
1900	—	2.340	6.671	35.1%
6 1910	—	2.545	7.502	33.9%

אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

7 1921	—	1533	6.148	24.9%
8 1931	—	(?) 1600	7.010	22,8%

דייטשע אָקופּאַציע

9 1941	—	בערך 1,800	
1942	—	בערך 2.023	
10 1943	—		7.494

פון דעם יאָר אָן איז די שטאָט יידנריין.

כדי צו דערפולן דאס בילד און בעסער פארשטיין דעם באדייט פון די ציפערן, וועלן מיר ברענגען די צאָל יידן און זייער פראצענט צו דער אלגעמיינער באפעלקערונג אין גאנצן קאמיאָנקא סטרומילאָווער פאוויאט, פון וועלכן בוסק איז נאר געווען א טייל, פון מאמענט, ווען די גאנצע געגנט איז איבערגעגאנגען צו עסטרייך ביז דער לעצטער פאלקסציילונג אין אומאפהענגיקן פוילן (3.12.1931) — אויף ווי ווייט די געגעבענע געפינען זיך אין אונדזער האנט:

אויפן ציטירטן ארט: „בשנת 1810 נמנו בבוסק 106 משפחות (199 גברים, 221 נשים, ביחד 240 נפשות). די צאל גברים ונשים אליין גיט אונדז 420 נפשות, און היינט די קינדער — לכל הפחות 5 אויף א משפחה, לויט ווי עס ווערט אנגענומען פאר יענע צייטן — און די אליין — שטייענדיקע מענער צי פרויען, וואס געהערן נישט צו קיין משפחה? קענטיק אז דא איז א טעות.

5. די ציפערן פאר די יארן 1880, 1890, 1900 לויט:
Dr. Stanislaw Gruiński: Materiały do kwestii żydowskiej w Galicyi. Lwów 1910. Tablica VI, str. 14.

6. Dr. Ignacy Weinfeld: Wiadomości statystyczne. Ludność miejska w Galicyi i jej skład wyznaniowy 1881—1910. Lwów 1912.

7. לויט דער ציילונג פון דעצעמבער 1921 — קארטאטעק פון „יד ושם".

8. Statistisches Gemeindeverzeichnis des bisherigen polnischen Staates, Berlin 1939 ז. 130 אין קארטע I—XL.

9. די ציפערן פאר די יארן 1941, 1942 לויט: ט. ברוסטין־בערענשטיין: „דער פראצעס פון פארניכטן די יידישע ישובים אויפן שטח פון א"ג „דיסטריקט גאליציען". בלעטער פאר געשיכטע ב. VI ה' 3, 1953.

10. לויט דער ציילונג, וואס איז פארגעקומען אין גענעראל־גווערנעמענט אויפן 1.3.1943 ז.ע.: Amtliches Gemeinde — und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement Krakau 1943.

דא ווערט אנגעגעבן בלויז די אלגעמיינע צאל פון דער „אנוועזנדיקער" באפעלקערונג אָן באצייכענען, צו וועלכער נאציאָנאליטעט זי געהערט. אבער יידן אין דער צייט זיינען שוין נישט שכיח.

עסטרייך

1773[11]	—	12.224 ייִדן	—	16.9%
1880	—	10,506 ייִדן	—	12 %
1890	—	14.431 ייִדן	—	14.4%
1900	—	14.175 ייִדן	—	13.6%

אין אומאפהענגיקן פוילן

1921	—	6.009 ייִדן	—	8.9%
1931	—	6.700 ייִדן	—	8.16%

איייניקע באמערקונגען צו די געבראכטע דא ציפערן:

די צאל ייִדן אין עסטרייך — פון 1880 — 1910: ווי אויך אין אומאפהענגיקן פוילן זיינען געבראכט געווארן לויט די אנטשפרעכנדיקע פאָלקס־ציילונגען / אין חודש דעצעמבער — אלע צען יאָר /. די רובריקן פון די פאלקסציילונגען זענען אבער נישט פאָר קיין רובריק נאציאָנאַליטעט, נייערט דת (אין עסטרייך Konfession אין פוילן: (Wyznanie) און „אומגאנגס־שפראך" (עסטרייך) „מוטער־שפראך" (פוילן). קומט אויס, אז די אלע ייִדן, וואס מיר געבן אן, זיינען לויט דער אָפיציעלער סטאטיסטיק: ייִדן על פי „איזראעליטישער קאנפעסיאן" (עסטרייך) אדער „ייִדן פון משה׳ס גלויבן" (Żydzi wyznania mojżeszowego) אין פוילן.

וואס שייך דער אומגאנגס־שפראך אין עסטרייך, האט די דעמלטדיקע סטאטיסטיק אין XIX יארהונדערט, בכלל נישט באריקזיכטיקט די אומגאנגס־שפראך פון ייִדן, וואס איז געווען — ווי באקאנט — אין אן איבערוויגנדיקער מאס: ייִדיש. איינצעלנע ייִדן — „הויך־געשטעלטע" האבן גערעדט דעמלט דייטש צי פויליש. דער רוב ייִדן האט בכלל קיין אנדער שפראך — אחוץ ייִדיש — נישט געקענט.

בלויז אין באזונדערע פאלן, ווען געקומען אין קאנטאקט מיט דער אויסן־וועלט, איז דער דורכשניטלעכער ייד געצוווּנגען צו רעדן נישט מיט זיין שפראך; דעמלט האט ער גערעדט פעלערהאפט — דייטש (מיט די בעאמטע, מיליטער־לייט), פויליש מיט די פריצים, „גוייש", „רוסיש" מיט די פשוטע „גויים", אוקראינער. וואס טוט אָבער די עסטרייכישע סטאטיסטיק מיט דער פראגע? כדי צו ענטפערן, אויף דער פראגע, ווען מיר קודם באקענען זיך מיט די רעזולטאטן פון די ציילונגען אין יאר 1890 און 1900 — אין דעם פרט, ובכן:

---

11. ז. 55 Dr. A.J. Brawer: Galizien, wie es an Österreich kam. — Wien, 1910

אגב, צו דעם מאָמענט איז בוסק געווען דער צענטר פון א דיסטריקט, וואס האט געציילט 10 שטעט און 178 דערפער.

די אנדערע ציפערן פון קרייז לויט די מקורות, אנגעגעבן ביי די אנטשפרעכנדיקע יארן פון דער שטאָט בוסק גופא.

אין 1890 [12] האבן מיר אין גאנץ בוסק 6347 איינוווינער דערפון לויט „קאָנפעסיע״:

רוימיש־קאטוילישע: 2.398; גריכיש קאַטוילישע: 1586, איזראעליטישע: 2310, אנדערע: 53.

לויט „אומגאנגסשפראך״: דייטש: 34, פויליש: 4.790, רוטעניש: 1518, און דאָס איז אלץ!

צווייטער ביישפיל פון 1900 [13].

אלגעמיינע צאל איינוווינער אין גאנץ־בוסק: 6671: דערפון לויט „קאנפעסיאן״: רוימיש־קאטוילישע: 2710, גריכיש־קאטוילישע 1612, איזראעליטישע 2340, אנדערע 9.

לויט אומגאנגס־שפראך:

דייטש 11, פויליש: 5232, רוטעניש 1425. און פאַרטיק!

ס׳איז באקאנט, אז בדרך כלל דעקן זיך אין דער ווירקלעכקייט די צאָלן: רוימיש־קאטוילישער גלויבן מיט פוילישער מוטערשפראך, און גריכיש־קאטוילישער מיט רוטעניש (אוקראיניש). מעגלעך זיינען קליינע אפווייכונגען. אבער אז די צאל פויליש רעדנדיקע זאל מיט אזויפיל איבערשטייגן די אנדערש־רעדנדיקע, דווקא אין מזרח־גאליציש שטעטל איז... אן עסטרייכישע פיקציע. מ׳האט פשוט אלע יידן צוגערעכנט צו די פויליש־רעדנדיקע:

מיר פארגלייכןביידע צאלן: אין יאר 1890 — 2398: 4790
אין יאר 1900 — 2710: 5232

מיט אזעלכע ציפערן האט מען פארשטייט זיך לייכט געקאנט דערוויזן די פוילישקייט [14] פון געביט, און וואס ס׳איז די דעמלטדיקע פוילישע פירער נעגאנגען.

וואס שייך דער פוילישער פאלקסציילונג, האט זי צוגעלאזט ווי די מוטערשפראך ביי יידן סיי יידיש סיי העברעיש. אבער די צאלן פון די רעדנדיקע אין די ביידע נאציאָנאלע שפראכן זיינען קלענער, ווי די צאל יידן לויטן גלויבן. כדי דאס צו אילוסטרירן ברענגען מיר בלויז די אנטשפרעכנדיקע צאלן פון דער פאלקסציילונג פון 1931 פארן גאנצן קאמיאָנקע־סטרומילאָווער פאָוויאט: יידן איז דעמלט דא געווען לויטן גלויבן 6.700, לויט דער מוטער־שפראך יידיש בלויז 4.737 לויט אנדערע שפראַכן אחוץ פויליש, אוקראיניש (עווענטועל העברעיש): 56. ד.ה. מיט א צוויי טויזנט ווינציגער, וואס — ווי מיר ווייסן, אנטשפרעכט נישט דער ווירקלעכקייט. אויך דאס האבן מיר צו פארדאנקען די גוט־געשולטע פאָלקסציילונגס־קאָמיסארן. דאס ווערט נאך מער

---

12. Special Orts = Repertorium von Galizien. Wien, 1890.

13. Gemeindelexikon von Galizien, Wien, 1907.

14. דאס שטיצט זיך אויף דער הנחה, אז מוטערשפראך איז דאס זעלבע וואס — נאציאנאליטעט. מ׳זאגט עס אבער בפירוש נישט ארויס בעת מ׳נאטירט די סטאטיסטישע געגעבענע פון יעדן דורכשניטלעכן בירגער, און דערמיט רייצט מען נישט דאס נאציאנאלע געפיל פון יידן, צי אוקראינער.

בולט, ווען מ׳נעמט אין באטראכט די אנטשפּרעכנדיקע ציפערן פון רוימיש־קאטוילישע און פויליש־רעדנדיקע. זייער פארהעלטעניש איז פארן קאמיאָנקע־סטרומילאָווער פאָוויאט 29.828 : 41.693, בעת צווישן די גריכיש־קאטוילישע 45.075 זיינען געווען בלויז 35.186 אוקראאיניש־ר ע ד נ ד י ק ע.

אויך די ציפערן האבן באדארפט דערוויזן די פוילישקייט פון דער געגנט, און מ׳האט זיי דערגרייכט אויפ׳ן חשבון פ׳ון די יידן און אוקראאינער.

און נאך אייניקע הערות:

דער גרויסער אונטערשיידט פון די ציפערן פאר די יארן 1578—1629 דערקלערט זיך צווישן אנדערן מיט די אָפטע אנפאלן פון די טאָטערן אויף דער שטאט און דער עפּידעמיע, וואס איז אויסגעבראכן אין 1626 און אוועקגעריסן א גרויסן טייל פון דער באפעלקערונג („14 הייזער יידישע זיינען געגנצלעך פארלאזט געווארן״, זאגט זיך אין איין לוסטראציע פון יענע יארן), אנדערע ווידער יידן האבן פארלאזט די פארפעסטעטע שטאט.

דער אונטערשיידט צווישן דער צאל יידן, וואס אין עסטרייך און שפּעטער אין אומאפּהענגיקן פוילן דארף געלייגט ווערן אויפן קאָרב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה 1914—1918 און אירע נאכווייענישן אין פוילן — און באזונדערס אין מזרח גאליציע: די קאמפן צווישן די פּאָליאַקן און אוקראאינער, דער פויליש־סאוועטישער קריג (1920—1919). א גרויסע צאל יידן האט פארלאזט די שטאט, אנהויבנדיק פון 1914 און מער זיך שוין קיין בוסק נישט צוריקגעקערט.

צום סוף: הגם די געבראכטע אויבן ציפערן — פון 1880 ביז 1931 רעדן מיט א גאנץ קלאָרער שפּראך — וויל זיך דא אונטערשטרייכן מיט איין ווארט זייער טענדענץ:

פון די אלע ציפערן נעמלאך לאזט זיך איינס אפּלערנען: אומאפּהענגיק פון די גרויסע געשעענישן, וואס ברענגען גרעסערע שנויים אין דער צאל פון דער באפעלקערונג (קריג, עפּידעמיעס, שריפות און דעסגלייכן) האלט די צאל יידן אין בוסק — און נישט נאר אין בוסק: אזוי אויך אין גאנצן קאנט — אין איין פאלן סיי אבסאָלוט, סיי אין פארהעלטעניש צו דער נישט יידישער באפעלקערונג: דורך עמיגראציע קיין אויסלאנד, דורך איבערזידלען אין גרעסערע שטעט, ווי אויך דורכן קלענערן נאטירלעכן צוואוקס, ווי ביי דער נישט יידישער באפעלקערונג. די צאל יידן, וואס פארלאזן די שטאט, נעמט אין זיך אריין נישט נאר די אונטערשיידן פון די אנטשפּרעכנדיקע צאלן, נייערט שלינגט נאך איין דעם עודף פון נאטירלעכן (ביאָלאָגישן) צוואוקס. אזוי איז געווען ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה (1939). די מלחמה גופא דאקעגן האט געבראכט צו א פולשטענדיקן חורבן פון דער יידישער באפעלקערונג אין דער אָקופּירטער דורכן דייטש אייראָפּע.

די אנטשטייונג פון בוסק

דער נאמען בוסק זאל שטאמען לויט השערות: 1. פון טייך בוג (די שטאט ליגט ביים איינפאל פון טייכל פעלטעוו אין בוג), איין טייל פון שטאט

ווערט טאקע גערופן זאבוזשע, אזויווי עס ליגט פון יענער זייט טייך. 2. פון אוקראַינישן בוסקאָ (באַציאַן, שטאָרך), אזוי ווי אויף דעם אָרט, וואס איז פארפלייצט מיט וואסער ארום און ארום — אין מיטן שטאט פאלט אריין אין בוג נאך א טייכל סאלאטווינא — געפונען זיך אויסערגעוויינלעך פיל באַציאנעס.

די שטאט איז דורך די וואסערן צעשניטן אויף שטיקער, וואס ס׳פארייניקן עטלעכע צענדלינג בריקן. די דאזיקע — גערופן שפּאָטיש „גאליציש ווענעדיק״ — לאגע פאראורזאכט — באזונדערס אין פרילינג און הערבסט גרויסע אויסגוסן, איבערשווענמונגען און בלאטעס. פארשטייט זיך, אז אזא לאגע פון דער שטאט האט זי געמאכט פון נאטור אויס שווער צוטריטלעך — פאר א שונא; האבן דא געקאנט רעזידירן פון די עלטסטע צייטן — די באזונדערע מער אדער וויניקער אפהענגיקע רייסישע פירשטן און פון דאנען אויס — אין זייערע פעסטונגען — געקאנט שטעלן א ווידערשטאנד מיט פארשיידענעם גליק — פרעטענדענטן צום „טראָן״, ווי אויך די אויסערלעכע כוחות: א לאנגע צייט טאטארן, שפּעטער־צו טערקן, קאָזאקן, שוועדן א.א. זיינען טאקע דא אויפגעשטעלט געווארן אין פארשיידענע צייטן אזש צוויי פעסטונגען, פאלאצן, וואס זענען מערערע מאל צעשטערט און אויפגעשטעלט געווארן פונסניי. די רעשטלעך פון זיי זיינען געבליבן ביזן היינטיקן טאג (פון זיי האבן זיך אויך גענומען געוויסע נעמען פון גאסן: „אונטערן אול״ (אונטערן וואל, מויערן) 15 פון דער צווייטער זייט האבן די וואסערן אין און ארום דער שטאט אין פרידלעכע צייטן געקאנט דינען ווי באקוועמע אין אמאליקע צייטן קאָמוניקאציע־וועגן, וואס האט געגעבן א מעגלעכקייט די איינוווינער אנצובינדן סוחרישע באציהונגען מיט אנדערע שטעט, ווי אויך מיט פרעמדע פירשטנטומס; גלייכצייטיק האבן די וואסערן געגעבן באשעפטיגונג און חיונה מיט זייער גרויסער צאל פיש. די געגנט פון בוסק האט אויך געליפערט — צוליב איר פרוכטבארקייט גענוג, תבואה אויף עקספּארט, דאס אלץ האט דערמעגלעכט די אנטוויקלונג פון דער שטאט. איז טאקע נישט קיין וואונדער, וואס שוין אין עלפטן יארהונדערט איז דא אנטשטאנען — אונטערן שוץ פון די הערשנדיקע דאָ פירשטן נעבן שלאס

---

15. די שטאַט האט זיך צעטיילט סוף XIX יארהונדערט אויף פאלגנדיקע קוואַרטאַלן:

Busk	שטאָט
Długa Strona	פאָרשטאָט
Krótka ”	״
Lipie Boki	״
Niemiecki Bok	״
Podzamcze	״
Wolany	״

צו דער צייט האבן אין אלע די באזונדערע טיילן געוווינט יידן.
דער רוב — פארשטייט זיך אין „שטאָט״ (צענטר): 2018, פאר די לייענער, וואס געדענקען נאך די שטאָט דריקן אויס די נעמען זיכער עפּעס מער ווי פוסטע קלאנגען.

א גרעסערער ישוב מיט „ציווילע" איינוווינער. אנהויב פון פופצענטן יארהונדערט (1411) האט דער ישוב באקומען דאס „מאגדעבורגער רעכט", ד.ה. א זעלבסטפארוואלטונג פון א שטאָטישן כאראקטער. כדאי צוצוגעבן, אז די באפעלקערונג דא איז א געמישטע: פאָליאַקן (רוימיש־קאטוילישע) און אוקראינער (גריכיש־קאטוילישע). די צאלן־פארהעלטענישן פון די צוויי גרופן־באפעלקערונג — וואס זענען אין משך פון דורות נישט איינמאל געשטאנען איינס קעגן צווייטן (אין XVII יארהונדערט בעת די קאזאקן־אויפשטאנדן און... אין XX יארהונדערט נאכן צעפאלן זיך פון דער עסטרייכיש־הונגארישער מאנארכיע), שפיגלט אפ מער וויניקער ריכטיק די צאָל קלויסטערס אין שטאט: דריי אוניטישע (גריכיש־קאטוילישע צערקוועס, „רוסישער קלויסטער" אויף יידיש) דערפון איינער גאר אן אלטער, היסטאריש וויכטיקער, און 1 רוימיש־קאטוילישער („פוילישער קלויסטער" אין יידיש).

דער דריטער באשטאנדטייל פון דער בוסקער באפעלקערונג זיינען געווען יידן.

אין אמאָליקן פוילן

ווען די יידן זיינען געקומען קיין בוסק — לאזט זיך נישט פעסטשטעלן. אלנפאלס, אין אן אמטלעכן דאקומענט פון 1454 [16], וואס האט זיך אפגעהיט, ווערט שוין דערמאנט א ייד פון בוסק, נעמט מען דאריבער אן די דאטע פארן אנהויב פון יידישן ישוב אין דער שטאט, הגם — גאנץ זיכער — אז אויך פריער האט דער ייד — און אפשר אויך אנדערע, געוווינט דא — אָן איבערצולאזן א זכר בר־קיימא.

פונעם יאר 1499 אָנגעהויבן האָבן זיך אָפגעהיט — נישט ווינציק אין צאָל — פארצייכענונגען אין די קאנצעלאריע־אקטן פון די דעמלטדיקע געריכט־אינסטאנצן אין שטאט, וועגן פארשידענע ענינים, אין וועלכע עס טרעטן ארויס יידן — סיי ווי אָנקלאָגערס סיי ווי אָנגעקלאָגטע, אין ציווילע, ווי אויך אין קרימינעלע ענינים, וואס געבן איבער פארשידענע אויסזאגן א.א.וו. [17].

לויט אן אנדערן דאָקומענט, פון 1502, ווידער אין צו זען; אז דער קעניג אלעקסאנדער לייגט ארויף אויף די יידן — ווי אויף אן א ר ג א נ י ז י ר ט ן

16. פארגלייך די קארטע 1 „די יידישע באפעלקערונג פון פוילן און ליטע ביזן 1943". צונויפגעשטעלט פון פ. מארעק אין „היסטאָריא יעווריעיסקאַהאָ נאראָדא" (רוסיש) ב. XI מאסקווע 1914.

17. ד"ר נ.מ. געלבער האט אין יאר 1913 באוויזן א גרויסן טייל פון זיי אפצוגעפינען און איבערצושרייבן בעת זיינע פארשונגען אין ארכיוו פון די בערנארדינער אין לוואָוו. אין זיין אויבן ציטירטן ביכל וועגן בוסק ברענגט ער 86 רעגעסטן פאר דער צייט 1499—1537 אין א העברעישער איבערזעצונג. טייל פון זיי אויך אין אריגינאל (לאטייניש). די דאקומענטן — אָנשריפטן נאך דעם, ווי די מייסטע ארכיוון אין פוילן זיינען אין דער צווייטער וועלט־מלחמה חרוב געווארן, — האבן דאריבער היינט אן אויסערגעוויינטלעכן ווערט, פשוט ניצל געווארן פון א מבול.

קיבוץ געוויסע פליכטן; דאס ווייזט, אז צו דער צייט האט שוין דא זיכער עקזיסטירט — א יידישער קהל (זייט וואנען?). לויט א דעקרעט פון קעניג זיגמונט דער ערשטער פון 1510 האבן די בוסקער יידן געדארפט צאָלן יאָר־יערלעך 20 גאָלדענע פלארענטינס אין דער מלוכה־קאסע דורך דער פארמיטלונג פון די לעמבערגער פרנסים. אין יאר 1518 האט דער קעניג באפרייט אויף איין יאר די בוסקער יידן פון צאלן דעם מס. און י. 1526 אויף דריי יאר, צוליב דעם, וואס די שטאט האט געליטן פון די אנפאלן פון די טאטארן. אין פריווילעג פון 1518 ווערט אויך באשטימט, אז אנשטאט אין גאָלד האט מען מס געקאנט צאלן מיט פויליש געלט (30 גראשן פאר א פלאָרין). כדי צו דערמעגלעכן דעם אויסבוי פון דער שטאט האט נאך פריער דער קעניג יאן אָלבריכט אין י. 1499 באפרייט די סוחרים (קריסטן), וואס פירן אריין סחורות פון געוויסע אפצאלן, מסים — דער קעניג זיגמונט אַוגוסט באשטעטיקט אין יאר 1550 דעם דאזיקן פריווילעג און פארברייטערט אים אויף „אלע איינוווינער פון שטאט, אומאָפּהענגיק פון גלויבן״ (געמיינט אויך יידן). דער דאזיקער קעניג באפעלט אויך צו פארגרעסערן די פעסטונג, כדי זי זאל אויך קאנען אויפנעמען מענטשן פון דער סביבה, וואס זוכן דאָ שוץ אין דער צייט פון א סכנה.

זיגמונט אוגוסט, דער זון פון זיגמונט דעם ערשטן האט אויך דעם 24.4.1564 באשטעטיקט דעם פריווילעג פאר די יידן פון זיין פאטער וואס איז אונדז נישט באקאנט און פארברייטערט די רעכט פון די יידן; מ׳האָט זיי דערלויבט צו קויפן ערד, שטעלן הייזער אויפן גאנצן שטח פון דער שטאָט און געמעגט זיי פארקויפן. זיי האבן אויך געמעגט פארנעמען זיך מיט האָרט — און קליין האנדל איבערן שטח פון גאנץ רייסן און פאָדאליע; די יידן באקומען דאס רעכט צו שעכטן און פארקויפן בהמות, גאנצערהייט אָדער טיילווייז, מיט איין ווארט די יידן באקומען די אלע פריווילעגיעס און רעכט, וואס ס׳האבן די איבעריקע איינוווינער פון שטאָט, „מיעשטשאנעס״, ווייל זיי האבן דאך די זעלבע פליכטן כלפי דער מדינה און שטאָט, ווי ס׳ווערט געזאגט אין קעניגלעכן דעקרעט. צו די פליכטן פון די יידן — אחוץ די פארשידנסטע אָפּצאָלן — האט לויט דעם דעקרעט געהערט אויך די מיטבאטייליגונג ביים פארטיידיקן די שטאט בעת אנפאלן אויף איר מבחוץ, ווי אויך בעת אינערלעכע אומרוען. דער דאזיקער פריווילעג ווערט דערנאך באשטעטיקט דורך קעניג סטעפאן באטאָרי, ווּלאדיסלאוו דער פערטער, א.א.

מיט וואס האבן זיך באשעפטיקט די יידן אין יענע צייטן? נישט נאר מיט האנדל און פינאנס־ענינים, ווי ס׳איז אלגעמיין אנגענומען! און נישט נאר מיט „ריין יידישע ענינים (רבנות, חזנות וכו׳).

פון דעם ביסל מאטעריאל, וואס איז ביז איצט באקאנט געווארן לאזט זיך פעסטשטעלן אז לויט א ספעציעלן בריוו פון בוסקער סטאראסטע פון סוף XVI יארהונדערט האבן יידישע קצבים געמעגט ארבעטן אין זייער פאך צוויי מאָל א וואָך, דינסטיק און דאָנערשטיק, ד.ה. אין די מארק־טעג. די יידישע בעלי־מלאכות

האבן חוץ דעם געשלאָסן אן אָפּמאַך מיטן צעך פון די קצבים אין שטאָט, לויט וועלכן די יידישע קצבים האבן באקומען דאס רעכט צו שעכטן בהמות, דערפאר האבן זיי געדארפט אָנטייל נעמען אין די אָפּצאָלן, צו וועלכע דער צעך איז געווען פארפליכטעט, פארן סטאראסטע, און וואָיט. מיר זעען דא דעם אופן פון דערליידיקן יידישע ענינים אין יענער צייט. פון איין זייט א פאראָרדנונג פון אויבן; פון דער צווייטער — כדי די פאראָרדנונג זאל נישט בלייבן בלויז אויפן פאפיר, דאס אונטערהאנדלען מיט דער אָרטיקער מאכט, מאגיסטראט, מיעשטשאנעס, קריסטלעכע צעכן א.א.

נאר דאס האט געקאנט זיכערן — אויב בכלל דאס איז געווען מעגלעך — אַ רויִיק לעבן די יידן אין די מקומות... אין פרידנסצייטן. א קליין ביסל יידן אין א וועלט, וואס איז אין אלע בחינות געווען זיי פרעמד! דערביי האבן נישט געפעלט קיין סיבות, סוביעקטיווע און אביעקטיווע, וואס האבן פון צייט צו צייט געמוזט דערפירן צו צוזאמענשטויסן. צו די סיבות האבן געהערט: רעליגיעזער פאנאטיזם, עקאנאמישע קאנקורענץ; די מורא און די שנאה צום פרעמדן, באזונדערס צום יידן / יודעאָפאָביא /, וועמען מ׳האט פאַרגעוואָרפן אין יעדער עת צרה די סיבות פון אלעם שלעכטן!

יידן האלטן אויך אין דער צייט די מיל, פארנעמען זיך מיט ברויערײַ; א ייד פייביש ארבעט אויך אויס פּילווער (proch) צו די קוילן. צו דער צייט זיינען פאראן בעלי מלאכות אין בוסק; קצבים, מילנערס, קירזשנערס, ביר־ברויער, יידן ארבעטן אויך אויס סאלעטרע. בס״ה זיינען יידן — סוף XVI און אָנהויב XVII באשעפטיקט אין אַכט בעל־מלאכהשע פאכן [18].

לויט די רעיעסטרן פון די הייזער / פון וועלכע מ׳האט געצאָלט א ספעציעלן שטייער פאר דער שטאָט־פארוואלטונג / פארן יאר 1629 — פון דעם יאר אנגעהויבן צאָלן אויך יידן דעם דאזיקן אָפּצאָל, איז אין בוסק געווען הייזער, אין וועלכע יידן האבן געוווינט: 15 אין מארק און 2 אויף אנדערע גאסן; אין י. 1632/33/ — 56 הייזער (נישט קלאָר וואספארא) [19].

יידן האבן אויך געוווינט אין הייזער, וואס האבן געהערט צו קריסטן, אבער אויך פון די הייזער זיינען זיי געווען פארפליכטעט צו צאלן א ספעציעלן שטייער.

חוץ דעם האבן יידן געצאלט פארן מלוכה־אוצר דעם קאָפּ־שטייער, אין י. 1765 באטרעפט די יערלעכע ראטע — 120 זל [20]; און אנדערע שטייערן.

---

18. M. Horn: Rzemieślnicy żydowscy na Rusi Czerwonej na przełomie XVI i XVII wieku. Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego Nr. 34, 1960.

19. M. Horn: Żydzi województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII wieku, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego Nr. 27, 1958.

20. M. Baliński, T. Lipiński: Starożytna Polska, Warszawa, 1860. Busk

גאָר אַן אנגעזען אָרט האבן פארנומען די בוסקער יידן אין האנדל אין יענע יארן. אט וואס עס זאָגט וועגן דעם ד״ר נ.מ. גלבר אין זיין חוברת וועגן בוסק:

„במאה הט״ז—י״ז ממלאים יהודי בוסק יחד עם יהודי לבוב חלם ובלז תפקידים ראשוניים במסחרה של רייסין. — סוחרי בוסק — ביחוד יהודים היו מארגנים את הייצוא של תבואות, תוצרת חקלאית, עצים, בקר, סוסים למערב פולין ותמורת תוצרת זו היו מביאים משם מיצרכים חיוניים כגון בדים, אריגים, סחורות קולוניאליות, ברזל, מתכת, ומוכרים אותם לאיזורים המזרחיים — ווהלין, פודוליה ואף לאוקראינה.

הסוחרים היהודים בבוסק נמנו — על גדולי הסיטונאים בסחר מלח, עורות, בהמות ובפרוות״ 21.

אין דער צייט האט אויך בוסק געשפילט א ראל אין גייסטיקן לעבן פון יענעם יידנטום; באזונדערס מיט זיינע רבנים. איינער פון זיי הגאון ר׳ יצחק בן אברהם חיות (1538—1610) איז געזעסן אויפן כסא הרבנות אין בוסק א צענדלינג יאָר און פון דאנען געגאנגען קיין פראג. ער איז דער מחבר פון דריי וויכטיקע ספרים: „פחד יצחק״ (לובלין 1537) „שיח יצחק״ (פראג 1587) „פני יצחק״ (קראקע 1591).

דאס ערשטע ספרל אנטהאלט „באור על אגדות החרבן בפ׳ הנזקין ושארי הגדות ונחלק למאה שערים; דאס צווייטע: שיר לזמר לליל פסח ונכללו בו כל דיני פסח עם פ״י ואח״ז קינה לב״ר מנחם חיות על שריפת ק״ק פוזנא ועל אחיו ה״ר שמואל שיננא; דאס דריטע: כל דיני ש״ע [שלחן ערוך] י״ר [יורה דעה] שבירים וחרוזים בשם אפי רברבי ועם פי׳ השירים ותוס׳ דינים בשם אפי זוטה ונחלק למאה שערים, נלוה לו שיר מספד של שרפת ק״ק פוזנא ועל מות בנו ה׳ שמואל מאת ה״ר מאנש בן המחבר 22.

פון אינהאלט פון די ספרים איז צו זען, אז הרב יצחק בן אברהם האט געהאט אין זיך א דיכטערישע נשמה, געווען א פיטן. נישט בלויז א למדן — א דייקן.

דער צווייטער באדייטנדיקער רב אין בוסק איז געווען הרב יהודה אריה לייב בן יהושע האשקי, וואס איז דא געזעסן מערערע יארן. ער איז דער מחבר פון ספר, „לב אריה״, וואס ווערט אין „ספרי שם הגדולים ועד לחכמים״ 23 אזוי באצייכנט: לב אריה מהרב מה׳ אריה לייב אב״ד ור״ם דק״ד בוסק במדינת פולין דרושים יפים ונדפס בעיר ווילמעשדארף שנת תלד י. (1674).

דער אָנפאל פון די קאזאקן אין יאָר 1648 און שפעטער פון די שוועדן אויף פוילן און די פאָלגן דערפון — אויך בוסק איז דורך זיי צשטערט געווארן — האט

21. ד״ר נ.מ. גלבר: דאס ציטירטע ווערק, ז׳ 23.
22. לויט אוצר הספרים — מאת יצחק אייזיק בן־יעקב. ווילנא 1880.
23. דער ספר איז איינגעטיילט אין צוויי מערכות: א) מערכת גדולים. ב) מערכת ספרים. מחבר: חיים יוסף דוד אזולאי. יוזעפאף, 1868.

געמאכט א סוף צו דעם אלעמען. פון דעמלט אָן האָט די שטאָט זיך שוין נישט געקאָנט אויפהויבן.

די באזונדערע לוסטראציעס פון דער שטאָט אין די שפּעטערדיקע יארן שטעלן דאס פעסט, אפילו די לעצטע לוסטראציע, וואס איז פארגעקומען אין אומאפהענגיקן פוילן — מיט א הונדערט יאר נאכדעם, אין י. 1765 שטרייכט דאס אונטער: די שטאָט איז שטארק אָפּגעלאָזן; נישטא קיין טויער, פון די אמאָליקע מויערן געבליבן בלויז רעשטלעך, סימנים א.א. וו.

בוסק באשטייט דעמלט פון דריי „שטעט" א) די אלטע שטאט. די פארמאגט 18 איינפאָר־הייזער אויפן מארק, א ראטוש און ארום יאטקעס און געוועלבלעך, אונטער אים 30 יידישע הינטער־הייזלעך און 29 קריסטלעכע.

ב) די נייע שטאט פארמאגט 8 יידישע איינפאָר־הייזער און 6 קריסטלעכע הינטער־הייזלעך און 3 ליידיקע פלעצער. דאס דריטע שטעטל:

ג) יאבלאָנווו פארמאָגט 3 יידישע איינפאָר־הייזלעך, 4 קריסטלעכע הייזלעך און 4 ליידיקע פלעצער.

די פאָרשטעט:	„דייטשע"	—	פארמאגט	—	33 הייזלעך
	„וואָלאנסקיע"	—	פארמאגט	—	24 הייזלעך
	„ליפּיבאָצקע"	—	פארמאגט	—	45 הייזלעך
	„דלוגאָסטראנסקיע"	—	פארמאגט	—	48 הייזלעך

א חוץ דעם זיינען אין שטאט געווען אויך א צענדלינג הייזער, וואס האבן זענען נישט אונטערליגן דער שטאט געהערט צו דער שלאכטע. (די הייזער פארוואלטונג) [24].

אנדערע, ניי־אויפגעקומענע ערטער האבן זיך אינצווישנצייט ארויסגערוקט און דאס בארימטע בוסק האט שוין נישט געקאנט זיי אניאגן, בפרט אז די מער רייכערע און אונטערנעמונגס־לוסטיקע יידן האָבן פארלאָזט די שטאָט און באזעצט זיך אין אנדערע גרעסערע שטעט, און דאָ אנטוויקלט זייער טעטיקייט.

און אזוי איז אויך געבליבן ביז צום סוף פון יידישן ישוב אין בוסק. ביסקער־יידן, אויב זיי זיינען ארויסגעשווימען אויף די ברייטערע וואסערן פון דער קולטור־געשיכטע, איז דאס געשען מחוץ די גרענעצן פון זייער היים־שטאט, בוסק.

בוסק און די פראנקיסטן

אין דער צווייטער העלפט פון XVII יאָרהונדערט לעבט איבער בוסק — ווי אלע אנדערע שטעט פון פוילן באזונדערס פון די דרום־מזרח קאנטן, בעלזער וואיעוואדשאפט, רייסן, פאדאליע — א געוואלטיקע שפאנונג. די סיבה: דאס באווייזן זיך ערגעץ אין דער ווייטער פרמער פון א נייעם משיח־צדק צי

24. לויט באלינסקי־ליפּינסקי, זע דאָס ציטירטע ווערק.

משיח־שקר: שבתי צבי. פארשטייט זיך, וואס ווייטער פון אָרט — אַלץ גרעסער די אָפּקלאַנגען, וואס ס׳איז נישט אזוי לייכט בפרט אין יענע צייטן נאָכצוקאָנטראָלירן. פון נאָענטן לוואָו שיקט מען שליחים, פעסטצושטעלן דעם אמת; עס גייען אהין, אין דער ווייטער טערקיי בריוו און שליחים, עס קומען אויך — פון דאָרט אַן ידיעות, טייל שליחים קומען צוריק מיט בשורות טובות. דער גואל ישראל איז געקומען.

דאס, וואס מ׳האט געוואלט גלויבן, איז מקויים געווארן. דאס שווערע לעבן פון די יידן אין גלות, די שוידערלעכע איבערלעבענישן בפרט אין יענע צייטן און אין יענע קאנטן, די גרויל־טאטן פון די יארן ת״ח און ת״ט; די אפשר נאך מער אויפטרייסלנדיקע פאסירונגען פון די עלילות־דם פראצעסן, וואס האבן דערפירט צו א ריי גרויזאמע און אוממענטשלעכע אכזריותדיקייטן: דאס שניידן אויף שטיקער לעבעדיקע יידן, די שוידערלעכע פּאָגראָמען, וואס ס׳האבן געמאכט די היימישע מענטשן, שכנים, האבן מער אויפגעטרייסלט דעם יידישן קהל, ווי די פּאָגראמען פון די ווילדע שונאים, בעת די מלחמות. דא האט זיך דאך געהאנדלט אין געריכטן, משפטים, אָנערקענטע פון דער מדינה, צו וועלכער מ׳האט אליין געהערט, און אין שוץ, פון וועלכער מ׳האט לאנגע יארן געלעבט און געארבעט. דאָ האָבן דאָך געמשפט שופטים, הויך געשטעלטע, גייסטלעכע־אונטערן שוץ פון מדינה און קלויסטער.

איז ווען ס׳איז פארלוירן געגאנגען די האפנונג אויף א גערעכט לעבן דא, אין עמק הבכא, ווען ס׳האט זיך געדאכט, אז נישטא קיין אויסוועג פון דעם מצב, האט געמוזט מקויים ווערן דער אלטער געדאנק פון קומען פון דערלייזער פון דער וועלט, אין וואס יידן האבן תמיד געגלויבט. איז בוסק — וואס האט דאך, ווי מיר האבן געזען — געהאט אירע נאענטע פארבינדונגען מיט דער ברייטער וועלט, אויך נישט געבליבן אין דער זייט, אויך דא האט שבתי צבי באקומען אנהענגער, וואס האבן אבער נישט מיט זייער צאל און נישט מיט זייער פערזענלעכער וואג, — נישט פארנומען קיין אנגעזען ארט.

סוף סוף איז דאס פאלק דער רוב מנין און רוב בנין געבליבן גלייכגילטיק צו דעם ענין. די „באוויזן״ וועגן קומען פון משיח האבן נישט געקאנט איבערצייגן דאס פאלק. אגב, זיינען זיי אויך נישט געווען אין הסכם מיט דער פאלקסטראדיציע, וואס האט זיך דאס קומען פון משיחן גאנץ אנדערש פארגעשטעלט!

די באציונג פון פאלק צו דער שבתי־צבי באוועגונג — אפשר איז דאס וואָרט „באוועגונג״ צו גרויס פאר דעם, וואס איז פאקטיש פארגעקומען אין אונזערע קאנטן און צו אירע באזונדערע אָנהענגער, דריקט זיך אויס אין דער באדייטונג, וואס דאס וואָרט „שבתי־צבי״ האט באקומען אין מויל פון פאלק. „שבתי־צביניק״ באדייט נעמלעך — ביזן היינטיקן טאג — א מענטשן א פאלשן, א רמאי, א הונטערליסטיקן און דעסגלייכן.

אינטערעסאנט, וואס ס׳גיט צו צו דעם דער פוילישער שרייבער סולימא[25]: דעם נאמען שאבסאצוויניק האט מען צוליב פאראכטונג געענדערט אויף שאַבסיאסווינניקעס / יידיש: שבתי־חזירים; אויף פויליש פאראן דא אויך אן ענלעכקייט פון קלאנג פון די צוויי ווערטער / אדער פשוט שאבסיאסווינקעס צי אפילו שאפלאסווינקעס — א ריי אָפשפעטנדיקע באצייכענונגען, מיט וועלכע ס׳האבן זיך באנוצט די יידן אין פוילן, און וואס זיינען אריין אין דער פוילישער שפראך און ליטעראטור.

אבער דער געדאנק און די האָפנונג אויף א משיח האט געדרימלט אין דער נשמה פון פאלק — אויך נאך דעם, ווי שבתי צבי איז אזוי מיאוס אדורכגעפאלן. דאס איז דאָך אן אייביק בענקען און שטרעבן פון א מענטשלעכער נשמה נאָך אָ פארווירקליכטן אידעאַל! דער געדאַנק און דער אידעאל איז דאך סוף סוף נישט געבונדן מיט קיין קאנקרעטן מענטשן, וואָס קאָן אזוי צי אזוי געשטרויכלט ווערן, אבער דער אידעאַל בלייבט דאך ווייטער אידעאל, איז טאקע נישט קיין ווונדער, וואס אויך שפעטער מיט בערך א הונדערט יאָר, ווען ס׳האט זיך באוויזן א נייער „גואל ישראל״, האט אויך א טייל יידן געוואלט גלויבן, אז ער איז די פארקערפערונג פון זייערע אידעאלן. מיר מיינען דא דעם נייעם נביא שקר: יעקב פראנקן. אויך ער — הגם א געבירטיקער אין פוילן (קאָראָלוווקא, פּאָדאָליער קאנטן) — האָט אויפגעשיינט אין ווייטן מזרח („פון מזרח קומט דאס ליכט״) — און אין זיין „טריומף־רייזע״ האט ער זיך אפגעשטעלט אין די מקומות פון זיינע קינדער־יארן, ווו געזוכט אָנהענגער צווישן אייגענע: און אין זיין נסיעה איבער פאדאליע, רייסן, האט ער זיך אויך פארהאלטן (אין י. 1755) אין דער שטאָט בוסק, ווו — ווי ער האט זיך דערנאך אליין בארימט — אזש 30 בעלי בתים זיינען צו אים צוגעשטאנען.

פראנק און זיינע אָנהענגער — קענטיק אונטערן איינפלוס פון די גייסטלעכע פון קאטאָלישן גלויבן — זוכט צו אָרגאניזירן וכוחים מיט די יידן („תלמודיסטן״), כדי נאכצווייזן זיי זייערע פעלער און ארויסווייזן זיין אייגענעם אמת. אזעלכע וכוחים — עפנטלעכע זיינען פארגעקומען אין קאמענעץ פּאָדאָלסקי, 1757, און אין לוואָוו 1759. מער קיין וכוחים זיינען נישט פארגעקומען, הגם פראנק האט זיך וועגן דעם באמיט.

אין ערשטן ויכוח צווישן די פראנקיסטן און תלמודיסטן, וואס איז פארגעקומען אין קאמענעץ, זיינען מצד די פראנקיסטן ארויסגעטרעטן 19 „שבתאיים און מתנגדי התלמוד״[26], דערונטער פיר פון בוסק: לייזער, נחמן בן שמואל, יצחק בן מרדכי און נחום.

---

25. ד. 24 Zygmunt Lucyan Sulima: Historia Franka i Frankistów. Kraków 1893.

26. מ. בלבן: לתולדות התנועה הפראנקית. (חלק ראשון, תל־אביב תרצ״ד, חלק שני תרצ״ה). חלק ראשון ע׳ 138.

דאקעגן אין שפעטערדיקן וכוח אין לוואָוו קומען שוין נישט פאר די בוסקער פראנקיסטן.

פון צווישן די פיר אויסגערעכנטע געפינען מיר דעם נאמען נחמן בן שמואל — א פוילישער מקור באצייכנט אים „רב פון בוסק" — אין דער רשימה פון די יעניקע, וואס האבן אָנגענומען דעם שמד נאכן לעמבערגער וכוח. ער באקומט דעם נאמען פיאָטר יאקובאָווסקי.

פארשטייט זיך, אז איןביידע די וויכוחים, וואס זיינען פארגעקומען אונטערן חסות פון דער קאטוילישער גייסטליכקייט און מיט זייער בפירושער נטיה צו פארטיידיקן די „אנטי תלמודיסטן" — פראנקיסטן — קענען די רדיפות פון די תלמודיסטן, האבן זוכה געווען די פראנקיסטן. די משפטים האבן דערפירט צום גזר פון פארברענען דעם תלמוד אין פאָדאָליע און צו נייע־רדיפות קעגן יידן — נישט ווינציקער אכזריותדיקע, ווי אין פריסטן מיטלאלטער צי אלטערטום. — איצט אין דער נייער תקופה פון אויפבליענדיקן — אויך אין אָפגעשטאנענעם פוילן — ראציאָנאליזם, אין דער תקופה פון „אייראפעישער אויפקלערונג", השכלה.

צו דעם האט גורם געווען אין גאָר א גרויסער מאָס יעקב פראנק און זיין „תורה".

נישט דאָ איז דאָס אָרט אָפצושטעלן זיך אויף דער דאָזיקער „תורה" און אָפשאצן מיטן קלאָרן שכל, מיט לאגישע ארגומענטן, אויב בכלל די „תורה" האט עפעס א ראציאָנעלן, לאָגישן יסוד. און אויב בכלל זי איז אָן אריגינעלע המצאה פון פראנקן און נישט קיין צונויפמיש פון ברוכטיילן פון פארשידענע אמונות, אבערגלויבנס און סתם... פאנטאזיע און פראלערייען.

און פראנקס „טעזע" וועגן דער דריי־הייליקייט, עתיקא קדישא, מלכא קדישא, מטרוניתא עליונה, נישט קאנסעקווענט און נישט קלאָר אויסגעדריקט, איז אויך נישט זיין אָריגינעלע המצאה. א פראגע איז נאך, צי האט פראנק באמת אין די אלע פארשידנארטיקע טעזן, וואס ער האט משך פון יארן געפרעדיקט פאר אנדערע, אליין געגלויבט.

גיכער זיינען זיינע טעזן — אויך די רעליגיעזע — א רעזולטאט פון זיינע פאָליטיש־רעליגיעזע אונטערהאנדלונגען, וואס ער האט געפירט מיט די רעגירנדיקע קרייזן. אָפהענגיק פון זייער שטעלונג איז ער גרייט געווען ענדערן אזא צי אנדערע רעליגיעזע טעזע, צי אנדערע רעליגיע: קריסטנטום, איסלאם, פראוואָסלאוויע.

פארשטענדלעך: אין פראגן פון דת, גלויבן, קאָן מען נישט צוגיין מיט קאלטער לאָגיק. דערצו איז נויטיק... אמונה. וועלן מיר אויך נישט צוגיין צום פראנקיזם פון דעם שטאנדפונקט. נאָר דאָס אליין, וואס די פארשטייער פון פראנקיזם, און דערונטער אויך איינער פון זייערע פירזאגער הרב (?) נחמן בן שמואל פון בוסק, האבן אונטער א שבועה עדות געזאגט, אז יידן באנוצן קריסטלעך בלוט אויף פסח — דעמאסקירט שוין לחלוטין די דאזיקע כנופיה.

ווער ווער, נאר זיי — די אמאָליקע יידן, איצטיקע פראנקיסטן, און בקרוב גאָר קאטאָליקן — האבן דאָך זיכער געוווסט דעם אמת[27].

איז טאקע נישט קיין ווונדער, וואס אין יענע יארן האבן זיך געמערט די עלילות דם־פראצעסן און די פינף יידן, וואס זענען אין פראָצעס אין וואָיסלאוויצע 1560 פאראורטיילט געווארן צום טויט (פיר זיינען געקעפט געווארן און איינער, דער רב, האט זיך פאר דעם אליין אויפגעהאָנגען) — איז זיכער א רעזולטאט פון פראנקס השפעה.

אויך די בקשה פון די פראנקיסטן צוגעשטעלט דעם 16.5.1759 דעם פרימאס פון פוילן לוביענסקי, און דעם קעניג אוגוסט דער דריטער, איז נישט ווייניק פראָוואָקאָטאָריש כלפי די יידן; זיי פארלאנגען אין זייער סופליקע א נייעם וויכוח מיט די יידן, כדי צו דערווייזן, אז זייער ווילן צו שמדן זיך פליסט נישט ארויס פון זייער אָרימקייט, אדער פון אנדערע פארדעכטיקע און נידעריקע נטיות, וואס זיינען „אייגן אונזער פאלק" (ד.ה... די יידן), נאר פון אמתן גלויבן א.א.וו.

אויך דער צווייטער פונקט פון זייער סופליקע וועגן געבן זיי אן אָרט אויף צו באזעצן זיך; בוסק אדער גליניאַני איז פול מיט באשולדיגונגען און באליידיגונגען קעגן יידן. זיי שרייבן, אז זיי ווילן נישט באשעפטיקן זיך מיט קרעטשמעריי „העלפן דערמיט צו שכרות און צאפן קריסטלעך בלוט, צו וואס די תלמודיסטן זיינען צוגעוווינט"[28].

קלאָר און דייטלעך האבן די פראנקיסטן ארויסגערוקט די באשולדיגונג פון עלילת־דם אין זייער לעצטער, זיבעטער, טעזע אין לעמבערגער ויכוח, נעמלעך:

---

27. וועגן דעם ענין שרייבט ג. שלום אין זיין ברייט־פארמאָסטענעם ספר „שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו" (ת"א תשי"ז): „בספרותם (של הדרשנים הפרנקיסטים) הפנימית לא נזכרת אף במלה אחת עלילת־הדם שראשיהם העלילו על הרבנים בפומבי, כשם שמעשה זה נעשה מתוך הלחץ החיצוני של גורמים בכנסיה הקתולית, ועל כן לא חשבוהו לדבר שבאמת ראוי לאבד עליו מלה"... (כרך 2 ע' 730).

אויב ס'איז ריכטיק, וואס ס'זאגט פראָפ' שלום — פארקלענערט דאס נישט די שולד פון די פראנקיסטישע-פירער, נאר פארקערט באווייזט נאך מער זייער געוויסנלאָזיקייט און צוגלייך, ווער ס'האט אראנזשירט די וויכוחים צווישן די פראנקיסטן און יידן און צוליב וואס. צוליב אייגענעם מאטעריעלן נוצן זיינען די פראנקיסטן מגולל אויף די יידן אן אומגליק וואס האט נישט קיין גרענעצן.

28. געבראכט לויט Z. L. Sulima; דאס ציטירטע ווערק ז. 101 ביי באלאבאנען ; 2. L. Snlima

קלינגען די ווערטער אין עברית: „כי איננו משערים, שאחד משלנו ישתקע מעתה בבתי־מרזח לבקש את לחמו על ידי עזרה לשכרות ועל ידי השמוש בדם הנוצרים, שהתלמודיים רגילים בהם" (כרך שני, ע' 204/5).

וואס שייך די צוויי ערטער, ווי זיי ווילן זיך באזעצן: גליניאַני און ביסק, כלומרשט ווייל בהן חיים רוב אחייהם — האבן די זעלבע פראנקיסטן מיט א שטיקל צייט שפעטער געבעטן אנדערע טעריטאריעס, אפילו אין ליטע, ווו זיי האבן לכל הדעות קיין שום אחוזה נישט געהאט, פארשטייט זיך, אז פון דעם אלעמען איז גארנישט נישט ארויסגעקומען צוליב דער — ווי איך מיין — נישט אויפריכטיקייט פון די פראנקיסטן גופא.

זיי האבן דערקלערט: דער „תלמוד לערנט, אז בלוט פון קריסטן איז נויטיק, און ווער עס גלויבט אין תלמוד, מוז זיך דאמיט באַנוצן".

פראָפ'. באלאבאן [29] באמיט זיך נאכצווייזן, אז דעם פונקט פון ויכוח האבן ארויסגערוקט די גייסטליכע און נישט די פראנקיסטן — איז ווידער די זעלבע מעשה, נישט וויכטיק איז דאך פאר אונז, ווער ס'האט אויסרעזשיסירט דעם ויכוח. וויכטיק איז, ווער ס'איז געשטאנען אונטער אים און גענומען אויף זיך די פולע פאראנטווארטונג פאר די ארויסגערוקטע טענה.

דער רעזולטאט פון דעם אלעמען... די פראנקיסטן האבן זיך אנגעהויבן צו שמדן. פון דער רשימה פראנקיסטן, וואס האבן אין די יארן 1760—1759 אנגענומען דעם קריסטליכן גלויבן אין דער שטאט לוואוו, און וואס אנטהאלט 514 נעמען — זיינען ארום 100 נעמען פון בוסק. עס איז כדאי אָבער צוצוגעבן, אז אַגרויסער טייל פון די געשמדטע זיינען קליינע קינדער, פון עטליכע יאר, צי אפילו עטליכע חדשים און וואכן. אויב איר וועט נאך דערצו צורעכענען די פרויען, מיידלעך, בחורים, וועט איר נישט אנציילן קיין דרייסיק שטאטישע בעלי־בתים פון בוסק. די גענויע רשימה פון די געשמדטע ווערט געבראכט ביי א. קראוסהאר [30].

פון דער רשימה פון א 14 יידן, וואס האבן זיך געשמדט איןווארשע אין 1760 י. איז פאראן איין בוסקער, דאס זעלבע איז שייך דער רשימה פון קאמעניץ פאַדאָלסקי פון די יארן 1760—1755 (1 בוסקער אויף 29 אנדערע) [31].

א טייל פון די געשמדטע זיינען דערנאך דורכן קעניג סטאניסלאוו אוגוסט — אין די יארן 1786—1765 נאָביליטירט געוואָרן — ד.ה. צוגערעכנט געווארן צו דער שליאכטע.

וועגן דעם, וואספארא קאטעגאריע יידן האבן אנגענומען דעם שמד, שרייבט קראוסהאר — וואָס אַליין, אן אפשטאמיקער פון יידן, צייכנט זיך נישט אויס מיט קיין איבעריקער ליבע צו די „תלמודיסטן", איבריגנס אויך פארן גרינדער פון פראנקיזם האט ער נישט קיין איבריקע אנערקענונג; ער באצייכנט אים (און מיר מיינען גאנץ ריכטיק): פסיכאָפאט! — „עס אונטערליגט נישט קיין שום ספק, אז די דאזיקע יחידים האבן נישט געהערט צו די אנגעזעענע צווישן די יידן נישט וואס שייך זייער תלמודיש וויסן און נישט וואס שייך זייער פארמעגן.

נישט רעכנדיק די פרויען און די גרויסע צאל מינדעריעריקע קינדער האט די גרופע פון 156 מענער געשמדטע (בכלל אין גאנץ פוילין — נ.ב.) באשטאנען אויסשליסלעך פון קליינע סוחרים און בעלי־מלכאות, פון מענטשן,

---

29. לויט באלאבאנען האבןביידע צדדים גערעדט יידיש, ווייל קיין אנדערע שפּראַך האבן זיי נישט געקענט. דאקעגן דעם פּראָטאָקאָל פון ויכוח האט צונויפ'געשטעלט דער גלח פוקולסקי אויף פויליש. פארגלייך: „שטודיען אונד קוועלען..." ז. 28.

30. Aleksander Kraushar: Frank i Frankiści polscy 1726—1816. T. I Kraków 1895. Sulima 119.

31. קראוסהאר, ז' 214—220.

וואס דאס אננעמען דעם שמד האט זיי פארזיכערט אן ענדערונג צום בעסערן אין זייער סאָציאַלער לאגע, דאס האט זיי דערמעגלעכט ארויסצורייסן זיך פון דחקות און שפלות און דערשלאגן זיך צו א העכערן שטאפל...

עס קאן דא נישט זיין קיין רייד ווי עס שיינט — וועגן אידעישע סיבות, וועגן ליבע צו דעם נייעם אנטפלעקטן אמת אדער וועגן דעם ווילן צובאהעפטן זיך פעסטער מיט דער פוילישער געזעלשאפט דורכן אננעמען דעם נייעם גלויבן" [32].

די ווייטערדיקע געשיכטע פון פראנקן גופא און זיינע אָנהענגער באווייזן דאס פולשטענדיק.

בעתן צווייטן ויכוח אין לוואָוו איז אין בוסק געווען רב דער רב פון באָהאָראָדטשאני, ר׳ דוד פנחס [33]; ר׳ פנחס האט זיך באטייליקט אין וכוח אין לוואוו קעגן די פראנקיסטן, און אפילו געווען דער ראש המדברים פון צווישן די רביניסטן.

מיט אים איז פארגעקומען אין צווייטן טאג פון ויכוח א נישט אנגענעמער אינצידענט. די יידן האבן געדארפט ענטפערן אויף דער צווייטער טעזע פון די פראנקיסטן, אז לויט אליהו הנביא׳ס נבואות איז שוין דער משיח געקומען, און וועט שוין מער נישט קומען. — דאס האט געדארפט געשען אין זעקסטן יארטויזנט זייט בריאת העולם — לויט יידישער רעכנונג — און דער יאָרטויזנט האט זיך דאך שוין אנגעהויבן — הייסט עס: דער משיח איז שוין געווען!

הרב פנחס וואס האט אָנגעהויבן זיין ענטפער אויף לאטייניש, האט ווארשיינלעך מיט פארוווּנדערונג אַ פרעג געטון: „צי האט זיך דען משה רבנו טועה געווען" [34]... דאָס האט שלעכט פארשטאנען דער פאָרזיצער, וואס האט געפירט דעם ויכוח, דער גלח מיקולסקי, ער האט איבערגעהאקט הרב פנחס און אויסגערופן צום רבין: „דו הולטאי, אפילו אין משה רבנו גלויבסטו נישט, איז נישט קיין חדוש אז דו נעמסט נישט אן די אמונה אין... ישו..." [35] דערמיט איז הרב פנחס געפסלט געווארן — און מער זיך נישט באטייליקט אין ויכוח. זיין אָרט האט פארנומען ר׳ דוד, דער רב פון סטאניסלאַוואָוו.

---

32. קראַושהאר, ז. 211/2.

33. איין פוילישער מקור רופט אים: נוטקאָ מאָשיעק [נתן משה].

34. זייטן 377—327.

35. לויט באַלאַבאַנען, וואס זיך סומך אויף אן אנדערן מקור, האט דער פאָרפאַל געהאט אזא פארלויף: „בתשובה על דברי (של מיקולסקי) אמר הרב, כי את שנות חיי משה אין להכניס בחשבון, „משום ששנות משה אבדו". אז בערה חמת הכומר ומשכחו כי לפניו רב ובא כוח היהודים, קרא לעומתו את הדברים האלה: „הוי, בן בליעל! היקום בך רוח להטיל קבל עם חרפה כזו על משה שלי ואבי כל ישראל? וכי מה רעה עשה לך משה כי אבדו לו שנותיו? איככה לא תחרף את משיח האמת האלהים והאדם, אם לא תחוס בפרהסיה על כבודו של משה? (בלבן, ע׳ 223).

מיט די טרויריקע וויכוחים פון פראנקן און זייערע נאכווייענישן האט זיך פארענדיקט די געשיכטע פון יידן אין פוילן פון די קאנטן, צו וועלכע ס'האט געהערט בוסק!

אין די גרענעצן פון עסטרייך 1914—1772

נישט לייכט איז געווען דאס לעבן פון די יידן אונטער דער נייער ממשלה. די רעכט פון די יידן זיינען אין דער ערשטער צייט נישט פארגרעסערט געווארן, דאקעגן זיינען געוואקסן די ביז איצטיקע שטייערן (קאָפּשטייער פון 1 זלאטי פאַר „א קאָפּ" — אויף 2 זלאטיס) און עס זיינען צוגעקומען נייע: שטייערן פון ליכטצינדן (בענטשן ליכט ערב שבת צי פאר א יום־טוב איז אויך געווארן א מקור פון הכנסות פאר דעם עסטרייכישן מלוכה־אוצר, און ס'איז דערגאנגען דערצו, אז פון ליכט־שטייער איז אפהענגיק געווען דאס וואל־רעכט צו דער יידישער־קהלה!) פלייש־שטייער, (די ביידע שטייערן אויפגעהויבן ערשט אין 1848) און... פון חתונה־האבן. אויף דעם לעצטן האט מען אויך געמוזט האבן א געוויסע צייט א באשטעטיגונג, אז מ'האט געענדיקט די רעגירונגס־שול פאר יידן, צו וועלכער יידן האבן זיך באצויגן מיט גרויס אומצוטרוי, און נאכן פארמאכן די שול, האט מען פון חתן־כלה פארלאנגט א צייגניס, אז זיי האבן אפגעגעבן א ספעציעלע פריפונג פון „רעליגיע" — דאס אלץ האט דערפירט צו געהיימע חתונות אדער בלויז רעליגיעזע; פארוואָס די מאכט ווידער האט געשטראפט בכל חומרת הדין.

לאנג האבן געדויערט די אלע באשטעטיקטע פון אויבן, און נאך מער פארקריפלטע אויפן ארט דורך דער לאקאלער אדמיניסטראציע, פאראָרדנונגען, וואס האבן זיך געלייגט מיט א שווערער לאסט אויף די יידן, בפרט אויפן ארימען קלאס — אגב, פאר די „בעטל־יידן" האט דער עסטרייכישער קייזער יוזעף דער צווייטער קיין שום רחמנות נישט געהאט און געהייסן זיי כאפן אויפן ארט און אריבערוואַרפן איבער דער רוסישער גרעניץ, נישט רעכנדיק זיך דערמיט, וואס דארט וועט זיי געשען!

לסוף האבן די יידן — נאך א לענגערן קאמף — באקומען פולע גלייכבארעכטיגונג... אויפן פאפיר (1868); ווייל אין דער פראקטיק האבן די באקאנטע עסטרייכישע בעאמטן געוווסט, וויאזוי נישט פאלגן קיין געזעץ, ווען ס'האט זיך געהאנדלט אין א יידנס א טובה. די עסטרייכישע אדמיניסטראציע האט אין דעם פרט געהאט א שם אויף דער וועלט. פונקט ווי באקאנט זיינען געווארן די וואלן אין גאליציען, ווי דער ווילן פון קרייזהאופטמאן האט איבערגעוווגן די צענדלינקער טויזנטער שטימען פון יידן און אוקראינער, בעת זיי זיינען געגאנגען אין א געמיינזאמען וואלבלאק צו די וואלן אין רייכסראט צי לאנדראט און געהאט אן איבערוויגנדיקע מערהייט!

פון דעסטוועגן האט זיך די שטאט בוסק — אונטער עסטרייך פון עקאנאמישן שטאנדפונקט שטארק אנטוויקלט, און אויף דעם געביט האבן יידן אסך אויפגעטון.

עס אנטשטייט אין שטאט א גרויסע גארבערייי, וואס געהערט צו א יידן (פרידריך פערשעל), זי באקומט באשטעלונגען פארן מיליטער, וואס גיט איר א מעגלעכקייט פון וווקס. עס אנטשטייט א פאפיר־פאבריק א.א.

אין גאליציישן עסטרייך איז אויפגעקומען אויף די יידן א נייע צרה: מיליטערדינסט. אויך דאס האט אָנגענומען פארשיידענע פארמען, ביז ס'איז איינגעפירט געווארן די אלגעמיינע מיליטער־פליכט פאר אלע אן אויסנאם בירגער — מענער פון א געוויסן עלטער (21 יאר) און אנטשפרעכנדיקער פיזישער קאנדיציע (1876). קודם האט מען באשטימט א געוויסן קאנטינגענט פאר יעדן קרייז, אפהענגיק פון זיין גרויס. שפעטער האט מען דאס געענדערט אויף א געוויסן אפצאל (מיליטער־שטייער); דערלויבט צו שטעלן אן ערזאץ־מאן, וועו די פליכט פון דינען אין מיליטער איז אויף עמעצן ארויפגעלייגט געווארן. מיט איין ווארט, די אלע פאַרשריפטן, וואס האבן זיך זייער אפט געענדערט אפיציעל און אמטלעך, האבן אין דער פראקטיק אנגענומען ביים אויספירן זיי דורך די נידריקע אינסטאנצן נאך מער אומגעלומפערטע פארמען.

וועגן איינעם אזא עפיזאד, וואס איז פארגעקומען אין בוסק, דערציילט אונז... דער באקאנטער פאליטיקער און ווארט־זאגער פון פראנקרייך בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, פארזיצער פון דער פרידנס קאנפערענץ אין ווערסייל, זשאָרזש קלעמאַנסאָ.

אבער קודם א באמערקונג, וויאזוי קומט קלעמאנסא קיין בוסק?

דער זון פון לאנג־יעריקן דאקטאר אין בוסק שעפס, מאריץ שעפס, איז געווארן א באקאנטער און עסטרייך פאליטיקער און זשורנאליסט; ער איז געווען לאנגע יארן דער רעדאקטאר פון די ליבעראלע צייטונגען, קודם, „נייע ווינער טאגבלאט", שפעטער פון „ווינער טאגבלאט", וואס ער גרינדעט — מיט דער פינאנסיעלער הילף פון באראן הירש (1886). אינטערעסאנט, אז צווישן די צוויי יידישע מענער, וואס זיינען געווען באזארגט וועגן דער וואקסנדיקער רעאקציע אין עסטרייך און בכלל וועגן דער צוקונפט פון דער מדינה בכלל, האט פארמיטלט דער קרוינפרינץ רודאלף, דער זון פון קייזער פראנץ יאזעף[36]. שעפס איז געווען אן אנהענגער פון אן עסטרייך־פראנצויזישער אליאנס און קעגן א פארבינדונג מיט דייטשלאנד. אין דעם זינען האט ער געשריבן זיינע ארטיקלען און אין צוזאמענהאנג דערמיט — געהאט קאנטאקטן מיט אנגעזעענע ליבעראלע פאליטיקער אין עסטרייך. דאס האט אים דערפירט צו א נעניטערער באקאנטשאפט און אפילו פריינדשאפט מיטן דערמאנטן קרוינפרינץ. אין צוזאמענהאנג דערמיט איז אויך שעפס געקומען אין קאנטאקט מיט די פירער פון די פראנצויזישע רעגירונגס־קרייזן — פרעמיער גאמבעטא — און שפעטער צו מיטן אויפגייענדיקן אין יענער צייט פאָליטיקער זשאָרזש קלעמאנסאָ. די באציונגען צווישן שעפסן און קלעמאנסא זיינען געווארן אזוי

---

36. Ich erlebte fünfzig Jahre (די טאכטער פון מאָריץ שעפס) Berto Szeps — Zuckerkandl Weltgeschichte. Stockholm 1939, 134 S.

נאענטע און אינטימע, אז דער ברודער פון זשארזשן פאול קלעמאַנסאָ, האט חתונה געהאט מיט דער עלטערער טאכטער פון שעפסן, זאפיען (1888).

איז געשען, אז בעת זיינע אפטע רייזעס קיין עסטרייך (קארלסבאד, ווין) איז זשאָרזש קלעמאנסאָ צוזאמען מיט שעפסן געפארן איינמאל קיין בוסק אויף... קבר אבות. און אט די רייזע האט געגעבן קלעמענסאָען [37] שטאָף פאר אייניקע פון זיינע דערציילונגען, וואס זיינען דערשינען אויף פראנצויזיש אונטערן טיטל: [38] Contes juifs, Au pied du Sinai ? („צופוסנס פון בארג סיני. יידישע דערציילונגען"). און דערנאך אויך [נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, 1922] אין א דייטשער און ענגלישער איבערזעצונג. איינע פון די דערציילונגען טראָגט דעם נאמען Busk (אגב, אין דער דייטשער איבערזעצונג, וואס איז נישט פריי פון געוויסע פאָליטישע אויסלאָזן, הייסט די דערציילונג: „איין גאליצישעס שטעדטכען" און דאס שטעטל (Village) אזוי אין פראנצויזישן אָריגינאל — ווערט אין דייטש איבערזעצט... „דאָרף" א.א.וו.).

אויך א צווייטע דערציילונג Schlomé le Batailleur (אויף דייטש: שלמה דער קריגער) פון דעם ביכל איז נוגע בוסק. דערביי באצייכנט דער מחבר, אז די מעשה איז אן אמתע, ער זאל זי האבן געהערט אין בוסק, בעת ער איז דאָרט געווען. און אזויווי די מעשה שפיגלט אָפּ א שטיק יידישע געשיכטע פון די יידן אין עסטרייכישן גאליציע, וועלן מיר די געשיכטע איבערגעבן אין קורצע ווערטער:

ווי באוווסט, האט דער קייזער יוזעף דער צווייטער (1790—1780) ארויפגעלייגט אויף די יידישע קהלות די פליכט צוצושטעלן א געוויסע צאל בחורים צום מיליטער־דינסט. בוסק האט געדארפט צושטעלן פיר בחורים א יאָר. געוויינטלעך פלעגט מען זיי נעמען פון די פליטים פון רוסיש־פוילן, וואס זיינען געווען אָן מיטלען צום לעבן און פאר א געוויסן אָפּצאָל אָנגענומען די עסטרייכישע בירגערשאפט און געגאנגען אין מיליטער, ווי די אויסלייזער פון די בוסקער בחורים, וואס זענען געבליבן אין דער היים. אזוי איז געבליבן אלאַנגע צייט. אין יאָר 1848 האט אָבער דער קייזער פראנץ יאָזעף געדארפט האבן מער סאלדאטן און פון שטעטל בוסק פארלאנגט גאנצע 12 מאן, די ארימע קהלה האט נישט געהאט די נויטיקע געלט־מיטל אויף צו קויפן אזוי פיל סאלדאטן, האט זי אין הסכם מיט דער ארטיקער זשאנדארמערי — באשטימט שלמה, דעם לאַטוטניק, איינעם פון די גרעסטע ארימע־לייט פון אָרט, ווי איינעם פון די צוקינפטיקע סאלדאטן. שלמה ווערט ביינאכט צוגענומען, אריבערגעפירט קיין זלאָטשיוו. דא שערט מען אים אָפּ די באָרד און פאות, מ'טוט אים אָן אין א מיליטערישן מונדור און מ'שיקט אים אויפן פראָנט. אין דער היים בלייבט

37. ד"ר יוסף טענענבוים אין זיין ביכל: גאליציע, מיין אלטע היים (בוענאס־איירעס, 1952) האט א טעות, שרייבנדיק (ז. 114/5), אז דער מחבר פון די דערציילונגען איז פאול קלעמאנסאָ.

38. ערשטע אויפלאגע 1897, צווייטע 1920.

זיין ווייב מיט די פינף קינדערלעך אין דער גרעסטער נויט. נאך צוויי יאר קעמפן קומט שלמה צוריק אין שטעטל אויף אורלויב. ער האט זיך אין די קאמפן אויסגעצייכנט, באקומען קריגס־אויסצייכנס און דערוואָרבן זיך דעם גראד פון אונטעראפיציר.

יום־כיפור גייט ער ווי אלע יידן דאווענען, פארוואָרפט זיין אלטן טלית אויפן מיליטערישן מונדור און לאנגן זייבל (ווּעלכן, ווי דער מחבר שרייבט, ער נעמט מיט אויך אין שול). ווען ס׳קומט צו קריאת־התורה, שטעלט זיך שלמה אוועק מיטן זייבל אין האנט אויפן בעלעמער, לאזט נישט לייענען; ביז קהל זאגט אים נישט צו 350 גילדן אויף אויסצוהאלטן זיין פרוי און זיין משפחה. נאך געוויסע אמפערנישן ווערט דאס אים צוגעזאגט (און דעם אנדערן טאג אויך אויסגעצאלט). שלמה פארט אפ צוריק צום מיליטער, נאך פיר וייטערדיקע יארן דינסט, קומט ער אהיים; פארלאָזט זיך צוריק א באָרד און פאות און ווערט צוריק דער זעלבער לאטונטניק וואס פריער. קיינער דערקענט נישט אין אים דעם אמאליקן מיליטער־מאן און זיגער. געבליבן איז אים בלויז פון דער גאנצער מלחמה דער צונאָמען: „שלמה דער קריגער״.

קלעמאנסאָ באוווּנדערט אין זיינע יידישע דערציילונגען די פייאיקייטן פון די יידן צוצופאסן זיך צו די אנגעוואָרפענע זיי לעבנסבאדינגונגען ער שטרייכט אונטער זייער לעבנס־קראפט און אויסדויער וואס האט בייגעקומען די אלע פארפאלגונגען וואס זיי האבן געהאט אויסצושטיין אין זייער לאַנגער געשיכטע און ער שטרייכט אונטער: „די יידן וועט מען קיינמאל נישט אויסראטן. ישראל, וואס האט אין זיין גאנצער לעבנס פעיקייט איבערגעלעבט דאס מיטלאלטער, וועט קיינמאל מער נישט אונטערליאָכט ווערן״.

געשריבן איז דאס געוואָרן אייניקע צענדלינג יאר איידער צו דער מאכט איז געקומען היטלער... און דאָס קלינגט היינט ווי א נבואה.

וואס שייך דער שטאט בוסק גופא, האט זי נישט געפונען קיין חן אין די אויגן פון קלעמאנסאָ, אגב, בוסק דינט פארן מחבר ווי דער סימבאל פון גאליציע בכלל און די בוסקער יידן זעט ער אויך אין קארלסבאד (די דערציילונג וועגן קארלסבאד הייסט ביים מחבר: „אין ישראל״ (En Israel און אומעטום אין גאליציע.

אין בוסק — זעט דער מחבר נישט מער, ווי ריזיקע בלאָטעס און שמוץ; די הייזלעך — האלב־איינגעפאלענע, די דעכער מיט שטרוי באדעקטע — זיינען פון האלץ. אין צווישן די יידן הערשט אן אומבאגרענעצטע ארימקייט און עלנט. זיי לעבן ווי שאטנס. אָן אן אחווה אין לעבן.

אין יולי יאר 1914 ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה, — דעם 28.7 פון דעם יאר האט עסטרייך הונגארן דערקלערט קריג סערביען, און דערמיט אנגעהויבן די קריגסהאנדלונגען.

דאס רוסישע מיליטער הויבט אן א גרויסע אפענזיווע און באזעצט אין א קורצער צייט כמעט גאנץ גאליציע. סוף אויגוסט 1914 זיינען די רוסן

שוין אין בוסק און זיי פארבלייבן דא ביז יוני 1915, ווען די שטאט ווערט באפרייט דורכן עסטרייכישן מיליטער.

בעת זייער קורצער הערשאפט האבן די רוסן אי אפיציעל דאָס דערקלערט אי פאקטיש אזוי געהאנדלט, ווי גאנץ מזרח גאליציע וואלט געווען א ריין רוסישע פראווינץ פון תמיד אן, וואס איז בלויז לאנגע יארן געווען אָקופירט דורך פולין און דערנאך עסטרייך. איצט ווערט עס באפרייט און צוריק איינגעגלידערט אין זיין היימלאנד. מ'האט אנגעבונדן אין דער אלטער טראדיציע פון די רייסישע פירסטן, וועלכע מ'באטראכט איצט פאר ריינע רוסן (נישט קיין קליין־רוסן, אוקראינער!) און עס באוויזן זיך אויך פאָדערונגען צו באגרענעצן און ליקווידירן די נייע אדמיניסטראציע־צענטערן, אויפגעשטעלטע דורכן פוילישן און עסטרייכישן אָקופּאַנט, ווי טארנאָפּאָל, סטאניסלאַוואָוו א.א. און דאקעגן צוריקאויפבויען די אלטע רוסישע שטעט, ווי האליטש, טרעמבאָוולע און בוסק און מאכן זיי פאר נייע אדמיניסטראציע־צענטרען... [39]

די דאזיקע פלענער האבן די רוסן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה נישט באוויזן אדורכצופירן.

אין אומאָפּהענגיקן פוילן 1919—1939

א שווער לעבן האבן געהאט אויסצושטיין די יידן אין בוסק אין אומאָפּהענגיקן פוילן, אין די יארן 1919—1939. אָנגעהויבן האט זיך עס מיט די קאמפן צווישן די פאלאקן און אוקראינער וועגן דער ירושה נאכן צעפאלן זיך פון דער עסטרייך — הונגארישער מאָנארכיע.ביידע צדדים האבן פארלאנגט די מיטהילף פון די יידן, וואס זייער אנטייל אין דער באפעלקערונג פון מזרח־גאליציע איז נישט געווען קיין קליינער: העכער 10%. דער עיקר האבן אָבער ביידע קעמפנדיקע צדדים געוואלט אויסנוצן די צוגעהעריקייט פון די יידן צו זייער צד אויפן אינטערנאציאנאלן באדן. בפרט האט די ניי־פּראָקלאמירטע אוקראינישע רעפובליק געדארפט האבן אזא אונטערשטיצונג, כדי צו דערווייזן דער וועלט, אז זי איז און וועט זיין א דעמאקראטישע רעגירונג און דערפאר טאקע אָנערקענט די יידן, ווי א נאציאָנאלע מינדערהייט מיט אלע רעכט פון א מינדערהייט.

אבער די רעגירונג פון דער רעפובליק, וואס איר הערשאפט האט געדויערט זייער קורץ און איר סטרוקטור האט זיך עטלעכע מאָל געענדערט — האט נישט באהערשט די לאגע אויפן גאַנצן — קליינעם איבריגנס שטח. דאָ און דאָרט זיינען פאָרגעקומען איבערפאלן איבער יידן; פלינדערונגען און כל מיני „קאָנטריבוציעס" ביי יידן זיינען געווען אן אפטע דערשיינונג.

---

39. Feliks Przysiecki: Rządy rosyjskie w Galicyi Wschodniej: Piotrków 1915. 20/1 Str.

דער באשלוס פון יידישן נאציאָנאל־ראט אין לעמבערג, אז די יידן אנערקענען זיך — אין דעם קאמף צווישן פאלאקן אין אוקראינער פאר נייטראל, האבן ביידע צדדים באטראכט ווי א בגידה און זייערע נאציאנאלע אינטערעסן און געצויגן דערפון קאנסעקווענצן. באזונדער די פאלאקן זיינען פון דעם באשלוס געווען אנטוישט און אנגעהויבן צו רודפן די יידן, פאָרוואַרפנדיק זיי, אז זיי שטיצן די אוקראינער. אומעטום, ווו די פאָלאקן האבן פארטריבן די אוקראינער און דעראָבערט א ניי אָרט זיינען פארגעקומען עקסצעסן־גרעסערע אדער קלענערע. א גרויסער פאָגראם איז פאָרגעקומען אפילו אין לוואוו אין די טרויריקע נאוועמבער־טעג פון 1918 (22 און 23 טער), ווען אייראפע האט אדורכגעלעבט א נייעם „פרילינג פון די פעלקער" און א גאנצע ריי פעלקער טאקע האבן באקומען זייער אומאפהענגיקייט. — באזונדערס האָט זיך אין דעם זינען אויסגעצייכנט די פוילישע ארמיי אונטער דער אנפירונג פון גענעראל יוזעף האלער (אליין א מזרח־גאליצישער גוטבאזיצער), וואס איז געקומען גוט אויסגעריסטעט פון פראנקרייך און נישט אזוי אויסגעצייכנט זיך מיט קאמפהאנדלונגען, ווי מיט עקסצעסן קעגן יידן. שלאָגן יידן אָן אַ פארוואָס, צי שניידן בערד, זיינען געווען מעשים שבכל יום. טרויריק בארימט זיינען געווארן די פאלאקן פון „קולטורעלן" מערב, פויזן („פאָזנאנטשיצי"), וואס האבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אוממענטשלעכן אנטיסעמיטיזם.

נאכן באזייטיקן די אוקראינער פון מזרח־גאליציע — איז אנטדעקט געווארן ביי די פאלאקן א נייע סיבה פון רודפן די יידן; מ'האט זיי באשולדיקט אין אנהענגערשאפט אין קאמוניזם און העלפן דער רויטער ארמיי אין קאמף קעגן פוילן אין די יארן 1919—1920. אין אפריל 1919 קומען פאר אויף דעם הינטערגרונט — עקסצעסן און רויבערייען פון יידן אין בוסק מצד זעלנער און אפיצירן פון דער האלערישער ארמיי [40].

און ווען דאס לעבן האט זיך איינגעשטילט, איז נאך אלץ — ביזן סאמען סוף — יידן אויסגעקומען צו ליידן מצד דער פוילישער מאכט פון די פארשיידנסטע שיקאַנעס, דער עיקר אויפן עקאנאמישן געביט: נישט געגעבן קיין קאנצעסיעס יידן, אפטע שטראפן פאר כלומרשטע אדמיניסטראטיווע פארגיין הויכע שטייערן: הכנסה־שטייער, הויכע פראָצענטער פון פארלעגענע שטייערן א.א. [41].

.40 Matyrum ein Jüdisches Jahrbuch. Redigiert und herausgegeben von Jacob Krausz, Wien 1922. 56, 43.

.41 כדאי דאָ דערמאַנען דעם אָפענעם בריוו, וואָס ס'האט סוף 1926 צוגעשיקט דעם פוילישן פינאַנץ־מיניסטער אונדזער סיים־דעפוטאט משה פראסטיג וועגן „שטייער־אמנעסטיע פאר יידן". „צוליב די הויכע שטייערן און הויכע פראצענטער פון די פארלעגענע שטייערן — שרייבט פראָסטיג — זיינען טויזנטער, צענדליקער טויזנטער יידישע סוחרים, קרעמער און האנטווערקער צו גרונד געגאנגען — און אויב עס וועט נישט קומען קיין אמנעסטיע וועט דאס פוילישע יידנטום אינגאנצן דערשטיקט ווערן..." דער מארגן, 1927. I. 1.

אזוי איז געווען אין די ערשטע יארן פון פוילנס אומאפהענגיקייט, און די לאגע האט זיך מיט דער צייט נישט געביטן... צום בעסערן.

יידן איז אויך אויסגעקומען צו ליידן פון דעם קאנסעקוועגטן ווירטשאפטלעכן באָיקאָט, וואס די פאלאקן האבן פון אנהויב אן און מיט אן אלץ וואקסנדיקן טעמפא געפירט קעגן די יידן, נישט רעדנדיק שוין וועגן אנדערע פארמען פון באיקאט; נישט צולאזן יידן צו מלוכה — צי קאמונאלע — פאָסטנס; נישט געבן קיין שטיצע, אדער אין אן אומגענוגנדיקער מאס יידישע סאציאלע צי קולטורעלע אינסטיטוציעס. די פוילישע קאָאָפעראטיוון באמיען זיך ארויסצוציען פון יידישן סוחר אפילו דעם יידישן קונה.

אויף דעם געביט האט זיך נאך שטארקער געלאזט פילן דער אוקראינישער באיקאט. זייערע קאָאָפעראטיוון, געגרינדעט אין יעדן־קלענסטן אפילו — ישוב; האבן זיך באמיט איבערצונעמען די לאנדווירטשאפטלעכע פראָדוקטן־תבואה, אייער, מילך, פוטער — דירעקט פון פראדוצענט און צופירן זיי צום קאנסומענט סיי אין לאנד סיי אין אויסלאנד מיט אייגענע ד.ה. אוקראינישע הענט -– אָן צוצולאָזן א יידן צו דער ברייטער נעץ פון מיטארבעטער אויף די פארשיידענע שטאפלען פון זייערע ווירטשאפטלעכע אונטערנעמונגען. זיי האבן דאס באטראכט ווי א נאציאנאלע ארבעט ווי א דערגרייכונג אין קאמף קעגן דער פוילישער הערשאפט, צו וועלכער זיי האבן זיך באצויגן — אפילו די אממייסטן לאָיאלע מיט גרויס רעזערווע, און ווילנדיק נישט ווילנדיק קודם כל געטראָפן אין יידן.

די עקאנאמישע לאגע פון די יידן איז דעריבער געווארן אלץ ערגער. יידן — אויף ווי ווייט מעגלעך „אומשיכטן זיך”, זוכן נייע בארופן; זיי ארגאניזירן א ווירטשאפטלעכע קעגנזייטיקע הילף, אבער דער עיקר... זיי פארלאָזן די שטאָט זוכנדיק אין לאנד גופא — און אויף ווי ווייט מעגלעך אויך אין אויסלאנד א מעגלעכקייט פון אויסלעבן זיך.

פונדעסטוועגן האבן יידן אנגעהאלטן אין אלגעמיין זייערע ווירטשאפטלעכע און קולטורעלע פאזיציעס, געפירט זייער אינערלעך לעבן לויט זייער שטייגער און באמיט זיך אויסצושפילן זייער ראל אין שטאט און שטאָטישן לעבן. און דערביי געמוזט לאווערירן צווישן ביידע פאָלוסן: רעגירנדיקע שיכט, פאלאקן, און קעמפנדיקע פאר זייערע נאציאנאלע רעכט — אוקראינער.

אין רעזולטאט פון אזא מין לאווירירן — ביי א גוטן ווילן פון די אנדערע צוויי צדדים איז למשל אין י. 1927 צושטאנד־געקומען א פארשטענדיגונג פון די דריי נאציעס וועגן דעם צוזאמענשטעל פון דעם שטאט־ראט, אין וועלכן עס זיינען אריין: 18 פאלאקן, 17 יידן און 13 אוקראינער א שיינער רעזולטאט, וואס האט זיך שוין אבער שפעטער מער נישט אומגעקערט. פון צווישן די יידן זיינען אזוי ארום אויסגעוויילט געוואָרן: 8 ציוניסטן, 3 נאציאנאלע יידן, 2 אומפארטייאישע און 4 אָרטאָדאָקסן.

דער ווקס פון פוילישן שאוויניזם — שטרעבונג צו ווערן א גרויסמאכט — איר אלץ וואקסנדיקע אונטערדריקונג פון די נאציאנאלע מינדערהייטן, א חוץ דייטשן [נאכן אפמאך מיטן היטלער־דייטשלאנד פון יאנואר 1934], דער אלץ וואקסנדיקער נאציאנאליזם פון דער אוקראינישער באפעלקערונג — די אלץ מער פארוויקלטע אינטערנאציאנאלע סיטואציע — ווקס פון היטלעריזם,

אויף וועלכן די אוקראינישע נאציאנאלע באוועגונגען האבן געבויט זייערע נאציאָנאלע האפנונגען — דאס אלץ האט זיך אויך אפגעשלאָגן אויף דער געשיכטע פון די יידן אין בוסק. די רעזולטאטן פון די וואלן צום שטאטראט אין דעצעמבער 1933 זיינען שוין אין גאנצן אנדערע, ווי מיט פינף יאר צוריק: אויף 16 פארשטייער פירט דורך דער B B „בלאָק בעזפארטייני״, „אומפאַרטייאישער״ בלאק, וואס אונטערשטיצט די פוילישע רעגירונג, אָן שום באוואָרענישן, — גאנצע 4 ראטמענער, די אוקראינער („אונדאָ״) — 2; די פוילישע „קריסטן־דעמאקראטן״ — 4; סאָציאליסטן (פאָלאקן) 2, אומפארטייאישע 4, און 2 — אָרטאָדאָקסן![42] די אבסאָלוטע מערהייט האבן איצט די פאלאקן!

עס וואקסט דער זעלבסטהערשאפט־טריב פון די פאלאקן, דער צאָרן פון די אוקראינער, דער עיקר קעגן די יידן, — וואס דריקט זיך שפעטער מיט אייניקע יאר אויס אין זייער אפענער אונטערשטיצונג פון דעם דייטשן אָקופאנט ביים ליקווידירן די יידן — און... די הילפלאָזיקייט פון די יידן.

מיט דעם זיינען מיר אריין אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

חורבן בוסק

דעם 17.9.1939 איז די רויטע ארמיי אריבער די גרענעץ פוילן־ראטנפאר־באנד און געלאָזט זיך באפרייען — לויט אַ געהיימען אפמאך מיט דייטשלאנד, וואס איז ערשט שפעטער דער וועלט באקאנט געווארן זייערע „ברידער לויטן בלוט, די אוקראינער און ווייסרוסן״. — דערגייענדיק ביזן סאן האבן זיי אויך באזעצט בוסק, ווו ס׳איז תיכף איינגעפירט געווארן די סאוועטישע ארדנונג.

דער טייל פון געוועזענעם פוילן איז אנערקענט געווארן ווי די טעריטאריע פון דער אוקראינישער סאוועטן־רעפובליק. און די איינוווינער — חוץ אויסנאמען — זיינען אנערקענט געווארן ווי סאוועטישע בירגער. מ׳האט אפילו אין די ביי געוועזענע ערטער אדורכגעפירט אסענטירונגען צווישן דער יוגנט, דערונטער אויך יידישער.

אזוי איז געבליבן ביזן אויסברוך פון דער דייטש־סאוועטישער מלחמה דעם 22.6.1941.

דעם 1.7.1941 זיינען די דייטשן אריין קיין בוסק. דאס ערשטע, וואס זיי האבן געטון, איז געווען אויסצוגעפינען — לויט א פריער צונויפגעשטעלטער רשימה — די יידן, וועלכע מ׳האט באשולדיקט כלומרשט אין סימפאטיעס צום סאוועטן־פארבאנד. מ׳האט צונויפגעטריבן א 30 יידן — צווישן זיי דעם רב (!) אברהם באבאד, גבאי פון בית המדרש אהרן טענענבוים א.א. אויפן מארק־פלאץ און פון דאנען ארויסגעפירט מיט אויטאס און דערשאסן אין נאענטסטן וואלד.

ווי אין יעדן ארט ווערן אויך דא אדורכגעפירט די דייטשע געזעצן. יידן דארפן טראגן אן אָרעם־באנד, מיט א בלויען מגן־דוד צאָלן קאנטריבוציע א.א.וו.

---

42. „היינט״ 12.12.1933.

חוץ דעם פארלאנגען די דייטשן דאס אפליפערן פון גאָלד און אנדערע ווערט־זאכן, און וואס ניט? דאס זיינען די געזעצלעכע קאנפיסקאציעס, אחוץ דעם קומען פאר טאג טעגלעך רויבערייען פון סתם דייטשן — אפילו פון ציווילע — און דאס באגעגענען א דייטש אין גאס — ווערט לעבנסגעפערלעך.

עס ווערן פארשפרייט קלאנגען, אז די יידן, וואס ארבעטן נישט אדער זיינען שוין צו קיין ארבעט נישט־פעיק, וועלן ארויסגעשיקט ווערן פון שטאט; יידן באמיען זיך דעריבער אנצוקומען אויף ארבעט אין דייטשע אונטערנעמונגען צי אין הויז־ארבעט ביי דייטשן, כדי ארויסצובאקומען די געהעריקע שיינען. אבער אויך דאס העלפט נישט פיל.

יום כפור תש״ב (21.9.1942) אינדערפרי ווערט געמאלדן, אז אלע יידן דארפן זיך שטעלן — אונטער דראונג פון טויט־שטראף פאר נישט שטעלן זיך — אויפן מאַרק־פלאץ, כדי אפצושטעמפלען די ארבעט־שיינען. עס האבן זיך געשטעלט ארום 700 יידן, וואס זיינען זיכער געווען, אז זייערע שיינען זיינען אין ארדנונג, און זיי דראט דעריבער גארנישט. — נאכן אפמאטערן זיי א האלבן־טאג האט מען די יידן אפגעפירט אויף זאבוזשע, ווי עס זיינען פאר זיי שוין געווען צוגעגרייט אפענע קברים...

די, וואס האבן ריזיקירט און זיך צום אפעל נישט צוגעשטעלט — זיינען געבליבן לעבן... אויף דערווייל. די יידן ווערט ווייטער צוגעזאגט, אז די איינציקע רעטונג פאר זיי איז די ארבעט פאר די דייטשן. זיי ארבעטן שווער, באקומען נישט קיין שום באלוינונג. עס ווערט פאר זיי געשאפן א געטא אויף גאר א קליינעם ארט — אין א פאר קליינע, זייטיקע געסלעך. אהער ווערן אויך אריינגעטריבן דעם 2.11.1942 די יידן פון ראדזיעכאוו, וויטקעוו, לאָפאטין, כאָלעיוו, טאָפאָראָוו, קאמינקע — ביז א צוויי טויזנט נפשות. צוזאמען מיט די בוסקער יידן — מאכט דאס אויס ביי א 4000 נפשות.

די יידן פילן זיך אבער נישט זיכער און הויבן אן בויען באהעלטענישן פאר זיך („סכראָנעס״). יונגע בחורים ווערן געשיקט אויף ארבעט קיין לאצקי. אין א לאגער, וווּ מ׳בויעט א ברייטע אויטאָסטראדע פון לעמבערג, וואס דארף פירן ביז טארנאפאל און נאך ווייטער ביז קיעוו. די ארבעט באדינגונגען זיינען דא שוידערלעכע.

אחוץ דעם ווערט אויך אין בוסק גופא אין הויף פון גראף באדעני ארגאניזירט נאוועמבער 1941 א „—עס—עס—ווירטשאפט״, ווו ס׳ארבעטן א 400—500 יידן פון בוסק אין נאענטער סביבה[43] אונטער א שטרענגער אויפזיכט פון לאגער־פירער, א ציווילער פאלקס־דייטש מיט נאמען לייער (Leier) און זיינע געהילפן.

יאנואר 1943 ווערט ליקווידירט דאס יידישע שפיטאל: די קראנקע ווערן דערשאסן אויפן ארט. אבער יידן לאזן זיך נאך ווייטער נארן.

---

43. ל. וויעליטשקער: לאגערן אין מזרח־גאליציע. געדרוקט אין „פון לעצטן חורבן״ נר׳ 6. מינכען 1947.

דעם 21.5.1943 ביינאכט ברעכט אויס אַן אַקציע, דייטשן גייען פון שטוב צו שטוב, טרייבן ארויס די יידן און שלעפן זיי אויפן מאַרק־פּלאַץ. ביי דעם מינדסטן ווידערשטאַנד, ווען אַ ייד באַוועגט נישט אַזוי גיך זיך אָנטון, אַדער גיין שנעל, ווערט ער אויפן אָרט דערשאָסן. מ׳זוכט אויך די פאַרבאַהאַלטענע אין סכראַנעס יידן, מ׳שיסט אין זיי אַריין, וואַרפט גראַנאַטן און דערמיט צווינגט מען די יידן אַרויסצוגיין. פיל יידן זענען אַזוי אַרום דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

אויפן מאַרק־פּלאַץ ווערן אָפּגעטיילט די יונגע, אַרבעט־פעיקע פון רעשט עולם, וואָס ווערט געטריבן צו דער באַנסטאַציע קיין קראַסני (אַ 6 קמ׳). דאָ צווינגט מען די יידן זיך אויסטאָן און נאַקעטערהייט אַריין אין די וואַגאָנען. דאָס האָט געהאַט פאַר אַ ציל פון איין זייט באַרויבן די יידן פון אַלעם, וואָס זיי האָבן נאָך ביי זיך געהאַט, פון דער צווייטער זייט, דאָס שטערן זיי אין עווענטועלן שפּרינגען פון די וואַגאָנען, בעתן פירן זיי אין טויטנלאַגער — אין בעלזשעץ.

אין די וואַגאָנעס ווערן אַריינגעטריבן מענטשן אָן אַ צאָל: עס ווערט דאָרט אַן אוממענטשלעכע ענגשאַפט, דאַן ווערן די טירן פאַרהאַקט און פאַרפּלאָמבירט.

פונדעסטוועגן איז אַ טייל יידן געלונגען אויפצורייסן די וואַגאָנעס און שפּרינגען פון צוג. די וואַכמאַנשאַפט, וואָס אויפן דאַך, שיסט צו די אַרויסגעשפּרונגענע פון וועלכע נאָר אַ טייל ווערט ניצל. — זיי קומט אויס שפּעטער אויסצושטיין אוממענטשלעכע עינויים און רדיפות, בלויז איינצעלנע פון זיי האָבן ענדלעך דערלעבט די באַפרייונג [44].

אַנדערע יידן, וואָס זיינען נישט אויפגעדעקט געוואָרן דורך די דייטשן — האָבן באַוויזן נאָך דער אַקציע אַרויס פון די בונקערס און אויסבאַהאַלטן זיך אין די וועלדער צו פאַרשטעקן זיך ביי פויערן [45]. איינצעלנע, וואָס האָבן געהאַט דערצו די מעגלעכקייטן — אַ גוטן אַרישן אויסזען און אַרישע פּאַפּירן זיינען אַרויסגעפאָרן אין אַנדערע ערטער, וווּ מ׳האָט זיי נישט געקענט, און דאָ אָנגעגאַנגען ווי קריסטן. יחידים פון זיי זענען ניצל געוואָרן.

מיט דער אַקציע פון 21.5.1943 איז ליקווידירט געוואָרן דאָס געטאָ אין בוסק. מיט איר זיינען אויך אַוועק — ווי מ׳האָט זיך דעמלט אויסגעדריקט — די יידן פון „עס־עס ווירטשאַפט לאַגער". די יונגע אַרבעטספעיקע, וואָס מ׳האָט אָפּגעטיילט פון אַלגעמיינעם טראַנספּאָרט, ווערן אָפּגעפירט אין יאַניוועַר לאַגער נעבן לוואָוו (אַ 300 מאַן); 50 בחורים ווערן איבערגעלאָזט אויפן אָרט, כדי אויפצוראַמען דאָס געטאָ. מיטן נייעם לאַגער פירט אָן דער דייטש לערנער

---

44. עדות פון מיכל באַבאַד, יד־ושם מס׳ 1777/1649.

45. עדות האַלפערין שיינדל, יד־ושם מס׳ 2487/2545 באַפרייט געוואָרן אין וואַלד Angelówka ביי אָלעסק 24.7.1944.

לודוויק וויידען (Lerner Ludwig Weinden). נאך עטלעכע חדשים (נאוועמבער 1943) ווערן אויך זיי — די לעצטע יידן — דערשאָסן אויפן בוסקער בית עולם[46]. און די שטאָט בוסק ווערט פולשטענדיק יידנריין.

דעם 18.7.1944 האבן די שטאָט צוריקעראבערט די סאוועטן: עס האבן זיך אָפגעפונען איינצעלנע יידן. אבער קיין ארגאניזירט יידיש לעבן איז שוין דא נישט אנטשטאנען. און אויך דאס ביסל אפגעראטעוועטע האבן גיך פארלאָזן זייער היימשטאט, וואס איז אויך נאָך דער באפרייונג נישט געווען פריי פון פארשיידענע אומרועז און פון א בייזוויליקן אנטיסעמיטיזם. נאך אלעמען!

אחרית דבר

מ׳האט די יידן־באזונדערס אין פוילן נישט איין מאל פארגעווארפן, אז זיי זיינען א נע ונד־פאלק, ווי ציגיינער, וואס ווי געגעבטיקט נישט געטאגט; אז זיי בינדן זיך נישט צו צום ארט (פאטערלאנד), ווי זיי וווינען. היינט דאָ מאָרגן דארט. יידן זיינען „וועלט־בירגער", אבער נישט קיין בירגער פון דעם לאנד, ווו זיי וווינען, וואס בינדט, למשל, די יידן פון בוסק — מיט זייער היימשטאט? — פלעגן טענהן די אנטיסעמיטן. און ארויסגייענדיק פון אזעלכע הנחות האט מען שוין געקאנט דערנאך פרעדיקן, אז די יידן — ווי פרעמדע (און אפילו שעדלעכע) בירגער — מעג מען (און אנדערע האבן צוגעגעבן: דארף מען) פארטרייבן פון פוילן.

אז די הנחות זיינען געווען פאלשע, האבן מיר פון תמיד אן געוווסט. אויך די געשעענישן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האבן דאס באוויזן.

פאראן אבער נאך א מאָסגעבנדיקער פאקטאר, וואס באווייזט, וויאזוי ווייט יידן זיינען געווען צוגעבונדן צום לאנד, און וויאזוי שטארק זיי האבן נאכן פארלאזן עס, נאך אים געבענקט.

מיר זעען דאס בולט — פון אנטשטייען פון די לאנדסמאנשאפטן, וואס האבן זיך ארגאניזירט פון די בעזונדערע גרופן יידן, וואס האבן פארלאזט פוילן און באזעצט זיך אין אויסלאנד.

אבסאלוט גענומען, האבן נישט ווינציקער אין צאל פּאָלאקן צי אוקראינער פארלאזט לאמיר זאגן — בלייבנדיק ביי אונדזער טעמע — בוסק. אבער צי האט איר אַ בוסקער לאנדמאנשאפט פון אוקראינער צי פאלאקן אין די פאראייניקטע שטאטן צי ערגעץ אנדערשווו, וווהין עס איז געגאנגען דער שטראָם פון די נישט יידישע עמיגראנטן? בוסק איז דא נאָר א משל, נישט מער.

און נעמען דערביי דארף מען אין באטראכט אויך דאס, אז די יידישע לאנדמאנשאפטן זיינען אנטשטאנען אליין פון זיך, אן וואספארא ניט איז אויסערלעכן איינפלוס, צי דרוק; בעת אויף די עמיגראנטן אוקראינער צי פאלאקן

46. ט. ברוסטין־בערענשטיין: די ציטירטע אויבן ארבעט. און ל. וויעליטשקער: זע אויבן.

האבן געווירקט פאליטישע איינפלוסן — וואס זיינען געקומען פון פארלארענעם לאנד, צי אנדערע צענטרען. וואס איז געגאנגען האנט ביי האנט מיט א גרויסער פראפאגאנדע און אפילו פארדינסטמעגלעכקייטן! פונדעסטוועגן...

מיר בארירן דא די פראגע נישט בלויז פון דעם אויבן געבראכטן שטאנדפונקט, נייערט אויך כדי פון דעם צו לערנען, וויהין איז געגאנגען די יידישע עמיגראציע פון יענע קאנטן.

מיר האבן נישט — און ווילן עס אפשר קיינמאל נישט האבן — קיין געגעבענע, וויפל יידן האבן פארלאזט בוסק אין די באזונדערע תקופות. מיר האבן די פראגע פון עמיגראציע אפריער אויפגעווארפן, אבער נישט פארענטפערט, צוליב מאנגל אין מאטעריאל...

פון דעם אנטשטיין און וווקס פון די לאנדמאנשאפטן אין אויסלאנד, קאָן מען טיילווייז עפעס לערנען אויך וועגן דער גרויס פון דער עמיגראציע און די יארן, ווען זי איז אנגעגאנגען; הגם — מיר שטרייכן דאס אונטער — דאס זיינען נישט קיין פולע, אויסשעפנדיקע ציפערן.

נישט אומעטום אנטשטייט א לאנדמאנשאפט און נישט אלע יידן געהערן צו „זייער" לאנדמאנשאפט א.א.וו.

פונדעסטוועגן זיינען די געגעבענע זייער און זייער באלערנדיקע.

נעמען מיר דעריבער די בוסקער לאנדמאנשפטן אין די פאראייניקטע שטאטן: דער „ערשטער בוסקער קראנקען־אונטערשטיצונג־פאריין" אין ניו־יארק איז אנטשטאנען אין 1900 יאר מיט 25 מיטגלידער. דער צוועק פון זייער פאריין: זיך קעגנזייטיק צו העלפן בעת א קרענק, זארגן פאר א געמיינזאמער קרקע אויפ'ן בית־עולם און... שיקן שטיצע „אהיים" קיין בוסק.

אין יאר 1924 אנטשטייט אין ניו־יאָרק א „בוסקער ליידיס אָקזילערי" — מיט 25 מיטגלידער, אין יאר 1938 ציילט דער פאריין 50 מיטגלידער [47]...

„מיטגליד" — דארף מען פארשטיין איןביידע פאלן — א פארשטייער, דעם ראש פון א משפחה — פון א פארצווייגטער יידישער משפחה.

אין ניו יארק אנטשטייט אויך אין יאר 1911 א בוסקער בני ברית פאריין, וואס פייערט זיין 25־יעריקע עגזיסטענץ (1927) מיט א ספעציעלער בראָשור.

איך באגניג זיך בלויז מיט די פארביישפילן. זיכערלעך וועט איר אין איצטיקן בוך געפינען אויך מער ידיעות וועגן דער פראגע. און גאנץ זיכער וועט איר דא געפינען א גענויעם באריכט וועגן בוסקער ביי אונדז אין לאנד — ישראל, און אויך דערפון עפעס לערנען!

און נאך א מאָטיוו האט מיך באוויגן די פראַגע דאָ אָנצוּוואַרפן:

ביים שרייבן פון דער געשיכטע פון די יידן אין בוסק־האב איך נישט געקאָנט נישט דערמאנען זייער המשך — זאָל עס זיין, אפילו א שוואכער. די געשיכטע פון די בוסקער יידן אויף גאָר דער וועלט, די גאלדענע קייט טאָר נישט איבערגעריסן ווערן!

---

47. לויט „די אידישע לאנדסמאנשאפטן פון ניו־יארק" 1938.

חיפה, כ"ט ניסן תשכ"ב
3 מאי 1962

לכבוד
דב סדן פרופ'
רח' א.ד. גורדון 11
ירושלים.

דב היקר והנכבד!

עת שהותך בחיפה בליל שישי (27.4.62) לרגל המסיבה שנערכה לכבודך, הזכרת, כי ברשותך שני מאמרים אודות בוסק, אשר נכתבו ע"י קלמנסאו והבעת נכונותך לתתם לי.

כיושב ראש ארגון יוצאי בוסק בישראל, הוטל עלי לערוך את ספר בוסק. אכן אני אוסף כל חומר מצוי ורצוי.

אני מבין, כי מאמריו של קלמנסאו כתובים צרפתית. תסכים אתי, כי תרגומך היה לרצון קהל מעריציך בני בוסק.

זאת ועוד, משוכנעני, כי בגנזכך מצוי בגז' רציני של ידיעות משלך אודות קרסנה־בוסק ולאלה ערך רב וחשיבות ממדרגה ראשונה. הלא בוסק היתה למקום מחבוא וריכוז הפעולות למטיף, משיח השקר שבתאי צבי ולפי מקורות מהימנים, קמה בה תנועה פרנקיסטית בלתי מבוטלת. שמא תוכל להתפנות ותסכים לכתוב משהו על נושא זה, או על כל נושא שייראה לך עבור ספרנו להנצחת עיר ואם בישראל, קהילה קדושה אשר חרבה ואיננה עוד.

בהזדמנות זו, קבל נא ברכתי האישית ומיטב האיחולים מיוצאי בוסק בישראל, להולדתך השישים. מי יתן ותזכה יחד עם רעייתך גוסטה לאריכת־ימים, עד מאה ועשרים ורבות בשנים לפעול לטובת רוח העם ופעלו בישראל מדינתו.

בהערצה משלך,
אברהם שיירי.

(וזו תשובת הפרופ' דב סדן. (בגלויה)).

לכב' אברהם שיירי ברכת שלום!

הריני מוכן לכתוב מה שישים ד' בפי בענין בוסק — זכרונותי מביקורי בה. דרשתי שם בבית הכנסת וכן זכרונות ושמועות ואף אשלב ענין קלמנסאו. אבל לפי ששעתי טרודה, איני יכול לכתוב עתה ועליך להזכיר לי הדבר, כשהענין יהיה דחוף באמת. ואודה על ברכתך וברכת עולי־בוסק, היא יקרה ללבי.

בידידות
(החתום) דב סדן.

כ"ג אייר תשכ"ב.

דב סדן

אין ביסק און ארום ביסק

— א —

אז ערגעץ נישט ווייט פון אונדזער געבוירנשטאט, בראד, געפונט זיך, אין קראנץ פון שטעטלעך, וואס רינגלען זי ארום, א שטעטל, וואס רופט זיך ביסק, האבן ביי אונדז געוווסט קינד און קייט; קודם־כל מחמת עס איז אריין אין א גאר באקאנטן גראם, וואס איז נישט לייכט געווען קלאר און גיך ארויסצוזאגן און מען האט זיך דערביי א היפש ביסל פארהיקעט: „פון אלעסק ביז קיין ביסק, האלט א פיקס (פוקס) א ביקס אין פיסק".

עס איז א גראם, וואס גייט ארום, אין אנדערע נוסחאות, נישט אזוי פיין צוגעפאסטע, אויך אין אנדערע ווייטע קאנטן. אוודאי, וואלט איך זיך געוואָלט איינרעדן, אז בשעת מיר פלעגן דעם גראם, בעיקר אין חדר איינחזרן, האט זיך אונדזער פאנטאזיע געשפילט מיטן אויסטערלישן בילד פון אזא גוואלדאוונע פוקס, וואס דער פיסק זיינער ציט זיך, העט — העט, צווישן די צוויי שטעטלעך און האלט צו, מסתמא מיט די ריזיקע ציין זיינע, א נאך לענגערע ביקס. אבער עס וואלט בלויז געווען סתם א חנופה צו אונדזער קינדערישער פאנטאזיע, ווייל באמת האבן אונדז דווקא אינטערעסירט די עצם שטעטלעך, וואס האבן זוכה געווען, אז מען זאל זיך מיט זיי אזוי צעברעכן די ציין. פון די צוויי שטעטלעך איז אָלעסק געווען היימישער, פלעגט מען דאך פון אונדז צו פארן צום דארטיקן רבין, און ביי אונדז אין שטאט זענען אויך געווען צוויי משפחות וואס האבן געהייסן אלעסקער; איינע איז שוין, אין אונדזערע צייטן, מער נישט געווען און איר זכר האט זיך דערהאלטן אין בית־המדרש אויף זייער נאמען, און די אנדערע האט געוווינט אין סטארע־בראד. ביסק ווייטער, איז געווען היימליכער, כביכול אונטערגעברעמט מיט א פארציע שרעק, שוין מחמת זיין צונאמען: ביסקער שבתי־צבי־ניקעס. עס וואלט ווידער געווען א חנופה צו אונדזער קינדערשן אינטעלעקט, ווען מיר זאלן זיך היינט וועלן איינרעדן, אז מיר האבן שוין דעמאלט געוווסט, אז דעם צונאמען האט דאס שטעטל געקריגן, ווייל בשעתו האט זיך דארט אריינזאנאדזעט א בינטל פראנקיסטן, וואס האבן אפילו געקלערט, זיך צו באזעצן און שאפן זייערס א צענטער, אויף

דער שטרעקע צווישן ביסק און גלינע. נאך מער, אז עס איז נאך געבליבן פון זיי א זכר לטיט — דער נאמען שעפס, וואס האט געטראגן א דארטיקע משפחה, פון וועלכער עס שטאמט אפ דער באקאנטער רעדאקטער פון ווינער טאגבלאט, וואס האט זיך געחבר׳ט מיטן עסטרייכישן קרוינפרינץ רודאלף און מיטן פראנצויזישן פאליטיקער קלעמענסאָ. אט די אלע פרטים האבן מיר זיך דערוווּסט א סך א סך שפעטער, דערווייל האבן מיר, קינדער, פארשטאנען אז דער צונאמען איז נישט קיין איבריקער כבוד, פשוט דערפאר, וואס אויך ביי אונדז אין שטאט האט מען מיטן צונאמען שבתי־צבי׳ניק געקרוינט א פּאָר מענטשן, ווי א שטייגער דעם מאראוואטשיק, הער וויינבערג, וואס איז ביי אונדז אין שטאט געווען אייכמייסטער (דער ממונה איבער מאסן און געוויכטן) און איז געווען דער פאָוויערניק פון יהושע העשיל שור, ווי־אויך דעם גביר און ראש הקהל ר׳ זיינוול שפירא, וועלכן מען האט גערופן פשאווירא (הונטישע אמונה) און אנדערע. אבער וואס איז דער מער מיט דעם שטעטל, וואס האט זיך א פנים אירע אייגענע שבתי־צבי׳ניקעס, האבן מיר נישט פארשטאנען. מיר האבן בלויז צוזאמענגעפּארט דעם צונאמען, מיט דער מעשה איבערן ביסקער גולם, וואס איז געשטאנען אויפן טייך ביג און ווער עס האט געוואלט אריבער, האט ער אים אפגעהאקט דעם קאפּ. ווי ווייט די מעשה מיטן גולם, דער בריק און דער האק, איז אין אונדזער זכרון געבונדן מיט ביסק, האב איך גופא געפילט, ווען איך האב זיך, צום ערשטן מאל, דערוווּסט איבער דער פראגער גולם לעגענדע, און בין געווען נישט ווייניק דערשטוינט, וויאזוי האט מען עס באגנבעט אונדזער נאנט ביסק און די גניבה אוועקפארטראגן אין ווייטן פראג? — דען אז דער פרימארער נוסח איז ביסק, איז פאר מיר נישט געווען קיין שום ספק. נאָך מער, אויך היינט, איז מיר די זאך נישט קלאר, בפרט אז מיר ווייסן, אז די ראָל פונם פראגער מהר״ל אין ענין פון מעשה גולם, איז נישט מער ווי א משכילישער אויסטראכט, און עס איז באמת א שאָד, אז מען איז דעם ענין נישט נאכגעגאנגען, איידער די לעצטע סליאדעס פון דער ביסקער מסורה האבן זיך פארווישט.

— ב —

אבער כאטש ביסק איז נישט ווייט געווען פון אונדזער שטאט, קאן איך מיך נישט דערמאנען אז ביסקער זאלן פאר דער ערשטער מלחמה, געווען זיין אפטע געסט ביי אונדז. אמת, אין דער גימנאזיע אונדזערער, וואס האט געטראגן דעם נאמען פונעם קרוינפרינץ רודאלף, זענען געווען ביסקער פון די וואס האבן דא

געלערנט, בשעת די גימנאזיע איז נאך געווען א דייטשע, איז געוואָרן א שם־דבר דוד קעניגסבערג, א פּיאָניר פון דער יונג־גאַליציִשער יידיש־ליריק, וואס זיינע לידער, בעיקר סאָנעטן, שפּיגלען וווּנדערליך אָפּ אונדזער דאָרטיקן פּעיזאַזש, (און די ליבשאַפט צו פּעיזאַזש, האָט עס אים מסתּמא באַוויגן צו ווערן דער אַדעקוואַטער איבערזעצער פון „פּאַן טאַדעאוש"). איך בין געווען צו קליין, איך זאָל אים קענען פון יענער צייט, כאָטש מעגליך, אַז איך האָב אים, נישט בלויז איינמאָל געזען ביי מיין פעטער יצחק אויערבאַך אין געזעמל פון זיינע שול־חברים. על כל פּנים, אַז איך באַטראַכט איצט דאָס בילד פון יאָר 1905, ווו ער איז פאָטאָגראַפירט צוזאַמען מיט זיינע קאָלעגן און פריינט אין בראָד און וואָס איז אָפּגעדרוקט אין געלבער־יובל־בוך, קומט מיר פיר, אַז אַזוי האָב איך אים קינדווייז געזען. אָבער געהערט האָב איך איבער אים גאָר א סך, טאַקע פון דעם פעטער מיינעם. קודם כל, אַז ער איז א דיכטער, א יידישער דיכטער; דערנאָך איבער זיינע יידיש־מאַניפעסטאַציעס אין גימנאַזיע, און צולעצט אַז ער איז געווען דער איינציקער ייד וואָס האָט געלערנט רוטעניש, ווי עס האָט ביי אונדז געהייסן אוקראַאיניש. ווען איך האָב אָנגעהויבן גרימפּלען מיט דער פעדער, און פאַרשטייט זיך געפּרוווט די פען קודם כל אויף גראַמען און האָב צומערשט געשריבן דייטש, שפּעטער פּויליש, דערנאָך יידיש, האָב איך מיך פון מיין פעטער דערוווּסט, אַז אַזוי איז אויך געווען דער מאַרשרוט פון דוד קעניגסבערג. ער האָט אויך אין אַזאַ שפּראַכלעכן סדר אָנגעהויבן, און ווי באַקאַנט איז עס א כמעט כללדיקער מאַרשרוט פון דעמאָלטיקן נוסח־גאַליציע. דער זלאָטשעווער משה לייב האַלפּערן האָט אָנגעהויבן דייטש, דער יעזשערנער ש"י אימבער און רעדימער חנא זכריה בערגנער, וואָס האָט זיך שפּעטער א נאָמען געגעבן מלך ראַוויטש, האָבן אָנגעהויבן פּויליש, און ש"י אימבער איז כל ימיו געווען א צוויי־שפּראַכיקער, מיט א מין פונקציאָנאַלן אויפטייל: דיכטונג — יידיש, פּובליציסטיק — אויך פּויליש. איך דערמאָן דאָס אַלעס, ווייל נאָך אין מיין דור איז געווען אַזאַ וואַקלעניש, און איך אַליין האָב עס נאָך, ווען אויך בלויז א קורצע צייט, דורכגעלעבט און איך בין נישט געווען דער איינציקער. פון מיינע בני דור אין אונדזערע קאַנטן, לאָזן זיך דערמאָנען רחל קאָרן־הערינג, דבורה פאָגל־באַרנבוים, וואָס האָבן אָנגעהויבן פּויליש און משה שימעל, וואָס האָט אַפילו אַרויסגעגעבן פּוילישע ביכער. אַז אונדז אַלע איז אין אונדזער נאַטירלעכן אַנטשייד בייגעשטאַנען דער פּרעצעדענט פון דעם עלטערן דור, איז מער ווי זיכער; איך גופא האָב מיך נישט איינמאָל דערמאָנט די, וואָס זענען פאַר מיר געזעסן אין די בענק פון אונדזער גימנאַזיע און זיך געלאָזט אויפן שליאַך פון אונדזער ליטעראַטור; יעקב ראָטמאַן־נתנאלי צו העברעיש, דוד

קעניגסבערג און יוסף באדיאן־גרינזייט צו יידיש. שפּעטער האָב איך מיך צוויי מאָל באַגעגנט מיט דוד קעניגסבערג, ביידע מאָל אין לעמבעריק. איינמאָל אין אַ קאָאָפּעראַטיוו, וואָס עס האָט אַנגעפירט מענדל זינגערס ייִנגערער ברודער יאָסל. איך האָב דעמאָלס געהערט קעניגסבערגס פּרטימדיקן דערקלער איבער עקספּרעסיאָניזם, פון וועלכן ער האָט נישט איבריק געהאַלטן, אָבער ער האָט גערעדט מיט גרויס פאַרשטאַנדעניש איבער זיין גאַנג און מיט גרויס דרך ארץ איבער די אמתע דיכטער פון דער ריכטונג. און איך האָב געשטוינט, ווי ער האָט אויסנווייניק ציטירט אַ גענוג לאַנג ליד פון ווערפעלען איבער אַ דינסט, וואָס האָט דערלאַנגענדיק צום טיש, אַראָפּגעלאָזט די כלי מיט דער יויך (איך האָב די באַגעגניש באַשריבן אין מיין אַרטיקל: שמיטת קערה, אין היגן „מולד"), און יאָרנלאַנג איז מיר דער געדולדיקער, מיושבדיקער טאָן פון זיין שמועס געליגן אין טעם, און ער האָט עס ביי מיר געשטאַרקט דעם כלל גדול לגבי מיני מאָדערניזמען: איך וויל עס אַליין נישט מיטמאַכן, אָבער איך מוז עס פאַרשטיין. אודאי איז דער עיקר וואָס ער האָט נישט וועלנדיק מיטמאַכן, געקענט פאַרשטיין, אָבער מעגליך, אַז אויך דאָס איז אַ כאַראַקטער־שטראָך פון אונדזערע קאַנטן. אַ פּיר שפּראַכיקע קולטור־פּלוראַליטעט איז נישט קיין קאַטאַוועס. דאָס אַנדערע מאָל האָב איך קעניגסבערגן געזען, ווען ער איז געקומען זיך משתדל זיין צו קריגן אַ סערטיפיקאַט. ער איז דעמאָלט געזעסן אין אַ דאָרף און געהאַט אַ שטיקל ווערטשאַפט, און האָט טאַקע אין פּרעגבויגן אַריינגעשריבן, אַז זיין פאַך איז אַ טאַפּעלטס: פויער און פּאָעט. און איין גאָט ווייסט וויפל איך בין אים געגאַנגען אין דער האַנט און עס איז גאָרנישט געוואָרן דערפון, און צום טרויעריקן קאַפּיטל מיט א.ל. שוסהיים, וואָס האָט נישט געקאָנט קריגן קיין סערטיפיקאַט, איז צוגעקומען אַ נאָך טרויעריקערס. ווייזט אויס אַז ער האָט מיך געדענקט לטובה, אַ סימן האָב איך, אַז פאַר דער לעצטער מלחמה, האָט ער מיך פאַרבעטן צו אַ יובל־נומער פון דער קראָקעווער „פאַסט" און איך האָב אים געשיקט לידער, און אַזוי ווי דער נומער איז נישט צושטאַנד געקומען, האָט ער זיי געלאָזט אָפּדרוקן אין לעמבעריקער „מאָרגן".

פון די ביסקער וואָס זענען אין מיין צייט געווען אין אונדזער גימנאַזיע, ווען זי איז שוין געווען אַ פּוילישע, געדענק איך בלויז מאיר שור, וואָס איז מיטן אויפבראַך פון דער דריטער עליה געקומען אין לאַנד אריין. מיר זענען ביידע געגאַנגען אין דער ערשטער קלאַס, אָבער זיך צוזאַמענגעטראָפן בלויז ביי דער שעה פון רעליגיע, וואָס האָט אונדז געגעבן הרב ד"ר יהושע עוזר פּראַסט. און כאָטש ער האָט נישט פון אונדזער שטאָט עולה געווען, האָבן מיר זיך מיט אים געגרויסט און אַריינגערעכנט אין אונדזער רייסטער, און אַז עס

איז געקומען די טרויריקע ידיעה איבער דעם פאגראם אין יפו און אין דער רשימה פון די קרבנות איז אויך בטעות אויסגערעכנט געווען איינער... שור, זענען מיר געווען זיכער, אז דאס איז ער, און כאטש אסיפות זענען דעמאלט ביי אונדז געווען א גרויסע סכנה מחמת דער כמעט־שטאנדרעכטליכן רעזשים פון די פאָליאקן, וואס האבן אונדז באזונדערס גערודפט, האבן מיר זיך נישט אפגעהאלטן פון א גרויסער אסיפה פון „השומר הצעיר" ווי איך האב אונדזער חבר מספיד געווען. וויאזוי דער טעות איז אנשטאנען, ווייס איך עד היום נישט. צווישן די קרבנות איז טאקע געווען א בראדער, משה לייטער, און עס איז קלאר, אז איך האב מיך געפרייט, ווען איך האב מיך דא אין לאנד באגעגנט מיט מיין יוגנטפריינט, וואָס האט זיין נאמען פארביטן אויף בן דרור און געפונט זיך אין כפר־יחזקאל, און בשעת איך האב רעדאקטירט די צייטשריפט פון די מושבים „תלמים", האב איך הנאה געהאט צו דרוקן זיינע ארטיקלען איבער פירות־ביימער, וואס ער איז דערויף א מומחה.

— ג —

נאך דער ערשטער מלחמה ווייטער געדענק איך פון די ביסקער א קלוגע און רעזאלוטנע יידענע, וואס האט געהייסן קאראוואן און האט דארט געהאט א ברייז און אונדז, משמע מיין טאטנס שענק, געליווערט ביר און גאר געשמאק ביר. אויך געדענק איך נאך א ביסקער יידענע, אויך זי א קלוגע און רעזאלוטנע, וואס האט געהאנדלט מיט קלאטשע און חזיר און פערדס האר, און מומחים אין דעם מסחר אין אונדזער שטאט, פלעגן נישט קענען גענוג געגוג אפלויבן איר בקיאות. עס איז געווען גענוג זי זאל א לייכטן שאר טאן די בינטלעך סחורה, זי זאל ארויספישן דאס אונטערגעפעלשטע און עס שטופן דעם סוחר אונטער דער נאז. איך געדענק נישט איר משפחה נאמען, אבער איך זע זי פאר די אויגן. די מומחים פלעגן צו זאגן: אויפגעשטאנען א נייע חאשע מארגאשעס. (דאס איז געווען דער נאמען פון א גרויסער סוחרטע מיט א הונדערט יאר צוריק). דאס וואס איך געדענק דעם נאמען פון דער ערשטער יידענע איז קיין חידוש נישט. אונדזער משפחה איז געווען פארבונדן בקשרי־חיתון מיט די ביסקער קאראוואנס — אַן איידעם פון מיין עלטער־פעטער, ר' בנימין מרדכי הכהן שטאק, איז געווען א קאראוואן. זיין זון אברהם, פארצויגן „אייבי" איז דער הויפט־גערטנער פון תל אביב און אברהמ'ס זון דני, איז דער באקאנטער מאלער. און אויב שוין משפחה־פעדים, מוז איך דערמאנען, אז מיין שטיפמאמע מרת ליבע לבית אויערבאך, פלעגט אונדז זייער א סך דערציילן איבער קראסנע,

ווו זי האט פארבראכט אירע קינדער־יארן, און ממילא איבער דעם שכנישן ביסק און נישט ווייניק האט זי אונדז קינדער איבערגעשראקן מיט א מעשה נורא, וואס האט פאסירט צווישן דעם דארף און דעם שטעטל: א דייטשל, שווארץ ווי א דזשיק און דאר ווי א שפאן, מיט געפאסטע הויזן און א ענגן פראק און מיט א הויכן צעלענדער, פלעגט דארט פוס־טריט שפאצירן און א קליין ווידעלע האט זיך געפלאנטערט אין שפעלטל פונעם פראק, און פונקט ווי ער פלעג פלוצים ארויסשפראצן פון לעבן דער מיל, אזוי פלעג ער פלוצים נעלם ווערן אין דער מוראוואנקע, גלייך ווי דאס געמויזעכץ וואלט אים איינגעשלינגען. עס איז איבריק צו דערציילן, אז אין אונדזער פאנטאזיע האט זיך דאס דייטשל מיטן ווידעלע גאנץ גוט צוגעפאסט צו דעם גולם מיט דער בריק און די אפגעהאקטע קעפּ. די פאנטאזיע האט זיך מסתמא אויך געשפייזט דערפון, וואס מיר האבן געהערט, אז די באן, וואס פירט קיין לעמבעריק, פארט פארביי א סטאציע, וואס טראגט א שילד: ק ר א ס נ ע — ב ו ס ק, אבער באמת געפינט זיך דארט בלויז דאס דארף און נישט דאס שטעטל, אהין מוז מען ערשט פארן, זומער מיט א בריטשקע, ווינטער מיט א שליטן. פארוואס האט דאס דארף זוכה געווען און דאס שטעטל האט נישט זוכה געווען, אז די באן זאל דארט פארבייפארן, דאריבער איז אנגעגאנגען, נישט צווישן אונדז קינדער נאר צווישן די עלטערע, א שטיקל מחלוקת. זיי, וואס זענען שוין געפארן מיטן צוג קיין לעמבעריק האבן געוווסט, אז אלע סטאציעס אהין זענען בלויז דערפער, האבן איינע דאס אויסגעטייטשט לטובה און אנדערע לרעה. אבער סיי די און סיי די, האבן זיך נישט געקאנט אפהאלטן פון א בתמיהה: א דערפל, ווי זאבליטעץ (גוייש: זאבלאטצע) פארמאגט א באן־סטאציע און צום שטעטל, לאפאטין, פארט מען פון דארט פער אקס, אדער בלית ברירה, שלעפט מען זיך צופוס; דעסגלייכן א דערפל ווי קאנטי, פון וואנעט מען פארט מיט א וועגעלע אין שטעטל אלעסק, אדער א דערפל ווי זאדווערע (פויליש: זאדווזשע) פון וואַנעט מען פאָרט מיט א וועגעלע אין שטעטל גלינע. אז דאָ שטעקט א כוונה אויסצומיידן די יידשע יישובים, זיי זאלן נישט נהנה זיין פון אלץ, וואס א באן שאנצט צו, איז קיינעם נישט איינגעפאלן, אונדזער אלטער קייזער מיט די באקנבערד אין פעפיטא־הויזן איז דאך געווען א מלכות־חסד.

אזוי איז אונדז נישט אויסגעקומען צו זען די ארומיקע שטעטלעך און ביסק בתוכם, כאטש אין דער שולע האבן די לערערס אונדז געלערנט א קאפּ היימישע טאפאגראפיע. פארשטייט זיך אין אפיציאלן, משמע פּאָלאָניזאַטאָרישן גייסט — האבן מיר דאך געמוזט וויסן אז אין נאענטן אלעסק איז געבוירן געווארן דער מלך סאָביעסקי און אין נאך נענטערן פידהאָרעץ האט ער זיך געכאָוועט און

פון די שטעטלעך האבן מיר געמוזט בעיקר געדענקען סאָקיליוּוקע, ווייל דארט איז געשטארבן דער העטמאן זייערער סטעפאן טשארנעצקי און אין שטיבל ווו ער האט מוציא נשמתו געווען, איז אפילו געהאנגען א בילד וואס האט אויסגעמאָלט די גאנצע מעשה. וואס שייך ביסק, איז מיר אפילו געבליבן אין זכרון דער עטימאלאגישער ווידעראנאנד צווישן דער פאלקשול און דער גימנאזיע — אין דער שולע האט אונדז דער דירעקטאר דער פוילישער אסימילאטאָר, פיליפ אשכנזי, דערציילט אז דער נאמען בוסק שטאמט פונעם טייך בוג, וואס גייט דארט פארביי אויפן וועג זיינעם פון ביליקאמין; אין דער גימנאזיע ווייטער האט דער מאסקאלאָפיל קאסטינאוויטש, פארשטייט זיך אפגעווארפן די דאזיקע פאלקס־עטימאלאגיע, און דאסווארט בוסק דערקלערט לויטן עלטערן נאמען פונס שטעטל בוזשעסק, וואס שטאמט פון רוטענישן בוּסקאָ, בושעל, בוסאל און באטייט אַ באטשאן, וואָס איז בדרך הטבע, געווען שכיח אין דער סביבה, וועלכע איז טיפיש מיט אירע זומפן און בלאטעס. אגב, האט דער תמיד־שמייכלנדיקער מאסקאלאפיל, וואס האט געענדיקט אויף אן עסטרייכישער תלייה, זיך ארייַנגעלאזט אין א מחלוקה מיט אנדערע פאלקס־עטימאָלאָגיעס, וואס זענען אויך נוגע אונדזער געגנט, קודם כל איבער אונדזער שטאט בראד גופא, וואס מיר קינדער זענען נוטה געווען צו דערקלערן פון לשון בראדא, משמע א בארד, און האבן אויך געקענט געפונען א חיזוק דערצו אין דער מעשה מיט מלך סאביעסקיס ווייב, דער פריילעכער ברייה מארישענקא, וואס האט אנגענומען דעם פריץ פון דער שטאט, קאניעצפאלסקי, ביי זיין לאנגער בארד און געזאגט: — „דאי בראדי בענדזשעש קאשטעלאנעם" טייטש: גיב הער בראד (די באָרד) וועסטו ווערן א קאשטעלאן און ער איז אויף דעם מסחר איינגעגאנגען. אבער באמת שטאמט דער נאמען בראד, וואס גייט בעצם, אין לשון רבים: בראדי, פונעם ווארט בראדיט, וואס באטייט גיין אדער איבערגיין א וואסער, א טייך אדער א זומפ אויפן פלאטטשיקסטן ארט, ווי מען קען נישט פארגריזנעט ווערן. אין רוטעניט גייט אויך א גראם: „ניעספיטאוושי בראדטי ניע ליז או וואדו", טייטש: אז דו האסט נישט נאכגעפארשט ווו עס איז פלאך, קריך נישט אין וואסער אריין. איז דאָך א קשיא, וויאזוי פארשט מען דאס נאָך, איז די תשובה: קוק זיך צו צום בוזשעק, ווי ער שטעלט אריין די לאנגע פיס זיינע וועסטו וויסן. הייסט עס, אז סיי בראד סיי בוסק, קומען אונדז דערציילן, אז דארט לאזט זיך לייכטער אדורכגיין דעם זומפ פונקט ווי אנדערע ארומיקע ערטער זענען אויך מרמז דערויף. א שטייגער דאס דערמאנטע זאבלאטצע, וואס הייסט; הינטער דער בלאטע און אפשר אויך די דערפער סוכאָוואָליע און סוכאדאלי, וואס ווייזן אן אויף טריקנקייט. אגב,

האט דאס טייכל, וואס גייט צווישן בראד און סטארע־בראד, געהייסן: די סוכאוואלקע און איז טאקע חדשים לאנג אין יאר געווען טרוקן. צו אונדזער רייסטער געהער אויך מסתמא דאס נאנטע דערפל בערלין, וואס הייסט גרונטיק א שיפל און איז מער שכיח אין דימינוטיוו: בערלינקע, א שיפעלע. פון די אלע אוסטייטשן האט זיך אונדז אויסגעפורעמט דאס בילד פון אונדזער געגנט וואס רופט זיך די בוג־נידער (ניזשינא נאדבוזשאנסקא) ווי א גוואלדאוונער גרויסער טעלער וואס די יויך זיינע איז א טיפער זומפ, און בראד און בוסק זענען ווי צוויי אריינגעשטעקטע אבער גענוג ארויסגעשטאַרטשענדיקע גאפלען, וואס דערמאנען דעם בוזשעקס צוויי לאנגע פיס. צו דעם יינגלישן צוזאמענשטעל האט זיך צוגעקייטלט דער קינדערשער פירשטעל פונם בישעק (אגב אזוי פלעגן מיר אויך צו רופן א בישאף) ווי א פויגל וואס טראָגט פייער אין מויל, האט ממילא די גאנצע סביבה, פון בראד ביז ביסק און ווייטער, געקריגן עפעס פון דעמאניע און מיטאָס, און היינט וואלט איך זיך דערוועגט צו זאגן, אז עס האט זיך, אין יענעם יינגליש־קינדערישן געמיש, פארבאהאלטן אן ארכיטיפשער אפשפיגל פונם פייערשפייענדיקן פויגל, וואס הויערט איבערן לעבער־ים וועלכער אטעמט אויס דומפיקע נעפלען. (אגב איז אין אונדזער געגנט שכיח, דער נאמען דיסטענפעלד וואס זיין שורש איז דינסטפעלד).

— ד —

אבער צו א קאנפראנטאציע צווישן דעם קינדערש־מיטישן און דערוואקסן־רעאלן ביסק, איז עס ביי מיר שפעט געקומען. שוין א יונגערמאן פון צוויי־און־צוואנציק יאר, פארטון אין דער ארבעט פון דער „החלוץ״ צענטראלע אין לעמבעריק, פלעג איך ארומפארן אין שטעט און שטעטלעך, און האלטן דרשות, מכוח אונדזער זאך, אין בתי מדרשים און קלויזן. בין איך שוין אויסגעווען אין ווייטע ערטער און אלץ איבערגעהיפערט דאס שטעטל, כאטש איך האב אומצייליקע מאל פאסירט די סטאציע, וואס פירט דעם שילד: ק ר א ס נ ע ־ ב ו ס ק. האט אבער ביסק געקריגן א שטיקל חשיבות אויף דער חלוצישער מאפע: עס האבן זיך אין איר סביבה, געבילדעט הכשרה פונקטן, בעיקר אין נאנטן ק א נ ט י און מיין יוגנט פריינד י ש ר א ל א י ג ר א, האט אונדז שוין דעריבער דאָ דערציילט. איך גופא בין אין יענער צייט נישט געווען אין קאנטי. אבער איך געדענק א משא ומתן וועגן הכשרה, געפירט האב איך אים מיטן פריץ, דעם גראף קאנטי, אן אריגינאלער טיפ א גאט־זוכער, וואס האט זיך אמערשט אנגעשלאסן דעם בערנארדינער־אָרדן, געזעסן אין איטאליע, האט אבער שפעטער חרטה באקומען און האט בנסי־נסים, געקריגן

דיספענס און איז צוריק אהיים. וואס האט אים דעמאלט באזונדערס אינטערעסירט זענען געווען יידן און יידישקייט. איך ווייס נישט אויב ער האָט געהאט א שייכות צו דער הכשרה גרופע, פונקט ווי איך ווייס נישט ווי ווייט ער האָט זיך דערגרונטעוועט אין יידישקייט. אבער דער לאנגער שמועס אונדזערער וואס האט זיך, איך ווייס נישט צוליב וואס, געפירט דייטש, האט זיך פארענדיקט מיט זיין מעלאנכאלישן דעקלער: נ׳ ווירד איין קריסט איינען יודען פערשטעהן. נאך יארן ווען איך האב געהערט, אז א קאנטני האט זיך אינטערעסירט מיט א טיפיש יידישער מלאכה, שפאניע־מאכעריי, דאס הייסט: עטרות צו טליתים, און האט נאכגעפארשט די מלאכה־מסורה, וואס האט זיך דערהאלטן אין נאנטן סאסעווו, און האט זיין ארבעט פובליקירט, בין איך געווען מער ווי זיכער, אז עס איז יענער אריגינאלער פריץ, מיט וועלכן איך האב מיך צוזאמענגעטראפן. אזוי ווי איך ווייס נישט צי די הכשרה גרופע האט ביי אים געארבייט, אבער איך ווייס זיין אינטערעס דערפאר, נעם איך אָן אז עס איז מעגלעך דאס דער אינטערעס זיינער איז אויך סטימולירט געווארן פון דער הכשרה גרופע, וואס האט אים — געעפנט די אויגן אויף יידישער שאפערישקייט, יארן איידער ער האט זיך באפריינדט מיטן סאסעווער נחום באמזע, יענעם פיינעם יידישן דיכטער, וואס האט אין זיינע לידער, אין גאר איידעלע שטערך, פיקסירט דעם לאנדשאפטלעכן קלסתר פנים פון אונדזער סביבה. אבער קערן מ׳ר זיך אום צו ענין דער הכשרה־גרופע אין דער ביסקער געגנט. אויך זי, און אפשר בעיקר זי, האט עס געבראכט דערצו, אז אין שטעטל האט גענומען שטארקער פערמענטירן און עס איז אויפגעשטאנען א חלוצישער סניף און צוויי פון זיינע חברים די ברידערלעך דב און אריה שפירא, זענען אריבער אויף הכשרה קיין לעמבעריק און געוווינט אין דעם אזוי׳ גערופענעם בנין (דער סקעלעט פון דער זיך בויענדיקער בעל מלאכה שול אויפן נאמען פון אברהם קארקיס). און אזויווי מיר זענען געווען שכנים און געשלאפן צוזאמען אויפן גרויסן, קאלעקטיוון פריטש, האבן זיי מיך גענומען באמבארדירן, אז למען השם ולמען השם, איך מוז קומען קיין ביסק און רעדן פארן עולם אין דער דארטיקער שול. באמת, האב איך שוין דעמאלס הינטער מיר געהאט דרשות, וואס איך האב געהאט געהאלטן אין כמה ארומיקע שטעטלעך אין אלעסק (אין דער קלויז פונם „לב שמח״), אין סאסעוו, אין פידקאמין (אין דער שול), און מיינע דרשות, לויטן אלטן נוסח פון מגידים, האבן, ווייזט אויס, אויסגענומען און נאך יארן שפעטער פלעגן מיך די צוהערער וואס געפונען זיך אין ארץ ישראל, דערמאנען שטיקלעך פון זיי. נו בין איך סוף סוף אריבערגעפארן קיין ביסק און איינגעשטאנען אין הויז פון די צוויי ברידערלעך און תיכף האט זיך

געיאוועט א יונגערמאן מיטן נאמען זעליג כץ, וואס איז געווען א פנים דער ציוניסטישער כל־ ולך און די פרוי רוזשע קוטן, ער א הויכער, זי א הארבאטע,ביידע פון יענעם ציכטיקן און נאיוון טיפ, וואס איז אפשר געווען דער בולטסטער סימן פאר דער ערליכקייט און ריינקייט פון אונדזער באוועגונג. דער יונגערמאן האט אביסל געציטערט סיי איבער מיר סיי וועגן מיר. ער האט געציטערט איבער מיר, איך זאל מיך פילן ווי אין דער היים און איך האב מיך טאקע אזוי געפילט ביי ר׳ בנימין (בנימצ׳י) שפירא, א נאך געגוג ארטאדאקסישן און שוין היפש משכיל׳ישן יידן, ווי ער איז אין יענער געגנט אויפגעקומען, בעיקר דורך דער השפעה פון ר׳ משה אהרן נייגער, וואס איז א צייט געזעסן אין נאנטן דערפל אזשידעוו און האט פארשפרייט השכלה און חיבת ציון (זיין זון איז געווען דער באקאנטער ציוניסטישער עסקן, ר׳ חיים נייגער). ער האט געציטערט וועגן מיר — געזען פאר זיך א קליין געוואקסענעם בחור א מין קוציקל, וואס איז — במחילה, ני פעס — ני באראן — ממה נפשך; בין איך אן אינטעליגענט, וואס גיי איך עפעס אן א שניפסל, בין איך ווייטער א פרומער, וואס גיי איך עפעס אין א היטל, וואס פאסט זיך פאר א בעל מלאכה. פארשטייט זיך, אז ער האָט דאס געציטערט נישט לפי הפסיכאלאגיע פון זיך, נאר לפי הפסיכאלאגיע פונעם עולם, וואס קען ווארפן אן אומחן אויף אזא מין סטראי וואס דערוועגט זיך ארויף אויפן באלעמער. דער בעל־הבית מיינער, האט אים פאטאקעוועט און עס איז געבליבן, אז אזוי ווי עס איז געווען ווינטער־צייט, וועל איך דרשענען, אנגעטון אין מאנטל, וועט מען ממילא נישט זען, צי איך טראג א שניפסל צי נישט, דאס היטל ווייטער וועל איך, במחילה, לאזן אין שטוב און זיך אויסשטראצלען אין א קאפאליטש. מילא, מעשה־מאנטל, איז געווען לייכט, אבער מעשה קאפאליטש האט זיך ארויסגעשטעלט גאר פראבלעמאטיש. וואס פאר א קאפאליטש מען האט מיר געפרוווט אָנטון, האט נישט געטויגט, אדער ער האט זיך מיר, מחמת ברייטקייט, אראָפגערוקט ביז צו דער נאז און איך וואלט געווען ווי א כהן בשעת׳ן דוכנען, אדער ער איז מיר, מחמת שמאלקייט, געשטאנען אויפן שפיץ קאפ, און איך האב גיכער אויסגעזען ווי מאנדריש מאכט דעם אנשטעל. איז נישט געווען קיין אנדערע ברירה ווי נעמען א לייטישן, סטאטעטשנעם, טוכענעם קאפאליטש און אים אקאפ אויסבעטן. זעליג כץ האט געבראכט א בינטל צייטונגען, האבן זיי נישט געטויגט, ווייל ארייגלייגן א יידישע צייטונג איז א חילול השם, ארייגלייגן א גוישע צייטונג הייסט ברענגען א טריפה פסול אין שול און ביידע האבן אונדז נישט געשמעקט, נישט מחמת יראת שמים ווי מחמת שטייגערישער, כמעט סטיליסשער אויסגעהאלטנקייט. האט מען ארייגגעבעט

א זיידן טיכל און דער קאפאליטש איז מיר געזעסן ווי צוגעטאקט און ער וואלט, דאכט זיך, אפילו אויסגענומען אין לעמבעריקער שולעכל פון די היטל און קאפאליטש־מאכערס, וואס די ערשטע האבן עס גערופן: כובע־ישועות ופאר מגבעות און די אנדערע ווידער: פאר־מגבעות וכובע־ישועות, און עס האט נישט געהאלפן וואס פאר מגבעות איז מער מיוחס, ווייל ער שטייט שוין אין חומש, בשעת כובע ישועות — שטייט ערשט ביי ישעיה. און איך בין כלל נישט עובר אויף יהללך זר ולא פיך — ווען איך דערמאן איצט, נאך פערציק יאר, אז מיין דרשה איז עולה יפה געווען, און איז דעם עולם וואס האט אנגעפילט די שול, ביז איבער די ברעגעס, גאר געפעלן געווארן, ווייל באמת איז דא געווען בחינת, יהללך זר. דער פרעמדער קאפאליטש האט דאס גורם געווען צו מיין הצלחה און אז דער בעל־בית מיינער האט, ביים שלש־סעודות, מיין דרשה מכבד געווען מכל מילי דקאמפלימענטן, האב איך דערמאנט די מעשה מיט מיין מלמד ר׳ אליה הוידיק, וואס האט געהאט ווייניק קינדער אין חדר און נישט געהאט אויף שבת, כל שכן אין דער וואָכן, האט ער דערלאנגט א קוויטל א גרויסן צדיק, האט דער צדיק אים געהייסן איבערבייטן דעם קאפאליטש אויף צוויי קאפאליטשן, האט ער שוין אין נאנטסטן זמן געהאט א טאפלע צאל חדר קינדער. פון דער דרשה גופה, וואס איך האב זי ווי געזאגט, געהאלטן כדרך המגידים אין דעם אנגענומענעם זינג־זאנג נוסח, געדענק איך בלויז דאס, אז איך האב רעאגירט אויף דער טענה, וואס איז מיר נאך קידושא־רבא אויסגעקומען צו הערן, דהיינו אז דאס שטעטל איז ארעם און האט זיך נאך נישט אויסגעלעקט פון די ווונדן פון דער מלחמה און די אונטערגענג נאך איר און דאס רוב האבן קוים־קוים פרנסה בדוחק און וואלטן באדארפט גיכער נעמען ווי געבן. פארשטייט זיך, אז צוגעהאלפן האט מיר א מדרש — בימי יואל בן פתואל, זאגט די גמרא; שנת בצורת היתה, אין די טעג פונם נביא יואל איז געווען אן אומגעראטן יאר, מחמת דער פאסעכע און אלץ איז געווען בשפל־המדרגה; אמר להם הנביא לישראל, האט דער נביא געטון צו די יידן א זאג: צאו וזרעו, גייט ארויס אין די פעלדער און זייט; אמרו לו ישראל לנביא, האבן די יידן געטענהעט צום נביא: מי שיש לו קב של חטים, או קביים של שעורים, ווער עס האט א מעסטל ווייץ אדער צוויי מעסטלעך גערשטן, יזרענו בקרקע וימות, זאל ער זיי פארזייען אין דער ערד אריין און זאל אוועקשטארבן פאר הונגער, או יאכלנו וחי, אדער ער זאל זיך דערפון זשיווען און בלייבן לעבן. אמר להם הנביא לישראל, האט דער נביא געזאגט צו די יידן, אף על פי כן צאו וזרעו, — פונדעסטוועגן גייטס ארויס אין פעלד אריין און זייט. האבן די יידן אים געפאלגט און האבן פארזייט

דאס ביסל תבואה וואס זיי האבן נאך פארמאגט, און עס איז אראפ א גאס רעגן און אלץ האט א שפראָץ געטון און איז אוסגעוואקסן און עס איז געווען א זעט מיט א שפע ביז איבערן האלדז. דער נמשל איז געלעגן אויף דער האנט, אז איך האב אים בלויז געדארפט אנווינקן, און דער עולם האט דעם ווינק כמעט ווערטלעך פארשטאנען. והראיה: עס איז נישט אוועק קיין וואך־צוויי און אין „עזרה" דער אינסטיטוציע צו פארהעלפן דעם „החלוץ" וואס

הועד המרכזי של ה„עזרה" [illegible] בפולין הקטנה — לבוב.

תעודה

מר .... ב ....

הוא חבר הועד המקומי של ה„עזרה" ב ....

ערכה של התעודה בס"ף ביום 31 דצמבר 1926.

לבוב, יום 1926

הועד המרכזי — יו"ר — מזכיר ראשי

הועד המקומי — יו"ר — מזכיר

פאר איר איז געווען מיין דרשה, האט געגומען אָנקומען נישט בלויז כסף, נאר נאכמער: שווה־כסף און מיר האבן מיט די זעק ביסקער קארטאפליעס, א גוטע פאר חדשים אויסגעהאלטן די חלוצישע קיך אין לעמבעריק.

ירושלים, תשרי תשכ"ה.

חיפה, כ״ג ניסן, תשכ״ד
5 אפריל 1964

לכבוד
ר׳ שמואל יוסף עגנון
ירושלים.
אדון מאד נכבד!

כיושב ראש ארגון יוצאי בוסק בישראל, אני פונה אל כב׳ בבקשה כדלהלן: —

במטרה להנציח קהלתנו הקדושה אשר חרבה, החלטנו להוציא ספר זכרון לעיר.

כתיבתו ועריכתו של הספר, נשלם והולך ואני מבקש מכבודו שיואיל לתרום לטובת הספר: מתן הסכמתו להעתיק מספרו „הכנסת כלה״ את הפרק השלישי מעשה קדירה, אשר תכנו — מוקדש לבעל העגלה יליד בוסק וכו׳.

בתקוה, כי כב׳ יתיר לנו להדפיס בספרנו את הפרק „ככתבו וכלשונו״, הננו מודים לו מראש.

בכבוד רב ובהערצה.
אברהם שיירי.

ב״ה ט׳ בעומר, תשכ״ד.

מר שיירי הנכבד!

בזה אני נותן לכם רשות להעתיק את הפרק שביקשתם להביא מספרי בספר שאתם מוציאים לאור.

רק אבקשכם לבקש רשות גם מן המו״ל מר ג׳ שוקן ולהודיעו, כי נתתי רשות להביא דברי בספרכם.

בכבוד רב.
החתום:
(—) ש״י עגנון.

חיפה, כ״ז ניסן, תשכ״ד.
9 אפריל 1964.

לכבוד
מר גרשום שוקן
עורך ומו״ל
ת ל ־ א ב י ב .
רח׳ הגלבוע 11.
אדון מאד נכבד!

בעניין: „מעשה קדירה״.

ארגון יוצאי בוסק בישראל, מוציא לאור ספר לזכר הקהלה על קרבנותיה הקדושים אשר ניספו בשואה. —

כיושב ראש הארגון, אני פונה אל כבודו בבקשה כדלהלן: —

בספרו של ש״י עגנון הכנסת כלה, הפרק השלישי: „מעשה קדירה״ מוקדש לבעל עגלה יליד בוסק וכו׳. —

בקשתי; שכב׳ יואיל להתיר לנו להעתיק את הפרק ולהדפיסו בספרנו. הסכמתו תשמש תרומה נאה לספר המוקדש להנצחת עיר ואם בישראל אשר חרבה. —

הסופר מר ש״י עגנון, כבר נתן לי הסכמתו. אני מבקש גם רשות מכבודו כ־מו״ל.

בתקוה ,כי כב׳ ייענה לפניתי בקשתי והנני,

בכבוד רב ובהערצה.
אברהם שיירי.

לכבוד
הוצאת „שוקן״ בע״מ.
רח׳ לילינבלום מס׳ 19
ת ל ־ א ב י ב .
א. נ.

בענין: מעשה קדירה.

הנני מתייחס למכתבי מיום 9.4.64 אל מר שוקן, אשר לפי מיטב הבנתי הועבר לטפולו של מנהל ההוצאה מר הרמן ולצערי, טרם נעניתי. —

אורשה להעיר כי המדובר בשלושה עמודים בלבד, מ„הכנסת כלה״, פרק שלישי מעשה קדירה ואת ההמשך של הספור, ניעץ לחברי ארגוננו, לקרוא הספר במקורו וכו׳. —

זאת ועוד; אנו אוספים ומלקטים הכל מה שנאמר, סופר ונכתב על קהילת בוסק אשר חרבה ומאחר והסופר הדגול ש״י עגנון, מצא ענין בבעל העגלה ר׳ נטע יליד בוסק, מן הדין, בזכות היותנו בני בוסק, שומה עלינו להכניס את ר׳ נטע לפחות בתכנו ההתחלתי של הספור, לספר הזכרון של העיר. —

הואיל והחומר להדפסת הספר, כבר נמצא בסדור ועם קבלת הרשות מאת הסופר, לא הטלנו ספק בדבר, כי הסכמת המו״ל תנתן, השארנו מקום פנוי בשביל הפרק המבוקש „מעשה קדרה״ מושבץ במדור המתאים בספר הזכרון וכו׳. —

לתשובת כב׳ אני מצפה והנני,

בכבוד רב.

עותק: לסופר ש״י עגנון. אברהם שיירי.

ירושלים תלפיות ב׳ בלק תשכ״ד

מר שיירי הנכבד, מכלל שמר שוקן שתק משמע שנוח לו שידפס סיפורי מעשה קדירה בספר הזכרון לק״ק בוסק. ואין צריך לומר שאני מסכים בכל לבי אם יש בדברי לעשות זכרון לשם העיר הי״ד

ושלום וכל טוב

החתום

ש״י עגנון.

בית שוקן להוצאת ספרים בע״מ

תל־אביב, רחוב ליליינבלום 19, ת.ד. 2316, טלפון 59081

לכבוד 29, ביוני, 1964.

ארגון יוצאי בוסק בישראל,

לידי מר א. שיירי,

רח׳ בר־גיורא 51,

ח י פ ה .

א. נ.

קבלנו עתה את מכתבך מיום 17 לח.ז.

לדאבוננו, כפי הנראה בזמן העברת משרדנו לכתובתו החדשה, הלך לאבוד מכתבך הקודם מיום 9 לאפריל, 1964.

אי לזאת נבקשך להמציא לנו העתק ממכתבך הקודם, או להתקשר טלפונית עם מר הרמן כדי לשוחח על הדבר אישית.

בכבוד רב,

הוצאת שוקן בע״מ.

החתום:

י. הרמן

בשיחה טלפונית מיום כ״ג תמוז תשכ״ד בין הח. מ. לבין מר הרמן מנהל הוצאת שוקן בע״מ. נתן לי מר הרמן הסכמתו להביא את הפרק המבוקש בספרנו.

א. שיירי

מ״סיפוריו של: שמואל יוסף עגנון

מעשה קדירה

אף על פי שהעולם נוהג לקרוא לי בעל העגלה מבראד, איני יליד בראד ולא נולדתי בבראד, אלא יליד בוסק אני ובבוסק נולדתי ודי לי שנולדתי בבוסק שאין אדם נולד בשני מקומות. אם כן למה קורין לי בעל העגלה מבראד, אלא שדרך העולם לאחוז בשקר, שהשקר חביב עליהם יותר מן האמת, שאילו היתה האמת חביבה עליהם, לא היו קוראים לי בעל העגלה מבראד אלא מבוסק ובוסק היא עיר קטנה והיא דומה ללביבה של גויים. מה בין לביבות שלהם ללביבות שלנו, לביבות שלנו מלאות בשר או גבינה או תפוחי אדמה או גריסין או פירות ולביבות שלהם אין בהן לא בשר ולא גבינה ולא תפוחי אדמה ולא גריסין ולא פירות, אלא עיסה מקופלת בלבד ואפילו אתה נושך כל היום אי אתה מוצא אלא עיסה. כך בוסק, פרוור יוצא ופרוור נכנס ואי אתה מגיע, אלא מפרוור לפרוור והיא יושבת על נהר וגשרים הרבה מחברים אותה ומסחר גדול יש בה של נסרים ושל כלי חרס ושל פשתן וארמון גדול יש שם והוא ישן נושן ואין לאדם מישראל טובת הנאה הימנו. עכשיו נניח את הארמון ואת הנהר ואת הגשרים ואת כל אנשי בוסק, חוץ מאדם אחד שהוא ראש לכל צרותי ויהי רצון שיבוא הקץ עליו ועל צרותי, כגון שיפול אותו ארמון עליו ויקבור אותו תחתיו, כדי שתהא הימנו טובת הנאה כלשהי לשני יהודים כאחד.

אותו אדם מהו, הרי אמרנו שאנשי בוסק מוכרי כלי חרס ופשתן ומנהג יש בבוסק, כשהם שולחים פשתן מכסים אותו בכלי חרס, כדי שלא יתנו בו שודדי דרכים עיניהם. פעם אחת שכרני אותו אדם להוליך סחורה לבראד ולא אמר לי שהיא פשתן ומאחר שהעגלה מכוסה היתה בכלי חרס, סבור הייתי שהיא כלי חרס. עמדתי ורתמתי את סוסי לקרון שלו ונטלתי את המוסירות בידי ונסעתי. הארץ היתה מלאה קמות והאילנות מלאים פירות והחמה זורחת והלב מלא נחת והסוסים מהלכים כדרכם, לא רצים כנרוצה ולא רוחשים כמשכני אלא כסוסים ואני יושב לי בקרון ומזמר להנאתי, כי הנה כחומר ביד היוצר וכלי החרס עונים על השיר. עוברים ושבים מברכים אותי ואני מברך אותם. מהם גויים גדולים כענקים ושערותיהם ארוכות כשל חיות רעות ועיניהם בולטות לחוץ והם מסתכלים בקרון והולכים להם. ואלמלא שתי טיפין מים ששתיתי הייתי בא לבראד וחוזר לבוסק בלא כל מכשול ופגע רע, אלא שבדרך ראיתי מעיין מפכה מן ההרים וירדתי לשתות. לאחר ששתיתי ביקשתי ליטול עמי

מים לדרך. נטלתי כלי ולא היה שלם, נטלתי כלי אחר ולא היה שלם וכן כל הכלים שנטלתי מרועעים היו. הפשתני הזה כשהוא שולח את פשתנו אינו מדקדק לכסותו בקנקנים יפים אלא מכסהו בכלים סדוקים של חרס, שאינם עולים לו ממון. כיון שפניתי את השורה העליונה נגלה הפשתן. באותה שעה בא גזלן וסטר על פני עד שנפל כובעי מראשי. חס ושלום שנתכוון להכשיל אותי באיסור גלוי ראש, שהרי מיד כפה קדירה על ראשי ולא עוד, אלא שהשחיל חבל בין שתי אזניה של הקדירה כדי שלא תפול מראשי וקשר את שתי ידי לאילן, לבסוף הוסיף לי מכה של פרישות והפליג לדרכו ואין צריך לומר, שהפליג עם סוסי, שהסוסים טובים בשעת ניסה ונטע היכן היה, לא עליכם כל עוברי דרכים, נטע מובלע באדמה היה, שבאותה שעה התחילו גשמים יורדים ונעשתה כל האדמה כטיט. ריקדתי כל מיני ריקודים כדי להוציא את עצמי מן הטיט וראשי מטיח בקדירה ואני חוזר ושוקע יותר. אלא שהקדוש ברוך הוא מקדים רפואה למכה, שאלמלא אותה קדירה הייתי נכנס עם ראשי לאדמה ונבלע כקרח בשעתו. עד שאני עומד כך באה עגלה מלאה חסידים. ראו קדירה אחת מרקדת. אמרו, תאמר שקדירה זו מרקדת מאליה? צעקתי מתוך הקדירה, אני נטע כפות תחת הקדירה. באו והוציאוני וכיסו את ראשי והושיבוני על העגלה והביאוני לבראד. הוי שכל אותה צרה לא באה עלי אלא על ידי שתיה ועדיין אינה כלום לגבי אותה צרה שבאה על ידי אכילה [1].

— אמר נטע, כן הדברים. הושיבוני בעגלה והביאוני לבראד והכניסוני לאכסניה אחת. אותו היום ערב שבת היה ועמדה בעלת הבית לפני התנור והוציאה מיני מאפה. אמרתי לעצמי; נטע אילו נתנו לך מעדנים אילו כלום לא היית אוכל? הרי משעה שיצאת מבוסק לא נכנס לגופך חוץ ממים ומכות. אלמלא לא שללו את ממוני בדרך, הייתי מבקש דבר לאכול, עכשיו שאין פרוטה בידי אין לי פתחון פה לבקש, כיון שהתחילו מעי הומים אמרתי להם, פושעי ישראל כלום ראיתם מימיכם אדם אוכל קודם התפילה, אלא עד שאתה מבקש לאכול בקש תפילין והתפלל. נתן לי בעל הבית טליתו ותפיליו. ראה שאיני לובש טלית. אמר לי, פנוי אתה? אמרתי לו, הן. רמז לאשתו ואמר, תני לבחור זה מה שיאכל. לא הספקתי לסיים את תפילתי, עד שהביאו לי מעשה קדירה. אותה שעה דרך צניעות היתה בי ולא הסתכלתי בנשים ואיני יודע מי הביאה לי, האשה או הבת. אף הוא הזמין אותי לסעוד על שולחנו בשבת. בתוך הסעודה שאל מה ששאל וסיפרתי מה שסיפרתי. הניח בעל הבית ידו על כתפי ואמר, נטע אל תדאג ורמז בשניה ואמר, רואה אתה את זו, חייך היא ישועתך. באותה שעה הביאו מעשה קדירה. אמרתי לעצמי עד שאתה מסתכל בדבריו אכול. ניענעתי לו ראשי ואכלתי. במוצאי שבת נכנסו אצלו קרוביו וידידיו והיו מבקשים לשמוע את מעשה הקדירה. כיון שסיפרתי להם שחקו ואמרו, מימינו לא שמענו מעשה נאה מזה. אפילו בפנקס של בראד — אין כיוצא בו, שהרי מה ענין קדירה לראש?

---

1 האוכלים למעדנים — השיחה בין רבי יודיל ר׳נטע בעמוד כ״ז — הפרק השלישי בספר: הכנסת כלה.

טפחו על כתפי ואמרו, כל הרעות טובות, לגדולה מזו אתה מתוקן. נתתי שבח והודיה לשמו יתברך שהיטיב עמי בצרתי והביאני לביתו של אדם יקר ובירכתי אותו בכל מיני ברכות טובות ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי, רבונו של עולם במה אברך אותו עוד, והלוא כל הברכות שהיו בלבי נתתי לו, אלא אין אדם בלא צרה, ואם יש בתוך ביתו של זה צרה שאינו יכול להיפטר הימנה, יהי רצון מלפניך שתמלט אותו ברחמיך הרבים מאותה צרה בזכות מצות הכנסת אורחים שקיים בי. מיד עשתה ברכתי רושם, שבאותו לילה כתב תנאים לבתו. כמה שמחתי באותה שעה וכמה שמחתי באותה שמחה. וכל מי שהיה באותו מעמד חשוב היה בעיני כאילו הוא החתן. כשראו את שמחתי, נתחבבתי עליהם כפליים והושיבוני בראש. עמד בעל הבית ואמר לי, מזל טוב נטע. ניענעתי לו ראשי ואמרתי לו, מזל טוב מחותן. מיד עמדו כל המסובים ואמרו לי מזל טוב, מזל טוב. התחילו הנשים משברות קדירות ואומרות מזל טוב מזל טוב. פניתי לכל הפינות וביקשתי את החתן לברך אותו בברכת מזל טוב, ולכל פינה שאני פונה יד פשוטה אלי ומנענעת את ידי ואומרים לי מזל טוב חתן מזל טוב נטע. באותה שעה למדתי שאין חתן אלא אני. ועדיין לא שקלתי בדעתי אם אני רוצה לישא את זו, אבל לאחר מעשה הקדירה כלום יכול הייתי להתריס ולומר איני רוצה? אמרתי לעצמי, אי לך זולל וסובא, אילו נשברה אותה קדירה ולא אכלת הימנה בערב שבת, לא היו משברין כל אותן הקדירות במוצאי שבת. מיד הכרתי שאין אחר מעשה כלום והכנעתי את דעתי וקיבלתי עלי מה שקיבלתי ואמרתי, נטע אם סוס אתה קפל עליך את המוסירה. מסתמא כך הכריזו עליך מלמעלה שתוליך פשתן ואתה סבור שהוא קדירות ויכופו קדירה על ראשך ויביאוך אצל אדם שיאכיל אותך מעשה קדירה ולבסוף ישברו קדירות הרבה. ואין לך יום שאיני נזכר מעשה קדירה...

נשף פורים למען קק"ל.

שיט על נהר בוג.

רבנים וסופרים

הרב יעקב יצחק ויסבלום — חיפה

תולדות רבני בוסק — בדורות האחרונים

אחד הרבנים האחרונים, אשר כהן פאר כאד״ק בוסקא, היה הגאון מו״ה ישכר דב באבד זצ״ל. קרובו של הה״ג הנ״ל, הג׳ מו״ה מנחם מאניש באבד האבד״ק טרנופול, פותח את תשובתו אליו בספר חבצלת השרון יו״ד סי׳ ע״ג בלשון הזה, שלו אשיב לכב׳ ש״ב הרב הגאון הישיש זקן וקנה חכמה צנא מלא ספרא מפו׳ לשבח ולתהילה שושילתא דיחוסא כשת׳ מו״ה ישכר דב נ״י אבד״ק בוסקא. בעל חבצלת השרון אחד הגאונים המפורסמים מלפני השואה (בסוף ההקדמה לספרו מציין שהנו דור עשירי בן אחר בן לרבי ר׳ העשיל מקראקא) לא היה רגיל לפזר שבחים שלא במקומם. אביו של הג׳ ר׳ ישכר דב הג׳ ר׳ אברהם באבד הוא אבד״ק בוסקא נפטר בשנת תרס״ה בהשאירו שני בנים, האחד ר׳ ישכר דב הנ״ל שמלא מקומו והשאיר אחריו לשבת על כסא הרבנות את בנו ר׳ אברהם (אברמצ״י) באבד אשר היה אחרון שושלת רבני באבד בבוסק ונספה בשואה (הוצא להורג עם כניסת הנאצים לבוסק). והשני, הרב ר׳ יעקב שלום, שהשאיר אחריו שלשה בנים, כולם גדולים בתורה ויראה. והם: א) הג׳ ר׳ זונדל באבד האבד״ק לשנוב ולאחר מכן ראבד״ק בראד, שם נספה עם כל משפחתו. מפורסם כגדול בתורה ובהוראה ונואם בחסד. ב) גיסי הה״ג מו״ה משה באבד האבד״ק ברעזדאוויץ, נקבר חיים עם זוגתו הרבנית ובתו היחידה בחודורוב והיה גדול בתורה ועובד ה׳ במסירות נפש. ג) הה״ג מו״ה אברהם באבד דומ״ץ בפרעמישלא, אשר נקרא בשם „זמושצער רב״ ע״ש חמיו שהיה רב בזמושץ ואח״כ ראבד״ק פרעמישלא והוא מלא את מקומו, בעל הוראה נפלא. נספה עם כל משפחתו בפרעמישלא.

הג׳ מו״ה אברהם הנ״ל האבד״ק בוסק, מלא מקום אביו הג׳ מו״ה יעקב באבד[1].

---

1. באותה תקופה שמש כאבד״ק בוסקא כמה שנים הג׳ מו״ה מתתי׳ אורבך מצעשנוב ואח״כ נתקבל לאבד״ק גוואזדיץ. נתפרסם מספריו שחבר וזכה שיודפסו הרבה פעמים גם בחייו והם: אלפי ישראל על חו״מ. אמרי בינה על יו״ד וכן חידושי הש״ס, מקוה ישראל, חידושי הגאונים, שמירת הנפש, כללי הוראה, ברכת ישראל, הגהות רמ״א וכן הספר המפורסם על הל׳ שבת עפ״י א׳ ב׳ בשם נזר ישראל, הג׳ ר׳ מתתי׳ הי׳ בנו של הה״צ המפורסם כב״ק חו״פ המפורסם מו״ה נחמן זאב זצ״ל ממאניסטרישץ בהגה״צ המפורסם מו״ה דוד צבי זצ״ל האבד״ק קאמיניץ ומאהלוב (חתנו הי׳ הרב המפורסם מו״ה נתן תלמידו של ר׳ נחמן מברצלב אשר כתב את החידושים ודברי התורה אשר שמע מר׳ נחמן) מהג׳ המפורסם מו״ה ליבוש אוירבך האבד״ק סטניסלב אשר הבעש״ט התארח אצלו והיה אומר עליו שיש לו ניצוץ אביי והג׳ בעל נוב״י, לא רצה

בן הג׳ המפורסם מו״ה נתן באבד האבד״ק יאבורוב שיש ממנו הסכמה משנת תקפ״ג על ס׳ תולדות אברהם על הש״ס. הג׳ מו״ה נתן היה אחיהם של הגאונים מו״ה יהושע העשיל אבד״ק טרנופול ומו״ה משה אבד״ק פשעוואראסק שגם ממנו נמצאת הסכמה ע״ס תולדות אברהם משנת תקפ״ג. אביו של הג׳ בעל מנחת חנוך האבד״ק טרנופול. הג׳ מופת הדור מו״ה יהושע העשיל אחיו של ר׳ נתן הנ״ל מחבר ס׳ יהושע, חתן דודו (אחי אביו הקצין מו״ה שמואל באבד) נולד בשנת תקי״ד בעיר בראדי. בימי חרפו היה אבד״ק בוזאנוב ובשנת תקס״א כאשר נתקבל בן דודו הג׳ מו״ה שמואל פלקנפלד בעל „בית שמואל אחרון״ כאבד״ק פוזן במקום אחיו הגה״צ מו״ה יוסף (חתנו של הנוב״י) נתקבל ר׳ יהושע העשיל כאב״ד במקומו בטרנופול. משם נתפרסם שמו לגאון ולתפארת כאחד הגאונים המצוינים בדור. רבים מחכמי הדור השכימו לפתחו לשאול ממנו דבר ה׳ זו הלכה ברורה. מהם: הגאון בעל קצות החשן והגאון בעל חוו״ד ונתיבות וגם הג׳ בעל בית אפרים. שני האחים ר׳ נתן ור׳ יהושע העשיל, כפי ששמעתי מגיסי הנ״ל שהיה גם נכדו של הג׳ בעל ס׳ יהושע והשתדכו ביניהם.

הג׳ מו״ה נתן הי׳ בנו של הגביר המפורסם רחים ומוקיר רבנן מו״ה יצחק באבד מנכבדי עיר בראדי אחיו ומחותנו של הקצין מו״ה שמואל באבד חתן הג״מ משה רוקח האבד״ק זלוטשוב שהיה בנו של הג׳ המפורסם מו״ה אלעזר רוקח אבד״ק אמסטרדם מח״ס מעשה רוקח על הרמב״ם ופי׳ על המשניות על פי הקבלה ומנוחתו כבוד בעיה״ק צפת.

הרב מו״ה יצחק היה בנו של הרב הגדול רחים ומוקיר רבנן הנגיד וקצין בעל בעמיו ראש ומנהיג מו״ה יעקב באבד מגדולי נכבדי עיר בראדי, חסה בצל החכמה ובצל הכסף, הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד, מיסד בית המדרש הגדול בעיר בראדי. בבית אולפנא רבתי זה ישבו חברים גדולי התורה כל הימים לרבות הלילות ועסקו בתורה. ת״ח מופלגים אשר בית ישראל נשען עליהם עד אשר הגאון בעל נוב״י לא רצה להתיר שאלה חמורה אם לא בהסכמת חברים היושבים בביהמ״ד של המנוח המפורסם ר׳ יעקב באבד ז״ל. (נוב״י קמא יו״ד סי׳ מ״ג). ביהמ״ד זה היה קיים עד השואה והיה נקרא בפי כל בית המדרש דר׳ יעקב באבד. אשתו הגבירה מרת ריזל היתה בת הרב הגאון מו״ה שמואל האבד״ק רישא שנפ׳ ברישא ער״ה טבת תע״ט. ר׳ שמואל היה בנו של הפרנס דר׳ ארצות מו״ה אברהם בר׳ נתן הלוי (חתן הגאון בעל מגיני שלמה) אשר בועד ירוסלב בי״ג תשרי תמ״ד חתום בין שאר מנהיגי המדינה בהסכמה על הדפסת ספרי עין יעקב, אברהם בן לא״א מו״ה נתן סג״ל ז״ל חתן הגאון מו״ה יהושע זצ״ל. נפטר כ״ז אלול תק״ח בעיר בראד. לר׳ יעקב הנ״ל היו שני אחים: א) הג׳ מו״ה יהושע העשיל אבד״ק טרנופול, הסכים על ספר מכתב אלי׳ על אבות (המבורג תע״ה) וחתם: יום א׳ כ״ה אייר תע״א פק״ק יארטשוב בהתוועדות קודש, הק׳ יהושע העשיל בהג׳ מו״ה יצחק זלה״ה החונה בק״ק

להתיר שאלת עגונה חמורה, רק בהסכמתו והיה דודו ורבו של בעל מאיר נתיבים בהג׳ מו״ה מרדכי מארדוש האבד״ק באמברג והמדינה בהג׳ מו״ה דוד בן אחותו של הט״ז.
מו״ה דוד בן אחותו של הט״ז.

טרנופול וכן בועד ד״א בעיר יערוסלב ביום ה׳ ג׳ תשרי תצ״א חותם אחרון הק׳ יהושע העשיל החונה פ״ק טרנופול ודגל אהבה פרוסה בגליל פאדאליע.
ב) הקצין ר׳ מרדכי באבד פרנס הועד ונאמן בית ישראל דד׳ ארצות פולין מעיר בראד.

הרב ר׳ יעקב היה בנו של הג׳ מו״ה יצחק הידוע כאבי משפחת באבד. בימי חרפו היה אבד״ק ברעז׳אן שם בא בהסכמה על ספר צנצנת מנחם שנת תמ״ט (ברלין ת״פ) אח״כ נתקבל לאבד״ק בראד. בהסכמתו ע״ס שם משמואל עה״ת (פפד״א תנ״ט) הוא חותם כבר עצמו „הצעיר יצחק קראקווער חופ״ק בראד״. נפטר ד׳ אלול תס״ה. והניח אחריו דור ישורון יושבים כסאות למשפט במדינת פולין. רבים מהם היו מגדולי ונכבדי עיר בראד שנקראו „בני הרב״ לאמר: בני אב בית דין. הם עצמם חתמו בשם זה בר״ת באב״ד אשר מהם נשתלשלה המשפחה היקרה המיוחסת בישראל, ב א ב ד.

הג׳ מו״ה יצחק קראקאווער היה בנו של פרנס הועד דד״א נגיד ומצוה לעמו מו״ה יששכר דוב בעריש פו״מ דק״ק קראקא בן רבנו רבי העשיל רבו של הש״ך והיה חתנא דבי־ריש גלותא, האלוף המרומם הראש והקצין, השר והנגיד, מנהיג המדינה של גליל לבוב ופרנס הועד של ד״א פולין (לשון פנקס — הקהל בעיר זאלקווא) מו״ה דוד בר׳ יצחק מזאלקווא אשר היה ידוע בשם ר׳ דוד כתבן (אשר היה מילידי עיר פראג כי כך חתם בפנקס עיר זאלקווא „דוד בן לא״א הר׳ יצחק מפראג״). אשת ר׳ דוד מרת טויבא היתה בתו של הש״ך, נפ׳ בש״ק י׳ ניסן תע״ז בעיר זאלקווא ונקברה ע״י קבר בעלה ר׳ דוד כתבן ועי״י אמא הרבנית מרת יענטא אשת הש״ך. ר׳ דוד כתבן נפטר ביום ב׳ ה׳ אייר כ׳ לספירה שנת תנ״ח ושם מנ״כ.

עם כל קהילות הקדש שבגולה נסתם הגולל גם על קהילת פאר זו, על חכמיה וחסידיה וכל תושביה, ששאבו מגדולי ישראל שזכו לשכון בה פאר.

המשורר מבוסק

בוסק אינה יכולה לעמוד בהתחרות ולהתמודד עם עיירות אחרות של גליציה המזרחית, בגידול וחינוך סופרים ומשוררים. אולם משהו בשטח היצירה הספרותית, הוציאה מקרבה ואחד מהמשהו־מהם, הלא הוא: דוד קניגסברג!

לא אאריך לשם תיאור אופיו, דרך מחשבתו, תכן חייו, פעלו וערך יצירתו ומקומה בספרות האידית של קניגסברג. עשה זאת ידיד נעוריו, חברו בספסל הלימודים בגימנסיה בברודי, העתונאי מנדל זינגר, בשפת הכתיבה של המשורר.

מאידך; לא אצא ידי חובה הן כאיש בוסק והן כעורך הספר, אם לא אקדיש מספר שורות לקורא העברי מצאצאי בני בוסק בישראל.

דוד קניגסברג, נולד בבוסק ב־27 דצמבר 1891. בהיותו בן ארבע עשרה כתב בגרמנית ובפולנית. החל משנת 1910 כתב באידיש. כשנתיים בערך לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914) עבד כמנהל פנקסים בבית מסחר בלבוב. (לעמבערג) גוייס לצבא האוסטרי, השתתף כתותחן בחזית הרי הקרפטים נגד צבא הצאר הרוסי ונפצע. שוחרר מהצבא ונשא בת כפר לאשה והיה לחקלאי.

קניגסברג היה סופר לירי. כתב מאה סונטות. שירים לאומיים ושירי אהבה. תרגם לאידיש את „פאן טדאוש" של מיצקיביץ וחלק משירי היינה.

על אף העובדה, כי היה לחקלאי והשתקע בכפר, לא נטש כליל את המרכז הרוחני והתרבותי אשר קלט אלפי צעירים מהאינטליגנציה של ערי השדה, נהג לבקר בכרך הגליצאי לבוב — תדירות.

בשנים 1927/28 בלמדי בסמינריון למורים בלבוב, נזדמן לי להכיר את קניגסברג. הודות למשורר יצחק (איציע) ברגר מאוהנוב שלמד אתי וישבנו גם איפוא סמוכים לשולחן אחד, באתי בחברת מספר סופרים צעירים כמו: בומזה, אשנדורף ואחרים (אידישיסטים היו). קניגסברג שימש להם מדריך, מחנך, יועץ וכעין אפוטרופוס ונדמה, כי גם תמך באחדים מהם וכו'.

מבלי לדעת על דבר בקורו של „המשורר מבוסק" אותו ערב אצל הסופרים שהזכרתי לעיל, הוזמנתי גם אני ע"י ידידי איציע ברגר לאותה פגישת רעים. היתה זו באמת הפתעה נעימה בשבילי וחוויה יוצאת מהכלל, בלתי נשכחת להכיר אישית המשורר מבוסק, אשר לא ידעתי והשתוקקתי להכיר. הוא עצמו, כולו התרגשות ופניו קרנו אושר וסיפוק עת שהוצגתי לפניו ותוך כדי חיוך הוסיף ושאל: (באידיש) „האם גם אתה בין מושכי עט סופרים" ידידי הצעיר בן עירי? אם כן, הראני נא, כבדני עם משהו משלך, מה הספקת כבר, אדרבא ואדרבא, אתגאה בך „קאראוואנצ'יק". הצטערתי מאד לאכזבו בתשובתי העוקצנית הקצרה: „באתי לטרקלין זה, במטרה ללמוד המקצוע ואין לי עדיין במה להתפאר"! פניו של קניגסברג הרצינו ונפלו. כאילו פגעתי בו וכאן למזלי התערב המשורר ברגר ופתח: נו—נו, אל תצניע לכת ידידי אברהם והפנה מבטו ודברו לקניגסברג: חברי בן עירך קרוון, עוסק בפוליטיקה ציונית. כותב ומפרסם מאמרי פובליציסטיקה ב־„מארגען", הוציא מתיק העור שלו העתון של השבוע, בו נתפרסם מאמרי „פראווינץ שטימען" ופרש הגליון לפני המשורר התוהה, אשר הסמיק קמעה. קניגסברג קרא בנשימה אחת את המאמר, נענע בראשו לאות הסכמה, מלמל והפטיר: „ריכטיג, זער גוט!" תקע „חמישית" ידו לתוך כף ידי וכאכר לחץ אותה בחזקה ואיחל לי הצלחה! (אותו המאמר „פראווינץ שטימען", נשתייר ועודנו ברשותי — ואני אם כן מפרסמו דלהלן).

זאת ועוד; מתוך השיחה שקיימתי עם קניגסברג אותו ערב, (אינני יודע משום מה — לא הוספתי עוד לראותו) נתחוור לי, כי ידע היטב מקור מחצבתי ושאל לשלום אחי יעקב „רענדעלי" ועל מקום המצאו. הרחיק והקשה; תוך התעניינות מיוחדת, אם אחותי שרה „הבלונדינית היפה" כבר נישאה ולמי?

דוד קניגסברג נספה בשואה. יהי זכרו ברוך!

אברהם שיירי

פראווינץ-שטימען

(וואס לעבט איבער די יידישע יוגענד אויף דער פראווינץ)

צו איז די יוגענד וועלכע איז פערשטויסען, פערוואגעלט און פערווארפען, דארט — ווייט פון דעם גייסטיגען צענטער — בעקאנט די אנפירער פון דער ציוניסטישער באוועגונג? צו ווייסן די דאזיקע וועלכע קומען אויף לאנדעס קאנפערענצן, עקזעקוטיווע־זיצונגען און רעדן אין נאמען פון אט דער פעראיינזאמטער יוגענד, אין וואס פאר א מצב די יוגענד געפינט זיך?

ניין! ... מ' קען די יוגענד וועלכע לעבט אין דער גרויסער שטאט, וואס פיגורירט אין דער קאמוניקאט־כראניק פון דער פרעסע אלס אנטייל־נעמענדע אין פארשידענע פלענאר פערזאמלונגען, אוישוס־זיצונגען, וואס פיגורירען אלס זיגער אין שאך טורנירן, אדער ספארט פלעצער, ס' איז אויך בעקאנט די

יוגענד, וואס רוישט אין דער גאס פונ׳ס קארזא, אדער וואס טאנצט די נייעסטע טענץ, (נאך נישט טוויסט) העכסטנס איז אויך בעקאנט די יוגענד פון א פראווינץ שטעטל, וואס ווענדעט זיך מיט א בקשה צו די פארטיי עקזעקוטיוון, זי צו באזוכען און א רעפעראט אבצוהאלטען.

עס איז אבער ווייניק בעקאנט די יוגענד פון די ווייטע שטעטלאך וועלכע איז אזוי וויכטיק און לעבן זיך זייער אייגען לעבן.

זאל אונדז דערלויבט זיין אנצו־ווייזען אויף אזעלכע שטעטלאך ווי: פאדקאמיען, ביאלי־קאמיען, זאלאזיעץ, אולעסק, סאסוב, סאקאלובקה, טאפארוב און אנדערע, וועלכע ווערן כמעט קיינמאל נישט באזוכט און עס קומט צו זיי נישט קיין ציוניסטישער פארטיי רעדנער און מ׳ זארגט פאר זיי לחלוטין גארנישט.

די יוגענד איז גאנץ פרעמד פון ציוניזם. זי דריקט אויס א מין ציניש געלעכטער אויף די ליפן ווען מ׳ רעד מיט איר וועגן ציוניזם. עס פעלט איר זאפט און קראפט, תוכן אין זייער אויסלעבען זיך. קיין שום שפארן פון בעפאסען זיך מיט ציוניסטישער געשיכטע בכלל און יידישער בפרט, עס פעלט א ארגאניזאציע קראפט, וועלכע זאל זי אויפמונטערן, צוזאמענומען פון די ווינקעלאך און שמוציקע געסאלאך, אריינגעבן איר מוט, געדולד, געוויסן — און וועקן אין איר דעם אידעאל צו בעפאסן זיך מיט ציוניסטישע־יידישע פראבלעמען און טאג טעגלעכע פראגן. עס שטארבט אב יעדעס געפיל פאר דער ציוניסטישער ארבייט. „קרן קיימת״ „קרן היסוד״ „עזרה״ נאך מער לייד דאפון די העברעאישע שול. בית הספר העברי, וואס ערציהט נאך א פאר ערנסטע יונגע מענשן פאר ארץ־ישראל ארבייט אין גלות און גיט ארויס דאס מענטשען מאטעריאל פאר דעם אויפבוי פון ארץ ישראל.

די גאנצע שולד פאלט דערפאר נור אויף די פארטיי עקזעקוטיוון וואס בעפאסען זיך זער וועניק און אפשר טאקע גארנישט מיט דער ארגאניזאציע פראגע פון דער יוגענד אין דער פראווינץ.

די תרגילים פון לאנדעס־שטאטס פאליטיק; סיים, מאגיסטראט, קהל וואהלען, זענען א סם המות — פאר דער יוגענד.

עס איז שוין באמת צייט, די העכסטע צייט, אז עס זאל אין דער באציהונג איינטרעטען א בעסערונג. אויב עס וועט נישט באלד געשעהען, וועט זיין צו שפעט.

אברהם קאראוואן

באמערקונג: דאָס איז דאָס ארטיקל, פון וועלכן דוד קעניגסברג האט א שטארקע הנאה געהאט, „געלעקט די פינגער״ און מיין האנד געדרוקט..

אחרי בקור בעיירות שהוזכרו ברשימה הנ״ל, בשליחות ההסתדרות הציונית, פורסם המאמר בינואר 1928 בעתון היומי „מארגען״ בלבוב.

א. ש.

דוד קעניגסבערג
א וואונדערלעכער פאעט פון בוסק

(א)

אז מען פלעגט פארן מיט דער באן פון מיין געבוירן־שטאט בראד קיין לעמבערג, אדער פארן פון דארט צוריק קיין בראד, האט זיך די באן אפגעשטעלט און אויפגעהאלטן א שטיקל צייט אין א סטאציע, וואס האט געהייסן קראַסנע און זי איז געווען כמעט אויף האלבן וועג. דער פולער נאמען פון דער באן־סטאציע איז געווען קראסנע־בוסק, א מין צווילינג־נאמען פון צוויי שטעטלאך, איינס נעבן אנדערן. פון דער סטאציע האט זיך אפגעצווייגט די באן־ליניע קיין זלאטשעוו און טארנאפאל. האט זיך דער נאמען בוסק איינגעגעסן ביי אונדז, בראדער, נאך פון די יונגע יארן. איז בימינו אויך ארומגעגאנגען א ווערטל, מיט וועלכן מען פלעגט אויספרווון, בעיקר קינדער, צי זיי וועלן ביים ריידן קאנען אויסזאגן שנעל ווערטער מיט ענלעכע אותיות, בפרט אז זיי וועלן זיי מוזן זאגן גיך; און דאס ווערטל האט געהייסן: פון אלעסק ביז קיין בוסק טראגט א פוקס א ביקס אין פיסק. אויך דאס האט פאר אונז שוין זער היימיש געמאכט דאס שטעטל בוסק. נאך היימישער איז פאר אונז אין בראד דאס שטעטל געווארן דורך א סך משפחות, וואס זענען פון דארט אריבער קיין בראד און דורך א צאל סטודענטן, וואס פלעגן פון דארט קומען קיין בראד לערנען אין דער גימנאזיע. איינער פון אָט אָ די סטודענטן איז געווען דוד קעניגסבערג, מיט וועלכן איך האָב זיך באקענט אין ערשטן צענדלינג יארן פונם צוואנציקסטן יארהונדערט און מיט וועלכן איך האב אפגעהיט פריינטשאפטלעכע באציאונגען א סך יארן שפעטער.

(ב)

עס לאזט זיך נישט שרייבן וועגן יענער צייט, אויב מען דערמאנט נישט, זאל זיין אין קורצע שטריכן, עטלעכע געזעלשאפטלעכע דערשיינונגען פון מזרח־גאליצישע שטעט און שטעטלאך, וועלכע האבן געשאפן די אטמאספער אין וועלכער יידן האבן דארט געלעבט און געשאפן.

פון די 660 טויזנט יידן (כמעט 13% פון דער גאנצער באפעלקערונג) אין מזרח־גאליציע זענען 61% פראצענט פון זיי געווען קאנצענטרירט אין די שטעט און שטעטלאך און נאר די איבריקע אין די דערפער. אין א גרויסער צאל פון די שטעט און שטעטלאך זענען די יידן געווען א רוב, און אין א טייל פון זיי אפילו א אבסאלוטער רוב. אבער אין די דערפער זענען זיי געווען א

מיעוט מבוטל. דער רוב פון די יידן אין גאנצן לאנד האט זיך פארנומען מיט מסחר, באאמטנשאפט און פרייע בארופן: דאקטוירים, אדוואקאטן וכדומה. א טייל זענען געווען בעלי־מלאכות און לוין־ארבעטער. און נאך א פרט: אויך די יידן וואס האבן געארבעט, זענען געווען אפגעריסן פון אלע ארבעטן, וואס זענען נאנט צו דער נאטור: לאנדווירטשאפט, וואלד־ארבעט וכדומה, ווי בער באראכאוו האט עס באוויזן און אויסגעטייטשט.

אט די אלע פאַקטן האבן ארויפגעלייגט זייער שטעמפל אויף דער יידישער באפעלקערונג אין אלע באַציונגען: אין גאנצן דערוויטערט פון דער מאמע־נאטור, גאר ווייניק פארבונדן מיט שאפנדיקער ארבעט, לרוב פארנומען מיט פארמיטלען און באדינען דעם רוב פון דער באפעלקערונג.

דאס איז נאך נישט אלעס. די באפעלקערונג פון מזרח־גאליציע איז געווען אזוי צעטיילט: 62 פראצענט אוקראאינער; 25 פראצענט פוילן; נאנט צו 13 פראצענט יידן. די אוקראאינער לרוב אין די דערפער, די יידן, ווי געזאגט, לרוב אין די שטעט און שטעטלאך און די פוילן שפילן די „פאנעס״; זיי פולן עס אויס אלע רעגירונגס־ביוראס; זיי זענען די שארפסטע קאנקורענטן פון די יידן אין די פרייע בארופן און אויך אין א טייל פון די אויבערשטע שיכטן פונם מסחר.

אין די לעצטע צענדלינגער יארן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה האבן די אוקראאינער אין מזרח־גאליציע דורכגעמאכט א גיכן פראצעס פון נאציאנאלער אויפלעבונג און פון ווירטשאפטלעכן פראגרעס. און ווען אויך דער פראצעס איז פאר זיך אליין געווען אביעקטיוו א פאזיטיווע דערשיינונג, האט ער אבער גורם געווען זער נעגאַטיוו־צעשטערנדיק אויף דער יידישער באפעלקערונג. די אוקראאינער האבן זיך באמיט ארייננצונעמען אין זייערע הענט דעם מסחר און האבן פון דארט ארויסגעשטופט מער און מער יידן; אוקראאינער האבן מער געלערנט מלאכה, האבן זיי אוועקגענומען ארבעט פון יידן; אוקראאינער האבן מער געלערנט אין מיטלשולן און אוניווערסיטעטן, זענען מער פון זיי געווארן בעאַמטע, דאקטוירים און אדוואקאטן, האבן זיי ארויסגעשטופט יידן. אין אלע ווירטשאפטלעכע פאזיציעס, אין וועלכע די יידן זענען געווען קאנצענטרירט, זענען זיי מער און מער געווארן איבעריק.

און אויב אין דער אטמאספער פון נאציאנאלער אונטערדריקונג פון די אוקראאינער דורך פוילן, זענען די יידן שוין געווען צווישן האמער און קאוואדלע, האבן נאך די יידישע פאליטיקער, דאס הייסט — די ראשי־קהלות און אנדערע רעדל־פירער, געהאלטן מיט די שטארקע, די פוילן, האט עס נאך מער פארשארפט די באַציונגען צווישן די דריי פעלקער און ארייננגעטראגן שנאה און פארביטערונג אין דעם פראצעס, וואס איז שוין פון זיך אַליין געווען אנגעשטאפט מיט שווערע צוזאמנשטויסן.

דאס אנלענען זיך אן שטארקן האט געבראכט דאצו, אז יידן האבן זיך פארשקלאפט צו די פאַליאקן (א אנדערע באַציונג צו א צווייטן קלענערן פאלק האט דאס רעאקציאנערע פוילן נישט פארשטאנען) און אלץ מער און מער זיך

דערוווייטערט פון יידישן כלל און פונם יידישן מהות בכלל. אין בעסטן פאל זענען אט די יידן געוואָרן פּאַליאַקן בני דת משה, אָבער אין פּוילישן פאלק האָבן זיי זיך נישט פאַרמישט, ווייל די פּאָליאַקן האָבן נישט געוואָלט און די יידישע רעליגיע אַליין איז אויך נישט געווען אַ גענוגנדיקער צובונד.

אין דער אַטמאָספער האָבן געמוזט לעבן די יידישע מאַסן אין מזרח־גאַליציע; אין אָט דער אַטמאָספער איז דאָרט אויפגעוואַקסן די יידישע יוגנט און פון זיי זענען אויך אַרויסגעקומען די שאַפער פון דער דעמאָלט מאָדערנער יידישער ליטעראַטור אין מזרח־גאַליציע אין סוף פון ניינצעטן און אין אָנהויב פונם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. בראָש איז געשטאַנען שמואל יעקב אימבער, אַ זון פון שמריהו אימבער, דער ברודער פונם מחבר פון דער „התקוה״. דוד קעניגסבערג איז געווען איינער פון ש.י. אימבערס טאַלענטירטסטע תלמידים און אַ אינטערעסאַנטער רעפּרעזענטאַנט פון דער גרופּע שרייבערס.

(ג)

דוד קעניגסבערג איז געקומען פון בוסק קיין בראָד, ווייל זי איז נישט געווען ווייט פון זיין ווויִן־שטעטל; אפשר אויך, ווייל דער אַריבערגאַנג פונם שטעטל אין אַ נישט גרויסער שטאָט ווי בראָד איז לייכטער ווי אין אַ אויך נאָנטער, אָבער גרויסער שטאָט, ווי לעמבערג. אָבער אָן ספק האָט קיין בראָד אויך געצויגן די גימנאַזיע אין דייטשער לערן־שפּראַך, וועלכע איז געשטאַנען אויף אַ גאָר הויכער מדרגה. צו לערנען איז מען געקומען קיין בראָד אויך פון ווייטערע ערטער. פון דער גימנאַזיע זענען אויך אַרויסגעגאַנגען יידן־שרייבער אויף דייטש מיט באַקאַנטע נעמען ווי אפרים פריש, יאָזעף רויט און אַנדערע.

אין בוסק ווי אין בראָד און אויך אין אַנדערע שטעט און שטעטלאַך אין מזרח־גאַליציע און וואָלין, זענען נאָך געבליבן געוויסע פּוילישע פעאָדאַלן — פריצים און גראַפן, וואָס האָבן אַ מאָל געהאַט דאָרט גאַנצע דערפער און אין זייערע הענט זענען נאָך געבליבן גיטער און הויפן. אין בראָד זענען געווען די לעצטע פּאָטאָצקיס און, אין בוסק די באָדעניס.

איינע פון די טעכטער פון די באָדעניס (אַ משפחה, וואָס אירע פאַרטרעטער האָבן נאָך ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה געשפּילט אַ פירענדע ראָל אין דער עסטרייכישער פּאָליטיק) האָט אַרויסגעוויזן שטאַרקן אינטערעס אין דעם יונגען דיכטער דוד קעניגסבערג.

זינגט ער צו אָט דער גראַפיניע:

און אַז דו וועסט קומען פאַר מיין טיר,
נישט דינער טרעטן אַקעגן דיר,
נישט בלאַנקע באַדינטע, ליווריי־געקלייד׳ט,
דיין יעדן באַפעל צו האָרכן גרייט...

און וועסטו טרעטן אין צימער צו מיר,
וועסטו נישט אנטרעפן גאלד׳נע ציר
און בריק און ווענט מיט דיוואנס פארשפרייט,
אזוי ווי ס׳פאסט פאר דיין הערליכקייט.

ארעם בין איך, איך האב נישט קיין גאלד
און אוצרות פאר דיר, ווי כ׳וואלט געוואלט.
דאך האב איך א הארץ פול ליבעס־שיין
און האפנונגען, געזאנג־באשפינט.
דא בין איך קעניג, און ליבסטו מיך, קינד,
קענסטו דא אויך א קעניגין זיין.

(ד)

אין דעם געדיכט, וואס איך האב דא געבראכט, האט איר שוין א מוסטער פון קעניגסבערגס דיכטערישן שאפן. דאס נייס, וואס ער האט געבראכט, איז געווען די פארם פונם סאנעט, וועלכער איז נאך דעמאָלט געווען זער קנאפ אין דער יידישער ליטעראטור בכלל, נישט בלויז אין גאליציע. שמואל יעקב אימבער און יעקב מעסטעל זענען שוין געווען דיכטער מיט א באשטימטן פרצוף און מיט א נישט קליינער אויטאריטעט, בשעת דוד קעניגסבערג האט אנגעהויבן אפצודרוקן זיינע ערשטע לידער אין יאר 1909 אדער 1910. ער איז געבוירן געווארן אין יאר 1892. זייענדיק אין דער בראדער גימנאזיע האבן מיר שוין געוווּסט, אז קעניגסבערג שרייבט געדיכטע, נאר ווער שרייבט עס נישט אין די יארן קיין געדיכטע? געהייסן האט עס, אז ער שרייבט גאר שיינע ליבעס־געדיכטע אויף דייטש און פויליש, וועלכע ער ווידמעט דער טאכטער פון גראף באדעני אין בוסק. געדרוקט האט ער קיינמאל נישט קיין לידער אין די ביידע פרעמדע שפראכן.

דוד קעניגסבערג איז געווען א קליינטשיקער, האָר האט ער געהאט שווארצע, אין פנים איז ער געווען ענליך צו א טאטער. מלך ראוויטש דערציילט, אז קעניגסבערג האט געמיינט אין פולן ערנסט, אז ער שטאמט טאקי פון טאטערס, וועלכע זענען פאראן געווען אין דערפער פון דער סביבה. אז מיר פלעגן מיט אים ריידן וועגן דעם, האט ער געזאגט, אז זיין באבע האט זיך אודאי „פארקוקט״ אויף א טאָטער... קעניגסבערג איז געווען קליין, אבער נישט שוואך. אויף צו פארווישן זיין קליינע געשטאלט און חשד פון קערפערלעכער שוואכקייט, פלעגט ער ארויסווייזן זיין גיכע באוועגלעכקייט און זיין פיזישן כוח. בטבע איז קעגיגסבערג געווען א שטילינקער, כמעט א שעמעוודיקער, נאר אין קרייז פון גאר נאנטע פריינט האט ער באוויזן זיין לעבעדיקייט, זיינע לוסטיקע איינפאלן און זיין בקיאות אין ליטעראַטור אין עטלעכע לשונות. מען האט אים געהאלטן פאר א גוטן תלמיד, בפרט אין שפראכן און ליטעראטור, אבער ער האט נישט פארענדיקט

אלע קלאסן פון דער גימנאזיע. פארוואס, ווייס איך נישט גענוי, עס קאן זיין דערפאר וואס די עלטערן האבן אים נישט געקאנט אויסהאלטן און עס קאן אויך זיין, אז ער האט נישט לאנג אויסגעהאלטן אויף איין פלאץ, בפרט אין שטאט, ווי מיר האבן עס ביי אים געזען אין די שפעטערע יארן.

אין יאר 1912 איז ארויס אין דרוק א ביכל „לידער" פון דוד קעניגסבערג און די מבינים און ליטעראטור־קריטיקער האבן באלד ארויסגעפילט די באזונדערקייט אין סגנון פון דער שפראך און די שפארעוודיקייט אין ארויסברענגען די געפילן און געדאנקען און ביים מאלן געוויסע בילדער.

א יאר שפעטער, 1913, גייט ארויס קעניגסבערגס ביכל „סאנעטן"; צום ערשטן מאל אין יידיש א לידער־בוך מיט לויטער סאנעטן. אבער נישט דאס אליין. קעניגסבערג האָט פאר זיך אויסגעקליבן די שווערסטע פארם פון געגראמטער פאעזיע — סאנעטן — און אויך זיין שפראך האט ער צוגעפאסט צו דער דאזיקער פארם פון פאעזיע.

קעניגסבערג ווייסט אז ער מוז זיך זען ווי א רינגעלע אין קייט פון די שאפערס אין דער יידישער ליטעראטור. ער זינגט:

און ווילסטו מיט דיין ליד די הערצער קויפן,
מוזטו עס פרום, ווי ביאליקס יינגלעך מאכן,
מוזטו עס לאזן גלייך פריצעס מעשיות לאכן
און מאלן עס אין מוכר־ספרימס אופן.

דאס איז זיין פראגראם פאר זיין „ארס פאעטיקא", אבער ווי אזוי ער מאכט דאס, איז גאנץ ניי און גאר נישט געוויינטלעך. הערן מיר זיך צו צו די לידער:

דאס חסיד׳ל

די פיסעלעך אין שוך־און־זעקעלעך,
אין בעקעשעל, א לוסטיק־לעבעדיקס,
א יידעלע א פארטיקס און א פיקס׳,
א חסיד׳על מיט אלע ברעקעלעך.

אט לייכטן אונטער קרייזל לעקעלעך,
פריש ווי דאס גרינע גראזגעוויקס,
אויף וועלכן ס׳שפילט, א קינד א חנעוודיקס,
די רויטפארפלאמטע ווייסע בעקעלעך.

פריי שפרינגט און שפילט עס זיך ווי יעדעס קינד. —
נאר ווען דו עפנסט־אויף פאר אים א ספר,
די אייגעלעך ווי קעניגליכע לייפער
דורך שורות יאגן, קוקן אזוי טיף
אין אות, אז ווען סע רופט, קומט ענפטער־רוף,
ווי ס׳עכא פון א טיפער ברונעס גרונט.

ווייסע חברה

האלבנאקעט, אין די קעשענעס די הענט,
אצונדער קומען זיי אהיים פון שפיל.
אין שטעטל לייכטן זיך שוין פענצטער פיל,
א פייער אונטערן רוס׳קען דרייפוס ברענט.

טויט־הונגעריקע, מידע, פאלן־צו
די ארעמע, פון פאליעוון האלב־טויט
צו רייז מיט מילעך און צו שווארצן ברויט
און צו דערקוויקענדיקער קישענס־רו.

און קומט דער חלום, זעהען זיי די זון,
דעם גרינעם סאד און בוימלעך רויטע פון
די צייטיקע וויינפערלעך, און מיט א שער
שערט עמיצער, א גוטער, כ׳וויים נישט ווער,
באזונדער יעדן איינעם אן אין שויס
פול רויטע ווייגפערלעך, ווי ווייגשל גרויס.

אברם און לוט

ווען גרויסע בוימער וואקסן נאנט בײנאנד,
קומט דורך די צווייגן זיי קיין זונשיין העל.
זיי שטייען זיך אין וועג, פארקריפלן שנעל,
און וויאנעןביידע טרויריק האנט אין האנט.

„דא פאר אונדז ביידע איז צו ענג דאס לאגד,
צו ווייניק וואסער האט פאר אונדז דער קוועל,
צו נאנט איז אונדזערביידנס הויזטירס שוועל,
צו נאנט, צו נאנט איז אונדזער וואוינשטובס וואנט.

פאמעלעך און דער שלום אונדז פארשווינד׳ט,
אפט אין געקריג קומט אונדזער הויזגעזינד.
און בעסער וועט אונדז פון דער־ווייטנס זיין.
אויך פון דערווייטנס וועט מיט אונדז זיין גאט״
און יידע זענען זיך אן האס צעגאן,
קיין צפון אברם און קיין דרום לוט.

דער ערשטער פריוו

איין שיסל גאלד, די אנדרע שיסל פייער
פארן יונגען קינד די הויפבאראטער שטעלן:
„מיר וועלן זען אן דעם, וואס ער וועט וועלן,
צי ער וועט פאלש זיין אייך צי א געטרייער.

אויב ער דארף זיין אמאל פון הארצן אייער,
וועט לאזן ער דאס גאלד פאר אייך און ס׳וועלן
די הענט זיך נעמען אן דעם שיין, דעם העלן״.
און זע: דאס פייער ווערט מיין פאלקס באפרייער.

ווער האט געפירט אזוי, ווער האט געטוען,
אז ס׳האט א קינד געוועלט זיך ווי א חכם,
כאטש ס׳האט זיך אפגעבריט, שטאט גאלד דאס פייער?
נישט אנדערש סיידן הימלישע מלאכים. —
אזוי מוז יעדער העלד אן פלאם זיך בריען,
און איבער גאלד מוז זיין די פלאם אים טייער.

(ה)

נאך מיין מיינונג איז עס בלויז א פוסטע גריבלען־זיך, ווען מען לאזט זיך אריין נאכצוווייזן סתם השפעות פון אנדערע גרויסע און פרעמדע דיכטער ביים אפשאצן דעם ווערט פון א באשטימטן פאעט. אויף וועלכע פאעטן, למשל, יידן און גויים און אין פארשידענע לשונות, האט נישט משפיע געווען היינריך היינע? אודאי אויך אויף קעניגסבערגן. סאיז אויך גארנישט שווער צו באווייזן ביי אים די השפעה פון די פוילישע דיכטער מיצקיעוויטש און קאכאנאווסקי. קעניגסבערג אליין האט זיך אויסגעקליבן פאר א מוסטער, ווי מיר האבן נאכגעוויזן מיט א ציטאטע, מענדעלע מוכר־ספרים, י.ל. פרץ און ביאליקס פאלקסטימלעכע לידער. אבער דער עיקר איז פארט: וואס איז זיין אייגנס? וואס איז זיין אייגענער צושטייער צו דער יידישער ליטעראטור?

מיר האבן שוין דערמאנט און באוויזן מיט ביישפילן, וואס פאר א מייסטערשאפט דוד קעניגסבערג האט ארויסגעוויזן אין דער שווערסטער פארם פון געגריימטער פאעזיע און ווי עס איז אים געראטן צוצופאסן די שפראך צו אט דער פארם. לייענענדיק די סאנעטן מוז מען זיך צוהערן צו דער באזונדערער מוזיקאלישקייט פון די 14 שורותדיקע לידער. און ער האט ארויסגעגעבן א ביכל מיט הונדערט סאנעטן. ביז היינט, דאכט זיך מיר א בן־יחיד אין דער יידישער פאעזיע.

לפי דעתי, האבן ארויסגעוויזן גאר ווייניק פארשטענדעניש פאר קעניגסבערגס יידיש־לשון יענע, וואס האבן דארט געזוכט און געפונען דייטשמעריש. קעניגסבערג האט זיך נישט געזוכט באקוועמע וועגן פאר זיין שאפן, ער האט זער גוט פארשטאנען אויסצוקלייבן און אויסצולייטערן, נאר זיין סגנון איז געווען די שפראך פון טייטש־חומש און פון די תחנות. אין דעם פרט קאן מען ביי אים געפונען א פארגלייך מיט דעם שפעטערן גרויסן יידישן דיכטער איציק מאנגער. נישט נאר צו דער פאלקסטימלעכער שפראך, נאר אויך צום יידישן פאלקסליד און צו יידישן פאלקלאר האט זיך קעניגסבערג באצויגן מיט דבקות. מיר האבן דאס שוין געזען אין די סאנעטן, וואס איך האב דא געבראכט, נאר איך וועל ברענגען נאך איינעם פון זיי:

דער ערשטער טאג

נישט וויין, נישט וויין, מיין קינד, מיין פייגעלע!
דער טאטע קומט און עפעס ברענגט ער דיר:
א מעש׳נעם הונצוואט און א סקריפ פון טיר
און, ליובינקע, א לאך פון בייגעלע.

דאס קינד איז שטיל, און אין זיין אייגעלע
הענגט ס׳לעצטע טרערעלע א פערעל־ציר.
און אויף די הענט ווערט עס אנטשלאפן מיר,
גלייך יענעם סלימאקעל, דעם וואטער־טייגעלע.

וואס שטעקט ארויס די קליינע הערנערלעך,
געטרויענדיק די קינדערס צויבער־שפראך.
און אפגעגנארט, מיין קליינטשיקס, ביסטו דאך,
דיין ערשטער טאג איז שוין פול דערנערלעך.
און מארגען שוין ווערסטו געוואר, מיין קינד,
אז יעדע האפנונג איז ווי שוים אין ווינט.

דוד קעניגסבערג איז געווען פארליבט אין דארף, אין דער דארפישער נאטור און לאנדשאפט. אין זיין קורצן לעבן איז ער עטלעכע מאל אנטלאפן פון שטאט און פון זיין שטעטעלע בוסק אין דארף אריין. זיין מאלן די נאטור אין

ליד און סאנעט איז בשעתו געווען עפעס גאר נייס אין דער יידישער ליטעראטור. אין זיין פאעזיע פילט מען מער די פארבונדנקייט מיט דער נאטור, און קאן זיין, אז דאס איז דער טיפער פארלאנג צוריק צו ווערן ווידער איינס מיט דער מאמע־נאטור, פון וועלכער ער און זיין גאנץ פאלק זענען אפגעריסן געווארן.

אויף אלע פעלדער

אויף אלע פעלדער ליגט געדיכטער מראק,
א שפריירעגן ווי דריבנע ראסע שיט.
ווי אין פארשלאפנקייט דער טאגגייסט ציט,
און שלעפט די זון מיט אין א גראהען זאק.

און אהן אן עכא קלאפט אן בוים די האק,
די אויגן זעהען קוים אויף צוואנציק שריט,
און נידריק אויף די פייכטע צווייגן פליט
א קאניע מיט איר איינטעניק געקראק.

אין אלע זאכן איז פארבלאסט דער גלאנץ,
זיי הוירן, טרוירן, שטומפיק, דומפיק, טריב.
היינט בלייב איך שוין א גאנצן טאג אין שטוב,
די אנגעהויכטע שויבן רינען גאנץ.
קומט מיינע פריינט! א פריילעך ליד דערמאנט׳ס,
שפילט עפעס אויף אזוינס, וואס איך האב ליב!

דער וואלד איז...

דער וואלד איז פון דעם ערשטן שלאף דערוואכט,
און איבער אים גייט אויף די וועלטנס לאמפ.
די שטערן פונקלען בלאסער צו זיין פאמפ
און אומגעזעהענער גייט אום די נאכט.

סע האבן זיי׳רע אויגן אויפגעמאכט
די ווייסע ברעזע און דער טונקלער דאמב,
און דינע לאזעס אין דעם יונגען זראמב,
און טרינקען שיכרות פון דער זילבערפראכט.

און חלום־רייך רינט איבער זייער גוף
דעם הימעל׳ס ברכה, טרויפלט טויגעוואריץ.
זאפט זיך אין קארע איין, קומט דורך צום הארץ. —
און ס׳שטעלן בלעטער — הענט — צום ליכט זיך אויף.
און ווייט פון וואלד ארויס קומט הערשענרוף
פול טרויער־בענקשאפט, פול מיט זיסן שמארץ.

און לשם וואריאציע, ווי אזוי קעניגסבערג האט אין שפעטערע יארן און נישט אין דער פארם פון סאנעט געמאלן נאטור און בכלל אויף צו באווייזן זיין באציונג צו נאטור, נאך צוויי לידער פון נאטור־מאלעריי.

זאל מיר דערלויבט זיין א קורצע פערזענלעכע דערינערונג: אין יאר 1923 בין איך געקומען קיין לעמבערג אויף א פאר וואכן העלפן ביי דער פאַרטיי־ארבעט פון פועלי־ציון און ביי דער רעדאקציע פונם פארטיי־ארגאן. באלד האט מיר קעניגסבערג צוגעשיקט אט די צוויי לידער, וועלכע זענען געדרוקט געווארן אין „דער נייער יידישער ארבעטער״ פונם 10 סעפטעמבער 1923.

הארבסט — מאטיוו

1

דעם זומער פרינץ׳ס טויטנבעט האבן פארפוצט שוין די לעצטע באגלייטער,
נאך עטליכע בלומען־פארפלעכטס, נאך עטליכע קראנצן־פאררעכט׳ס.
צום הארבסטווינטס געוויין בלאזט דער שופר, דער טבע׳ס טויטן־טרוימייטער
און צופט דאס צעווייטיקטע הארץ אזוי ווי א ביטערער קרעכץ.

אין מיט פון פאבריקן און קוימנס, אין מיט פון דעם טשאד פון די קוילן
דערוועקט זיך די זארג פון א חיה, וואס זוכט זיך אויף ווינטער א הייל;
אין מיטן דער האסט פון די מענטשן קאן איך ביי מיין קלערן נישט פועל׳ן,
אז חוץ ביי מיין מוטער־ערד האב איך וואו אין אוצרות א טייל.

2

פון גרין אין אלע ניואַנסן פארבט גאלדן ביז רויט זיך די טבע,
און געל און גרא צום סוף; ווי גיך די זומערס אנטלויפן.
דעם לעצטן עפלבוימס פירות, וואס האבן געררויטלט פון גרין זיך,
האב היינט איך ביים סוחר געזען אין בודע אויף פונט צו פארקויפן.

מען זעט פון מיין פענצטער אין גארטן די אייביקע טבע־צעשטערונג,
וואס כהאב ערשט אין דרייסיקסטן יאר מיט מי זיך געלערנט דערטראגן,
נאר ווי פון טונקעלן חלום וואכט־אויף יענע יוגנט־ראמאנטיק,
צו לויפן אין פעלדער ארויס דעם פארטריבענעם זומער דעריאגן.

בעת סאיז אויסגעבראכן די ערשטע וועלט־מלחמה איז דוד קעניגסבערג געווען א זעלנער אין דער עסטרייך־האבסבורגישער ארמיי. ער האט אפילו דערגרייכט די מדרגה פון א פעלדוועבל, אבער דער אונטער־אפיצער קעניגסבערג איז קיינמאל נישט געווען קיין פאטריאט פון מיליטאריזם און מלחמה. דאס באווייזן אויך קלאר זיינע לידער „פון שווערער צייט", וועלכע ער האט מיר צוגעשיקט און זיי זענען געדרוקט געווארן אין „דער יודישער ארבייטער", וועלכן איך האב אין די מלחמה־יארן און נאך דער מלחמה רעדאקטירט אין ווין:

1

מיד און מעשים־לער
פאלן מיינע טעג.
כלייג זיי טרויער־שווער
צו די נעכט אוועק.

סהארץ נייגט זיך פול רו
און בטחון־דייך
צו דעם עתיד, וואו
בעס׳רע האפנונג לייכט.

2

די קוילן טוען זייער בלינד שליחות,
און מאכנדיק דעם בלוטגאנג וויינען זיי;
די ביימער אין דעם וואלד, די לופטן יאמערן:
א, ווייזט מיר אייער וואונד; וואו טוט אייך וויי?

וואס פאַר א שטערונג איז אין דיר געקומען,
וואס פאַר א ווילדן שטורם דערלעבסטו, וועלט?
די שטילע גרעזער בייגט א שווערער אטעם,
און וואונדן רייסט עס אין דעםברייטן פעלד.

3

פון דער זייט, ווי איבערגעהאקט,
נאכן דראט־פארהאק, בײדע זייט וועגס,
וואו פריער האט קיין מענטש זיך געוואגט,
הייבט־אן זיך ערשט רעכט דאס געוועקס.

די טבע האט דא נישט געשפארט,
די גראזן הויך, זאפטיק און גרין.
געבענטשט, ווי פון גאט, איז דער ארט,
וואס מענטשנפוס קומט נישט אהין.

4

אין פעלד פון פרישגעפאלענע הרוגים
שטיי איך פאר איינעם, סאיז זיין וואונד שוין שווארץ.
ווי יונג, ווי שיין! שטאט אין זיין צייטס תענוגים
האסטו געפלאגט אין שלאכטנשרעק דיין הארץ.

דארט ליגט די ביקס, די הענט ווי אויפגעהויבן,
אין ברוסט א שטאך און דורך דעם קאפ א קויל,
דאס בלאע אויג ברייט־אפן ליגט ער אויבן,
און ווער סע קוקט אים אן, נעמט דורך א גרויל.

5

נישטא קיין מענטש די טויטע צו באוויינען,
נישטא ווער סזאל פאר זיי א הספד מאכן,
אין מאסן־קבר ליגן זיי אינאיינעם,
באגראבן דארט צוזאמען מיט די זאכן.

אין איילעניש פארטראגן און באהאלטן;
וואו איז ווער אייך האט אייער רעכטס געטוען?
ווען מוועט אויף אייך זיך פרעגן, הימלן שפאלטן,
וועט קיינער וויסן די וואס דארטן רוען.

6

איר שיצנגריבער, שטכענדיקע דראטן,
פוסט שטייט איר היינט, וואס ווייסט איר צו דערציילן?
איר וואונדן פון דער ערד, דער מענטשהייטס שאטן,
קיין צייט קען אויפהעלן, קיין דור אייך היילן.

דאס אומרו־פאלק האט אייך געלאזט פון הינטן,
פארלאזט אין איילעניש די מוילוועוּרף־היילן.
און איינזאם, טרויריק ציָן דורך אייך די ווינטן,
אויף אלע וועגן אייער לעבן צו דערציילן.

7

געפאלענע מיטן אין שטורעמס מהומה,
אזוי ווי די ביימאלאך פאלן די דינע!
היינט פרעגט אייך נישט קיינער שוין מער אויף דער אומה,
אויף אייער אמונה, אויף אייער מדינה.

פארמישט ליגט איר דא אויף די גלייכע געלעגערס,
איין גאט האט דערראטעוועט אייך פון די תהומות.
פארוואונדעטע ליגט איר, געיאגטע און יעגערס,
און חלומט דא אלע די גלייכע חלומות.

בדרך כלל בין איך בדעה, אז קעניגסבערגס לידער ריידן אליין פאר זיך און נויטיקן זיך נישט אין א סך פרושים, אכער צו אט די לידער פון דער מלחמה ווילט זיך צוגעבן א פערזענלעכע באמערקונג: טרעפנדיק שפעטער קעניגסבערגן האב איך אים וועגן די לידער געזאגט, אז פונם קוק פון בלויזער פאעזיע זענען זיי נישט גענוג געשליפן, ווי מען קאָן עס פון אים פאָדערן און אז אויך די שפראך איז נישט פריי פון גרייזן וועלכע מען קאן נאר מוחל זיין אַ אנהויבער, אבער נישט אים. איך אבער האב זיי געדרוקט, נישט בלויז, ווייל זיי זענען זיינע נאר בעיקר, ווייל איך האלט זיי פונם מענטשלעכן קוק פאר דאקומענטאריש פון איינעם, וואס איז אליין געווען אין דער בלוטיקער מלחמה. קאן זיין, האב איך אויך געזאגט, אז טאקי דערפאר זענען אַזעלכע לידער נישט געפיילט און נישט געשליפן. „אין די שלאכטן שוויגן די מוזן...״ קעניגסבערג האט מיר געדרוקט די האנט, און דאס האט קלאר געהייסן: יא.

(ו)

דוד קעניגסבערג פארליבט זיך אין זיין מומע, זיין מאמעס יינגסטע שוועסטער, ביי יידן א נישט דערלויבטער זיווג, אבער זיי ווערן מאן און ווייב. דעם דיקטער ווערט נמאס די שטאט און דאס שטעטל, גייט ער מיט זיין יונגער פרוי אין דארף, זיין ווייטער פון משפחה, ווייטער פון רויש און גערודער, נאנטער צו דער מאמע־נאטור. האט ער צוליב זיין געליבט ווייב, זיין מומע, א סך אויסצושטיין פון משפחה און אויך פון די דארף־לייט. קעניגסבערג נעמט דאס אלעס אן באהבה.

עס ווערט געבוירן א קינד, אבער עס לעבט נישט לאנג. דעם קלאפ פונם גורל טראגט קעניגסבערג שווער אריבער. די לייט פונם דארף און פון דער משפחה זעען אין דעם גאטס האנט. דער דיכטער איז איינגעהילט אין טיפן טרויער

פ׳ונם ציקל: „קינדס טויטנלידער״

1

אין אלע טירן האט ער געקלאפט,
דער שווארצער שליח, דער מלאך פון טויט.
אין ערגעץ איז נישט דאס רעכטע געווען,
אזא שטערנדל ווייס, אזא בעקאלע רויט,
אזא גאלדן קעפאלע.

אין אלע שטיבער האט ער געזוכט,
ווער סזאל גיין פאר הקדוש ברוך הוא
מיט זיינע מלאכימלאך שירה צו זינגען.
ווער האט דען געהאט די ליפאלאך ווי דו,
אזא לויטער קולעכל.

און אלע הערצאלאך האט ער געפרובט,
ווער סזאל ראוי זיין פאר זיין שטול צו שטיין.
דו, וואס האסט נאך די מענטשנשפראך נישט געקענט,
האסט אויסגעוויזן איינציק ריין,
מיין כשר נשמה׳לע.

2

און אלץ, וואס איך זע ארום מיר און אין מיר,
בינדט שטיל דער זכרון צונאנד,
און אלץ טייט באשיינפערלאך מיר נאר אויף דיר,
וואו ביסטו, אין וואס פאר א לאנד ?

די שפילאכלאך דיינע צעווארפן, נאך גרייט,
אז דו זאלסט זיי נעמען אין האנט,
זיי מאנען ווי יתומדיק, שטילנקערהייט,
וואו איז זי, אין וואס פאר א לאנד ?

די קליידאלאך דיינ,ע צעלייגט אויף דער באנק,
א שיכל, א טיכל, א באנד,
א יעדער זאך טוט אויף דעם מיידאלע באנג,
וואו איז זי, אין וועלאכן לאנד ?

און אלץ, ווייזט אויס, פרעגט אונדז, און אלץ, ווייזט אויס, מאנט,
און יעדעס באזונדער דערמאנט
די בלאאינקע אויגן, דאס קעפאלע בלאנד.
וואו איז זי, אין וואס פאר א לאנד ?

3

דו האסט זיך ווי א רוח׳אלע
מיט סאדזשע אויסגעשמירט,
און צו דעם בילדער־ביכאלע
מיטן פינגערל צוגערירט.

אין ביכאלע דעם ריינטשיקן
דער פלעק איז נישט פארגאן;
פון פינגערל נאר פון קליינטשיקן
איז שוין קיין שפור פארהאן.

איך האב נישט געוואוסט פון קעניגסבערגס משפחה־אומגליק, ווען איך האב אים צופעליק געטראפן אין לעמבערג. האב איך אים געפרעגט, ווי עס גייט אים און וואס הערט מען אין זיין משפחה. „מיין טעכטערל, מיין מינעניו איז אוועק״ — האט ער מיר געענטפערט, מיר איבערגעגעבן א כתב־יד און האט זיך געזעגנט. דאס זענען געווען אָט די דריי ערשטע לידער פון זיינע „קינדס טויטנלידער״, וועלכע זענען געווען געדרוקט אין „דער נייער יודישער ארבייטער פונם 9. מערץ 1923.

קעניגסבערגס טרויריקן פנים האב איך נאך ביז היינט נישט פארגעסן. נאר א אמתער דיכטער קאן זיין אזוי אין גאנצן איינגעטונקען אין טרויער.

אין א אנדערן ליד פון דעם ציקל פרעגט דער דיכטער, דער אומגליקלעכער פאטער:

אוי, מינעניו מיינע, אוי, מיידעלע מיינס,
וואס האט דיר דיין טאטע געטון?
איז דיר נישט געפעלן דאס וויגעלע דיינס,
צי׳ סבעט מיט דיין מאמען צו רון,
וואס דו האסט אונדז פלוצעם פארלאזט?

(ז)

קעניגסבעריג ליידט מיט זיין געררודפטן פאלק און אין טאן פון שפוך חמתך זינגט ער:

כוויל צומאכן מיין אויער פאר ווײ־געשרייען,
און קען עס נישט גענוג פאר זיי פארשטאפן,
און כקען נישט פאר די רינענדיקע טראפן
פון בלוט דאס זעענדיקע אויג באפרייען.

שטיי־אויף צו משפטען, גערעכטער דין,
דאס אומרעכט וואקסט, קומט ביז צום טויער קלאפן.
גיס־אויס דיין צארן אויף דיינע פיינט, וואס האבן
דיין פאלק פארלענדט מיט רויבערישע כלי־זין.

דיין צארן אויף די וואס ווילן דיך נישט קענען,
און ווילן דיך נישט אנרופן ביים נאמען.
זיי האבן אויפגעגעסן יעקבס זאמען
און זיינע וויינגערטן געלאזט פארברענען.
גיס־אויס דיין צארן אויף זיי, דיין גרים דערגרייך זיי,
און זאל פארטיליגן אונטערן הימלס הויך זיי.

קעניגסבערג שטארקט זיך פון זיין משפחה־צער. פאר זיך און פאר זיינע ברידער געפינט ער באלד א טרייסט אין דעם פאעמא: „מיין זון־געזאנג".

1

דעם פאלק

מיין פאלק, דיר קלינגט מיין פרייער זון־געזאנג,
דו אויסגעוואקסנס אין דער וועלטנגוויט
און איינגעטונקענס אין דער גרויל פון טויט,
און אפגעלאזטס אין לאנגען גלות־גאנג!

געקאוועטס און געפעסטיקטס אין געדראנג!
מיט מאכטיקע ארעם ברעכסטו־איין דעם פלויט,
וואס שטייט אין צוגאנג צו דיין מארגן־רויט
און זעסט דיין וועג צום עתיד אין געדאנק.

און דיין נשמה פול מיט פרייד, פארגעסט
די קאשמאר־לאסט פון דיינע גלות־יאר. —
א חלום־זון! א שיין! איך זע עס קלאר —
און האף דערויף און גלייב עס שטארק און פעסט,
סאיז אויסגעזופט דער לעצטער ווערמוט־וויין,
און אונדזערע וואונטשן וועלן מעשים זיין.

2

דעם פירער

איך האב מיין האר געטראפן אויף דעם וועג.
ער איז געצויגן צום געהאפטן לאנד.
„א, זע!" האט ער געוויזן מיט דער האנט,
און כהאב געזען: סאיז אן אנדערן שטעג

די זון געגאנגען ווי אין אלע טעג.
זי איז ארויס אקעגן מזרח־קאנט.
און מחנות פייגל זענען נאכאנאנד
נאך איר געפלויגן אויף איר נייעם וועג.

און ער האט מיר באשיידט: די זון, וואס זעסט,
דאס איז מיין הארץ. און איך מוז נאך איר גיין.
און יענע פייגל, וואס דו זעסט נאך איר,
דאס זענען הערצער, זוכנדיק א נעסט,
וואס האבן נישט געפונען עס אליין,
און וועלן עס געפונען ערשט מיט מיר.

(געדרוקט אין „דער נייער יודישער ארבייטער", לעמבערג, אפריל 1923).

דוד קעניגסבערג האט איבערגעזעצט אויף יידיש די בארימטע פאעמע „פאן טאדעאוש" פון אדאם מיצקעוויטש און אויך אנדערע ווערק פון חשובע פוילישע שרייבערס.

מיט אלע אדערן איז דוד קעניגסבערג געווען פארבונדן מיט זיין פאלק, זיין לעבנסשטייגער, זיין שפראך פון טייטש־חומש און תחינה. געצויגן האט אים צום איינפאכיקן פשוטן ליד. ער האט געבענקט נאך לעבן אין דארף, נאנט צו דער נאטור, נאר דארט איז ער געווען אפגעריסן פון דעם קיבוץ פון יידן. ער האט געגלויבט, אז דעם תיקון צו דעם אלעמען קאן מען נאר געפונען אין לאנד פון אונדזערע אבות און פון אונדזער עתיד, אין ארץ־ישראל, אבער ער האט נישט זוכה געווען עס צו דערלעבן.

פאר אונדז, פאר די מענטשן פון אונדזער דור, האט מלך ראוויטש ריכטיק אפגעשאצט די דיכטערישע פערזענלעכקייט פון דוד קעניגסבערג נאכן דערשיינען פון די „הונדערט סאנעטן": „קעניגסבערג איז פאר מיר מער ווי דיכטער און די „הונדערט סאנעטן" מער ווי לידער־בוך — זיי זענען פאר מיר איבערלעבונג. איך פיל, ווי א געזונטער, דערפרישנדיקער, ר י י נ ע ר לידער־קוואל שטייט איינזאם און אומגענוצט אין אונדזער יידישער ליטעראטור. איך זע, ווי מען טרינקט פון מוטנע ברונעמער, און איך בין זיכער, אז אט דער קלארער קוואל וועט דאך אַמאָל ווערן קלאר פאר אלעמען...
(„ביכער־וועלט", צווייטער יארגאנג, פינפטער נומער,ווארשע, 1923).

(ח)

אז די סאוויעטישע ארמיי איז ארײַן קיין לעמבערג אין יאר 1939, נאכן פארשאלטענעם היטלער־סטאלין־אפמאך, האט מען מודיע געווען אין יידישע צייטונגען, אז דוד קעניגסבערג איז אויסגעקליבן געווארן פאר פארזיצער פון דער ארגאניזאציע פון יידישע שרייבער. פריינט פון אלע לענדער האבן זיך געפרייט צו הערן, אז דער באשיידענער, אייביק שוויַיגנדיקער דיכטער האט

ארויסגעוויזן א סימן פון אקטיוויטעט. אבער צום סוף איז ער אומגעקומען, נישט וויסנדיק פארוואס און פאר וועו, ווי א סך פון זיינע חברים יידישע שרייבער און יידישע קינסטלער, ווי איינער פון די הרוגי־מלכות־סטאלין.

חיפה, תשכ״ג

מענדל זינגער.

ליטעראטור:

„דער יודישער ארבייטער" ווין, 1918.
דוד קעניגסבערג: הונדערט סאנעטען. פארלאג „דער קוואל", ווין, אבטיילונג ׳קריטיק׳, תרפ״א.
„דער נייער יודישער ארבייטער", לעמבערג, 1923.
„ביכער־וועלט", ווארשע, 1923.
מלך ראוויטש: מיין לעקסיקאן, מאנטרעאל, 1945.
„צוקונפט", ניו־יארק, 1960.

אלעזר שמואל
ברקון

כארבע עשרות בשנים חלפו מאז עזבתי את עיר מולדתי, וברצותי להעלות זכרונות הימים ההם — מבית אבא, מכסה ערפל דקיק את עפעפי עיני ומאחורי הערפל אט אט מתחילה לזרוח שמש נעורי, מתבהרים והולכים זכרונות העבר הרחוק.

בפרוור וולאני, דרך בואך מצפון מערב בוסקה העירה, בסמוך לגשר עץ שמעל לנחל רוקיטנה, ממש על האחו — עמד לו בית בודד בנוי עץ וגגו המשופע מכוסה פח מגולבן; בית משפחת ברקון.

בבית הזה, שעל־יד הנחל — נולד בשנת 1911 אלעזר שמואל, „קדיש" לאמו ריקל ולאביו יצחק. קדמו לו שלש אחיות: לאה יפת התואר, „החכמה", נפטרה במלחמת העולם הראשונה ממחלת טיפוס. רבקה בהירת השיער, החייכנית, ניספתה בשואה ושרידת המשפחה — שרה, פילסה לה דרך לארץ ישראל ובסמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה העפילה עם בעלה, ובנתה ביתה ועתידה ברחובות שבדרום.

הפרוור וולאני היה מיושב על־ידי כמאה משפחות רוטינים ופולנים עובדי אדמה ומיעוטם בעלי מלאכה זעירים. הבתים בנויי עץ וגגותיהם מכוסי קש, והם השתרעו לאורך של כשלושה קילומטרים משני צידי כביש סלול. בפרוור האמור התגוררו גם שתים עשרה משפחות יהודיות, אשר עסקו במסחר קמעוני, במלאכת כסוי גגות ברעפים ובמשקי עזר חקלאיים זעירים.

גם כותב שורות אלה נולד בפרוור וולאני, בשכנות קרובה ביותר למשפחת ברקון. זוכר אני את ר' יצחק אביו של אלעזר שמואל, אשר נהג

לבקר תכופות בביתנו, לרגל עסקי־שותפות עם אבי המנוח ולא אחת עמד ר׳ יצחק המשכיל בשער, מול אבי האדוק — בויכוחים קולניים עזי־זעם, בהגינו על אחי יעקב הבכור, אשר לדעת ר׳ מנחם מענדל אבי, יצא ל„תרבות רעה״ רחמנא ליצלן, נטש למודיו אצל רבו, הרב ישכר בר באבד זצ״ל והיה לציוני „חפשי״. ר׳ יצחק הזדהה עם עמדת אחי והצדיק דרכו הציונית.

ר׳ יצחק אביו של אלעזר שמואל, תלמיד חכם היה. בקי בש״ס ובפוסקים, הציץ לספרות ההשכלה ושל התחיה הלאומית ולא נפגע. שמר על גחלת דבקותו למסורת אבות וברוחה חינך את בנו יחידו. למרבית צערו של הנער, נתיתם בטרם הגיע לעול מצוות והוא רק בן תשע, כשנלקח ממנו אביו בשנת 1920.

אחרי מות אביו, היתה אמו ריקל על כורחה ל„ראש המשפחה״ והיא קבלה על עצמה את מלוא עומס המשא לכלכלת בני ביתה, הדאגה הבלעדית לפרנסה. כחלבנית, ממכירת חלב וחלוקתו בוקר בוקר, בין לקוחותיה בעיירה, גידלה וחינכה שלשת ילדיה הקטינים.

אלעזר שמואל למד בבית הספר העממי הממלכתי, אחה״צ למד בחדר, ובשעות הערב ביקר בבי״הס העברי ולמד עברית. נער חמוד וכשרוני היה, מצטיין בלימודיו, עיניו החומות, כחולמות ניבטו, מלאות דאגה עצב ותוגה.

עזבתי את בוסק, כששכני אלעזר שמואל עודנו צעיר ורך בשנים, כבן חמש עשרה וכלל לא אצניע אם אומר, כי כמעט ולא היתה לי שהות מספקת ואפשרות להכירו בהתבגרותו, אולם מרחוק הוספתי להתעניין בו. משום מה, הלך בעקבותי, ייתכן ונתקנא בי. — אמו ריקל האלמנה, שלחתהו ללמוד בסמינריון למורים בלבוב. סיים חוק למודיו והוסמך להוראה. שימש מורה ומחנך בעירו בוסק ואף למשוררה היה.

קל לשער, מה גדולה היתה שמחתי, לקרוא בבית מורי ורבי נפתלי זיגל ז״ל בחיפה, את שירו אשר נתפרסם בשנת 1934 בירחון הספרותי „הסולל״ אשר הופיע אותה עת בלבוב, „בקצב הגזרקש״.

לא אנסה עוד לנער זכרוני, לשם העלאת קוים לדמות דיוקנו ולא אוסיף בשבח כשרונו הרב־גווני של אלעזר שמואל הי״ד, אשר ניספה בשואה. אליבא דאמת, כפי שכבר ציינתי, לא הכרתיו בבגרותו. אניח אם כן את המלאכה לבר סמכא, אשר היטיב ממני להכירו, לידיד נעוריו משנות למודיהם גם יחד בסמינריון למורים, המקדיש רשימה נכבדת להנצחת זכרו, למשורר שמשון מלצר.

אברהם שיירי.

חתונת שרה אחותו של אלעזר שמואל ברקון.

חתונת שושנה קרוון אחותו של ישעיהו, שכנתה של שרה לבית ברקון.

אלעזר ברקון ידידי

לבוב. אלול תרפ״ח.

יום סתיו של זהב. לאורכו של רחוב שפטיצקיך, הנשקף אל החלון, מזהיבים העלים הגדולים המפוסקים של עצי־הערמון. עדיין אינם נושרים, ורק בודדים, יחידים־יחידים מהם, נופלים בכבדות. אבל יודע אני — ימי הסתיו החמימים יעברו, בקרוב יבואו הרוחות והגשמים, העלים יטורפו מעל ענפיהם המונים־המונים, ויפלו תחת רגלי העוברים ושבים.

לפי שעה העולם נראה לי יפה ונעים. השמש מאירה, השמים בהירים, ורק עב קלה וצחורה מתרוממת למעלה, מעל לבית־חומה, ועשנה של הארובה מטפס ועולה, מבקש להגיע אל העב הצחורה הגבוהה, אך בדרך הוא נמוג ונעלם.

על השולחן מוכנים הספרים והמחברות לשנה השלישית של הסמינר. ונייר אריזה חום מוכן, עם מדבקות מיוחדות לדבר. עוד מעט ויבוא ברקון, יחד נעטוף את הספרים והמחברות, נשוחח ונתבדח. אין כמוהו אוהב בדיחה ומבין בדיחה.

ברקון בא, ועיניו הערמוניות צוחקות, כרגיל. אך מיד לאחר שאילת־השלום אני רואה עגמימות בפניו.

— יש לכם כאן חדר יפה מאוד, הוא אומר בהפלאה שיש בה שמץ של קנאה. — כמה אתם משלמים שניכם יחדיו, אתה ושארך?

— חמישים זלוטי. כולל קפה כל בוקר.

— ואני עם שפיגלר — אומר הוא — משלמים עשרים ושמונה זלוטי וגם כן עם קפה־כביכול. בסך הכול ההבדל הוא באחד־עשר זלוטי לחודש לכל אחד מאתנו, אך בגלל ההבדל הזה אתה רואה את השמים ואת הרחוב היפה לכל אורכו, עד לגן יורא, עם עצי־הערמונים האלה מימין ומשמאל, ואני רואה חצר מרופשת ואפלה... המסקנה: אנו שנינו הננו אמנם ידידים טובים, אבל אנו שייכים לשני מעמדות שונים: אני אל המעמד הפרוליטארי...

— ואני אל המעמד הקאפיטאליסטי — אני מסיים במקומו, ושנינו צוחקים.

— שמע לעצתי — אני אומר לו — עזוב את חדרך האפל והטחוב, עזוב את השכונה המרופשת, ועבור עם שפיגלר אל הסביבה הזאת, קרוב אלי ואל בית־הספר.

— לא, לא נעבור — הוא קובע בבירור. — ויש לי כמה סיבות לכך. רוצה שאפרט לך את כולן?

— מוכן לשמוע עד שלוש.

— ובכן, ראשית: גם ההבדל של עשרים ושניים זלוטי בלבד הבדל גדול הוא בשביל שנינו. שנינו עניים גמורים. שנית: אם אנחנו נעזוב את החדר הזה,

לא יימצאו לו דיירים אחרים, שום אדם לא ירצה לגור שם, ושכר־הדירה הזה הוא חלק חשוב ונכבד מפרנסתה של בעלת־הבית שלנו. ושלישית: אני רוצה לראות את העניות הזאת, את המצוקה הזאת, אני לומד ממנה. יותר ממה שאני לומד בסמינר שלנו.

בסכין־הלחם אני גוזר את נייר־האריזה החום לחצאין, לרבעים ולשמיניות ואנו עוסקים בכובד־ראש בעטיפת הספרים והמחברות ומדביקים את המדבקות הממוסגרות והמשוננות במקומן הנכון, באמצע הסימטרי — למשל שנינו תלמידים צעירים ותמימים וחרוצים ואין לנו בעולמנו כלום מלבד בית־הספר, למשל אין מנקרות במוחנו שאלות קשות ומטרידות. אנו עובדים בשתיקה, אני המעטף והוא המסייע עמי, ושנינו חושבים את מחשבותינו.

— ברקון נתון להשפעתו של פסט — מהרהר אני בלבי. — אבל מוטב שלא לדבר על־כך. הוא לא יינזק. יותר מדי הוא אוהב את הלשון העברית, יותר מדי הוא אוהב את ארץ־ישראל, הוא לא יצטרף אליהם.

— אני יודע מה אתה חושב, — אומר ברקון פתאום. — אתה חושב שאני כבר מחוץ לזיקה, שאני כבר מאנשיו של פסט.

— אמנם, כן. על־כך חשבתי. אך לא שאתה כבר שלו, אלא שאתה נתון יותר מדי להשפעתו. וזה מסוכן.

הוא מחייך:

— מסוכן למי? מסוכן למה?

ובכובד ראש:

— תודה, שהוא בחור מופלא. יותר ממחצית ימי־הלימוד הוא מחסיר, גם בשעת ההרצאות, אומרים תלמידי הקורס הרביעי, אינו רושם דבר, אבל כשהוא נשאל — הוא קם ומרצה בשטף. משנתו סדורה לו היטב, היקף ידיעותיו מביא את המורים לידי מבוכה, הם אינם מעיזים לעשות כנגדו דבר, אף־על־פי שהכול יודעים, כי הוא אדום...

— וזאת הסכנה.

— וזה הקסם. וכשהוא מדבר — אתה עומד כנגדו אילם ואין בפיך שום תשובה. מעשי הציונים כאן נראים לך נלעגים, ה„לאנדספוליטיק" שלהם שווה כקליפת־השום, ועל ארץ־ישראל אינם חושבים ברצינות. והרי אתה רואה, מה יחסם אל התרבות העברית, ואל הסמינריון העברי שלנו.

ברקון כועס. בעיניו הערמוניות זוהרים ניצוצי־חרון:

— שתי גימנסיות גדולות יש בז'טס"ל, ובהן כיתות מקבילות רבות. ובית־ספר עממי לדוגמה עם כיתות רבות. ולכולם יש מקום בבית הגדול הזה ברחוב זיגמונטובסקה 17, ללמוד בו לפני־הצהרים, בשעה שדרך בני־אדם ללמוד. ורק לנו לא נמצא מקום, רק אותנו דחו לאחר־הצהרים.

— נמצא שהשאירו לנו את מיטב השעות שלפני־הצהרים — אני מנסה לנחמו נחמה־כלשהי — ונוכל לקרוא וללמוד משהו לימוד של ממש.

— זה נכון, אבל נכון גם שלא נקבל לפני־הצהרים שום „שיעורים", ולא יהיה לנו ממה להתפרנס.

הוא מדבר בלשון רבים, מדבר בעדו ובעדי גם יחד. אבל שנינו יודעים, שיש כאן הבדל גדול. אני יש לי תמיד שיעור אחד או שניים — כהשלמה למה שאני מקבל מבית־אבא. הוא יש לו תמיד שניים או שלושה, ומבית־אמא שלו אין לו ולא־כלום.

הוא אינו מספר על ביתו, ואני אינני מעז לשאול. אבל אנו יודעים: אמו מפרנסת את ביתה בעמל קשה. קונה חלב מן הגויים שכניה בפרבר ונושאת אותו העירה לחלקו בבתי־היהודים. מלבד הבן יש עוד שתי בנות, וקנקני החלב אין בכוחם לפרנס ארבע נפשות. צרורות מזון מקבל ברקון מזמן לזמן מאמו שבבוסק, אך לשכר־לימוד, לספרים, והלבשה כלשהי, לארוחות־צהרים ואותם ארבעה־עשר זלוטי לחדר ולקפה־כביכול — הוא חייב להשתכר בשיעורים. עכשיו נטלו ממנו אפשרות זו, והוא זועף.

— אבל אל תחשוש — הוא אומר אחרי שתיקה ובעיניו שוב האורה הטובה — אני לא אתפתה ולא אלך אחרי פסט האדום־האדום הזה. בדבר אחד דומה תורתו לתורתם של המנהיגים הציוניים שלנו: גם זו וגם זו דוחה את הגאולה לימים רבים, כמעט לאחרית הימים. ואני רע לי כבר עכשיו וכבר עכשיו דרושה לי גאולה. הנה אתה, כבר מצאת לך גאולה. יש לך כזאת גם בשבילי? — הוא שואל פתאום, ספק בשחוק ספק בכובד־ראש. שנינו צוחקים מן המיפנה הפתאומי בנושא.

— בחור יפה ונחמד אתה — מנסה אני לעודדו — ובקרוב בוודאי תמצא גם אתה לך גאולה כלבבך. כשם שאירע לי, כן יארע גם לך.

— לא הרי אני כהרי אתה — טוען הוא — אתה בר־מזל, אותך הבנות אוהבות, ואותי...

— עתידות הן לאהוב — מבטיחו אני — הרי אתה צעיר עוד, צעיר ממני בשנה ויותר.

יותר מזה אין אנו מרחיקים בנושא הזה. אלה הם דברים המסורים ללב ואסור שיהא הפה מסיח בהם. ובייחוד שהנערה, זו שהוא קורא לה „גאולה" שלי, גרה בסמוך, וכל רגע היא עשויה להיכנס לכאן.

עוד דבר יש שאין אנו מסיחים בו, אף־על־פי שהלב היה רוצה מאוד: השירה. הוא יודע שאני כותב שירים בהיחבא, ואני יודע שהוא כותב שירים בהיחבא. שנינו כותבים שירים ומעתיקים אותם למחברת. גדולים ומבוגרים אנו מכדי להראותם למורים לשם חוות־דעת, ועתון עברי עם עורך עברי, שאפשר יהיה לשלוח לו שיר ולבקשו לפרסם או להסביר למה לא יפרסם — אין בימים ההם בגליציה ובכל פולין כולה. וארץ־ישראל רחוקה, רחוקה עד מאוד, ולפי שעה אין לנו שום קשר ממשי אתה.

עוד נושא משותף יש לנו שאנו שותקים עליו יחד. הוא יתום מאביו. נער רך היה, לפני בר־מצווה, כשנלקח אביו ממנו. ואני יתום מאמי, ילד בן תשע הייתי כשמתה עלי. עכשיו, לאחר תשע שנים נוספות, תקפה אותי העצבות ההיא בכל כוח. משל, מה שלא יכלה הילדות להכיל בלב ולתפוס בשכל במלוא העוצמה — נדחק ונשתמר לימים רבים לשנות הנעורים, ועכשיו העצבות הזאת

תובעת את שלה בכל תוקף, כמין אבלות שנדחתה עד שיגיע זמן פרעונה. ברקון ידידי נראה אף הוא כנתקף ונתבע — והריהו מחליף את שמחת־נעוריו בתוגה עמוקה, פורט שנות־הגיל לשעות של צער, ומשלם ומשלם...

אף על כך אסור ואסור לדבר. דבר נאה היה זה, אילו היינו שנינו בוכים פתאום יחד כילדים, או כילדות... שנינו שומרים על סוד היתומים, על כבוד היתומים.

ב

לבוב, אלול תרפ״ט.

תלונתו של ברקון על הלימודים אחר־הצהרים היתה מוצדקת. קשה היה להשיג „שיעורים" לפני הצהרים, וקשה היה לשבת בכיתה אפלולית וללמוד אחר־הצהרים. אף אני, הבר־מזל ל„שעורים", מזלי בגד בי. זמר אחד צעיר, שנתייאש מן האופרה וביקש ליעשות חזן, בא אלי שאהיה מלמדו את פירוש המלים של קטעי הסולו שהוא שר כבר עתה כעוזר לחזן ושל כל התפילות שהוא עתיד לשיר כחזן עצמאי. אף קבע לי שכר יפה, מלכותי ממש. אך לאחר שלמד חודש ומחצה, ג׳ פעמים בכל שבוע בשעות־הבוקר המזהירות — נעלם ולא ראיתיו עוד, לא אותו ולא את השכר המלכותי שהבטיח לי.

— ראוי אתה לעונש זה — התבדח ברקון — מפני שביקשת לתת לעם ישראל כלי־קודש נוסף אחד, ועוד עם־הארץ גמור... וכי משום שנפסל לאופרה כבר ראוי הוא להיות שליח־ציבור ולתווך ביני ובין ריבון העולם?

ברקון טענות כבדות־משקל יש לו אל ריבון־העולם, ובאמת אינו יכול לסמוך על מי־שלא־יהיה שיהיה הטוען והדורש בשמו. אף הוא עצמו אינו טוען את טענותיו. לא לפני הקב״ה ולא לפני הבריות, ואף לא לפני ידידו הטוב. רק מן המרירות שבבבת־שחוקו המתוקה, מן השלהבהבת שבבבת־עינו הנוגה, הן בוקעות ועולות.

אף־על־פי כן רוחו טובה עליו עתה. השנה הקשה של לימוד אחר־הצהרים חלפה, ועתה אנו לומדים לפני־הצהרים. ולא זו בלבד, אלא חידוש גדול נתחדש עלינו: בית־הספר נעקר מזיגמונטובסקה 17, והוא נשתל מחוצה לעיר, בפרבר סיגניובקה. כל בוקר אנו נוסעים לשם בחשמלית עד סופו של הקו, ומן התחנה האחרונה והלאה אנו מהלכים ברגל. בימות הגשמים והשלגים עתידה הליכה זו להתגלות כפורענות קשה, לפי שעה בראשית הסתיו, „סתיו הזהב" של פולין, היא נראית לנו כטיול של עינוגים.

עוד שני דברים גדולים ונפלאים נתחדשו עלינו: השירה החדשה של ארץ־ישראל, ויוליאן טובים. עד עתה ידענו מן השירה החדשה של ארץ־ישראל מה שהיה כלול ב„לשון וספר" של יעקב פיכמן ,חלק ג׳ וחלק ד׳, את האידיליה „יובל העגלונים" של דוד שמעונוביץ, שהגיעה אלינו בחוברת דקה של „קופת הספר" ומשה פלד לימדה באותה קדושה ובאותה חמימות־הלב שבהן לימד את נבואות ישעיהו וירמיהו, וכן ידענו אותה מ„מצדה" של יצחק למדן, שנתגלתה לנו בטופס אחד ויחיד והיתה־עוברת מיד אל יד, על־פי תור שנקבע. עכשיו הגיעה

לידינו חוברת קטנה וחיננית של אברהם שלונסקי אחד: „לאבא אמא״, ואחר־כך ספר שלם שלו: „בגלגל״ — ואנו קוראים וחוזרים וקוראים ונפעמים ממנו.

גילוי שני הוא יוליאן טובים. הנערות המתקשות בלימודים היהודיים, הנזקקות לנו, הבחורים, כל פעם שיש לכתוב חיבור עברי, הן הן שסיפרו לנו עליו, שהביאו ונתנו בידינו את „הסתיו השביעי״ ואת „סוקראטס הרוקד״ — ואנו קוראים וחוזרים וקוראים ומשתכרים ממנו.

ברקון ואני מסכימים שנינו, שאין וגם לא ייתכן שיהיה משורר כזה בעברית. משום שהלשון אינה רכה למדי, גמישה למדי. שנינו אוהבים את העברית, אבל מרגישים בחסרונותיה.

— הבא ננסה לתרגם שיר אחד של טובים ללשון הקודש — אומר ברקון — ונראה אם נצליח בכך, לפחות הצלחה חלקית.

אנו יושבים משני עבריו של השולחן וכותבים בקדחתנות את שורות התרגום. ומעתיקים באותיות גדולות, ומנקדים וקוראים זה באזניו של זה. שנינו מודים, שהתרגומים אינם שקולים כנגד המקור, אך להפתעתי אני רואה ומודה, כי תרגומו שלו, של ברקון ידידי, טוב יותר משלי, ואני מעתיקו אל מחברתי להשוואה ולמזכרת:

יוליאן טובים / חיי שלי

רְעָדָה, חֲזוֹן, טִיסָה. חֵשֶׁק עָז,
הָרִים, עָבִים, נְגוֹהוֹת, דָּמִים,
דְּמָעוֹת, רְגָעִים שׁוֹשָׁן, שֶׁמֶשׁ פָּז,
בְּכִי, מַזָּר, אֵימוֹת, דָּמִים —
הוֹ, חַיַּי, חַיַּי שֶׁלִּי!
הוֹ, חַיַּי, חַיָּי שֶׁלִּי!

קְחָה, אַבֵּד, פַּזֵּר, הַשְׁחֵת,
בְּעוּף, בִּצְחוֹק, בַּחֲרוֹן, בְּשִׁגָּעוֹן,
חָיֹה, חָלוֹם, יַלֵּל, רְתֵת,
טוּסָה, עוּפָה, רוּץ וְדַלֵּג בְּאוֹן —
הוֹ, חַיַּי, חַיַּי שֶׁלִּי!
הוֹ, חַיַּי, חַיַּי שֶׁלִּי!

כְּאֵב? וָמָוֶת? בָּרוּר כָּל-כָּךְ!
אֵדַע, אֵדַע: רַק קֶסֶם שָׁוְא!
לֹא-כְלוּם! כָּל יוֹם — צִפּוֹר פָּרַח!
רַק גוּז וָטוּס! הַפְלֵא וּסְבֹב!
הוֹ, חַיַּי, חַיַּי שֶׁלִּי!
הוֹ, חַיַּי, חַיַּי שֶׁלִּי!

גם הפעם החדר שאני גר בו מעורר את התפעלותו של ברקון. החדר גדול, גבוה, מצויר יפה, נקי־נקי ועם חלון גבוה. אנו מתייצבים ומביטים החוצה. הרחוב רחוב ראפאפורט, והוא נטוע עצים משני עבריו. ממול ניצב הבניין הגדול של בית־החולים היהודי. מבחוץ הוא נראה נאה ושליו, והאדמומיות הבאה לו מן הלבינים השרופות החשופות מתמזגת יפה עם הצהוב והחום של השיחים המסתיווים שבגינה שלפניו.

— יש לך מזל לחדרים יפים — אומר ברקון.

— בעלת הבית אשה אצילה — אומר אני — ורואה בעין יפה את מאריאשה שלי, כשהיא באה אלי לפעמים, ונוהגת בה כבוד. אבל הרחוב...

— מה יש לך כנגד הרחוב היפה הזה? — שואל ברקון בתמיהה.

אני מסיח את דעתו מן הנושא הזה וחוזר אל טובים ואל התרגום.

— רואה אתה — אני אומר לו — תרגומך טוב הרבה יותר משלי. אבל עדיין אינו מושלם גם הוא. ראה, למשל, את החרוז הצולע בבית השלישי: „שוא" / ו„סבוב".

— זהו שריד של ההברה האשכנזית שלנו — הוא מתנצל — לא קל להיפטר מזה. טוב שהעירות לי. ברגע אחד (כך, בהתזת הרי"ש) אני יכול לתקן זאת.

אנו חוזרים אל השולחן ושנינו מבקשים תקנה לפגימה, חרוז שיהיה שלם ועל טהרת „ההברה הספרדית". יש לנו כמה הצעות, אבל כל אחת דורשת סטייה גדולה מן המקור ואיננה מניחה את הדעת.

מן הרחוב עולה המולה של בני־אדם. ברקון עדיין עסוק ברדיפה אחר החרוז הטוב־ביותר, אבל אני יודע מה פשר ההמולה. פתאום נשמעת יללה מחרידה של אשה, ושנינו קופצים אל החלון. לוויה של בן או של בעל, והאם או האשה הערתה את כל כאבה בצווחה הזאת. כמו בעיירה הקטנה מהלך גם כאן אחד ומקשקש בקופסה של פח ומכריז „צדקה תציל ממות!" אלא שהמת אינו נישא על־גבי ה„מיטה", אלא מוסע בעגלה, במעלה ההר, אל בית־הקברות של יאנובסקה.

שנינו עומדים על־יד החלון, דוממים ושותקים — ונזכרים כל אחד בלוויה אחרת.

— בוודאי אתה רואה כאן כל יום לוויה כזאת — אומר ברקון לבסוף.

— לא — אני משיב. — לא כל יום, אלא כמה פעמים בכל יום.

— הו, חיי, חיי שלי! — אומר ברקון, ולא ברור לי אם הוא מצטט את תרגומו משל טובים או מדבר בשמו שלו, ואולי בשם שנינו.

שוב אין זה סוד, שכמה מן התלמידים של המחזור השני יש להם „כשרון ספרותי". המנהל החדש, מר מלך זילבר הטוב, מתימטיקאי הוא לפי מקצועו וידיעותיו בעברית רופפות. אבל הוא סומך על המורים לספרות וללימודי־היהדות ומבטיח את עזרתו להוצאת חוברות ליטוגרפיות אחדות „לנסיון". מי יודע, אולי יצמח מהן כתב־עת עברי ממש. לפי שעה אמנם חייבות החוברות להיות דו־לשוניות: עברית ופולנית גם יחד.

„בדרך" — הוא השם שקראנו לחוברת הראשונה, שהופיעה בחודש טבת תר"ץ, ואין צריך לומר, כי הכוונה היא בדרך לארץ־ישראל. „החוברת הזאת נדפסה ב־300 אקסמפלרים ועמודיה עשרים וארבעה, וזה תכנה: לחוברת הראשונה — ב. היילפרין; עם שקיעת החמה — א. ברקון. — —"

כן, שירו מצא כל־כך חן בעיני ה„מערכת", עד שקבענו אותו בפתיחת החוברת. גם בימים ההם בוודאי לא נעלם מאזנינו, כי „מערבה" / „כבה" הוא חרוז אשכנזי—ספרדי, כלומר מלעילי ומלרעי מעורב, ולא נעלם מידיעתנו, כי טשרניחובסקי הוא־הוא המדבר מתוך פי־עטו של ברקון; אך מי מאתנו כבר היה בימים ההם הוא עצמו, בלי תערובת של השפעה?

עם שקיעת החמה

כְּכַדּוּר אֵשׁ־זָהָב כְּבָר נָטָה מַעֲרָבָה
הַשֶּׁמֶשׁ וַיֶּאְדַּם,
אַט צָלַל הַתְּהוֹמָה, אַךְ טֶרֶם עוֹד כָּבָה —
וַיַּשְׁלֵךְ לַצְּדָדִים

אֲלֻמּוֹת שֶׁל אוֹרוֹת חַכְלִילִים,
נְגוֹהוֹת אֲדֻמִּים,
וּפָגַשׁ גַּל שָׁנִי בְּעָבִים־נְפִילִים,
בְּעָבִים אֲיֻמִּים;

וּפָגַע זִיו שָׁנִי גַּם עַרְפַלֵּי זֹהַר,
עֲנָנִים צְחוֹרִים,
וְהָיוּ כְּלִבְנַת הַסַּפִּיר לְטֹהַר
הֶעָבִים הַטְּהוֹרִים.

אָז רָחֲצוּ עֲנָנִים בְּיַמִּים שֶׁל דָּמִים
וַיִּשְׁתּוּ לִרְוָיָה,
לַפִּידֵי הַחֲרְסָה, וְטָסוּ כְּנָמִים—
כְּאַחֲרֵי הַלְוָיָה;

כְּסִירוֹת מְקֻסָּמוֹת, מוּפָּזוֹת, מְזֻהָבוֹת —
וְנוֹצְצוּ כִּבְרָקִים;
וּפָרְחוּ וְחָלְפוּ כִּרְשָׁפִים, כְּלֶהָבוֹת,
בְּמֶרְחַב הַשְּׁחָקִים — — —

החוברת עוררה הדים רבים, סבורים היינו, כי אמנם אנו נמצאים בדרך, כי יצאנו לדרך־המלך. אולם עיקר האכזבה עוד היה צפוי לנו: בסוף „הקורס הרביעי", בזמן ש„הקורס החמישי" הגיע אל בחינות הבגרות, נודע לנו כי הסמינר עומד להיסגר ותלמידיו יצטרכו להתפזר אל כל אשר ישאם הרוח.

לבוב. טבת תרצ"א.

שלושה חדשים נמשכה ה„סערה" השקטה ונמשכו ההתמרמרות ואי־הוודאות בדבר גורלו של „הסימינריון העברי למורים" בלבוב. כל יום חיכו להודעה בעיתון על חידוש הלימודים — ולא באה. אבל נתקבל מכתב קצר ומרגיע מאת ד"ר מאיר גייאר הישיש: עושים הכול לחידוש הלימודים. עכשיו „הגורמים הקובעים" עוד לא חזרו לבובה ממקומות־הקיט. עם ראשית שנת הלימודים ישובו — ויעשו הכול כדי שלא לאכזב את התלמידים ואת שוחרי התרבות העברית.

בינתים הטובים שבתלמידים ובתלמידות עושים הכנות לעזוב את „הסמינריון הזה". מהם משתדלים לעבור לווארשה ולהתקבל בסמינר למורי דת של פרופ' מ. שור, ומהם מתכוננים לעבור לווילנא, לאחד משני הסמינריונים הקיימים שם.

ברקון אינו עושה הכנות. מורה־דת אינו רוצה להיות. ולווילנא אינו יכול לנסוע; אפילו להוצאות הדרך לשם אין לו. הוא מצפה איפוא לבשורה מלבוב.

היא מאחרת לבוא, אבל היא באה: אחרי סוכות מתחדשים הלימודים. יש אגודה מחודשת, שתדאג למוסד. ויש מנהל חדש — יעקב נתנאלי־רותמן. אנו מכירים אותו כאחד המורים של ז'טס"ל ויודעים שהוא משורר עברי. לא קראנו את שיריו, אבל כידוע שהם נדפסו ב„התקופה". והחידוש הגדול ביותר: „אגודת הנשים היהודיות" (מעין ויצ"ו של פולין) מסרה לסמינר קומה שלימה בביתה היפה במרכז העיר, בפלאץ שטשלצקי! ההרשמה ל„קורס הראשון" היתה טובה. הכיתה מלאה. גם שאר הקורסים מאוכלסים יפה. ורק שלנו, זה שהוא עתה „המחזור השני", מדולדל: שלושת חודשי ההיסוסים הבריחו ממנו את החצי. עכשיו הם בווארשה ובווילנא — ומצליחים להיקלט יפה.

אני יושב בקולומיה ולומד ומלמד ועושה מה שהלב חומד ומתכונן לשוב ללבוב רק לאחר החנוכה. ואת ברקון ידידי אני שואל, אם בזה אני מפסיד הרבה ואם אוכל להשלים בזמן קצר.

מכתב־תשובתו כתוב על נייר צהוב, באותיות גדולות ובלי שוליים. אבל מצב־רוחו רע והוא רואה הכול ראייה שחורה. „המצב (של הסמינר) אינו אלא מעצב". המנהל הוא ריביזיוניסט ומשתדל להגניב אל הרצאותיו סיסמאות פאשיסטיות... (הוי, השפעתו של פסט עודה פועלת!). מלבד זה הוא מלמד תפילות ותשבחות לאלוהי ישראל הטוב ומיטיב לכול (והרי הוא, המסכן והנחמד, יודע מבשרו, כי לא כן הדבר!). והוא מחייב את התלמידים להביא לשעה של ספרות „מחזור לכל השנה" ולקרוא מתוכו פיוטים של משוררי ימי הביניים (הוי, פייטנים וסלחים, סלחו לו! צעיר היה, תמים היה, תועה ומותעה היה!).

גם המורה ירא־השמים ואשיץ לא נראה לו. „זה רוצה לעשות את הבחורות לרבניות, ומלמד אותן תלמוד... לו היה מלמד יותר עמוס וישעיהו — היו מרוויחות יותר" (— הסוציאליסט העברי מדבר!). ובכלל: „אילו יכולתי ללמוד איזו מלאכה טובה, הייתי לומד עוד עתה ועוזב את הלימודים"... „ומה שנוגע לחיי הפרטיים: הנני חי, משום שכך צריך. ולמות אין רוצים... סלח לי, שהנני כותב לך דברים מעציבים כאלה. אינני מוצא בתוכי עתה דברים רמים ונשגבים. נעשיתי מאוד ריאליסטי ורחוק מפואסיה..."

„למען השם, יקירי, — אני משיב לו — דחה את המחשבות הפסימיסטיות שלך עד שובי, ונשקול הכול יחד". בראשית ינואר (1931) אני בא לבובה, אבל אין אנו „שוקלים הכול יחד". אולי מפני שיש לי כמה בחינות מחומר של שלושה חודשים שלא למדתי כסדרם. ואולי מפני שבדירתי ברחוב אוביאזדובה, על־יד הגשר של מסילת־הברזל שבין שתי תחנות־הרכבת של לבוב, אי־אפשר כלל „לשקול יחד": כל כמה רגעים עוברת שם רכבת קשקשנית וטרטרנית ארוכה־ארוכה של קרונות משא. אבל גם בלא דיון ובלא שיחה של כובד־ראש מצב־רוחו של ברקון טוב עכשיו יותר. על כל פנים עיניו הערמוניות מחייכות והזיקים שבהן זוהרים.

אחר הפסח מזדמן לי חדר יפה ביותר ברחוב קורקובה 2, על־יד הכנסייה הארמנית. מרפסתו משקיפה על־פני העיר, כל לבוב פרושה כעל כף־היד. וכאן, על מרפסת זו, מול נוף־האדירים, אני יושב לי בבוקר השכם (השמש עולה ומזהיבה את ראשי המגדלים בכנסיות) וקורא את מחזותיו הפיוטיים של ליאופולד סטאף, או לפנות ערב (השמש יורדת ומציתה את שמשות החלונות) — וכותב את שירי־האהבה הליריים ביידיש (עברית ופולנית לשונות־חול הן, לשונות־הדיבור של כל יום, ויידיש — העלובה, העזובה והאהובה — היא על־כן הלשון החגיגית).

עכשיו אני עצמי מקנא בי על החדר היפה הזה. ונערה אין באה לבקר בו. הנערה בביתה היא, בקולומיה, מורה בגימנסיה וקוראים לה שם „פאני פרופסורקה".

מצחיק. מורה עברייה יחידה, בין גויים ויהודיות מתבוללות. מרגיז. ומכתביה, ב„אותיות כשזיפים", מלאים געגועים. מכאיב. אך נערה אחרת, „זרה", לא תבוא להפיג את הכאב.

עכשיו אין ברקון ידידי חושש לבקר אצלי לעיתים קרובות, אינו חושש שמא „יהיה מיותר". יחד אנו קוראים את „תורת הספרות" של אשר ברש, לכאורה — לצורך הבחינות, אבל באמת — הלכה לשם מעשה; ויחד אנו קוראים ב„מבחר השירה העברית" של חיים בראדי ומאיר וינר, בודקים את המשקלים השונים ומתאמצים לפענח את ה„רמזים" המקראיים והמדרשיים. עכשיו, בימי האביב, כאן על המרפסת הזאת, הנשקפת על־פני לבוב, מגדליה וכנסיותיה, ברקון שוכח, כי השירים האלה הם של „ימי הבינים" השנואים עליו, והם אותם השירים עצמם בוודאי שביקש ללמד נתנאלי־רותמן מתוך המחזור לכל השנה... עכשיו הוא רך וטוב, ונדמה לי — מאושר.

לקראת הבחינות יש ימים שהם חופשיים מלימוד בכיתה ופנויים בשלימות להכנה, ללימוד בבית. ביום כזה אנו מבלים יחד את רוב השעות. שלא להפסיד זמן אין אנו הולכים אל מסעדת־התלמידים לאכול „סוליה של בשר", אלא מכינים ארוחה אביבית בבית.

כיצד? אנו יורדים אל „השוק" הגדול, המתכנס בכל יום מסביב לבית־העיריה, וקונים שם שמנת בסיר־של־ליטר ותות־הגינה בשקיק של קילו. „אנו, בני העיירות, רגילים בתות־היער הקטן האדום־האדום והמתוק־המתוק", אומר ברקון. „מידת האדמימות אינה חשובה", — משיב אני והוא מחייך בלב טוב — „ולחמיצות יש עצה". בחנות־מכולת אנו קונים סוכר־קמח עם פת־קיבר ריחנית — וחוזרים אל חדרי. ברקון עומד ומזין את עיניו במראה הנשקף מן המרפסת, ואני מכין את הארוחה ומוציאה אליו על־גבי מגש שהשאילה לי בעלת־הבית.

— סעודת מלכים — הוא אומר — בתוספת מהפכה.

— מה מהפכה אתה רואה? — שואל אני. — להפך, קונטר־ריבולוציה יש כאן: התותים האדומים מטובעים בים של שמנת לבנה..."

— „לא למהפכה פוליטית אני מתכוון" — אומר ברקון בכובד־ראש — „אלא למהפכה אחרת: זאת הפעם הראשונה בחיי אני עומד לאכול תות עם שמנת בצלחת של מרק ובכף של מרק..."

—„ואתה חשבת, שאני אינני מהפכן!"

שנינו צוחקים ונהנים, אוכלים ונהנים וטוב לנו בעולמנו. טובה שעה אחת של קורת־רוח!

מהפכה שנייה נועזת, כעין התות־עם־שמנת בצלחת גדולה ובכף גדולה, ביצענו יחד כמה ימים לפני בחינות־הגמר. הצלם שצילם אותנו לתמונת־המחזור, שקוראים „טאבל"ו", התקשה בסידור התלמידים על הלוח המצויר (נוף פולני משמאל ונוף ארץ־ישראלי מימין ושושנתות בארבע הפינות): תצלומיהם של המורים היו גדולים יותר וגם מרובים יותר (ארבעה־עשר, כמעט כל אלה שלימדונו במשך חמש השנים) מתצלומיהם של התלמידים, שלאחר שמחצית הכיתה

התפזרה — לא נשארו אלא אחד־עשר במספר. נוהגים לסדר את התלמידים במחזור, שהמורים המעטים נמצאים במרכז והתלמידים הרבים עוטרים אותם מסביב. ובאנו אנו והפכנו את הסדר: אחד־עשר התלמידים והתלמידות באמצע וארבעה־עשר המורים עוטרים אותם סביב. עכשיו פניו של אלעזר ברקון ידידי מציצים אלי מעל אותו טאבל״ו יפים, רציניים ועצובים עד כדי בכי.

מנהל הסמינר יעקב נתנאלי־רותמן, שחשש ברקון ל„סיסמאות הפאשיסטיות״ שלו (מידידיו של ז׳בוטינסקי, פרש ממנו ונצטרף אל הגרוסמאניסטים), הוא הוא שייסד את „הסולל״, ירחון ספרותי עברי, שיצא כשנה ומחצה והיה שירת־הברבור של היצירה העברית בגליציה. שם פירסמו את שיריהם הראשונים כמה פרחי־משוררים, וגם אלעזר ברקון בתוכם.

כבר היינו רחוקים זה מזה במקום, הוא בבוסק ואני בהורודנקה ושנינו מורים טרודים בתלמידיהם. אבל שתי פעמים הביאו לי חוברות „הסולל״ דרישת־שלום ממנו. האחת היתה שיר בלי שם, שנכתב בבוסק בתרצ״ג:

בְּלֹא תִקְוָה בֵּין אַרְגְּזֵי חוֹמוֹת קִרְיָה
הָאֲפוּרִים, שֶׁכֹּה הָיוּ לִי לְזָרָא,
בְּלֵיל סַגְרִיר, בִּצְחוֹק כָּתֹם שֶׁל שַׁעֲוָה
עַל שְׂפָתַי — חִכִּיתִי לָךְ, הַיְקָרָה.

אָכֵן לֹא בָאת; רַק סַעַר קַר הִצְלִיף פָּנַי
הַזּוֹעֲפוֹת, וּבְנַעֲלַי לִי קַרְקְרוּ בְּבוּז וּשְׁאָט
מֵי הַמָּטָר... אָכֵן לֹא בָאת; הֵבַנְתִּי זֹאת
בְּלֵיל סַגְרִיר, בְּגֵב רוֹעֵד, בְּרֹאשׁ מוּרָד..׳

ואף־על־פי שהשיר עצוב והיא לא באה — ראיתי אותו כסימן טוב: הפעם לא באה — פעם אחרת באה; היא לא באה — נערה אחרת באה. אבל ברקון ידידי שוב אינו בודד!

ודרישת־השלום השנייה, כמעט בשורה טובה, היה לי השיר „בקצב הגזרקש״, שנדפס בשנת תרצ״ד:

בקצב הגזרקש

חַד, תְּרֵי תְּלַת! רַשׁ־רַשׁ־רַשׁ!
כֹּה יִגְזֹר הַגְּזַרְקַשׁ
תֶּבֶן־קַשׁ, תֶּבֶן־קַשׁ.
סְבִיב הַצִּיר סִבּוּב מָהִיר,
מְתַח שְׁרִירִים־מֵיתָרִים,
אֹזֶן הַט רֶגַע קָט,
הַגְּזַרְקַשׁ כֹּה יִלְחַשׁ:

רַעַשׁ־גַּעַשׁ קָם עַל כָּל הָעוֹלָם,
יֶלֶד נוֹלַד שָׁם כָּמֹהוּ עוֹד לֹא קָם –
אַף גָּדַל הַקָּט, שָׁמֵן – וַיִּבְעַט
וּבְאָבִיו הַבֵּן הָאַכְזָר מָרַד.
וְהָאָב זָקֵן, כֹּחוֹ תַּשׁ, תַּשׁ, תָּשׁ
וְהַבֵּן רָגַשׁ, דָּרַשׁ אַף דָּרַשׁ:

„חֹפֶשׁ חֹפֶשׁ תֵּן, אָבִי הַזָּקֵן
לִי הַכֹּל הַכֹּל„! אַף הָאָב מֵאֵן...
פַּעַם בְּלֵיל רָז סַעַר פָּרַץ אָז,
זָרַם דָּם טָרִי מִלִּבּוֹ זִנֵּק,
פִּגְיוֹן פֶּלֶד חַד פְּתִיל חַיָּיו נִתֵּק
וּבְלֵב אָב זָקֵן פֶּתַע הָשְׁלַךְ הָס...
וּמְקוֹם הַזָּקֵן יָרַשׁ חִישׁ הַבֵּן
אַף גַּם הוּא לִבְנוֹ חֹפֶשׁ תֵּת מֵאֵן.

כֹּה יִגְזוֹר הַגְּזַרְקָשׁ:
חַד, תְּרֵי, תְּלָת! רַשׁ־רַשׁ־רַשׁ!
סַכִּינִים קַשׁ טוֹרְפִים
קַשׁ יָשָׁן, קַשׁ חָדָשׁ...

ברור היה לי, לא על מלחמת אבות ובנים מדבר השיר, אלא על מלחמת משטר במשטר־שלפניו. סוף־סוף, השפעתו של פסט על ברקון ידידי פסקה, הוא חדל מלהאמין ב„אבי העמים", שיביא את החופש והאושר לכל בני־האדם.

והואיל ובזמן שנדפס השיר הזה כבר הייתי אני בארץ־ישראל, וחוברת „הסולל" הגיעה אלי לכאן, מאמין הייתי כי ביום מן הימים יבוא גם ברקון לארץ־ישראל. הוא יבוא שקט ומחייך, ורק עיניו הערמוניות היפות שופעות אור ושחוק...

אך הוא לא בא, הוא לא בא.

שמשון מלצר

טבת תשכ"ה.

אברהם-צבי ויטלין

נולד בבוסק בשנת 1907. את ראשית חינוכו קיבל בבית־הספר הממלכתי היסודי ובחדר. למרות שאיפתו העזה, לא אופשר לו להמשיך לימודיו בבית־ספר תיכון, מאחר ואביו יצחק הכניס את בנו הרך בשנים למקצוע הצבעות.

אברהם צבי הצעיר למד עברית בבית־הספר המקומי וזה כמובן אחרי יום עבודה מפרך. השתייך לאחת הקבוצות החלוציות, אשר נתארגנו בשנים 1924/25 לשם הכשרה בחקלאות ולעליה לארץ ישראל. דיבר עברית רהוטה והיה קנאי השפה. מן הראוי להזכיר ולציין את העובדה, כי סבו, אבי אביו, היה תלמיד חכם, מורה לעברית, נואם בחסד וידע גם למשוך בעט סופרים.

את אברהם צבי ו. אפשר היה לפגוש שלש פעמים בשבוע בספריה „התקוה" מחליף ספרים. הרבה לקרוא ולעיין בספרות הקלסית הפולנית ושל התחיה הלאומית העברית. התנ"ך נתחבב עליו ביותר. משחר נעוריו, עבד כעוזר לאביו במקצוע הסיוד והצבעות על כל סוגיו וגווניו ואין להזכר בויטלין כמתבטל מעבודה.

אברהם־צבי היה רומנטיקן מטבעו. חלום חייו, משאת נפשו, להיות סופר — משורר ולכן התחבר עם ידידו שמואל נייער הקשיש ממנו, המועמד בשעתו „מספר אחד" להתפרסם כגדול המשוררים דק"ק בוסק. כידוע, נייער כתב וכתב שנים רבות. ניספה בשואה על ערימת כתבי־היד שלו ולפרסום לא זכה. אברהם צבי הפיק תועלת מקסימלית משיחותיו התדירות עם נייער התמים, אשר ידע לדקלם בעל־פה את כל שירי היינה, גיתה ושילר. הראה בקיאות נדירה בספרות הרוסית, הגרמנית והצרפתית ומה לא ידע נייער העילוי? נייער לימד את

ויטלין תורת הכתיבה ופתח לפניו שערי העריכה, האיר לו הדרך בה ילך וגילה לו את סוד הפיוט.

ויטלין ביקר לעתים קרובות בלבוב, שם נפגש עם משוררי הדור הצעיר, אשר התרכזו אותה עת בכרך של מזרח גליציה; יצחק־אריה ברגר (ידידי), בומזה, אשנדורף ואחרים, קבל מהם הדרכה ועדוד ובשנות השלושים הראשונות תרצ״ג — ד נתפרסמו רשימותיו ושיריו בכתבי־עת שונים וביחוד בירחון „הסולל״ בלבוב.

עשיתי מאמצים ללקט ולקבץ המעט מפרי עטו, אשר נתפרסמו ב„הסולל״, ירחון ספרותי־חברתי בעריכת יעקב נתנאלי־רוטמן ז״ל, ומביאם ככתבם וכלשונם, ללא פירושים, בספר עירנו, מקום מנוחות נפשו — רוחו.

אברהם־צבי בן יצחק ויטלין ניספה יחד עם כל בית ישראל בבוסק.

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים ויהי זכרו ברוך.

אברהם שיירי

א. צ. ויטלין

בלי-עבודה

— א —

אורי — נגר מחוסר עבודה. כסף אזל מן הבית, ולחם אין, רצוץ ומקוטע רגלים ישוב לעת ערב אל דירתו, ובשבתו אל שלחנו, ירכין ראשו על שתי ידיו שכבדו מאד מבלי־עבודה. בחדר קרירות הולמת על הראש, כאגרוף, ריח זר וחמוץ של פיות רעבים. על כסא אצל תנור קר — האם. תתבונן בבעלה ובילדה ועיניה נאדות תוגה וצער. לא תשאל אפילו אם הרויח מאומה. לא הרויח, ודאי לא הרויח. בתחלה, כשהתחיל לעבד למקוטעים, יום לשבוע, יום לשבוע, נסתה לנחמו. שדלתו בדברי צחוק. דברה על לבו: „לא כל העתים חולפות בעונה אחת. היום אין עבודה ומחר, איה״ש, תחסרנה אפילו ידים״... אורי קבל אפילו תנחומיה בתחלה, הסביר לה פנים, אלא שבזמן האחרון הדברים לא זזו, והשידולים לא נקלטו. — „הניחי לי ודי״! בזה נגמרה כל שיחה בטרם התחילה.

אורי לא נגש גם אל הילד, אף לא הסתכל בו. יום יום השכים, התלבש ברשלנות, וטרם ירגישו בו קם ויצא את החדר.

— ב —

מיום ליום אורי מתדלדל והולך. כצל יבא וכצל יצא. ברחובות הקריה מחסני מזונות, מסעדות שמנות.

נודף ההבל ממאכלים צלויים. יש שיעמד וימשש בכיס: „אולי יש כמה

גרושים?" לא. אין. חלונות־ראוה מבהיקים וממרטים. כל־טוב בהם. הידים ממשמשות חרש בזגוגית הממורטה. אט, כך פשוט לכווץ אגרף ולפוצץ שמשה אחת. מה בכך?..

ענין אחד תמוה: גם היום יש לבושי־הדר! היום אפילו. ישנם... מה הם אוכלים אלה התכשיטים המצועצעים? זהו חשוב לדעת... וימים עוברים בלי סכוי. החורף נמשך כטיט דבקני, קרוש, הקור יגדל, בבית הילד נחלש, אשתו פניה חורו. הוא גופא בריא אבל אין לו הרגשת בריאותו. יש, שברצותו להגיד מה, והנה עפים הדברים ופנים אי־בזה, ואין כלום בפיו. אין מלים. הכל סר. הכל... יש שיתבונן בפני העוברים הזרים, ויש שיסב ראשו מהם כחוטב עצים את קרדומו. מה לו ולהם?.. היום תש כחו מלחשוב, כמה חדשים עברו כבר מיום שובו מעבודתו? אך מה זה איכפת לו. ב"ה, שאין אבטומובילים ברחוב... צלצול החשמלית ג"כ רפה בימים האחרונים. וזה באמת טוב. עתה יוכל לשוב הביתה במנוחה. הצלצול והנביחה הארורים של אלו מררו חייו.

חשך וקר בחדר. מאצל לקיר, במטה, שוכב הילד ומתנמנם. האם יושבת על ידו.

טוב, שיש אם.

— ג —

— אמא, לחם!.. הילד בוכה. האם, שחוחה מכווצה. לוחצת ראשו אל לבה.

— „עוד מקצת, יבוא אבא. יהיה לחם, סכר, טה". — „ומתי ישוב, אמא"?

— „לפנות ערב, יקירי!" — „אמא, אני רעב"...

אמא, באמת שיהיה לחם?.. — „כן, זעירי"...

— „ויהיה גם מחר, מחרתים?."..

— „כן, יהיה"... — „ומתי ישוב אבא?"...

— „מיד"... נדם הילד ומתרפק על אמו.

— „אמא, ראשי כואב"... — „זה יעבר, נשמתי...

„ישן מעט, והוטב לך... אשיר לך השיר, שאהבת"...

הילד ישן. האם עוד שרה. כל נשמתה נוטפת במלים נוגות. עצוב השיר ובחדר יגון.

— ד —

שמש חרף לוטשת סכינים בחלונות מסעדה. מרצדים פסי־אור, זהב טהור על מפה לבנה. מרק עם עיני שמנונית וגלגלים. כפות ומזלגות מדברים בלשון אצטומכא. לחם — כמה שהלב תאב ומגדנות, פשוט הראש סחרחר מריחות. וכל הריחות; של כבד צלוי ומרוסק, כרכשאות עם גריסין, רטב בשר עגל, לחמניות, שוק וירק. ילדו מטפס ועולה על ברכיו, חוטף, טוחן, צוחק...

אורי רטט מקפאון ומקור והסתכל לצדדין. נושא כעכין אביון עטוף סחבות, נסרח תחת סבל משאו. עבר לפניו. רצה לקום ולקחת כעך. אך המוכר עבר. רק סלו נראה עוד, עולה ויורד.

אורי קם. המון אנשים היה מסביבו. טוב! יהיה כך. הלך עם האנשים. הם צעקו. את פשר הצעקות אין הוא יודע. „שוטרים!" צוח מי פתאם, פקודה. מקלות־רשונא לבנים התנופפו באויר. אנשים ברחו. רגע התעכב ולא ידע לאן לפנות. דבר מה נקש בראשו, אחת, ושתים. כאב. דם. אורי נפל על מרצפת האבנים.

— — — — — — — — — — — — —

ובבית על מטת ילד חולה ישבה האם, ותבך בלי הפוגות...

בוסק תרצ"ג.

אברהם צבי ויטלין

רשימה

רחוב ארוך, חלונות ראוה יפים ועשירים לוקחים לב וכאילו מדברים: בוא וראה כמה יפים אנחנו, קנה דבר מה בשבילך או בשביל בני ביתך, קנה, קנה, קנה! ועמדו אנשים והתבוננו בחפצים היפים והיקרים ויש שנכנס מי ואחר שעה קלה יצא וחבילה תחת בית שחיו. אלא שלרוב עיניהם יוצאות מכליון נפש. אנשים ונשים מלובשים בגדי פאר רצים רוץ ושוב. שאון והמולה, שצלצול הטרם מגדילה, קול תגרן מוכר עניבות ופוזמקיים, רצים אנשים מעבודה אל עבודה, שבעים, רעבים. מסיחים בעניני מה בכך. רצים אנשים משלחן מטעמים או שלחן סדנאות. הולכות מטרונות עטופות שחורים עם מזכרות לבעליהן המנוחים ופעמיהן אטיים בל יחולל כבוד בעליהן במקום מנוחתם. רצות עלמות צעירות, בעלות פנים שרוקים, אדומים כחולים ולבנים, לפי כל מיני אבקות וצבעים שבעולם, וריח מי קולון ופרפומה נודף מהן. שחוק, רעש, העין התרגלה רק ליופי, לנוי. לשבעים וכרסניים והנה... עיגול אנשים גדול והעיגול הולך עוד וגדל. לפני חלון ראוה של חרש זהב, דימו האנשים שכלי זהב יקר הושם בחלון, כתר מלכים עתיק. לרגע, כמעט שלא לעבור את המדרכה, נסחף ההמון ועמד. אלא לאחר שעה קלה נתפרק ההמון ונתפזר מבלי הבט מאחוריו, לרגע ניטל היופי שברחוב. נלקחה השאננות, בוטל הבטחון בנכסים, בבתיהם הגדולים והעשירים, עמדו הכל ערומים מול הגורל האכזר. אחדים נאנחו חטופה, מהם הוציאו מכיסם כמה גרושים והשליכום מהם והלאה ומהם הלכו רק בנדנוד ראש ובאמרם: „אוי, מה שהגיע לנו".

המשבר הגדול והנורא!

מה פה? הבהיל את כלם קולו של שומר המשטרה, להתפזר! מה פה, לא כלום. רק על מדרכת האבנים מתחת לחלון ראוה של חרש זהב, נתחלש ילד קטן רעב.

מגמת סופר איתא כאן? לא — מגמת החיים של יום חול בכרך!

בוסק, אייר/סיון, תרצ"ד.

א. צ. ויטלין

בנפול משחור שמי הליל...

בִּנְפוֹל מִשְׁחוֹר שְׁמֵי הַלֵּיל
אוֹרוֹת אֱלֵי תְהוֹם,
יַדְוֶה לִבִּי וַיֵּבְךְּ בִּדְמִי
לִיפִי נְפִילֵי רוֹם . . .

שְׁבִיב אֵשׁ, יְלַהֵט עִם רֶשֶׁף אוֹר
יָגֹז בִּדְמִי הַלֵּיל,
וַתִּבְלָעֵם מַאְפֵּלְיָה
וַתְּכַל אוֹרָם בַּצֵּל.

בִּדְמִי הַלֵּיל בֵּין כּוֹכְבֵי רוֹם
אָטוּס אֶתְרוֹמֵם עָל;
יִשְׂמַח לִבִּי, כְּיֶלֶד תֹּם
לִקְרַאת כָּל זֹהַר קַל.

וַחֲלוֹמוֹת־יָה יַחֲלֹם הַלֵּב
וְטוֹב רוּחִי עָלַי –
עַד כִּי יַחֲלֹף אָשְׁרִי וְרַד
עָלַי תּוּגְיוֹן הַגָּאִי.

כִּי שֶׁמֶשׁ זֹהַר נֹגַהּ אוֹר
יִבְרַק לְעֵין הָאִישׁ
אַךְ רֶגַע קָט, וּבְעוֹלְמֵי שְׁחוֹר
יַעֲלֵם הַכֹּל חִישׁ.

בלדה לאלהים

אֱלֹהִים הָיָה בָאָרֶץ, לִפְנֵי אַלְפֵי שָׁנִים,
צֵל דוֹרוֹת עַל פָּנָיו, כְּסֶלַע שִׁכְמוֹ וְקוֹלוֹ־קַרְדֹּם,
בְּדַבְּרוֹ אֶת עוֹלָם קוֹל רַעַם דְּבָרוֹ, בְּרָקִים מַלְאָכָיו,
מְשָׁרְתָיו אֵשׁ אוֹכֶלֶת וּמַעֲשֵׂהוּ - תְּהוֹם.

הֵיכָלוֹ שֵׁן. עַל תֵּל גָּבֹהַּ רֹאשׁוֹ יַרְקִיעַ עָב -
מֵאָז, מִקֶּדֶם מִשְׁכַּן כְּבוֹדוֹ, אִוָּה לְמוֹשָׁב - הָר,
וּבַת־צְחוֹקוֹ מִפִּיו לֹא מָשׁ וְעֹז לִבּוֹ לֹא תָשׁ,
שְׂחוֹקוֹ - הָאָדָם הַדַּל הַקָּט, וְתֵבֵל וַאֲשֶׁר בָּהּ דָּר.

וְהַכֹּל דָּרַשׁ; כִּי אֱנוֹשׁ שְׁפַל שְׁבוּר־לֵב וּנְכֵא הָרֹאשׁ
יַקְרִיב כְּבָשִׂים תְּמִימִים וּפָר, וּמִנְחַת אֶבְיוֹן - לֵב תָּם,
וְלוֹ, לֵאלֹהִים־הַכֹּל! תֵּבֵל, שְׁחָקִים וִיקוּם,
וְלֶאֱנוֹשׁ אֵין כְּלוּם - רַק חֹשֶׁךְ מַר, וְנֶטֶף דַּל שֶׁל דָּם.

וְאָדָם אֱוִיל, כִּי יָרִים רֹאשׁ לְיוֹפִי בְּתַחֲנוּן,
כִּי יִשְׁפֹּךְ רוּחוֹ אֶל עָל וִיחַל לְחֶסֶד בֶּן־חֲלוֹף,
- "לְעוֹלָם עָדַי לֹא יַעַל קוֹל, גַּמָּד, אֱסֹף תְּחִנָּה"!..
שְׁחָקִים סֻגְּרוּ, נִנְעֲלוּ דְלָתוֹת, לַשָּׁוְא רֹאשׁוֹ יָכֹף...

כֹּה יַחַלְפוּ דוֹרוֹת־עוֹלָם עַל כָּל שֶׁמִּלְפָנִים,
וְאַט יַעַבְרוּ כִּבְנֵי מָרוֹן צוֹמֵחַ, חַי, דּוֹמֵם.
וְהֵיכַל הָאֵל בָּתָּה הוּשַׁת. שְׁמָמָה, דְּמָמָה, חֻרְבָּן,
וַיְהִי נָטוּשׁ כַּיְשִׁימוֹן, עָזוּב, גַּלְמוּד, שׁוֹמֵם.

שְׂחוֹקוֹ הָיָה לְאֶבֶן שָׁם, לְצוּר זָעוּם וָקַר,
הָאֱלֹהִים הָפַךְ לְגֹלֶם חַלָּמִישׁ,
וּלְהֵיכָלוֹ פָּרַח אָדָם, הִרְקִיעַ רוֹמָה רוּם:
- וְאֵין אֵל, אֵין כְּלוּם... יִדּוֹם הַצּוּר וְאֶבֶן לֹא תָמִישׁ...

מן המצר

- הַךְ, הַךְ! גַּרְזֶן כֹּה יַךְ
בְּעֵץ עָתָק, בְּשִׂיחַ רַךְ,
וּמִתּוֹךְ הַשֶּׁבֶב - דָּמוֹ הֶחָם
נֶאֱנָק; נֶאֱנַח הָעֵץ הָרָם...

הַךְ, הַךְ! פַּרְגָּל כֹּה יַךְ -
זֶה אִישׁ אָחִיו יִלְחַץ, הַדֵּךְ - - -
אֶחָד - אֲרִי, הַשֵּׁנִי - עָשׁ,
יִלְחַץ עָשִׁיר וְיָמוּךְ רָשׁ.

לְאֶחָד - לֵב פֶּלֶד, צוּר עָמוּם
לְצָרַת אָחִיו נָעוּל, אָטוּם;
אֶחָד רֹאשׁוֹ יָסֵב בְּחֵן,
וְאָחִיו יָשַׁח וְיַחֲרֹק שֵׁן - -

יִשְׂחַק עָשִׁיר, יִלְעַג לָרִישׁ
וְלֵב אָחִיו לֹא יָבֶן אִישׁ,
נַפְשִׁי מָרָה, יִכְאַב הַלֵּב -
עַד מָתַי גֵו יִרְדֶּה בְּגֵו?..

לִי שָׂחָה הָרוּחַ וְשֶׁמֶשׁ מֵעָל
לִי שָׂחָה כָּל אֶבֶן דוֹמֶמֶת עַל גָּל,
לִי שָׂח צִיץ קָטָן הַצּוֹמֵחַ בַּגָּן
וְצִפֹּרֶן פּוֹרַחַת, וְהֵד יַעַר רָן,

דוֹרוֹת לִי לָחֲשׁוּ מִקֶּדֶם, מֵאָז,
וַיִּלְחַשׁ הֶעָתִיד מְלֵא-סוֹד וּמְלֵא רָז,
וְיָפֶה וְנִרְהַב הֶעֱטַנִי הַסּוֹד
כְּמוֹ עֵדֶן הַנֹּגַהּ כְּמוֹ פֶּשֶׁר כָּל הוֹד.

וַיְסַפְּרוּ - וַיְּרוֹמוּ יְמֵי אֹשֶׁר שָׁלֵו,
עִם נֹחַם לַלֵּב וּמַרְגֹּעַ לַגֵּו...
וְעַל כֹּל - כְּמוֹ זֹהַר שֶׁל יָם הָאוֹרוֹת
מֶלֶךְ הָאָדָם נַעֲלֶה עַל דוֹרוֹת...

בוסק תרצ״ב

אל תבכי...

אַל תִּבְכִּי, אֲהוּבָה, כִּי לֹא אֵבְךְ גַּם אָנִי.
נִפָּרֵד בְּטוֹב, בְּלִי אֹמֶר וּדְבָרִים.
אַל תִּתְאוֹנְנִי, נַגְּבִי דִּמְעוֹתַיִךְ הַנִּגָּרִים.

רֵעִים נִשָּׁאֵר, כְּלוּם זֶה אִי־אֶפְשָׁר,
אִם סָרָה אַהֲבָתִי וְלִבִּי גַם סָר –
לְהִשָּׁאֵר – יְדִידִים?..

אַל תִּבְכִּי. בְּכוֹת נִשְׁכָּחוֹת לֹא כְּדַאי. –
רַק בְּעֵת שְׁמָמָה, כִּי תוּגָה תַעֲכִיר הַלֵּב
כָּמוֹנִי עָלַיִךְ הֲוִי אַתְּ גַם עָלַי...

נוקטורנו

חשֶׁךְ הֵלִיט יַבֶּשֶׁת אַף יַמִּים הֵלִיט
תֵּבֵל צָלְלָה בַּתֹּהוּ וַתִּבְלָעֶנָּה שֵׁנָה,
נֵר־תָּמִיד הֶעֱלֵיתִי בְּאָהֳלִי הַדָּל
עֲלֵי שֻׁלְחָן־מִזְבֵּחַ יִשּׁוֹף אוֹרוֹ לְאַט.

אֹזֶן קַשֶּׁבֶת רוֹעֶדֶת: מַה דּוֹבֵב הַלֵּב?..
לֹא יֵדַע לִבִּי, כִּי גוֹרָלוֹ רַס עָשׁ...
תְּצַוֶּה מַכְאוֹב נַפְשִׁי, יִכְוֶה כֹּה מַר הַצְּחוֹק:
– "אֶבְיוֹן, עֲזֹב תֵּבֵל, וְקוּם וָלֵךְ, הָרָשׁ!..

לִי לָאַט כּוֹכָבִי וַיִּלְחַשׁ לִי בְּרֶמֶז
עֵינוֹ הַבּוֹעֶרֶת מְלֵאַת הַמָּשׁוֹשׁ:
בַּעֲלֵי חֶזְיוֹנוֹת גְּדוֹלִים נִשְׂגָּבִים –
מֵאָז מֵעוֹלָם עֲרִירִים, נֶעֱזָבִים...
עֲרִירִים עֲזוּבִים, אֶפְרוֹחִים בְּקִנָּם,
יְפַלְלוּ לָאָדָם – וְלַשָּׁוְא לְחִנָּם.
כִּי לֹא רַק הַיּוֹם, בִּימֵי עֶשֶׁת וּפֶלֶד
הָיָה לֵב אָדָם לְמוֹ אֶבֶן, לְשֶׁלֶד,
כִּי גַם לְפָנִים, רְבָבוֹת בַּשָּׁנִים –
הָפַךְ לְבָבוֹ לִלְבַב אֲבָנִים.
וְלֵב מְשׁוֹרֵר, כִּי יֶחֱזֶה גְּדוֹלוֹת
וּבָא בֶהָמוֹן וַיִּקְרָא בְקוֹלוֹת,
וַיַּרְא לֶאֱנוֹשׁ הַנִּרְמָס, הֶעָלוּב
עוֹלָם שֶׁל עֹנֶג, וָאשֶׁר וָטוּב,
גַּן־שֶׁמֶשׁ, כַּן־זֹהַר, מְלֵילוֹת אֲפֵלִים

יִתְרָאֶה לָאָדָם, יִדַּמֶּה לָאֵלִים,
מְאוֹרָר וּמְטוֹרָף יְהִי לְעַמּוֹ
נִדָּח מִנָּוֵהוּ וּמֵעוֹלָמוֹ,
וְנַפְשׁוֹ נִכְאָה, וּמְלֵא לַעַג הַגֵּו
וַחֲלוֹם בַּלָּהוֹת יַחֲרִיד אֶת הַלֵּב...

בוסק. אדר תרצ"ג.

מוסדות חנוך

ישראל ברוך

נצני־התחיה

מזכרונותיו של מר ישראל ברוך,
המורה הראשון ללשון העברית בבוסק,
בשנת תרס״ח, 1908.

בסוף חודש תשרי תרס״ח נפגשתי בלבוב עם בחור צעיר מעיר בוסק ושמו משה שאפל. אחרי ויכוח סוער בינינו, כמנהג הימים האלה, בענייני ציונות, סוציאליות וכו׳, הציע לי משה שאפל משרת מורה לעברית לצעירי העיר בוסק. אחרי משא ומתן מיגע וממושך, קבלתי עלי להורות שעתיים בכל ערב בכתה של עלמות ושעה בכתה של בחורים. הוה אומר, שלש שעות למוד בכל ערב. האגודה הציונית בבוסק התחייבה לשלם לי חמישים כתרים אוסטריים לחודש, ובחודש חשון תרס״ח הגעתי לעיר בוסק.

האגודה הציונית (דער פעריין) היתה בביתו של סוחר ביצים בשם רוטנברג והיו מאורגנים בה כעשרים צעירים בגילים י״ז עד כ״ה בערך. נשיא האגודה היה מר מורגנשטרן, מתלמידיו של ד״ר וואלדמן מטרנופול, נתגלגל איכשהו לבוסק ושימש בה מנהל משרד הדואר האוסטרי (פקיד ממשלתי). מר מורגנשטרן היה אדם בעל השכלה, ציוני נלהב, דובר עברית, חובב מוסיקה ומנגן בכשרון רב עלי־כנור. מארגן נפלא, נוח לבריות ועושה חסד עם כל איש, אולם גם אמיץ לב, תקיף ועומד על דעתו בשעת הצורך. מורגנשטרן הקדיש את כל זמנו הפנוי ומרצו הרב לאגודה הציונית. ערב ערב היה בא ומרצה לפני החברים, מחנך ומלמד אותם, שופט ביניהם, מסדר מקהלות, עורך נשפים ומשתדל להעלותם לרמה לאומית תרבותית. סגן הנשיא של האגודה היה מר גולדברג, פקיד, מנהל חשבונות בבנק אביו. גזבר האגודה היה משה שאפל הנ״ל.

משאר חברי האגודה אני זוכר את: שלמה גולדברג, שנים (אחים או דודנים) בשם פרידמן (נפחים או מסגרים), שני אחים גולדהבר (בעלי חנות מכלת), אפרים נס, שני בחורים י. קיהן ושמאי שטרויס שהיו מספר שנים באמריקה

וחזרו לבוסק, מחמת האבטלה ששררה אותה עת באמריקה. אלה השבים הביאו עמהם שירי התיאטרון היהודי בניו־יורק: „א בריוועלע דער מאמען", „דאס טלית'ל", „דאס תורה'לע" והכניסו קצת שמחה בחיי האגודה. שני תלמידי האוניברסיטה: פרנקל ושבתאי קוטין, זה האחרון היה חולה כל זמן שהותי בבוסק. הם לא היו חברים באגודה, אולם שמשו לאגודה יועצים וסמכות עליונה בכל ענייני המפלגה, ההשכלה וסדר פרלמנטרי.

כל עסקי האגודה התנהלו, כמנהג אוסטרי, על טהרת השפה הגרמנית, לפי סדר מקובל ומשמעת. זוכר אני, כי החליטו באחת הישיבות לחלוק נזיפה לחבר גולדהבר על אשר עבר על אחת מפקודות הנשיאות. הנזיפה נשלחה אליו במכתב רשום, כתוב גרמנית ובראשו באותיות גדולות: "RÜGE". האסיפות באגודה התקיימו בכל ערב וערב (כי לא היה בעיר כל בידור אחר). שעה אחת למדו עברית, את שאר הזמן בילו בהרצאות, שיחות, קריאת עתונים, משחק שח־מט, זמרה וכדומה.

הכתה לנערות התקיימה באולם הגדול שהיה מעל לחנות של סחורות ברזל של משפחת שאפל־דאנציגר. בה השתתפו: אשה נשואה אחת, אשתו של מר מורגנשטרן וכעשרים נערות, בגיל ארבע עשרה עד עשרים. השמות שעודני זוכר הם: שאפל, שתי אחיות, שתי אחיות בעלזער, רחל גראף, גולדברג, שטרויס, הלפרין, רוטנברג, דנציגר, קאראוואן.

ההתקדמות בדבור העברי בכתה לגברים היתה אטית ביותר, רוב התלמידים באו לשעורים אחרי יום עבודה קשה או של דאגות מסחר ומחמת טרדות פרנסה לא ביקרו בשעורים תדיר. אף על פי כן ואולי, דוקא משום שהיתה לכל אחד מהם ידיעה קודמת בעברית וידעו לתרגם מה שקראו במבטא הגליצאי, התקשו עד מאד לסגל לעצמם דבור עברי במבטא הספרדי. במשך חדשי החורף נתמזמזה הכתה ורק מעטים המשיכו בלמודים עד חג הפסח והצליחו לשלוט בדבור.

לעומת זאת, היתה ההתקדמות בכתה לבחורות מפליאה עד להפתיע. כולן השתתפו בקביעות בכל השעורים ולמדו בשקידה ובהתלהבות שהיתה מגיעה לעתים ממש למסירות נפש. היו ביניהן בעלות כשרונות נעלים שהצטינו בתפיסה מהירה ובזכרון נפלא. (דבורה בעלזער, רחל גראף, גולדברג) וחוץ מאשת מורגנשטרן, אשר מטעמי בריאות חדלה באמצע החורף והפסיקה ללמוד, המשיכו כולן עד חג הפסח וכולן קראו, כתבו ודברו ביניהן עברית, כי השתלטו בפחות משהה חדשים על חומר לשוני המיועד לשנתיים. שמעו אנשי העיר דבור עברי ברחובות, התפלאו והתחילו מתעוררים ומתעניינים בתנועת התחיה.

יסוד בית־ספר לתינוקות והרס גמור

אחרי חג הפסח תרס"ח ניגשנו לפתוח בית־ספר אחה"צ לילדים ולילדות בגיל שבע, שמונה. אחד החברים העמיד לרשותנו חדר גדול, ריהטנו אותו בספסלים ארוכים והדבקנו מודעות בעיר על פתיחת בית־הספר. ביום הפתיחה, בארבע אחה"צ, באו האמהות והביאו למעלה משלושים ילד וילדה. השעור

התנהל בשטה הטבעית, בעזרת תמונות וזמרה והיה בזאת מעין חידוש נפלא בעיני האמהות והתינוקות שהתרגלו לשטת החדר של המלמד והרצועה. והאמהות נשארו ולמדו יחד עם התינוקות. בשמחה, באהבה ובהתלהבות בלעו את התורה החדשה גם התינוקות וגם האמהות במהירות מסחררת. חומר שהכינותי לארבעה שעורים, למדו וידעו במשך שעור אחד. הכל יצאו בסוף השעור הראשון מאושרים ולמחרת יצא שמו של ביה״ס החדש לכל ילדי העיר ומספר התלמידים גדל מיום ליום. ההצלחה היתה למעלה מכל המשוער, למעלה מכל תקוה וכאן קטרג השטן!

הצלחת הציונים לקחה שבי את התינוקות של בית רבן. הפילה פחד על החסידים ועוררה אותם למלחמה. הרב קרא אליו כל אחד מן ההורים וגזר עליהם שלא ישלחו את התינוקות שלהם לבית־הספר, גם איים עליהם שלא יתנו לאיש השולח את ילדיו לביה״ס של הציונים לעלות לתורה. גם הכריז בבית הכנסת חרם על בית־הספר. היו הורים שלא נכנעו, היו גם אנשים שעמדו בגלוי לצדנו, מחלוקת גדולה פרצה בעיר, שהתחילו להשתתף בה לא הצעירים בלבד, אלא גם בעלי בתים. אז שלחו החסידים משלחת אל ה„פריץ״, אל הרוזן באדני, שהיה בעל העיר בוסק, ובקשו את עזרתו במלחמתם נגד הכבוש על ידי הציונים. פחד הרוזן נפל על הכל. החבר הודיע כי לא יתן עוד לרשותנו את החדר, ההורים חדלו משלוח את ילדיהם, בעלי הבתים שעמדו לצדנו, נשתתקו. כל איש ירא לפרנסתו, כי הכל היו תלויים בחסדי הרוזן באדני וכך בטל בית הספר לתינוקות.

בעצת החסידים פנה הרוזן באדני לממשלה ומטעם הנהלת הדואר ניתן צו להוציא את מר מורגנשטרן מבוסק ולהעבירו לעיר אחרת רחוקה. ככה הוסר הראש של האגודה ומשנהו שהיה פקיד הבנק, נבהל וחרד לגורלו מפני זעמו של הרוזן. האגודה שנשארה בלי מנהיגים התפוררה ונהרסה כליל.

בערב שבועות תרס״ח עזבתי את העיר וככה נסתיים הנסיון הראשון של התחיה העברית בעיר בוסק.

אברהם שיירי

בית-הספר העברי הציבורי

בית הספר, אשר נוסד ביזמתם הברוכה של העסקנים קנאי השפה — דוברי עברית; מיודענו (עכשיו איש חיפה) שלום הרמלין שיאריך ימים ושלמה גלייך הי״ד, בשנות העשרים הראשונות (1920/21) נחשב בחוגים יודעי־דבר במרכז „תרבות״, כמוסד חינוכי מהמסודרים ביותר בגליציה המזרחית.

נערות ונערים למדו בו בכתות סלקטיביות שעתיים ביום, חמש פעמים בשבוע מקצועות היהדות, כגון: תנ״ך, דברי ימי ישראל, ספרות וכמובן השפה במובן הרחב של המלה. בסוף כל שנת למודים נבחנו התלמידים וקבלו תעודות

גמר מתאימות. בית הספר נרשם כחוק אצל השלטונות, כסניף של „חברת בתי הספר היהודיים העממיים והתיכוניים בלבוב״ Ž.T.S.L. i Sr. ושוכן בבית שהיה רכושו הפרטי של הנדבן משה קרוון ונמצא בואך ממערב דרך הגרבלה העירה, בקירבת־מקום לבית־הספר הממלכתי הכללי לנערים, לא הרחק מהכנסיה הלטינית.

משה קרוון, „המיליונר הבוסקאי״, התגורר בביתו זה עד אחרי מלחמת העולם הראשונה ומשהעתיק מקום מושבו הקבוע לבובה, העמיד לרשות הנהלת בית־הספר מחציתו של הבית, שלושה חדרים ומסדרון — המתנה חינם אין כסף, למען ילמדו בו ילדי ישראל בני עירו שפת־עבר, ידיעת העם ותורת הציונית.

בין מוריו הראויים להזכר לשבח נמנו: מנחם־מנדל גרובר איש המקום, ירא שמים, תלמיד חכם ומחנך מחונן. עמיתו הפדגוג ברין שהוזמן כמורה מנהל, בהמלצת נפתלי זיגל ז״ל. מ״מ גרובר נשאר כשש שנים על כנו, אולם המורים מהחוץ התחלפו תכופות. כתוצאה של חלוקי־דעות בין הנהלת בית הספר — „הועד הציוני המקומי״ התפטר המורה ברין ועזב את העיר ובמקומו בא המורה קיטגרוצקי ואחריו נשלח בוסקה ישראל איגרא אשר הודות להשקפת עולמו החלוצית, יזמתו וכושרו, קמו והתארגנו בסיועו תנועות נוער חלוציות בעיר. עם צאתו של איגרא להכשרה ועליתו לארץ ישראל, הוזמן לבוסק המורה רב הידע בירנבוים ואחריו מינץ, כיום אישיות דגולה באוסטרליה. כ״כ שימשו כמורים הורוביץ, חיסדיס ואחריהם ילידי בוסק, אשר ניספו יחד עם תלמידיהם בגיטו בוסק: שפרה קרוון ואליעזר ברקון. זה האחרון, נתפרסם כמשורר כשרוני ומשהו מפרי עטו מתפרסם במדור „הסופרים״ של הספר.

כל המורים בבית־הספר העברי בבוסק היו מוסמכים להוראה, מן הטובים בגליציה ושמו הטוב של המוסד הלך לפניו.

תיאורו של בית־הספר לא יהיה בתכלית השלימות, אלא לקוי בחסר, אם לא נזכיר את שמשו הנאמן והמסור, הרוק הנצחי — משה אפטר, אשר דאג לנקיון, לחימום החדרים בחורף ולאיוורורם בקיץ. כן גבה את שכר הלימוד, הזמין הורים לימי הורים, כינס את חברי ההנהלה לישיבות ומה לא עשה השמש משה אפטר? הוא היה הכל־בו־ניק של בית הספר. יהי זכרו ברוך.

כתוצאה ממלחמת חרמה אשר הכריזו קנאי החסידים ואנשי אגודת ישראל על בית הספר מראשית היווסדו פקדו את המוסד משברים בלתי פוסקים וההנהלה נאבקה קשות עם גורמים שונים על מנת לקיימו. אולם בסופו של הדבר נלאו, נכנעו ומקץ שבע שנים של עבודת חנוך מבורכת והנחלת הלשון העברית למאות צעירים בעיר. נסגר המוסד, המורה פוטר והתלמידים פוזרו.

בשלהי הקיץ 1927 (שנת סגירת המוסד) עת הסטודנטים חזרו מאולפני למודיהם לשם נופש בבתי־הוריהם, טיילו להם לתומם ולהנאתם בטבורה של העיר שלשה תלמידי הסמינריון למורים בלבוב. 1) נחום הולין הי״ד; 2) צבי פליסר; 3) אברהם קרוון — כותב השורות האלה. נעצרנו קמעא וסרנו לחנותו של ידיד ותיק העסקן שלמה גלייך לברכו „בצפרא טובה״ ותוך כדי שיחת רעים קלה על דא ועל הא, נדהמנו לשמע הידיעה, כי מחוסר תקציב וכו׳ נסגר

בית הספר העברי עם שלמה גלייך בראש.

בית הספר עם המחנכת המורה שפרה קרוון.

בית הספר ולא ייפתח עוד לשנת הלמודים 1927/28. קל לשער, כי לא השלמנו עם האפשרות של סגירת בית־הספר העברי ובו במקום החלטנו לשנות את מצב הענינים ויהי מה. באותו מעמד הורכבה הנהלה זמנית משלושה עסקנים מסורים: ברוך (בוזיע) שודרון, געצל הלפרין, עם שלמה גלייך בראש. על נחום הולין הי״ד ואברהם קרוון הוטלה המשימה כבדת האחריות, לאסוף את הקרן הדרושה להבטחת שכרו של מורה לחצי שנה לפחות.

שני „הסטודנטים" קבלו על עצמם באהבה ובגאוה את תפקיד הכבוד, הקשה והבלתי נעים ביותר וניגשו לבצע את ההחלטה.

את התרומה הראשונה המעודדת בסך 300 זלוטי הרים מקס גרבובסקי. (יאריך ימים, אשר ניצל מהשואה, עלה עם משפחתו לישראל, נקלט יפה והשתקע בבת ים). אחריו בא תורו של ידיד נעורי: מרדכי רויבפוגל, גיסו־ידידי ישראל אורט, הערש (צבי) גולדברג, קהת רובינשטיין, ישעיהו לפיובקר (אשר עבד אצל גיסו משה קרוון בלבוב ובילה חופשתו בבוסק) ותרומות בסכומים קטנים מאחרים. אספנו תוך כדי ימים ספורים במזומנים ובהתחייבויות את הסך של 1.275 זלוטי. מיד הוכרז על הרשמת תלמידים ובאמצעות מרכז „התרבות" בלבוב הוזמן מורה, והעסקן שלמה גלייך המשיך לשאת ללא ליאות בעול ולעמוד בראש דאגת החינוך העברי בעיר עד סוף ימיו.

בית המדרש, תלמידי הרבנים דק״ק בוסק, הלומדים והמשתלמים אצל מורים פרטיים ועשרות המתלמדים ובראש וראשונה בית הספר העברי, חנכו וסיפקו לנוף החברה הלאומית שכבה עבה של עתודות דוברי עברית.

בוסק, 5.1.28.

חברי הנכבדים: פליסר, הולין וקרוון!

מכתבכם מיום 28.12.1927 היום קבלתי!

הסכום למר ד"ר ליזר שלחתי היום ע"י הדואר על כתבתו כרצונכם. חפצתם לדעת דבר מה אדות בית ספרנו, הנני להודיעכם, אבל רק בקצור!

והנה:

המצב החומרי או הכספי של בית־הספר שלנו עדין אינו מצוא על מרומי ההצלחה הדרושה וזה למרות ההצגה שעלתה כל כך יפה והכניסה סכום הגון לקופת בית ספרנו. אבל להתירא שמצבו ירד ח"ו כלפי מטה — גם כן אין שום יסוד. אדרבא, ביה"ס נמצא עכשיו במדרגת ההתפתחות ואנכי מקוה שעוד מעט יעלה לניבו המתאים והדרוש לו ומלאכי רע בעל כרחם יאמרו אמן!

מספר התלמידים הוא כשבעים, מעלים ולא מורידים ובכל זאת ההוצאות הן מרובות מההכנסות בשליש כסף, יען כי רבים לומדים חינם, אבל אין בזה כלום. ילמדו! ואתם אל תדאגו! ריוח והצלה יעמוד ממקום אחר...

בברכת התחיה והשפה,

החתום: (שלמה גלייך)

הגלויה בעלת התכן הנ"ל נכתבה ע"י אחד העסקנים הנאמנים והמסורים ביותר שלמה גלייך לפי הכתבת בגלופה דלעיל.

שלשת תלמידי הסמינריון „תרבות" בלבוב: נחום הולין, הרביעי למעלה; צבי פליסר, הקצוני נשען עם היד על הברך; אברהם שיירי (קרון) למטה ליד המורה ישראל ברוך.

ישראל איגרא

בביה"ס העברי ובקרב הנוער – בשנות העשרים

בהיסוס רב נענה אני להפצרותיו החוזרות של הח' שיירי, לרשום משהו מזכרוני בשביל ספר הזכרון לקהילת בוסק, שכן קצרה ידי ודלה לשוני מלהביע אף במקצת מהמיית־הלב על אבדנה בידי צר ואכזר של חטיבת חיים מפרפרת בדלותה ומלאת חן וחסד בתוגתה היהודית...

בימי נעורי ישבתי שנה ומעלה בבוסק ועסקתי שם בהוראת הלשון העברית לילדי ישראל ואף ניסיתי כוחי באירגון הנוער החלוצי במקום.

היה זה לפני ארבעים שנה בדיוק. בקיץ תרפ"ד (1924) סיימתי את לימודי בסמינריון למורים עברים בלבוב ובהיותי חבר ועסקן ב„חלוץ" התכוננתי לעלות בקרוב ארצה. אך מטעמים שונים, בעיקר כלכליים, היה עלי להתעכב זמן מה בגולה וחיפשתי תעסוקה מתאימה לתקופת־הבינניים. לפי הצעתם של האחים דוב ואריה שפירא מבוסק, אשר עבדו בימים ההם כחברים בקבוצה חלוצית, בבניין

בית האקדמאים היהודי בלבוב, ובעידודו של חברנו בערלי שטוק, מבין ראשי החלוץ בגליציה (עתה פרופ׳ דוב סדן, מהאוניברסיטה העברית בירושלים), נסעתי לבוסק וקיבלתי את התפקיד של מורה בבית הספר העברי.

בית הספר הזה היה קיים כבר מספר שנים וקדם לי שם בעבודת־ההוראה מנחם גרובר, בעל משפחה ואב לשלושה ילדים נחמדים. הוא היה כבן ארבעים ואילו לי עצמי מלאו אז בקושי עשרים שנה. אך למרות ההבדלים הגדולים בגיל, בטמפרמנט, בשאיפות ובכל הגישה לענייני הוראה וחינוך בכלל, התפתחו עד מהרה בינינו יחסי חברות מצויינים ושיתוף פעולה פורה בניהול בית הספר.

הלימודים נתקיימו בבית קטן ונאה, שנמסר לרשות ביה״ס ע״י אחת ממשפחות קאראוואן המרובות בבוסק, שבעצמה ישבה אז בלבוב. (אגב, בת אחת של המשפחה הזאת ניצלה מהשואה ומתגוררת עכשיו עם המשפחה בירושלים).

בית הספר התנהל ע״י „ועד״, מורכב מחשובי התושבים במקום, ביניהם: ד״ר שבתאי קוטן ז״ל ראש העסקנים הציונים במקום, מר בנימין שפירא, אביהם של דוב ואריה הנ״ל ושל עוד בנים ובנות, שהצעירים שביניהם נמנו על תלמידי בית הספר המצויינים והחביבים עלי ביותר, מר משה שפל, סוחר בן תורה, שידע יפה עברית, מר זליג כץ, מורה לדת־ישראל בבית הספר הממשלתי ועוד. כמזכיר הועד שימש בזמני מאיר מייזלס, שנמנה לאחר מכן על חברי הקרובים.

בבואי לבוסק, בסוף הקיץ תרפ״ד, נתקיימו בביה״ס שבעה „קורסים״ (כיתות) שהקיפו כמאה וחמִשים תלמיד. כמעט כל התלמידים היו בגיל בית הספר העממי, שלפני הצהריים למדו בביה״ס הממשלתי הפולני ואילו לקורסים בעברית הקדישו כשעתיים מהשעות שלאחר הצהריים והערב. תחילה נמסרו לי שלושה מבין שבעת הקורסים, אולם כעבור זמן קצר הצלחנו לארגן קורס נוסף למבוגרים יותר, אשר הקיף את רובו של הנוער החלוצי והתוסס במקום, אשר נמסר אף הוא לניהולי.

כצעיר מלא מרץ, ראיתי את תפקידי, לצד הנחלת הלשון, בהכנסת חיים תוססים יותר בבית־הספר עצמו ומחוצה לכתליו, בחוגי הנוער המתבגר. בין השאר, נעשו על ידינו מאמצים רבים להחיות את הדיבור העברי בפיהם של הילדים והצעירים, שלא היו מדברים עברית ואפילו אותם מועטים, שידעו את הלשון להלכה, לא השתמשו בה למעשה.

באחת השבתות הראשונות לבואי לבוסק, כינסנו אסיפה של צעירים ומבוגרים יודעי עברית. האסיפה נתקיימה באחד מחדרי ביה״ס העברי ולאחר הרצאה מ„עניינא דיומא״ (על חורבן בית שני, שכן היה זה בחודש אב) דובר על אירגון פגישות קבועות של דוברי עברית.

אני נזכר בעוד פעולה שאורגנה באותה תקופה, מתוך כוונה להכניס „רוח חיים״ בין תלמידי בית הספר וחוגי הנוער שמסביבן. היה זה טיול אל העיירה גלינה (גליניאני) לכבוד חנוכת „בית העם״, שהקימו הציונים באותה עיירה. נסענו בעגלות, במשך ארבע שעות באמצע הלילה, שמענו שם כמה נאומים מפי ראשי

העסקנים במקום ושליחי המרכז הציוני בלבוב. בין הנואמים היה גם שליח מארץ ישראל, יהושע בירר ודבריו עשו רושם רב.

כן אני נזכר בכמה הצגות שהצגנו לפני הקהל הרחב, באולם ה„דום־נרודני" (בית העם האוקראיני). בהצגה הראשונה הצגנו את המחזות: „בת יפתח" ו„רק דוקטור". זכורה לי יפה אפיזודה הקשורה באחת ההצגות, המעידה במידת מה על יחסם של השלטונות הפולניים אל פעולות התרבות בין היהודים. מכיון שההצגה היתה בעברית, שלא היתה מובנת לחלק ניכר מבין הקהל, הקדמתי דברי הסבר ביידיש ומסרתי תוכנם של המחזות שהוצגו. והנה כעבור זמן מה הוזמנתי לפני בית המשפט הפלילי, ע"ס הלשנה של ראש המשטרה המקומית, על „דברי ההסתה" שהטפתי כביכול, באותה הצגה. במהלך המשפט לא הועילו טענותי, כי מסרתי רק קיצור תרגומם של המחזות שהוצגו והוטל עלי קנס של חמישים זהוב (אשר כוסו בחציים ע"י ה„ועד" ובחציים מתוך משכורתי הדלה). ד"ר קוטן עירער על פסק הדין לפני בית המשפט המחוזי בזלוטשוב, אך ללא הצלחה יתירה. אז פנה בעירעור לפני בית המשפט העליון בוורשא הבירה וכתוצאה מעירעור זה, בוטל פסק הדין וסכום הכסף ששילמתי בתורת קנס הוחזר לי כעבור שנה, או יותר, מאז שולם. הצגנו עוד כמה הצגות באותה שנה בשביל הקהל הרחב וביניהן אציין חגיגה נאה, שנערכה במלאת חמש שנים לקיומו של בית הספר העברי. התכנית כללה, בין השאר, „תמונות חיות" (כעין מחזות קצרים) של „המשיח" לדויד פרישמן, „במרתף" למריה קונופניצקה, אשר נתקבלו יפה ע"י הקהל. כן ערכנו נשף חנוכה וכיו"ב.

שפרה וישראל איגרא. צבי פליסר. נחום הולין הי"ד.

אדלג על אירועים נוספים בבית הספר העברי ואנסה להעלות משהו מזכרונותי על עבודתן של הסתדרויות „החלוץ״ ו„החלוץ הצעיר״.

ב„חלוץ״ המבוגר היו רק חברים מועטים מאוד וביניהם אזכיר את הח׳ נחום הולין הי״ד אשר נרצח בחיפה עם שאר חללי בתי הזקוק המאוחדים, בסמוך למלחמת השיחרור. י״ל הח׳ צבי פליסר וכן חברתי — כעת רעייתי שפרה ואנוכי. כמנהג הימים ההם כולנו לבושים בחולצות חלוציות; הבחורים, ב„רובשקות״ שחורות והבחורה בחולצה אפורה. הצילום הניתן למטה נעשה בכפר קונטי, שבו עבדנו בעבודת ההכשרה, בקיץ תרפ״ה — (1925).

לעומת הקבוצה הקטנה של אנשי החלוץ המבוגר, נתארגנו בחלוץ הצעיר כ־30—40 נערים ונערות והתנהלה בו עבודה ערנית, תוך חיי נוער שובבים והמולה עליזה ורעננה. כנהוג בהסתדרויות נוער, התנהלה העבודה העיקרית במסגרת שתים־שלש קבוצות, שנתכנסו לעתים מזומנות וקיימו שיחות על ענייני הארץ, ענייני דיומא וכיו״ב. הכינוסים נתקיימו בחדרי ביה״ס העברי או בחדרה של הספריה הציונית. עד מהרה נוצרה בהסתדרות זו אתמוספירה חמה של יחסי־ ידידות קרובים ובמסיבות שקיימנו שררה רוח של משפחה אחת גדולה.

במשך החורף של שנת תרפ״ה (1924/25) ניסינו אף להשיג ולבצע עבודות שונות בעיירה, כפי שהיה מקובל בהסתדרויות החלוציות. העבודה העיקרית שניזדמנה היתה חטיבת עצים. עיסוק זה במלאכה של „גויים״ לא נתקבל, כמובן, באהדה רבה מצד הורי החברים. ובאחד הימים, בשעה שעסקנו בחטיבת עצים בחצרו של עסקן ציוני במקום, הגיע לשם אביו של אחד הצעירים (אם אינני טועה, שם הצעיר היה איתמר טננבאום) ובראותו את בנו עוסק בהתלהבות במלאכה זו של חטיבת עצים, נתמלא כעס והרים בול־עץ מן הארץ וכמעט השליכו בראשו. אך הנה נתקל במבטי שלי ולאחר רגע של היסוס, הניח בשקט את בול־העץ והסתלק ללא הגה. לבנו העניק אמנם מנה הגונה אח״כ בביתו והבחור נאלץ להסתלק מן ה„חברה״. עבודה זו בחטיבת עצים וכיו״ב ראינו רק כעיסוק לתקופת מעבר בלבד וכבר מאמצע החורף התחלנו לחפש מקום מתאים בסביבה לשם הכשרה בחקלאות בעונת הקיץ הקרובה. חיפושים אלה בכפרים ובאחוזות נעשו בהכוונתו של מרכז החלוץ בלבוב, שאתו עמדנו בקשרים הדוקים. קיימנו גם מגעים עם הסתדרות החלוץ בערים ובעיירות הסמוכות, כשעיקר דיונינו עמהן היה, בדבר אירגון קיבוצי־הכשרה לעונת הקיץ. ראינו עניין זה כרציני מאוד, שכן היו קיבוצים אלה בעינינו מעין „כורי־מבחן״ לחלוציות, הן באשר להסתגלות לחיי עבודה והן מבחינה רוחנית וחברתית.

לאחר הכנות והתייעצויות, כונסה בסוף החורף (בין פורים לפסח) של אותה שנה פגישה של כל חברי הסתדרויות החלוץ שבסביבה, שעמדו לצאת להכשרה חקלאית בקיץ הקרוב. בכנס זה שאורגן ע״י ועדה מכינה בעזרתו של מרכז ה„חלוץ״ בלבוב ונתקיים בעיר ז׳לוצ׳וב הסמוכה, השתתפו מאות חברים וחברות מעשר הסתדרויות חלוציות שבסביבה. נתארגנו בו שלושה או ארבעה קיבוצים, שהורכבו מקבוצות חברים מתאימים זה לזה, הן בגיל והן בהכשרתם הקודמת. החברים מבוסק שהיו, אגב, בין המתבלטים בכנס, נצטרפו לכל אחד מהקיבוצים האלה.

המאמצים להשגת מקומות עבודה מתאימים, שנמשכו גם לאחר הכנס, לא הוכתרו תחילה בהצלחה יתירה. אך לבסוף, יצאה קבוצה מבוסק לעבודה בחווה לגידול צמחי־רפואה בשם „סלוויה" בכפר קונטי, הנמצא בדרך בין בוסק לברודי.

תחילה יצאה לשם קבוצה מבין המתבגרים של ה„חלוץ הצעיר" (מן הנמצאים בארץ עכשיו היו ביניהם גם הח' אברהם שיירי והח' חוה גולדברג־פוס המתגוררים שניהם כעת בחיפה) ואלה נצטרפו לקיבוץ גדול באופן יחסי, של חברים מאותו גיל מהערים ברודי וזלוצ'וב. מלבד הקיבוץ הזה, עבדה שם עוד קבוצה קטנה של חברים מהעיירה הסמוכה אולסקו ולקבוצה זו נצטרפו אח"כ ארבעת החברים: שפרה וישראל איגרא, צבי פליסר ונחום הולין הי"ד. תנאי העבודה במקום היו נוחים למדי ונשארנו שם במשך כל עונת העבודה החקלאית של קיץ תרפ"ה (1925).

שפרה וישראל איגרא, צבי פליסר ונחום הולין בהכשרה בכפר קונטי.

בקרתי עוד פעם או פעמיים בבוסק לפני עלייתי ארצה בקיץ 1926 ואף מכאן עמדתי בקשר מכתבים, אם כי רופף למדי עם כמה מחברי ותלמידי.

בפעם האחרונה דרכו רגלי על אדמת העיירה בקיץ 1937, בהזדמנות של ביקורי בפולניה.

ויורשה לי לסיים את זכרונותי אלה בהעתקת הצילום, שנעשה באותו ביקור עת שטיילתי שם בכיכר השוק, עם חברי היקרים: חיה'לי (שפירא) ומוטיו גרף, הנאהבים והנעימים.

תהא נפשם צרורה בצרור החיים, עם שאר קדושי העיירה, אמן.

ישראל איגרא, חיה ומרדכי גראף.

תנועות חלוציות בעיר

עם בואו של המורה לעברית מר ישראל איגרא לבוסק, הודות ליוזמתו והשפעתו, קמה תסיסה רבת־ממדים בקרב הנוער המתבגר בעיר ועשרות נתארגנו במסגרות של תנועות חלוציות: החלוץ והחלוץ הצעיר. הקן של השומר הצעיר מיסודו של הח' מאיר (שור) בן דרור (1919) המשיך קיומו הרופף, הושפע גם כן מהתסיסה הכללית של אותה שנת ההתעוררות 1924/25 וקבל תגבורת ניכרת לשורותיו מתלמידי בית הספר העברי. כפעילי הקן של השומר הצעיר זכורים כמתמידים אשר עמדו בראשו הח' מאיר לפלר, חבר משק דן בגליל העליון.

ונפתלי הולין, מעובדיו הותיקים של מפעל אתא טכסטיל בע״מ בכפר אתא וכ״כ ראוי להזכיר את עוזר וילנר ז״ל, אשר לא זכה לעלות וניספה בשואה.

בהסתדרות החלוץ הצעיר נתארגן הנוער הלומד והמתלמד, בגיל שמונה־עשרה ומעלה ועד מהירה נתגבשה קבוצה אשר שימשה מסד לקבוץ הכשרה של גליל זלוטשוב.

בחורף שנת 1925 בין פורים לפסח, נתכנסו בעיר זלוטשוב כל הסתדרויות החלוץ של ערי הסביבה, במטרה להתוות קוי פעולה אירגוניים אחידים להסתדרויות החלוץ בגליל כולו ובמיוחד, בכדי לבחון האפשרות להרכיב קבוצי הכשרה לקראת עונת הקיץ בעבודה חקלאית.

בכנס השתתפו מאות חברים וכפי שכבר הזכיר מר ישראל איגרא ברשימתו, התבלטה בו הקבוצה הבוסקאית. החברים השתתפו בדיונים ולקחו חבל פעיל בועדות השונות. העמיקו מחשבה ונתנו דעתם השקולה והרצינית ביותר לטובת ההחלטות אשר נתקבלו. אחרי לבטים קשים, נתארגן קבוץ הכשרה א׳ בשם „הנוטע״.

קבוץ הכשרה א׳ „הנוטע״ הורכב מקבוצות שלש ערים: בוסק, ברודי, זלוטשוב.

על חברי הקבוצה של „החלוץ הצעיר„ מבוסק נמנו: שלום גראף ז״ל אשר נפטר בירושלים. פנינה חארי, חיה רכט, חיה שפירא־גראף, יצחק קרים, משה רוטנברג, רבקה פליסר, אשר ניספו בשואה, יהי זכרם ברוך. י״ל: חוה (גולדברג) פוס, תושבת חיפה, תרצה אקסלר) הולין, מורה בחיפה, צבי שטראוס מניצולי השואה, מנהל הצרכניה בקרית חיים ואברהם (קרוון) שיירי, כותב השורות.

מהקבוצה הנ״ל נתגבש חוג מצומצם יותר של חברים, אשר היוו גרעין לקבוץ „הנוטע״ ויצאו להכשרה ואלה הם: שלום גראף, פנינה חארי, יצחק קרים ז״ל וי״ל: חוה (גולדברג) פוס, צבי שטראוס ואברהם (קרוון) שיירי. מברודי הצטרפו לקבוץ ההכשרה א׳ שתי קבוצות. „תקות עם״ עם משולם (שטוק) סדן בראש (חבר משק מרחביה), אחיו (עומק) אברהם שטוק (חבר קב׳ מזרע), מרדכי כהנא, ישעיהו קורין, משה רייכלין, אברהם גלנץ, רבקה לם, רבקה פיגלר, דבורה שוורץ ואחרים. קבוצת הח׳ ברכה (בוקה) נויגבור וקבוצת בנות סטודנטיות מזלוטשוב: סטלה צימרמן, אנדה לנדס, שרה גרובר, רבקה שפיגל וטובה שמטרלינג (כיום בחיפה) ועוד.

מושבה של מזכירות הקבוץ נקבע בבוסק וכמזכירו — מרכזו שימש הח׳ א. (קרוון) שיירי.

ביוני שנת 1925 יצא קבוץ „הנוטע״ להכשרה בחווה החקלאית לנטיעות צמחי־רפואה „סלויה״ בכפר קונטי, הסמוך לעיר אולסקו.

בתום תקופת ההכשרה בסוף עונת הקיץ קבלו חברי הקבוץ תעודה מתאימה, המתפרסמת בסוף הרשימה.

וזהו אחד המכתבים מאת משולם (שטוק) סדן אשר נשתייר איכשהו בגנזכי מאותם ימי הזוהר החלוציים.

א. שיירי

אל המזכירות של הקבוץ א׳ בגליל זלוצ׳וב

ב״ בוסק.

הנה אני בא אליכם בדבר כניסתי אני עם קבוצתי „תקות עם" לקבוצכם. אני היום אינני רוצה לכתוב לכם בדבר קבוצתי גופא, כי זה אעשה כשאקבל תשובה חיובית מכם. היום רוצה אני רק לפנות אליכם שתכתבו את הצעתי להכנס לקבוצכם לכל חברי הקבוצות הנמצאות בקבוץ זה. דין וחשבון מעבודתי מסרתי כבר פעם בפגישותינו הגליליות ואני מוכן ומזומן למסור לכם עוד פעם דין וחשבון מפורט. עם החברה נויגבור באתי כבר ביחס לזה במו״מ. היא בעצמה מסכימה, גם הקבוצות מברודי תסכמנה.

אני בעצמי חושב להיות אצלכם בבוסק ביום 25 לח.ז. כי לפי החלטת הישיבה האחרונה של המועצה של החלוץ הצעיר, עלי לבקר את כל ההסתדרויות שבגליל טרנופול וביניהן גם הסתדרותכם ובכן אני אבוא מטעם המועצה. על זה יכתבו לכם מן המרכז בלבוב. אז, אני חושב שנוכל קצת יותר לדבר אודות כניסתי לקבוצכם.

דרישת שלום, משלכם,

החתום: (משולם שטוק).

(מקורו של המכתב שמור).

Świadectwo pracy.

Potwierdza się niniejszem iż p. Karawan Abraham ur. w r. 1905 pracował przy plantacji roślin leczniczych, Tytoniu oraz przy gospodarstwie rolnem na folwarku Twa. „Salvia" w Kontach od 20 maja do 15 września 1925 r.

Przez cały ten czas zachowywał się wzorowo a wszelkie roboty wykonywał ku najlepszemu zadowoleniu Zarządu.-

Konty, dnia 15 września 1925 r.

„SALVIA"
Polskie Towarzystwo hodowli roślin leczniczych
Sp. z ogr. odp. we Lwowie
Plantacja Konty.

Dyr. Plant.

קן „השומר הצעיר" עם מנוס פדווה בראש.

קבוצה בכירה של החלוץ הצעיר.

הערכות וזוטות

אברהם שיירי

בחיר קהילת בוסק
ד"ר ש. קוטן

ד"ר שבתאי קוטן נולד ב־5.1.1882 בבוסק. נפטר ב־18.5.1954 בחיפה.

שבתאי קוטן, בן למשפחה עניה. ללא תמיכת הוריו חסרי היכולת למד בגימנסיה בברודי ובכוחות עצמו עשה חיל בלימודיו וקבל תעודת־בגרות. באוניברסיטת־וינה הוסמך למשפטים וכעורך־דין צעיר לימים חזר לעיר מולדתו בוסק ועסק בפרקליטות. התמסר בלהט הנעורים לעסקנות והיה ראשון וראש לכל פעילות ציונית צבורית בעיר.

ד"ר שבתאי קוטן היה משכיל, עדין נפש ובעל שעור קומה. בן נאמן לעמו, גאה על לאומיותו, מעריץ התקופה הקלסית של הציונות המדינית מראשית צמיחת הרעיון. חבר אגודת הסטודנטים בוינה מיסודה של ד"ר הרצל עת שלמד באוניברסיטה, כשהציונות היתה בחזקת התסיסה ומלוא התנופה.

ד"ר קוטן היה מרצה קלסי. נואם ועושה נפשות לרעיון הציוני. עמד בראש הסניף של הציונים הכלליים בעיר, חבר המועצה הציונית לגליציה המזרחית וציר במספר קונגרסים ציוניים. בשתי קדנציות שימש ראש הקהילה היהודית וחבר מועצת העיריה. במועצת העיריה לחם ללא ליאות ובאומץ רוח נגד קיפוחים ונגישות מכל הסוגים והגן על זכויות האזרח ללא הבדל דת ולאום.

ד"ר קוטן יסד את קופת גמילות־חסדים בעיר, אשר עזרה בהלואותיה הקונסטרוקטיביות לבעלי־מלאכה ולסוחרים זעירים ואיפשרה להם בשעת דחק להחזיק מעמד. נתן סעד לכושל ויעוץ משפטי לכל דורש, חינם אין כסף.

קוטן ז"ל היה חבר הנהלת בית הספר העברי, ראש הקרנות הלאומיות

וראשון התורמים. בעזרת ידידיו באמריקה קיהן־קרוון, עליהם השלום, יסד את בית היתומים בבוסק, בו התחנכו וקבלו הכשרה מקצועית כחמישים יתומים.

קוטן ז״ל היה ציוני לא רק נאה דורש, אלא גם מקיים. הוא לא השתייך לסוג אותם הציונים אשר אספו כסף אצל השני במטרה להעלות את השלישי לארץ ישראל. הוא עזב את מעמדו המכובד והמבוסס כפרקליט בעל שם בבוסק, בנה ביתו בחיפה ומספר שנים ערב פרוץ מלחמת השואה, עלה עם רעיתו והשתקע בחיפה.

שבתאי קוטן ז״ל לא הבליט את זכויות עברו המפואר ולא תבע שכר כלשהו תמורת עבודתו הציונית והכללית בגולה. התפרנס מהכנסת ביתו המשותף ברחוב תל־חי בחיפה. חי עם רעיתו במצוקה כלכלית ולא קבל. נאנח לעתים ולא יותר. למרות גילו ובריאותו הלקויה, נטל על עצמו את התפקיד הקשה כיושב־ראש של ארגון יוצאי בוסק בישראל. קשר מחדש קשריו עם בני העיר באמריקה וכמיטב יכולתו השתדל לעזור ולסייע לשארית הפליטה אשר עלו לישראל להסתדר ולהיקלט.

הודות לנאמנות ומסירות רעיתו שהיתה ל„עזר כנגדו״ נתאפשר לו לשאת בשקט ובגבורה עילאית סבלו הגופני ונטל צרותיו עד סוף ימיו.

זכות גדולה עמדה לו לד״ר שבתאי קוטן — בחיר קהילת בוסק, להיאסף אל עמיו ולהיטמן באדמת המולדת לרגלי הכרמל. הובא לקבורה ע״י זוכרי עברו ומעריכי פעלו, מעריציו ומוקיריו, בכבוד הראוי לו.

יהא זכרו ברוך ונשמתו הזכה עדן!

אברהם אחי־יעקב

חבל על דאבדין ולא משתכחין!

מלא דעת, גדוש רעיונות, תסס ופעל,
איננו עוד האיש, לחיות חדל!
יעקב קרוון, קרוי „רענדעלי״,
בן יוחסין — לאביו „מענדעלי״..

יעקב קרוון, יליד סוף המאה התשע עשרה, התחנך על ברכי מקוריות התודעה היהודית, ברוח המסורת על כל פרטיה ודקדוקיה. למודי הקדש, במובן הרחב ביותר של המלה, למד בבית המדרש מפי הרב יששכר־דב באבד זצ״ל אב־בית־דין דק״ק בוסק, הפליג בש״ס והיה לעילוי, מיחידי סגולה של סוג המתמידים הבלתי רגילים. הרב שלמדו הדביק לו מתוך חיבה והערכה „תואר כבוד״ וכינהו „רענדעלי״. מטבע זהב, יקרת מציאות. יעקב התפרסם בשמו החדש „יענקעלע רענדעלי״. בלי התוספת „רענדעלי״ איש לא שיער ולא ידע למי מתכוונים.

אמנם, תלמיד חכם היה יעקב, לא רק בתורת היהדות, אלא משכיל כולל במלוא מובן המלה. מקצועות חילוניים כלליים למד בהסתר אצל המורה „פרופסור״, אשר לימד את הרוזן קזימיעז׳ באדני, מבלי שיוודע לרב ולאביו. (למד בתמיכת אמנו עליה השלום). את שעוריו קבל בארמון הרוזן בו התגורר המורה; נמנה על ידידיו האישיים של קזימיעז׳ הצעיר, המשמש כיום קרדינל במינזר השתקנים בעיר צ׳נסטוכוב.

עברית למד כמתלמד מחוברות הפרופ׳ וולקובסקי והיה לבלשן.

התעמק במחקר תרבותה של יון העתיקה והרבה לעיין בתולדות המיתולוגיה שלה. רוחו חושלה בעיקר מספרות ההשכלה והקלסיקנים של הרנסנס הגרמני והצרפתי.

בהזכירי ההשכלה, מן הדין להתייחס לשתי התקופות גם יחד: לתרבות אירופה בשנים הראשונות של המאה השבע עשרה ואשר שקעה בסוף המאה השמונה עשרה. לחמה לחופש המחשכה והביטוי של הפרט. קבעה, כי

הודות לשימוש בשכל, תהיה החברה האנושית מסוגלת להנהיג סדרי חיים שיהיו בעלי כושר לפתור כל בעיותיה. עמדת ההשכלה האירופית ביחס לרעיונות המדינה והמשפט במאה השמונה עשרה באה לביטוי חריף במאבקה על זכויות האדם והאזרח.

מאידך, תנועת ההשכלה בעם היהודי החלה בשנות השבעים של המאה השמונה עשרה ונבלמה בשנות השמונים של המאה התשע עשרה. ההשכלה שלנו, נעה, אם כן, כמאה שנה. לית מאן דפליג, כי תקופת ההשכלה היהודית הושפעה מהכללית. ברור, כי מחמת הבעיות הספציפיות של עם ישראל בתפוצות, היתה שונה מהכללית, באשר תמיד בלטה מתוכה הכמיהה לגאולה.

מה עניין שמיטה אצל הר סיני? במטרה להבליט ביתר עוז והדגשה את התקופות, אופיין ותכנן, מהן יעקב הושפע וסיגל לעצמו התכונות: חופש המחשבה, הביטוי של הפרט והשימוש בשכל וכו׳.

קנט הגדיר את ההשכלה: „האדם בעצמו אשם מאי יציאתו לבגרותו השכלית״. לשאלה זו השיב לאחר מכן אבי ההשכלה היהודית מנדלסון: „אי בגרות, ז.א. כשאדם לא יכל להשתמש בשכלו, בלי עזרת הזולת״.

שניהם, קנט ומנדלסון, באו לאותה המסקנה, כי צריך להעיז להשתמש בשכל!

יעקב, כמושפע משני הוגי הדעות הנ״ל, העיז אמנם להשתמש בשכלו, עד כי הפליג למעמקי מחשבות, לאופקים נעלמים, למרחקים שאין מהם נסיגה ודרך חזרה.

משחר נעוריו ציוני. ספרות התחיה הלאומית נטעה בנפשו הרגישה געגועים לגאולה. באחת מהרצאותיו התבטא: „אני במערב המעונן הקודר ולבי במזרח הבהיר״. יש להוסיף, כי היה נואם בחסד. זכורני הופעתו הגאה ונאומו חוצץ להבות באספת־עם מעל במת בית הכנסת הגדול, אחרי „השחיטה״ — הפרעות שערכו הפולנים בסתיו 1918 ברובע היהודי בלבוב והוא אז בגיל צעיר, כבן 22 לחייו.

במלחמת העולם הראשונה, עם נסיגת צבאות הצאר משטחי הכיבוש בגליציה, שבו הרוסים את יעקב עם עשרות בחורים בני גילו והגלו אותם לרוסיה מתוך מגמה, לא להשאיר לקיסר האוסטרי חייבי גיוס לצבא. בשבי הרוסי למד יעקב ביסודיות את תורת מרכס וחבריו, הכיר מקרוב את גדולי המהפכנים ועם אחדים מהם אף התידד...

עם גמר מלחמת העולם, אחרי מהפכת אוקטובר (1918) ספוג תורות מכל הדורות, מתקופות ההשכלה, האירופית הכללית והיהודית, מספרות התחיה הלאומית ולבסוף מתקופת הזמן של התסיסה המהפכנית ברוסיה הנשענת על תורת מרכס, בקיא בנבכי מערכת הסוציאליזם אשר התלקחה במלוא עוזה, חזר ממסגרת רחבה לבוסק צרת האופק.

תהה — וטעה. תלוש מן העבר, ללא הווה, עתיד מעורפל. כנחמן גבורו של פייארברג עמד נבוך, בפני השאלה בה׳ הידיעה — „לאן״?

הספיק עוד לארגן את הצעירים ממעמד המלאכה באגודת „פועלי ציון" ושוב בוסק נכבשה ע"י הצבא האדום. יעקב אולץ לשתף פעולה עם הבולשביקים ונתן ידו לארגון האדמיניסטרציה האזרחית בעיר.

הנס על „ה ו י ס ל ה„ כלומר נצחון הפולנים, גרם לנסיגת הבולשביקים מאדמת פולין כולה לגבולות רוסיה „הצארית" לשעבר. מפחד נקמת הפולנים החליט יעקב לסגת עם הצבא האדום לרוסיה. בשנת 1920 הגיע איכשהו דרך רומניה לארץ ישראל. בשנת 1924 יצא בשליחויות לארצות אירופה המערבית. משנת 1926 נעלמו עקבותיו.

לסיום, מן הראוי לציין, כי ההתכתבות בין כותב השורות לבין יעקב, לא היתה כלל זהה והולמת חליפת מכתבים רגילה בין שני אחים והמכתב האחרון שנתקבל מהולנד והמתפרסם במלואו מדבר בעדו!

וזהו המכתב.

אברהם קרוון בשנת 1926

שלום לך, חביבי אברהם!

שמחתי מאד במכתבך ובזה נתת לי האפשרות למצוא את קוי תכונותיך היסודיים ואת עצמיותך המיוחדת וגם לשמוע את קולך הפנימי.

אתה כנראה קורא הרבה בספרי שפינוזה, אבל בכל זאת סוטה ממנו, או יותר נכון סובב סביב דעותיו. אצל שפינוזה שלט השכל על הרגש ואילו אצלך ערבוביה של שניהם, אבל הרגש תמיד גובר אצלך והיוצא מזה הוא, כי כל תמונה המתגלה לנגד עיניך שאינך יכול להתאימה לרגשותיך, מרגיזה את רוחך עד היסוד ואתה רוצה להתקומם נגדה, להרסה ולהשמידה, אולם עליך לדעת, חביבי, שבכל דבר אשר הוא הכרחי על פי חוקי הטבע, יש או יותר נכון: בן אדם על פי האפקט שלו מוצא את שניהם, יען כי אין טוב מוחלט או רע מוחלט, הכל תלוי ב„אפקט" של בן אדם. יש רק טוב ורע יחסיים ומשום כך, שומה עלינו לקבל כל מנה, כפי שהוגשה לנו, כל דבר כמושהו.

אתה מחפש המוחלט בסדרי החברה והחיים, אבל דע לך, כי לעולם זה לא ייולד ואם ייולד אז יחד עם השנוי יבוא רק שנוי יחסי ולא מוחלט. האושר המוחלט הוא הרוחני, שלא נשען על טנדנציות ואינו דורש כל ממשל עלי אדמות. וזה רק זה, יכל להיות נוה־שאנן. כל נוה־שאנן בחיק הטבע הרחמניה והמלאה חן חרישי ובהמלטנו על נפשנו מטרקלינים אל נוה־שאנן זה, לא נבוא לבקש מגרעות וחסרונות במקום מקלטנו ולא נרגיש בו, את חסרון אותם הדברים היפים, אשר שעשעו ושיכרו את חושינו בכרך, כי אם נתענג על כל

שיח ועל כל פרח ונאהב את הכל, הואיל והכח המחיה את העולם ומקיימו, זוהי האהבה, היא ההיפך מן התאוה הגסה המוליכה אותנו שולל. האהבה, מעוררת את האדם למעשים טובים, מרוממת את נפשו ומזקקת את רוחו. דוחפת אותו לפעלים כבירי מעוף ולעליות גדולות והיא מקרבת אותנו אל היופי שבטבע ואל המאור שבחיים.

חביבי, הייתי רוצה דווקא הפעם לכתוב לך הרבה, אבל לדאבוני, אין לי די זמן וגם סבלנות. אנכי ממהר לרכבת. אני הולך מהלך שלשת רבעי שעה מהכרך, הוזמנתי לבלות את סוף השבוע אצל ידידים הגרים בכפר הסמוך לאמסטרדם. עכשיו בלאו הכי אצלי חופש ואנכי רוצה לנצל קצת ההזדמנות הניתנת לי וליהנות מהדר הטבע. אל תקנא בי, יען כי לפניך עתיד אולי יותר יפה מעתידי.

כן, נייער משורר כנראה, אבל אינני רוצה לקחת אותו תחת הבקרת שלי, מפני שאולי אינני מוסמך ואינני יכול ולו יכלתי והייתי קרוי לעשות כן, לא הייתי עושה זאת. דבר אחד ברור, הוא בעל כשרון ואני מעריכו.

מה נשמע בבית, אולי אבוא לזמן קצר לבקרכם. למד, חביבי, שם, יען כי בהולנד אין שום ענין שתבוא. היהודים כאן אבדו את כל שרשיהם ולבחור כמוך ימאסו החיים פה.

שלום לך, חביבי. הראש למעלה והתקוה בלב!

יעקב

אמסטרדם. 12.3.1926.

נחום הולין הי״ד

נולד בבוסק בשנת 1905 להורים שומרי מסורת ליברליים. למד בבית הספר הכללי הממלכתי, בחדרים, ולאחר מכן בבית המדרש. בהיותו בן שבע־עשרה, היה בין ראשוני חברי קן השומר הצעיר מיסודו של מאיר שור (כיום דרור) ובשנת 1924 הצטרף לתנועת „החלוץ הצעיר", בה גילה פעילות רבת תנופה. בקיץ שנת 1926 יצא עם קבוצתו להכשרה לחוה החקלאית בכפר קונטה ולקראת שנת הלמודים 1926/27 נרשם כתלמיד בסמינריון למורים שע״י תרבות בלבוב והוסמך לשמש מורה בבתי־ספר עבריים, אולם עבודת ההוראה לא קסמה לו ולא משכה במיוחד את לבו. בישן ונחבא אל הכלים היה מטבעו.

בשנת 1930 נבחר למרכז ההתאחדות בלבוב ועד עליתו לארץ ישראל בשנת 1934 ייצג את ההתאחדות של מזרח גליציה באקזקוטיבה המערב גליצאית בקרקוב.

נחום הולין היה חלוץ טפוסי מובהק, נאמן לרעיונות העבודה לא רק ברוח ובהשקפת עולמו אלא גם בפועל. את אשר הטיף לזולת, קיים בעצמו, בחייו היום־יומיים.

בעלותו לארץ בשנת 1934 הצטרף לקבוצת קרית ענבים והיה חבר משק למופת. אהוד על כל חברי הקבוצה. עובד אדמה חרוץ, מאושר ושמח בחלקו.

בשנת 1936 עזב את הקבוצה מסיבות בלתי תלויות בו והשתקע בחיפה ובמקום להסתדר במקצוע הפקידות כפי שהוצע לו, ביכר עבודת הבנין כפועל בטון פשוט בחברת „סינדיקט לבנין בע״מ". התמיד במסירות והגיע לדרגת מנהל עבודה מרכזי בעל משקל בחברה.

יחד עם זאת, היה פעיל במפלגת פועלי ארץ ישראל ונאמן המפלגה במקום העבודה.

לנחום הולין היתה סגולה שלאו דוקא כל אדם חונן בה, דהיינו להתחבב על מכריו ולכן רבו ידידיו. הצניע לכת, עניו רוח וההתבלטות בחברה מִמנו והלאה. איש שיחה נעים ונוח לבריות. בעל נפש עדינה, שומע ומקשיב לכל

דואב ונדכא, מוכן ומזומן ללא שאלות והיסוסים, לעזור לזולת לקרוב ולרחוק.. יועץ מכוון ומדריך וממעשים פוזיים מעכב ומדיח...

במלחמת העולם השניה, כמנהל עבודה בעל משמעות מיעצת משפיעה ומכריעה, פיקח על עבודות הקמת מחנות הצבא הבריטי בארץ בכלל ובנגב מאוכלס ערבים בפרט. לבו ניבא לו רעות ולא אחת התבטא לפני כותב השורות: „אברהם, תראה, כי אאבד חיי ואוציא נשמתי אי שם בקרב הישמעאלים מבלי שידע איש, כה רבים המה פועלי הערבים". גערתי ונזפתי בו קשות...

נחום הולין הציוני, לא זכה לחזות בהקמת המדינה. חדש ימים בלבד אחרי הכרת עצרת האו"ם בזכותו של עם ישראל על מדינתו בארץ ישראל ביום 30.12.1947 נרצח בשטח בתי הזקוק המאוחדים ע"י המון ערבי מתפרע ומוסת.

נחום הולין הי"ד היה קרבן קדוש של מלחמת השחרור ולא זכה לראות את המדינה בהקמתה, בבנינה, בהתפתחותה, בשגשוגה, בקליטת המוני ישראל מארצות הפזורה.

הלך לעולמו חבר, רע וידיד. יהי זכרו ברוך.

מאת ידיד נעוריו אברהם שיירי

ארבעת האחים: יעקב, נחום, נפתלי ואברהם.

מאנעס פאדווא

א מעשה שהיה

איך און מיינע ברודער — זענען געווען פיר!
מיין טאטע פלעגט שפאס'ן: א שטול אין גן־עדן,
די יונגסטע מיין שוועסטער געווען ענלעך צו מיר,
מיין מאמע פלעגט האפ'ן; „נחת און פרייד'ן"...

דאס איז געווען אין יאר 1921. מיין עלטערער ברודער מיט יונה טענענבוים, האבן באשלאסן צו פארן לערנען קיין ווארשא, אין ראבינער סעמינאר. מיין פאטער ע"ה האט מסכים געווען. אין דער היים זענען געמאכט געווארן אלע הכנות און מיין ברודער האט געווארט אויף דער גליקליכער מינוט אפצופארן מיט זיין יוגנט פריינד טענענבוים. ווען אלץ איז שוין געווען צוגעגרייט און עס איז באשטימט געווארן דער טאָג פון אפפארן, איז אנגעקומען א „קול קורא" פונ'ם בעלזער רב ר' ישכר דב זצ"ל, וואסווארנט יעדן יידן נישט צו שיקן זיינע קינדער לערנען אין דעם דאָזיקן סעמינאר וועלכער לערנט יידישע קינדער צו אפיקורסות און פירט צו שמד רחמנה לצלן.

פארשטייט זיך אז מיין פאטער ע"ה האט אקארשט צוריקגעצויגן זיין הסכמה און פונ'ם גאנצן פלאן איז געווארן גארנישט.

אין א פאַרנאכט, גייענדיק אין דער בעלזער קלויז, האב איך אין וועג באגעגנט יונה טענענבוים.

די בעלזער קלויז איז געווען צעשמעטערט, דורך א שראפנעל וואס איז געפאַלן אין סופיט, אזוי אז עס איז נישט מעגלעך געווען דארט צו דאוונען. האבן די בעלזער חסידים באשלאָסן איבערצוטראגן דעם ארון קודש, טישן־בענק אין דער ווייבערישער שול, כדי נישט צו דאוונען אין א פרעמדן מקום קדוש. ווען איך בין מיט יונה טענענבוים אריינגעקומען אין קלויז, האבן מיר זיך אנגעטראפן אויפן דערמאנטן „קול קורא". יונה האט א אויפגעציטערטער פון כעס, אפגעריסן דעם „קול קורא" און אים אריינגעווארפן אין מיסט קאסטן. שווייגענדיק זענען מיר ארויסגעגאנגען. אויפן וועג האבן מיר באגעגנט שמעלקע בראטער גייענדיק אין קלויז אריין.

צו מארגענס האט דאס שטעטל געריעש'ט און געטומלט, סטייטש מאנעס האט ארונטערגעריסן דעם בעלזער רבינ'ס „קול קורא". פארנאכט ווען איך בין ווי אלע טאג, געגאנגען אין קלויז אריין דאוונען מנחה — מערב האב איך דארט געטראפן מיין פאטער. כאטש מיין טאטע איז געווען א אלעסקער חסיד, פלעגט ער אפטמאל דאוונען אין דער בעלזער קלויז. איך וואונדער זיך ביז היינט, וואס קיינער האט מיך נישט געטשעפעט. מיין טאטע איז געשטאנען אָן א זייט

דעם קאפ געבויגן פון בושה. דאס פנים, ווייס ווי די וואנט און זיינע אויגן פול מיט צער און ווייטיק, וואס האט געריסן מיין הארץ. צווישן מנחה און מעריב, איז צו מיר צוגעקומען איציע כץ און דערציילט אז מיין טאטע האט געשאלטן די האנט וואס האט אפגעריסן דעם בעלזער רבינ׳ס „קול קורא״ זאל דארן. וואס גייט עם מיך אן האב איך אים געענפערט, וואס הייסט, ביזט מבייש דיין טאטן און עס גייט דיך נישט אן? נישט איך האב אפגעריסן דעם „קול קורא״ ענפער איך. ווער דען? איך שווייג. נישט דו? ניין! הער זאג איך צו אים. זאג מיין טאטן אז איך זאג אויף מיין ווארט אז נישט איך האב אפגעריסן דעם „קול קורא״. מיין טאטע קען מיך, און ער וועט מיר גלייבן. כץ איז צוגעגאנגען צו מיין טאטן און אים ארייגערעדט אין אויער, האב איך געזען ווי מיין טאטנס גוף גלייכט זיך אויס, זיינע אויגן האבן געלויכטן און דאס פנים געשמייכעלט. מיין פאטער האט זיך דערנענטערט צו מיר, ארויפגעלעקט זיין האנט אויף מיין אקסל, מיט פאטער ליבע געגלעט, נישט דו? יונה? איך האב געשוויגן.

ביז היינט פיל איך די ווארמע האנט פון מיין פאטער און איך געדענק נישט קיין גליקלעכערע מינוטן ווי יענעם אוונט.

לזכר אבי ר׳ יהודה יצחק בן יהושע דב פאדווא.

שמעון סאמט
חבר מערכת „הארץ״, תל־אביב.

פירורי מפגש עם דודי אהרן סאמט ז״ל

במידה ותקופה שלפני 40 שנה יכולה להשאיר אצל בן אדם (פרט לגאוני הזכרון — יחידי סגולה) פירורי זכרונות מוצקים, הרי אנוכי — שהייתי אז צעיר לימים — זוכר עדיין ברפרוף פרק מפגשי עם דודי אהרן סאמט, תושב בוסק.

כשבוע־שבועיים לפני עלותי לארץ ישראל (לאחר עלותו של אחי, אברהם, כחלוצים קדמיים לעליתה של כל משפחתנו לארץ) יצאתי מעיר־הולדתי ז׳ולקיב (שליד לבוב) לבוסק כדי להפרד שם מדודי אהרן סאמט ז״ל — אחיו הבכור של אבי יעקב סאמט — כיום אזרח תל־אביב.

ברכבת מלבוב הגעתי לתחנת־חניה זעירה וקרסנה שמה שבשבילי — במסעי זה — היא היתה תחנה סופית, הואיל וממנה לא היה כל קשר מסילת־ברזל עם בוסק. עגלת־סוסים באה במקום רכבת. הזמן פברואר. מזג האויר: חרפי כשהוד השלג זרוע על פני דרך המלך וקרח מכסה את האגמים. כבעל העגלה כן העגלה עצמה היו עתיקי יומין ואילו הסוס היה תשוש כוח ונוטה מאד בהילוכו האיטי והמהורהר לתרדמה, ואכן קבע לעצמו סוס זה נוהג ונוהל של עמידה כמעט לאחר כל קילומטר על מנת „לנוח ולהינפש״. העגלון הזקן, שדודי ביקש אותו

לקבלני בתחנה ולהסיעני ב„שלעפוואָגן" שלו לבוסק, נראה בעיני כדמות מובהקת מדמויות עגלוני שלום עליכם: קבצן מרוד ועליז, בעל לשון בידוחין וחידודין, רחוק ת"ק פרסה מלמדנות אך ירא־שמים באמונה מבלי להסתיר את צרור טענותיו כלפי היושב במרומים על שגזר עליו להיות קבצן בן קבצן „אָבער נישט צו פארזינדיקן — אבי געזונט און עלטערן זיך אָן מכות בכורות" — כפי שפסק באנחה יהודית טיפוסית.

הוא נתן לי שני שקים שאתעטף בהם למניעת התקררות או הצטננות וכשסיפרתי לו על מטרת ביקורי אצל הדוד אהרן הסתכל בי העגלון במבט עיני־חמלה, חייך בחמימות, שוב נאנח ואמר: מעשה יפה אתה עושה בבואך לבקש את ברכת־הדרך של דודך ר' אהרן, שיהודי מכובד מאד הוא, עסקן לשם שמים תמים־דרך „מיט א גאָלדן הארץ", חסיד נלהב, נותן בסתר, שליח ציבור שלא מתנשא מעל ל„עמך". „מיט איין וואָרט: א שיינער בכבודיקער איד". העגלון הפסיק לפתע את שפע הכינויים בהם הגדיר את אישיותו של דודי והעיר: חבל מאד שהוא נענש על ידי הכל־יכול בעונש חמור: חשוך בנים הוא, מכאן — הוסיף — טוב ויפה עשית „יונגער בחור" שבאת אליו להפרד ממנו, כי באין לאדם בן („אַ קדיש") או בת, הרי שבן אחיו כבנו־הוא, מה גם שבן זה עולה לארץ הקודש, ארץ אבותינו.

ידעתי שדודי אהרן סאמט איננו ציוני (בניגוד לאחיו — אבי — יעקב סאמט, ציוני נלהב, שהעלה את כל בני משפחתו לארץ ישראל), אף כי בשנותיו האחרונות שאף דודי — לשוא — לעלות לירושלים כדי למצוא בה מנוחת שיבה־טובה ובבוא־העת להיקבר על הר הזיתים. לכן רבה היתה סקרנותי כיצד יקבל את פני.

בבית לא מרווח אך חמים בתוך אוירה יהודית מסורתית קיבלני דודי המנוח בחיבה, בחן ובנועם. הידור פניו, זקנו המטופח, לבושו הנקי וחיוכים של רוחב לב השרו עלי הרגשת סיפוק רב. על אחת הקירות היה תלוי ציור באותיות־קודש של רבי, כנראה רבו הנערץ של הדוד, וליד דלת הכניסה — קופסת ר' מאיר בעל נס.

ובכן, שמעון בן אחי יעקב — פתח דודי שיחתו: אתה עומד לנסוע לארץ ישראל כדי לחיות בה ולעבוד בה ולא רק כדי למות ולהיקבר בה (כאן הוסיף בחיוך ובנימת בידוח) מבלי להמתין לבואו של המשיח — תחלה, מכיון שגם אביך — אחי האהוב — רוצה בכך, סימן הוא לרצונם המשותף של האבות והבנים (הערה: אחי הבכור אברהם היה כבר אז בארץ ישראל, חבר קבוץ בית אלפא — כיום חבר קבוץ רמת־יוחנן) ובודאי גם רצון הבורא הוא שתעלו לירושלים ותעבדו שם לא רק עבודת אדמת ישראל אלא גם עבודת ה'. אצרף איפוא לך גם את ברכתי.

נשתתק, התהלך קצת בצעדים קצובים לאורך החדר, הרהר, נעמד מולי, כשבעיניו נוצצות שתי דמעות־יהלום ולחש לי: הנה לך סכום כסף לא גדול כתרומתי הצנועה להצלת יהודי בשביל ארץ ישראל והנה לך גם פתק־תחנוני („אַ קוויטל") אותו תשים באחד מנקיקי אבני הקודש של הכותל המערבי באלט־ירושלים למען תישמע תפילתי ואזכה בבוא היום למצוא מנוחתי בירושלים עיר

הנצח — עיר המקדש. שוב נשתתק דודי לרגע קט ואחר כך ביקשני שעל תרומתו לא אספר לאיש ואף לא לאבי — אחיו — כי „זהו מתן בסתר ללא פרסומת־אישית". רק על הפתק לכותל המערבי אוכל לספר לאבי.

דודי סייר אתי שעה קלה בחוצות העיירה בוסק. תוך כדי סיור הצביע על עובר דרך אחד ואמר לי ש„זהו ציוני קנאי" ובזכותו עולים מבוסק הזעירה באופן פרופורציונאלי, לא מעט לארץ ישראל. „אולי תעמוד גם לנו זכותם — כאוהבי ארץ הקודש וכעולים לעבדה" — העיר, וכאילו כדי להיות שלם עם עצמו והכרתו הדתית־המסורתית הוסיף: אילו הייתם גם יראי שמים.

העזתי ואמרתי לו: דודי היקר, האמנם אין בין אלה הקוראים לעצמם או רוצים שיקראו להם „יראי שמים" גם „פרוצנטניקים בזויים" נושכי נשך, אנשי מירמה ורודפי־בצע המבזים בשמם את כבודה של דת ישראל ושל היהודי בכלל? ומאידך: האם אין בחורי ישראל, העוזבים חיי רווחה של אבא־אמא, את הגלות, ועולים לארץ־שממה על מנת לבנותה מחדש כארץ־היהודים עם ירושלים ככתר על ראשה, ראויים להערכה ולהבנה?

אני שייך בעיר בוסק ל„דור הישן" הרחוק מציונות פוליטית — השיב לי דודי — אך בנפשי אוהב ציון אני ומבקש תקומתה בעזרת ה'. אינני מוכן גם להעיד עלי שמים וארץ שכל היהודים הבוסקאים המכריזים על עצמם כי יראי שמים הם — אמנם כאלה הם. אפילו ביחס אלי־עצמי — מי יודע איזה חטאים יירשמו על חשבוני במרומים. דע איפוא שמאד הייתי רוצה לכפר על חטאי דוקא בירושלים הקדושה ואם נבצר ממני הדבר, לכו לשם לפחות אתם: אחי יעקב, אשתו לאה וילדיהם ותלווה ברכתי אתכם. הרהר רגע קט והוסיף: משתפגוש פעם בוסקאים, דרוש בשלומם ותגיד להם שדודך אהרן מתפלל לשלומם — ולשלום ציון וירושלים.

נשקתי כף ידו ואמרתי לו: כשם שאתה מאמין ברבי מאולסק כבשליח עדת ישראל, כן עליך להאמין בתחית ציון כמקום שובם של פיזורי ונידחי ישראל, כמקום בואנו לחרות מגלות בוסק, ז'ולקוב, לבוב, זלוצוב, טארנופול וכו' וכו'. בתפילותיך — התפלל גם למעננו.

כשארזתי את צרורי ביום עזבי את בוסק ושובי הביתה לז'ולקוב מצאתי בתוך הצרור תפילין וסידור־תפילה. הפעם ליווה אותי דודי עד לתחנת הרכבת של העיר הסמוכה. וכשעליתי אל קרון הרכבת הספקתי לשמוע את ברכתו: יהיו הצדיקים מליצי יושר לבוני ארץ ישראל.

לא הספיק דודי ר' אהרן להגשים את חלומו על עליה לירושלים — עיר הקודש. וגורלו היה כגורל המוני בני ישראל באירופה היהודית המושמדת. יהיו, איפוא, שורות אלו כאבן אחת בין אבני־מצבות הניצבות בספר־בוסק לזכרם של קדושים.

מאיר דרור

איך עליתי בשנת 1919 לארץ ישראל

בשנות מלחמת העולם הראשונה למדתי בבית ספר תיכון בלבוב. עם כיבושה של העיר ע״י הפולנים הספקתי עוד להשתתף בארגון ההגנה „מיליציה״ ולקחתי חבל פעיל בהתגוננות נגד הפרעות והשחיטות שהפולנים ערכו ברובע היהודי בלבוב וחזרתי לכפר מולדתי „יבלונובקה״ שליד בוסק. בעזרת ראשי הקנים של השומר הצעיר בזלוצ׳וב וברודי, ארגנתי ויסדתי את קן השומר הצעיר בבוסק, אשר מנה מספר עשרות נערות ונערים. כבר אז, למרות היותי צעיר, השתוקקתי ועזה היתה שאיפתי לעלות לארץ ישראל, אולם נתקלתי בקשיים ומכשולים אין ספור. אחרי המלחמה, קשרי תחבורה כמעט ולא היו, על כל פנים לא תקינים ואמצעים כספיים הדרושים למבצע, לא עמדו לרשותי. בכל זאת ניסיתי; הלכתי כברת ארץ ברגל דרך טרנופול לסטרי ומשם עשיתי מאמצים להשיג רשות מעבר דרך הונגריה לוינה ולצערי לא הצלחתי. חזרתי עיף, שבור ורצוץ בנפש, ברוח ובגופי הצנום, הביתה — בוסקה.

עם כיבוש בוסק ע״י הפולנים, בלי ידיעת הורי, הלכתי במאי 1919 לבובה ושם סדרו לי איכשהו תעודה מזוייפת — הואיל והייתי מבוקש ע״י המשטרה הפולנית כמשתף פעולה עם האוקראינים. יצאתי לחוה חקלאית בכפר דמביצה ל׳הכשרה. מאחר ולא ראיתי כל טעם בהכשרתי זו ולא רציתי לבזבז זמני לריק, תכננתי וחישבתי כיצד לצאת מן המצב הבלתי ברור ולהמשיך בהקדם דרכי מזרחה? בפגישה עם חברי ארליך, כיום סוחר בתל־אביב, שמתי לב כי בידו מצוי פספורט מוכן עם ויזה לוינה. אחרי חילוף דברים אתו, שכנעתיו והוא ניאות והסכים לתת לי דרכונו, בתנאי שאמתין מספר ימים, עד שיודיע לשלטונות על אבדן דרכונו ויוציא לו חדש. וכך היה. נכנסתי לספר על מנת לשוות תסרוקתי לשלו, כמו כן צבעתי שערות ראשי, הרכבתי זוג משקפיים והייתי לארליך מספר אחד. בחרתי ברכבת לילית היוצאת דרך צכיה לוינה, כך שהמשטרה לא תבחין בנוסע „שהכובע בער על ראשו״. בתחנת הגבול, בבקרת הדרכונים תמהו, כי נער בן 16 בסך הכל כבר פקיד? (המקצוע היה כלול בדרכון). התבלבלתי לרגע קט, אולם מיד התאוששתי והשיבותי, כי בעצם אני תלמיד בבית ספר תיכון ובימי החופש אני מחליף פקיד דואר. ההסבר נתקבל על דעת הבוחנים והבודקים והניחו לי להמשיך דרכי, כי סוף כל סוף, לא עלה על דעתם, כי הדרכון אינו דרכוני והוא רכושו של ארליך ולא של שור וכו׳. הגעתי בשלום לוינה ופניתי לקרובי, כתובתם היתה שמורה בכיסי. הם תמהו לראותני, כי לא קבלו על דבר בואי ידיעה מוקדמת כלשהי מהורי. ספרתי להם, כי בדרך עליתי לארץ ישראל אני.

לקרובי בוינה היה בית מסחר „כל בו" במרכז העיר והם הפצירו בי להשאר אתם בעסקם. הבטיחו לי כל טוב, בלבד שאשאר ולא אמשיך דרכי לפלשתינה. בלית ברירה, נעתרתי ועבדתי בבית מסחר של דודי מספר שבועות וחסכתי קצת כסף.

תוך כדי עבודתי, השתדלתי להכיר את העיר ותנאי החיים בה, אנשיה, רחובותיה וכמעט כל שביליה המובילים אל ההסתדרות הציונית וסוף כל סוף הצלחתי לקבל קשר עם תנועת החלוץ בעיר. אותה עת הגיעה קבוצת חלוצים מפולין וזו התאחדה עם הקבוצה הוינאית ואני, הצעיר שבחבורה, כמובן כלול בקבוצה המאוחדת, יצאנו להכשרה בכפר הסמוך לוינה.

למחרת שמחת תורה 1919 יצאנו כארבעים איש כ„חוזרים לפלשתינה" בדרכון קולקטיבי אשר הוכן בהשתדלותם של עסקני המקום. תמורת שוחד רכשו למלאכת מחשבת זו פקיד הקונסוליה הטורקית והפלגנו מטריסט באניה עתיקת יומין בשם „קרלסבד" ואחרי טלטולים בים סוער במשך עשרים ואחד יום הגענו לחופי יפו. מרוב טפשותנו ובעוונותינו הרבים — פרצנו באופן ספונטני בשירה עזה: „אנו עולים ארצה" וכנראה השירה היתה בעוכרינו. שלטונות ההגירה בנמל חשדו בדרכון הקולקטיבי והתייחסו אליו כאל מזוייף וכתוצאה מכך, לא הותר לנו לרדת לחוף. המשכנו דרכנו לחיפה ולרוע מזלנו, בחיפה כבר ידעו על דבר בוא הקבוצה המפוקפקת כ"תושבים חוזרים" ונאלצנו להמשיך לבירות.

בבירות חיכה לבואנו שליח „הפועל הצעיר" הח' צבי יהודה, אשר טיפל אותה עת בעולים מסוגנו ודוקא בבירות הצלחנו לרדת לחוף ולא אתאר שמחתנו ואשרנו על כי רגלינו דרכו אמנם על אדמת ישמעאל — אבל מזרחה.

מבירות עשינו דרכנו ברגל ובדליז'נסים, דרך צור, צידון ולעת ערב הגענו למטולה.

אכרי המקום קבלונו ב„ברוכים הבאים", כבדונו בחלב וסעדנו את לבנו ואחרי יום של נופש, החלטנו להשאר במקום כשומרי הסביבה.

ממטולה עברנו ליבניאל ובעזרת פנחס וולף התארגנה „קבוצת נוטעים". התנחלנו ונטענו כרמי שקדים וזיתים ועד עצם היום הזה נשארתי עובד אדמה נאמן ממיסדי ובוני כפר יחזקיאל בעמק. הנני קשור וצמוד כחוליה בשרשרת הארוכה למשפחת האדמה.

עסקנים של אגודת „התקוה" במסיבתם.

קבוצת בר־כבא.

קבוצת השומר הצעיר עם עוזר וילנר.

קבוצת חלוצים „אחוה" עם מיכאל וינגרטן.

קבוצת בנות „חן".

משפחת משה קרוון, אשתו פרידה ושני ילדיהם.

צבי הורוביץ

דער טארניפאלער רבי ר׳יאסעלע אין בוסק

די ערשטע וואך נאך פסח האט זיך אנגעהויבן אין שטעטל מיט א געוואלדיקן רעש און טומל. דאָס האבן זיך די חסידים געגרייט אויפצונעמען דעם טארניפאלער רבין ר׳ יאסעלע. און ווען עס איז באקאנט געווארן דער גענויער טאג פונ׳ם רבינס אנקומען, האבן זיך א פאר מנינים חסידים, בראש מיט די באקאנטע אלעסקער חסידים ר׳ אהרן סאמעט, ר׳ אברהם באבד, ר׳ משה ארט, ר׳ יהודה (לייב) יצחק פאדווע, אויסגעפוצט אין זייערע יומטובדיקע בגדים און ארויסגעפארן קיין קראסנע צו דער באן סטאציע. די שפאנונג איז געווארן שטארקער פון מינוט צו מינוט, די אויגן געווענדעט אין דער ווייטקייט אריין, די אויערן אנגעשפיצט אויף יעדן שארך און די הערצער קלאפן מיט אין טאקט פון דעם זיך דערנענטערנדיקן צוג.

— שאט שטיל! .... דער רבי קומט!

דורך דער שויב פונ׳ם וואגאן האט זיך געוויסלט דאָס איידעלע געזיכט פון ר׳ יאסעלען. די חסידים זענען בליץ שנעל ארייגעשפרונגען אין וואַגאָן געכאַפּט דעם רבין אויף די הענט, אים ארויסגעטראגן אויפן פעראן און מיט גרויס התלהבות אנגעהויבן צו זינגען און צו טאנצן. דער גאנצער וועג פון קראסנע ביז בוסק האט געדונערט מיט פריילעכע חסידישע געזאנגען און ווען דער רבי האט זיך באוויזן אין שטעטל, האט קינד און קייט, חסידישע ווייבער און סתם „נשים צדקניות״, יונג און אלט באלאגערט די אלעסקער קלויז וואס האט געמאכט גרויסע הכנות אויפצונעמען דעם הייליקן צדיק. און אז דער שבת קודש איז געקומען, האט דער רבי ר׳ יאסעלע זיך איינגעהילט אין דעם גרויסן טערקישן טלית מיט דער זילבערנער עטרה און האט זיך געשטעלט דאווענען פארן עמוד. די קלויז איז געווען פול געפאקט מפה אל פה און אין דער ווייבערשער שול — קיין שפילקע נישט צו ווארפן. דער רבי האט מתפלל געווען מיט טיפער דביקות און די קלינגענדיקע שטימע זיינע האט זיך צעגאסן ווי א שארפער און זיסער געטראנק, וואס צעווארעמט די געבליטן און באהויכט דאס הארץ מיט שטילן און טיפן עקסטאז. דאן האט דער רבי גענומען אין זיין האנט דעם זילבערנעם בעכער קדוש צו מאכן און פון זיין האלדז האט מאיעסטעטיש ארויסגעקלונגען „יום השׁשׁי״ דער דאזיקער „יום השׁשׁי״ זיינער איז זיך צעגאנגען אין אלע איברים און דער ניגון קלינגט מיר נאך ביז היינטיקן טאג אין מיינע אויערן.

נאך מער איז אין מיין זכרון ארייגעקריצט געווארן דער בין השמשות פון „שלוש סעודות״ פראווען. די לאנגע טישן אין דער אלעסקער קלויז זענען

געווען געפאקט מיט כל טוב. שלוש סעודות קוילעטשן, געפילטע פיש, הערינג, מאסקאלעס, גאנצע פלעשער מיט י״ש „ספירט״ די חסידים און חשובע בעלי בתים פון דער שטאט, האבן געטרונקען, „אויף וואס די וועלט שטייט״, אבער קיינער פון זיי איז חס וחלילה שיכור נישט געווען. די שטימונג איז געווען א געהויבענע, אלע האבן געשטראלט פון גליק. מען האט געזונגען זמירות, איינער האט איבערגעשריגן דעם צווייטן און די קולות און געשרייען זענען געווען נישט צום באשרייבן. נאכדעם האט דער רבי געזאגט תורה און דערציילט מופתים פון צדיקים וואס האבן אריינגעבראכט די חסידים אין העכערע רוחניותדיקע עולמות און די וויבער וואס האבן מיט גרויסער פארכט צוגעהערט — האבן געווישט די טרערן פון באגייסטערונג און נחתדיק גזיפצט און געאויקעט: אי — אי — איז דאס א טייערער ייד, א גרויסער ייד, א הייליקער ייד וואס האט נישט זיינס גלייכן...

נאך שלוש סעודות, האט מען געדאווענט מעריב און דעם רבין האט מען מכבד געווען מיט ספירה ציילן. ר׳ יאסעלע האט זיך פארצויגן מיט דעם באקאנטן חסידישן ניגון: „הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות עשה, של ספירת העומר, ... היום ... צו ספירה ציילן זענען געקומען אלע מתפללים פון דער בעלדזער און גלינער קלויז, פון דער גרויסער שול און פון בית המדרש און אלע זענען נתפעל געווארן פון רבין ר׳ יאסעלע זצ״ל.

א גאנצע וואך איז דער רבי געזעסן אין בוסק און האט גענומען קוויטלעך און פדיונות. פאר דער גאנצער שטאט בכלל און פאר די אלעסקער חסידים בפרט, איז דאס געווען א גרויסער יום טוב און א טיפע רעליגיעזע איבערלעבונג. דער הייליקער רבי ר׳ יאסעלע, איז געווען דער ברודער פונם גרויסן צדיק, דער אלעסקער רבי ר׳ מענדעלע, דער מחבר פון ספר „לב שמח״.

ארגון יוצאי בוסק בישראל

בסוף שנת 1945, עם גמר מלחמת העולם השניה, התכנסו בחיפה מספר חברים יוצאי בוסק עם ד״ר ש. קוטן ז״ל בראש, כדי לארגן אגוד יוצאי בוסק, שיוכל לטפל בבני העיירה ניצולי השואה. עוד לא ידענו אז מה גדול הוא האסון וקיווינו, כי רבים מהם יעלו ארצה.

בפסח 1946 התקיימה בדירתה של משפחת הולין בחיפה האסיפה הראשונה של יוצאי בוסק, בה השתתפו ד״ר ש. קוטן ז״ל, נחום הולין ז״ל, שלום גרף ז״ל וייבדלו לחיים ארוכים יוחנן בלוטרייך, כילה גולדהבר־הירש, תרצה הולין, נפתלי הולין, מאיר לפלר, יעקב צייגר, משה ציפר, סילויה קנוסוב, ישעיהו קרוון, אברהם שיירי. לועד נבחרו ד״ר ש. קוטן ז״ל, נחום הולין ז״ל, ס. קנוסוב, א. שיירי, דב שפירא, י. קרוון.

כאמור, שם לו הארגון כמטרה לעזור לעולים החדשים מבוסק. באסיפה זו נתרמו הסכומים הראשונים לקרן העזרה. הארגון התקשר עם יוצאי בוסק בארצות־הברית, עם אגודת „בני־ברית״ יוצאי בוסק בניו־יורק, עם ארגון הנשים וכו׳. אחינו ואחיותינו מעבר־לים נרתמו במרץ ובהתלהבות לעבודה והתחילו לשלוח לארגוננו בארץ את הכספים הדרושים. בינתיים התחילו להגיע הניצולים מהעיירה. הם באו בחוסר כל והארגון הושיט להם את העזרה הדרושה, נתן להם כסף לסידור ראשון והשתדל להקל עליהם את קליטתם.

עם בקורם של רגינה ומקס קרמניץ מניו־יורק בארץ נוסדה „קופת גמילות־חסדים״ ליד הארגון, לשם מתן הלוואות ללא רבית.

הארגון עורך שנה שנה אסיפות־אזכרה לקדושי העיר.

בראש הארגון והקופה עומד ועד: אברהם שיירי — יו״ר, ישעיהו קרוון — מזכיר, סילויה קונוסוב — גזבר, שמואל שרי ומנוס פדווה — חברים.

ישעיהו קרוון

ביתו של ישעיהו קרוון בפרבר וולאני.

ישעיהו קרוון בחברת אמו טויבע, אביו אנשל ואחותו.

קול-קורא

אונדזער אלטע היים — דאס שטעטל בוסק, איז דורך די געשעענישן פון דער צווייטער וועלט מלחמה, אבגעמעקט געווארן פון דער מאפע — פאר אונדז יידן.

אין דער דאזיקער מלחמה, זענען אונדזערע שוועסטער און ברודער, טאטעס און מאמעס אויף א טראגישן, ברוטאלן אופן אימגעבראכט און פארשניטן געווארן.

די אימשולדיקע נשמות בעטן ביי אונדז זיי נישט צו פארגעסן, זיי אין זכרון טראגן. ווי עס שטעט אין „אל מלא רחמים" — „ויצרור בצרור החיים את נשמותיהם"!

מיר די בוסקער אין ישראל וואס האבן זיך פארזאמלט היינט; שבת קדש ח' חשון, תשי"ז, 13.10.1956 אין חיפה, מיט די חשוב'ע געסט; פרוי רעגינא און מאקס קרעמניץ פון ניו־יורק, מזכיר צו זיין די קדושים פון אונדזער שטאט, באשליסן: —

א) צו גרינדן א „גמילת־חסד קאסע" וואס וועט טראגן דעם נאמען, „בוסקער גמילת־חסד קאסע" — „קופת גמילת חסדים של יוצאי בוסק בישראל".

ב) מיר ווענדן זיך מיט א בקשה, צו אונדזערע פריינט אין אמעריקע, אונדז צו העלפן דעם פלאן צו רעאליזירן און שאפן די געלדער פאר דעם וויכטיקן צוועק!

ועד יוצאי בוסק בישראל
אברהם שיירי, סילויה קנוסוף, ישעיהו קרוון,
שמואל שרי, זאב טנן.

חיפה, ח' חשון, תשי"ז
.13.10.1956

די חשוב'ע געסט: רעגינא קרעמניץ פרעזידענטן פון די ליידיס אוקסעלרי און פריינט מאקס קרעמניץ קאמיטעט מיטגליד פון „בני־ברית" האבן זיך פארפליכטעט, צוריקומענדיק קיין ניו־יורק, צו שאפן א פונד פאר דעם דאזיקן צוועק.

הודות לאורחים היקרים, הגב' רעגינה קרמניץ, נשיאת ארגון הנשים יוצאות בוסק באמריקה ובעלה ידידינו מקס קרמניץ, חבר הנהלת „בני־ברית" בניו־יורק, נוסדה: „קופת גמילת־חסדים של יוצאי בוסק בישראל".

רגינה ומקס קרמניץ

נשיאות כנס האזכרה, היו״ר שיירי נואם.

מקס קרמניץ נואם בכנס יוצאי־בוסק בישראל.

המשתתפים בכנס האזכרה בשנת 1956 בחיפה.

חיפה, 20 מאי, 1957

לכבוד
הממונה על המחוז
חיפה.
א. נ.

הנדון: **הודעה על יסוד אגודה**

בהתאם לסעיף 6 מהחוק העוטומני לאגודות, אנו הח.מ. מודיעים בזה על יסוד אגודה.

השם: „קופת גמילת חסדים של יוצאי בוסק בישראל".

מקום מושבה: בחיפה.

הכתבת: חיפה רח' עקיבא 11 א'.

המטרה: להגיש עזרה לנזקקים בצורות שונות. סיוע ותמיכה ע"י הלואות בתנאים נוחים, בלי ריבית פרט לכסוי ההוצאות המינימליות ביותר וזה אך ורק ליוצאי בוסק בישראל ולצאצאיהם ילידי הארץ.

המנהלים:

1) אברהם בן מנחם שיירי (1905) חיפה רח' בר גיורא 51 עובד מדינה, במינהל מחוז חיפה. יושב ראש האגודה.
2) ישעיהו בן אנשל קרוון (1908) חיפה ר' עקיבא 11 א' מנהל מחלקה בביח"ר „שמן". מזכיר האגודה.
3) סילויה בת איזיק הרש קנוסוף (1908) חיפה רח' בן זכאי 4 א' מפקחת בי"ס. משרד החנוך והתרבות. גזברית האגודה.
4) שמואל בן פייבל שרגא שרי (1899) כרמל צרפתי שכון עממי בלוק III/4, עובד מדינה, משרד המסחר והתעשיה. חבר ההנהלה.
5) זאב בן יצחק טנן (1921) חיפה רח' יפו 101, סמל משטרה. משטרת ישראל התנועה חיפה. חבר ההנהלה.

בכבוד רב
א ב ר ה ם ש י י ר י
יו"ר.

מינהל מחוז חיפה

חיפה, ה׳ בסיון תשי״ז
4 ביוני 1957
107—61/506

לכבוד
„קופת גמילת חסדים של יוצאי בוסק בישראל״
רחוב עקיבא 11 א׳
חיפה.
א. נ.

הנני מתכבד לאשר בזה קבלת הודעתכם מיום 20.5.57, לפי סעיף 6 מהחוק העותומאני לאגודות על יסוד אגודה כדלקמן:

שם האגודה　קופת גמילת חסדים של יוצאי בוסק בישראל.
כתובת האגודה: רחוב עקיבא 11 א׳ חיפה.
מטרות האגודה: להגיש עזרה לנזקקים בצורות שונות. סיוע ע״י הלוואות בתנאים נוחים, בלי ריבית פרט לכיסוי ההוצאות המינימליות ביותר וזה אך ורק ליוצאי בוסק בישראל ולצאצאיהם ילידי הארץ.

שמות חברי הנהלת האגודה:

1. מר אברהם שיירי, רחוב בר־גיורא 51 חיפה, יו״ר.
2. מר ישעיהו קרוון, רחוב עקיבא 11 א׳ חיפה, מזכיר.
3. גב׳ סילויה קנוסוף, רחוב בן זכאי 4 א׳ חיפה, גזברית.
4. מר שמואל שרי, כרמל צרפתי שכון עממי חדש, חבר.
5. מר זאב טנן, רחוב יפו 101 חיפה, חבר.

אהרן וינטר
ב/הממונה על מחוז חיפה

ארגון יוצאי בוסק בישראל

חיפה, ה׳ תמוז, תשכ״ד.
15.6.1964

ליבע שוועסטער רעגינה
און ברודער מאקס קרעמניץ!

אונדזער שטעטל בוסק — די אלטע היים, איז געבענטשט געווארן מיט א פאר איבערגעבענע „עסקנים״ כלל טוער, וואס א דאנק זיי זענען הילפס „רעליף״ פאריינען געגרינדעט געווארן און געזעלאשפטלעכע סאָציאַלע אנשטאלטן אויסגעהאלטן געווארן.

היינט ווען מיר מאכן א סך־הכל, איבער די לעצטע פאר צענדליקער יאר, קומען מיר צו דער קאנקלוזיע, אז איר שוועסטער רעגינה מיט ברודער מאקס, שלאגן רעקארד, מארשירן בראש פון די „יחידי סגולה״ וועלכע דער גורל האט בארופן צו זיין צווישן די דאזיקע „אקטיוויסטן״ וואס האבן יארן לאנג זייער צייט, געשפענדעט פאר דער נוצלעכער ארבעט, טריי געדינט אלס „פייער לעשער״ געהאלפן אין בוסק און נאָכן חורבן אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל.

א דאנק ברודער מאקס, איז געגרינדעט געווארן צו יענער צייט, די גמילות־חסדים קאסע אין בוסק, וואס איז צוזאמען מיט אונדזער גאנצער קהילה חרוב געווארן.

ווידער א—מאל, א דאנק אייער באזוך אין יאר 1956 אין ישראל, איז געגרינדעט געווארן די „קופת גמילת חסדים של יוצאי בוסק בישראל״ און די געלדער זענען געשאפן געווארן דורך דער ליבער, ענערגישער פרעזידענט׳ן פון „ליידיס — אַקסעלרי״ רעגינה קרעמניץ.

1964 — 1924

אין נאמען פון די אלע, וואס זייערע לעבענס זענען פארקירצט געווארן, און קענען אייך מער נישט דאנקען און אין נאמען פון אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל, באגריסן מיר אייך צו אייער פערציק יעריקער טרייער ארבייט פאר יידישע צוועקן בכלל און בוסקער אין דער אלטער היים און איצט אין ישראל בפרט.

זייט געשטארקט פיזיש און גייסטיק, פאר ווייטערדיקער ארבעט פאר אונדזערע בשותפות׳דיקע צוועקן.

מיר ווונשען אייך געזונד! „כה לחי, עד מאה ועשרים״!

מיט ליבע, אייער
אברהם שיירי, סילויה קנוסוב, ישעיהו קרוון,
שמואל שרי, מנס פאדווה.
קאמיטעט.

BUSKER
LADIES AUXILIARY

November, 1964

Dear Friend:

We urgently appeal to you to help us continue our work for our brethren in Israel. The monies we raise are used to help our Brothers help themselves through our Free Loan Fund in Israel, plus the financial aid we give to the aged and widowed.

Won't you give us your support by accepting the enclosed tickets for our Card Party which will be held on

Sunday afternoon, December 13th, 1964
at one o'clock
at the home of Mr. and Mrs. Max Kramenitz
4479 Bedford Avenue, Brooklyn, N. Y.

May we have the pleasure of greeting you on behalf of those less fortunate than we, in our Holy State of Israel.

Please come promptly as a good time is promised to all.

Sincerely yours,

Regina Kramenitz, President

כנס יוצאי בוסק עם אשר פאדווא.

תזמורת החובבים בבוסק.

קבוצת החלוץ הצעיר בבוסק.

משפחת שפירא.

קבוצת חלוצות

שרה וא.ש. ברקון. רייזה ומלכה קרוון.

משה זיגלער — ירושלים

זכרונות פון מיין טאטנס שטאט בוסק

מיין טאטע אברהם איז געווען א בוסקער און מיין מאמע העניע (שרה הענטשע) האט געשטאמט פון סאסאוו — איך אליין, הגם א געבוירענער אין סאסאוו, פיל צו דער שטאט בוסק א טיפע אינערלעכע צוגעבונדנקייט צוליב דער ליבשאפט וועלכער דער פאטער האט פון קינדווייז אן ביי אונדז איינגעפלאנצט.

אט זיץ איך איצט ביי מיין שרייבטיש און פאר מיינע אויגן גייען אדורך בילדער ווי אויף א פילם לענטע: איך פאר מיט מיין טאטן פון קראסנע קיין בוסק דורך די ברייטע שמעקעדיקע קאניעטשינע פעלדער, דער יידישער בעל־עגלה זינגט זיך אונטער א נגונדל צום טאקט פון די סקריפענדיקע רעדער, די ליבע זון צעשפרייט איר מילדע ווארעמקייט אויף גאטס וועלט און דאס הארץ איז פול מיט יוגענטלעכער פרייד און זארגלאזיקייט. דער טאטע טייטלט מיט א פינגער אויף דעם טארטעק, אויף דער מיל און זאגט מיט אינערלעכן שטאלץ:

דאס איז אלץ יידיש!

און בעת דאס פערד און וועגעלע טוט זיך א שטעל אפ אויפן מארק און מיר הויבן אן צו שפאצירן איבער די בוסקער גאסן — הויבט אן די יידישע שטאט אויפצושיינען אין איר גאנצער פראכט. אט זע איך יידישע קינדערלעך זיך איילן ווער אין דער העברעאישער שול אריין און ווער אין חדר. די געשעפטן און ווארשטאטן שפרודלען מיט מענטשן פון שטאט און פון דארף, און איבער די גאסן טראגט זיך א געטראסקעריי פון רעדער און הירזשעריי פון פערד און אַז די זון האט זיך געזעצט און די פויערן זענען זיך צעפארן, האבן זיך יידן גענומען איילן אין די בתי־מדרשים אויף א מנחה־מעריב און אויף א פרק משניות. אט שטייען זיי פאר מיר די בוסקער תלמידי חכמים, מיט בערד און פאות

אונטערגעגארטלטע, אין זייערע שיינע זיידענע קאפאטעס, אין די פליושענע קאפעליושן און שטריימלעך. זיי שאקלען זיך אין זייער תפילה אין דביקות און גיסן אויס זייער הארץ פארן אייביקן באשעפער. אבער בוסק האט פארמאגט אויך א פארגעשריטענע יידישע באפעלקערונג וועלכע האט געזען איר צוקונפט אין ארץ ישראל און די העברעאישע שול האט זייער פיל מיטגעווירקט אין דער ריכטונג פון פארשפרייטן דעם ציוניסטישן געדאנק. די יוגנט איז געווען פארכאפט מיט דעם ציון־אידעאל און איז געפארן אויף הכשרה כדי זיך צוגרייטן צום קאמף און עליה. איך געדענק ווי די דאזיקע יוגנט האט פארבראכט אין די אוונטן אין די לאקאלן פון השומר־הצעיר, אחוה, ביתר. די לופט איז געווען אנגעגליט מיט לידער אין עברית מיט בענקשאפט נאך ארץ ישראל און דער ווילדער טאקט פונעם הורה האט מיטגעריסן אין שטארקער ברענענדיקער התלהבות. אט די דאזיקע יינגלעך און מיידלעך, וואס האבן געווארפן די גימנאזיעס, פארלאזט זייערע ווארעמע היימען, טאטע־מאמען און משפחה און אוועק קיין ארץ ישראל טרוקענען די זומפן, אקערן און זייען די פעלדער, בויען הייזער און קלאפן חצץ — האבן באוויזן גבורה און וווּנדער און צוגעגרייט דעם באדן פאר דער יידישער מדינה. די דאזיקע ווידערשפעניקע יינגלעך האבן אפשר נישט פארויסגעזען דעם חורבן וואס האט זיך אנגערוקט אויף אונדזער פאלק, אבער מיטן אינסטינקט האבן זיי געפילט אז א ייד מוז זיך וואס שנעלער אומקערן אהיים! און דאס האבן זיי פארווירקלעכט.

היינט, איז פון דער פארשידנפארביקער יידישער באפעלקערונג אין בוסק נישט געבליבן קיין זכר. נישטא מער די יידישע הארעפאשניקעס און בעלי־מלאכות, קרעמער און סוחרים, פרומע און חסידישע יידן, דאס יידישע בוסק האט געטיילט דעם גורל פון די הונדערטער שטעט און שטעטלעך אין פוילן. די היטלערמערדער האבן געזייט טויט און פארניכטונג. דאס יידישע דור־דורותדיקע לעבן וואס האט פולסירט מיט שטארקער קראפט און טעמפעראמענט איז מער נישטא. פאר מיינע אויגן זע איך די הויפנס שטיינער וואס זענען געבליבן פון די יידישע שטיבלעך און בתי־מדרשים און א גרינער מאך באדעקט די שימלנדיקע חורבות. איך הער א שטארקן הארצרייסנדיקן געשריי פון אונדזערע אומגעקומענע, פארפייניקטע טאטע מאמע, שוועסטער־ברודער וואס האבן מיטן הייליקן נאמען אויף די ליפן אויסגעהויכט די נשמה.

מיר, איבערגעבליבענע קענען נישט פרעגן גאט פארוואס ער האט דערלאזט זיין פאלק אזוי צו ליידן, עפעס זענען מיר דאך מאמינים בני מאמינים. מיר האבן מיט צאפל אין הארצן און מיט ווייטיק באגלייט אונדזערע קדושים אויף זייער לעצטן וועג און האבן געשווירן: נישט צו פארגעסן!

מיט אונדזער ווייטערן קיום דא, אין ישראל, שפינען מיר דעם גאלדענעם פאדעם פון אונדזער טיף געפלאגטן אבער אייביקן פאלק.

מן ההווי של יוצאי בוסק
בניו-יורק

די טעטיקייט פון די בוסקער
לאנדסלייט אין ניו-יארק

הקדמה

אחיותי ואחי יוצאי בוסק היקרים!

כזכור, ביקרתי בסתיו 1961 בארצות הברית. סיירתי בארץ העשירה, רבת־האפשרויות בכל המובנים. אותה ארץ בכדור המערבי, אשר במאתיים השנים האחרונות קלטה מיליונים בני אדם חסרי מולדת, בית, תעסוקה ולחם, נרדפים על צוארם. בטלנים מתנוונים מכל הגזעים והלאומים, אשר קרקע הקיום נשמט מתחת לרגליהם. אנשים ללא מקצוע מוגדר, בלי יכולת וכושר להחיות היוזמה החבויה בקרבם פנימה ולהפעילה, היו לאנשי עבודה ויצירה, מושרשים במולדת החדשה כ„עצים על פלגי מים" ודמותם וצלמם, צלמו של האדם, חזר למהגרים הנודדים הללו והיו לבונים ונבנים. פיתחו ארץ על יסודות מתקדמים של חופש הפרט; במחשבה, בביטוי, ביוזמה, במעשה ונהנים מהשפע, פרי עמלם כתוצאה משגשוגה של המדינה.

זאת ועוד, לא שכחו עברם והוכשרו גם איפוא לרעיון העזרה ההדדית וסגלו לעצמם אחת התכונות האצילות המועילות ביותר, לקיום חיי חברה תקינים, „וחי אחיך עמך", להושטת סעד וסיוע לזולת, לנזקק, לכושל, לקרוב ולרחוק כאחד.

ראיתיכם, ידידי היקרים, ושמחתי לפגשכם ולהתבונן בכם בעין תוהה, סוקרת ובוחנת: בחרושת, בסדנה, במסחר, בעסקנות צבורית, בבילוייכם ואף בעייפותכם מעבודתכם הקשה. ראיתיכם גם בשאתכם העול הכבד, רב האחריות, לטובת מדינת ישראל בכלל ולמען אחיכם יוצאי בוסק בכל אתר ואתר בפרט. גאוותי עליכם, אחי, ואני מתגאה בכם. יישר כוחכם.

מעל דפי הספר אורשה להודות לכם על כל היקר שנהגתם בי וקבלת הפנים הנאה, אשר ערכתם לי ולרעיתי. עבור האירוח, תשומת לב הראויה לשבח, כל עת שהותי אתכם, ביניכם ובקרבתכם בניו־יורק.

בהזדמנות בקורי בושינגטון הבירה, רכשתי לי ידידים רבים, לאו דוקא מקרב בני עמנו בלבד ולכולם נתונה אהדתי, שלוחות מיטב הברכות והתודות. בכל מקום נתקבלתי בלבביות כנה ובסבר פנים יפות. במסיבות פרטיות, במישור הציבורי וע״י הפקידות במשרדי הממשלה השונים. עודני ספוג רשמים עמוקי השרש, אשר לא במהירה יפוגו מנפשי ואליבא דאמת: לא אניח להם למוש מזכרוני, פשוטו כמשמעו.

סיורי במשרד המרכזי בבירה, בו מתקינים תקנות הביצוע לחוקי ההגירה והאזרחות האמריקניים, איפשר לי חליפת דעות והשקפות עם מעצבי דמותה של מדיניות אותם החוקים ובעקבותם בא פירוש ברור והבהרה בלתי משתמעת לשתי פנים לסעיפי החוק, לגבי מעמדו של אזרח אמריקני העולה לישראל ורוכש את האזרחות הישראלית האוטומטית, מה דינו, מה מותר ומה אסור לבעל אזרחות כפולה וכדומה.

ברשותכם האדיבה, אני רושם לזכותי דף חיובי תמורת הבגז׳ הבלתי מבוטל אשר הבאתי מביקורי בארצות הברית.

שלכם בהערצה

אברהם שיירי

אפרים פרידמאן — ניו־יאָרק

די גרינדונג פון ביסקער „בני ברית״ אין ניו-יורק

די געוויע דאטע ווען ביסקער יידן זענען אנגעקומען קיין אמעריקע, איז נישט מעגלעך פעסטצושטעלן. אבער מען רעכנט אז אין יאר 1885 זענען שוין געווען ביסקער אין אמעריקע. איינס איז קלאר און באשטימט אז אין נאוועמבער 1911 איז געגרינדעט געווארן דער „בני ברית״ פאריין מיט חיים שמואל קיהן ז״ל בראש.

די אומשטענדן און די לאגע פון ביסקער אימיגראנטן איז געווען א זייער טרויעריקע. געקומען זענען מענטשן וואס האבן צוליב דער עקאנאמישער לאגע

געמוזט זוכן פרנסה אין דער פרעמד. געלאזט האט מען אין דער היים א משפחה, פריינט און אלץ. פיל פון זיי האבן קיין פאך נישט געהאט זיי האבן זיך דא אין אמעריקע געלערנט צו זיין, פרעסערס, שטעפערס און דאס האט מען געמוזט ארבעטן א חודש אן געלד, ווייל דאמלט זענען די ארבעטער נאך נישט געווען ארגאניזירט. דער אימיגראנט האט נישט געהאט קיין שטיקל ברויט צו עסן. א געמיינדע אדער א קהילה ווי אין דער אלטער היים איז נישט געווען און עס איז ביזן היינטיקן טאג נישטא. אלץ ווערט דא געגרינדעט און געמאכט נאר פון לאנדסמאנשאפטן. דאס הייליקע ארט (בית עולם) ווערט אויך פארוואלטעט דורך פריוואטע אונטערנעמער.

אין יאר 1911 האבן זיך די ביסקער ארגאניזירט און געגרינדעט די „בני ברית״ מיטן צוועק פון ; „אלה דברים״ :

1) גמילת חסדים.
2) השכמת הבוקר, שחרית וערבית.
3) הכנסת אורחים וביקור חולים.
4) לוויית המת.

מיט קליינע בייטראגן האט מען צוזאמענגעלייגט א פאר דאלאר און מען האט געדינגען א שטיבל צו דאווענען. יעדן שבת ביינאכט איז מען זיך צונויפגעקומען. צו יענער צייט האבן אלע ביסקער זיך בעזעצט אין דער „איסט־סייד״ פון מאנהעטן, אזוי אז די לאנדסלייט, האבן זיך געפילט ווי צווישן אייגענע, ווי ביי זיך אין דער אלטער היים.

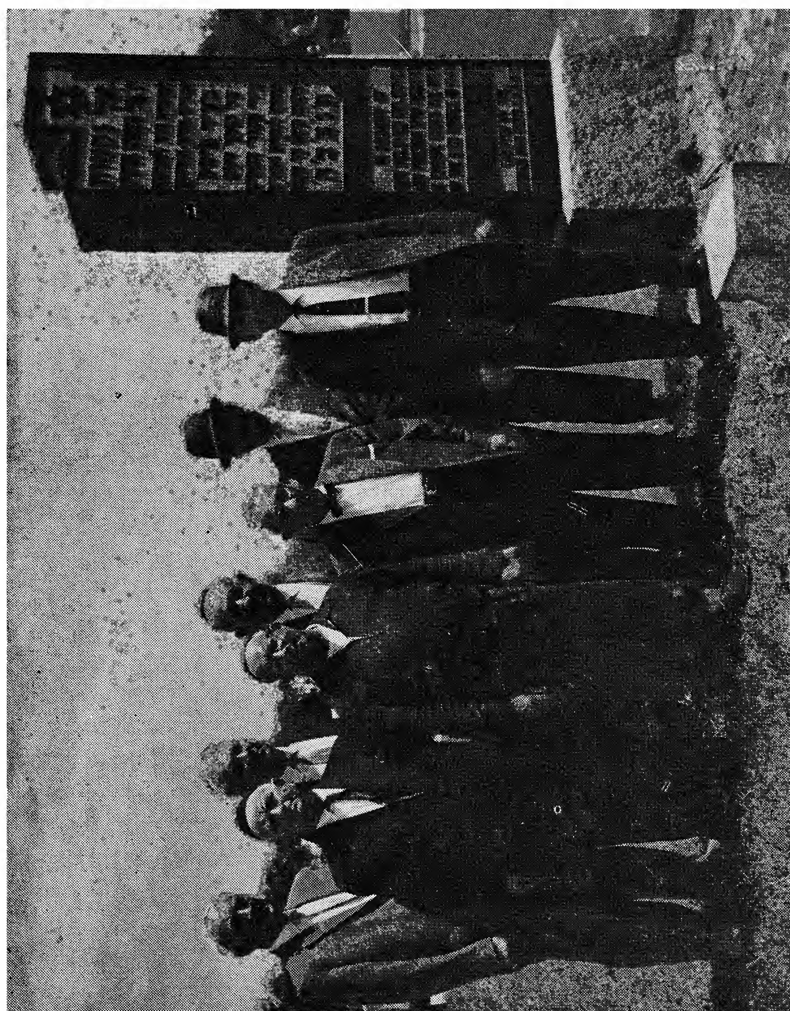
שפעטער, האט דער פאריין געקויפט א שטיקל פעלד, ווען איינער שטארבט, זאל מען האבן ווו צו באערדיקן. א גמילת חסד קאסע אין פאל ווען א מיטגליד דארף א פאר דאלאר, ער זאל חלילה נישט הונגערן. ווען א מיטגליד איז קראנק געווארן, האט מען אים געשטיצט.

די גרינדער פון דעם ביסקער פאריין זענען נישט מער מיט אונדז.

מיט דער צייט, האט זיך די ווירטשאפטלעכע לאגע פון די ביסקער פארבעסערט. קינדער זענען אויפגעוואקסן מען האט זיך באזעצט אין שענערע קווארטאלן אין פארשידענע טיילן פון ניו־יארק. די ערשטע מלחמה האט געדויערט פיר יאר און אויך שפעטער זענען די פוילישע יידן געווען אין א שלעכטער עקאנאמישער און פאליטישער לאגע. זענען די ביסקער אין אמעריקע נישט געשטאנען מיט פארלעגטע הענט. זיי האבן געגרינדעט א „רעליף״ פאר ביסק וויאויך אין ביסק גופא געגרינדעט א גמילת חסד קאסע וואס האט געהאלפן די דורכגעפאלענע צוריק אויף די פיס זיך צו שטעלן און זיך איינארדנען.

ווען די נאצישע מערדער האבן אונדזער שטעטל און די גאנצע קהילה קדושה חרוב געמאכט, האבן מיר ווידער זיך א נעם געטון צו העלפן אונדזערע ביסקער קינדער וואס האבן זיך געראטעוועט און לעבן געבליבן אבער נישט נאר ביסקער, מיר העלפן אויך דעם לאנד ישראל, ווייל דאס איז דער ענטפער ; בויען א נייעם בנין אין ישראל !

כי מציון תצא תורה ודבר ה׳ מירושלים.

גילוי מצבת זכרון לקרבנות השואה בבית העלמין בניו-יורק. הנהלת „בני ברית".

עסקניות בליידיס אוקסעלערי בניו־יורק

אשר פאדווא

בוסקער אין אמעריקע

אין דער שטורם און דראנג עפאכע וואָס האט זיך אנגעהויבן ביי דער ענדע פון יאָר 1800 און ביים אנהויב פון יאָר 1900 זיינען יידן מאסנווייז אנטלאפן פון רוסלאנד מורא האבנדיק פאר די כסדרדיקע פאגראמען, וואָס פלעגן ווי א עפידעמיע אנשטעקן פארשיידענע שטעט און געגנטן.

אמעריקע האט געהאט ברייט אפן אירע טויערן, און אלע וואָס זיינען צוגעקומען צו די ברעגן האט מען אריינגעלאָזט, זיי האבן נאר געדאַרפט אדורכגיין א מעדיצינישע אונטערזוכונג.

אין אנהויב פון יאָר 1900 זענען אויך עטלעכע בוסקער געפארן נאך אמעריקע. און קומענדיק אין אזא גרויס לאנד פון א קליין שטעטעלע ווי בוסק, האט זיך יעדער דאָ געפילט ווי פארלוירן.

קיין קהילה איז נאך נישט געווען, און אז אימיצער איז געשטארבן האט דער שטאט ראט צוגענומען דעם מת. יעדערער האט דאָ געזוכט עפעס אייגענע, דער ייד פון גאליציע האט נישט געהאט קיין געמיינזאמע שפראך מיט דעם ייד וואָס איז געקומען פון רוסלאנד, ווייל דער ייד פון רוסלאנד איז אנטלאפן פון זיין געבורטסלאנד אבער דער ייד פון גאליציע אָדער פון עסטרייך איז געקומען, אין פארגלייך מיט דעם יידן פון רוסלאנד, פון א פריי לאנד. דער ייד פון גאליציע אָדער עסטרייך איז געקומען קיין אמעריקע מיט דעם געדאנק צו זיין א יאָר 2

אָדער 3, אפשפּאָרן עטלעכע הונדערט דאָלאַר און צוריקפאָרן צו זיין סביבה, צו זיין משפחה.

די רוסישע יידן האָבן זיך געהאַלטן באַזונדער און אַזוי ווי זיי זיינען געקומען אין גרעסערע גרופּעס און זיי האָבן נישט געטראַכט פון צוריקפאָרן, איז זיי געווען אַ ביסל בעסער. זיי האָבן באַלד באַשלאָסן דאָ צו בלייבן און געמאַכט דאָ זייער היים. און מיט דער צייט האָט יעדערער וואָס איז געקומען פון זיין געבורטס אָרט געהאַט אַן אַדרעס ווו און צו וועמען צוצופאָרן. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן איינאָרדנען, און ווייל קיין קהילה איז נישט געווען, האָט יעדע גרופּע פון דעם שטעטל פון וואַנען זיי זיינען געקומען זיך אָרגאַניזירט, בכדי איינצוקויפן דעם ערשטן בית הקברות. דאָס האָט זיי נאָך מער פאַראייניקט, צוגעבונדן איינס צום אַנדערן.

אַזוי זיינען אַנטשטאַנען טויזנטער סאָסייעטיס אויף דעם נאָמען פון זייער שטאָט אָדער שטעטל, און ביי די היימישע צוזאַמענטרעפן פלעגט מען זיך דערציילן די נייעס פון דער אַלטער היים און אינפאָרמאַציע וועגן דער ניי־געשאַפענער היים. האָט אימיצער חלילה באַדאַרפט הילף אָדער צו באַזוכן אימיצען ווען מ׳איז געווען קראַנק, אָדער בכלל אַ גמילת־חסד, האָט מען אַלץ געטון איינער דעם אַנדערן צו העלפן.

מערסטן טייל פון די וואָס זיינען געקומען פון גאַליציע־עסטרייך, האָבן געהאַט זייערע פאַמיליעס איבערגעלאָזן אין דער אַלטער היים, ווייל זיי זיינען דאָך געקומען בלויז אויף עטלעכע יאָר. עס זיינען שוין געווען אַזעלכע וואָס האָבן שוין געהאַט אַריבערגעבראַכט אויך זייערע משפחות.

אין 1911 האָבן די בוסקער וואָס זיינען צו יענער צייט געווען אין ניו־יאָרק זיך אויך אָרגאַניזירט אונטער דעם נאָמען „בוסקער בני ברית קראַנקן אונטערשטיצונג פאַראיין" און ווי מ׳קען זען פון „נאָמען" איז דער ציל פון אָרגאַניזירן זיך געווען אַז יעדע הילף זאָל זיין אַ קאָלעקטיווע.

די בוסקער וואָס זיינען שוין געקומען נאָך דעם יאָר 1911 האָבן שוין אויך געהאַט אַן אַדרעס צו וועמען זיך צו ווענדן, ווו צו באַקומען אַ עצה. דער ערשטער סעקרעטאַר פון די בוסקער דאָ איז געווען יוסף שפּאַטץ און דער ערשטער פּרעזידענט איז געווען אברהם (כץ) קאַץ.

אין 1914 ווען די ערשטע וועלט מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן, זיינען שוין געווען עטלעכע צענדליק בוסקער אין אַמעריקע. אַ סך זיינען שוין געווען איינגעאָרדנט און האָבן דאָ געמאַכט זייער היים. עס זיינען אויך געווען אַ סך וואָס האָבן געוואַרט, אַז די מלחמה זאָל זיך ענדיקן, בכדי קענען צוריקפאָרן צו דער אַלטער היים.

די מלחמה האָט זיך פאַרצויגן לענגער ווי מ׳האָט געקענט דענקען, האָבן זיך די בוסקער וואָס זיינען דאָ געווען אַ ביסל אַמעריקאַניזירט, און זיי האָבן אָנגעהויבן איינזען, אַז עס וועט זיין בעסער פאַר זיי אַנשטאָט צוריקצופאָרן אין דעם קליינעם שטעטל גיכער אַריבערברענגען זייערע משפחות אַהער, און נישט איבערלאָזן די פאַמיליעס צעטיילט איבער ביידע ימים.

דאָס לעבן האָט זיך שטארק געענדערט דורך די מלחמה יאָרן. מען איז געוואָרן רייף פאר דער צייט, מ'האט געוואלט אַן ענדערונג, און דאָס לעבן אין די קליינע שטעטלעך האט זיך א סך געענדערט, מ'האט געוואלט ארויס פון דער ניי־געשאפענער מדינה פוילן.

די יונגע פוילישע מדינה, באלד ביי איר אנטשטייאונג האט אנגעהויבן שערן יידישע בערד און דער אנטיסעמיטיזם האט זיך שטארק צעוואקסן.

אין די יאָרן פון 1920 ביז 1924 זענען אנגעקומען אין די טויזנטער יידן אהער. משפחות זיינען צוריק פאראייניקט געוואָרן, אזוי אז יעדע סאסייעטי וואָס האט זיך ארגאניזירט פאר דער 1914 וועלט מלחמה, און מיט דעם שטראם פון נייע אימיגראנטן, האבן זיך די סאסייעטיס פארגרעסערט, אזוי איז אויך געווען מיט אונזער בוסקער סאסייעטי, און אזוי ווי זייענדיק יידן, האבן זיי נישט געקענט פארגעסן אין זייערע ברידער, וואָס זיינען געבליבן אין דער אלטער היים, וואָס האבן ליידער ניט געקענט און ניט געהאט די פינאנציעלע מיטלען און מעגלעכקייטן אוועקצופארן פון דארט. זיי האבן ניט געקענט פארגעסן אין די נויט ליידענדע געבליבענע אין דער אלטער היים אין בוסק. איז באשלאָסן געוואָרן אז מ'מוז זיך מאביליזירן און שאפן מיטלען פאר די בוסקער מעבר לים.

אין יאָר 1922 האבן זיך די בוסקער פרויען ארגאניזירט בכדי צו העלפן די וואָס זענען געבליבן אין בוסק, און צוזאמען מיט דער בוסקער בני ברית סאסייעטי האבן זיי דערמעגלעכט אז אין בוסק זאל געשאפן ווערן א גמילת חסדים קאסע, וואָס זאל ארויסהעלפן די נויטבאדערפטיקע. דער סעקרעטאר פון דער בוסקער סאסייעטי חיים שמואל קיהן האט זיך אריינגעווארפן אין דער ארבעט מיט זיין גאנצער ענערגיע און די פרוי ריווא קרעמעניץ מיט איר מאן מאיר קרעמעניץ האבן ניט גערוט ממש טאג און נאכט. וואָס זיי האבן געטאן גלויב איך, איז אייך אלע זייער גוט באקאנט. איך ווייס נאר אז א סך שטעטלעך אין גאליציע האבן מקנא געווען די בוסקער וואָס האבן זיך ארגאניזירט פאר אזא שיינער ארבעט פון העלפן די, וואָס נויטיקן זיך אין הילף. אזוי זיינען געגאנגען די יאָרן פון 1922 ביז 1939 ווען ס'איז געקומען די היטלער מגיפה און אונזערע בוסקער זיינען פארשניטן געוואָרן פאר דער צייט.

בעת די מלחמה יאָרן פון 1939 ביז 1945 האבן מיר גארנישט געהערט פון בוסק. אבער די הילף־זאמלונגען זיינען אנגעגאנגען, מיט דער האפנונג אז די מלחמה וועט זיך ענדיקן און מ'וועט ווידער קענען באנייען די הילף צו די, וואָס וועלן זיך אין דעם נויטיקן.. ווי אנטוישט אבער זיינען מיר געווען, ווען מיר האבן אויסגעפונען אז בלויז געציילטע האבן זיך געראטעוועט.

אין 1947 בין איך געפארן באזוכן ארץ ישראל. אונזער אמתער פריינט פון די בוסקער, דער ליבער שמאי זיפער — דער סעקרעטאר פון דער בוסקער בני ברית סאסייעטי צוזאמען מיט דער פרעזידענטין פון דער בוסקער ליידיס אקזיליערי, מרת ריווא קרעמעניץ האבן מיר געבראכט 1,000 $ בכדי ווען איך וועל באגעגענען בוסקער אויף דעם וועג קיין ישראל און אין ישראל און זיי

וועלן דארפן הילף, זאל איך זיך קענען באנוצן מיט דעם געלט, בכדי זיי צו העלפן.

מיין ערשטע סטאנציע איז דאן געווען פאריז, ווו שמאי זיפער האט מיר געוויזן אז ערגעץ אין א קינדער היים לעבן פאריז געפינט זיך א בוסקער מיידעלע וואָס איז געראטעוועט געוואָרן. נאך א טאג ארומוואנדערן אין פאריז, האב איך זיך פארקליבן צו דעם פלאץ, זיך געטראפן מיט דעם קינד און פון דעם געשפרעך מיט דער אויפזייערין מרת לינאַ קוכלער, האב איך זיך דערוווסט אז דאָס קינד איז קראנק און מוז באלד האבן הילף. פארשטענדלעך אז איך האב מיט די געלטער וואָס איז מיר מיטגעגעבן געוואָרן, געגעבן די ערשטע הילף דעם קינד, און פאר עטלעכע יאָר האבן די בוסקער פרויען געשיקט די נויטיקע הילף, ביז דאָס קינד איז פולשטענדיק געזונט געוואָרן. און איצט איז זי שוין פארהייראַט און פירט א נארמאלן לעבן.

א דאנק פאר דעם קומט צו די בוסקער פרויען, וואָס האבן זיך אונטערגענומען צו טאן אזא פיינע, נאבעלע ארבעט.

אין 1947 ווען איך בין אנגעקומען קיין ארץ ישראל האב איך געהאט מיט זיך 1,000 $ בכדי צו העלפן די בוסקער, וואָס האבן זיך געראטעוועט פון דער היטלער מגיפה. דעם איינציקן אדרעס וואָס איך האב דאן געהאט איז געווען פון אונזער אלעמענס ליבן פריינט שלום הארמעלין, און איך האב אים דערציילט אז די בוסקער פרויען פון בוסקער בני ברית סאסייעטי האבן מיר מיטגעגעבן 1,000 $ צו העלפן די וואָס נויטיקן זיך אין הילף, און מ׳זאל מיר אנווייזן אזעלכע וואָס דארפן הילף. ער האט מיר אויסגעהערט און געענטפערט אז ישראל איז ניט בוסק. צום גליק זיינען ניטא אזעלכע אין ישראל וואָס דארפן הילף. ער האט מיר אויך צוזאמענגעפירט מיט דר. קוטין, ישעיהו קאראוואן, אברהם שיירי, דב שאפירא און אלע האבן געגעבן דעם זעלבן ענטפער.

ס׳איז דאן דערהאלטן געוואָרן ידיעות אז אייניקע בוסקער האבן זיך געראטעוועט און זיי שטייען ביי די טויערן פון ישראל. עטלעכע, האבן זיך שוין אויך געפונען אין ציפערן (קפריסין) און א טייל אין ענגלישן לאַגער אין עטלית.

מ׳האט נאך דאן צו זיי ניט צוגעלאזן. די ישראלדיקע בוסקער לאנדסלייט האבן זיך באצייטנס ארגאניזירט, בכדי צו זיין גרייט מיט הילף פאר די ניי־אריינגעקומענע.

פאַר יעדן בוסקער וואָס איז געקומען נאך 1947 קיין ארץ ישראל און האט באדארפט הילף איז געווען גרייט א ארגאניזירטע גרופע מיט די מיטלען וואָס זיינען צוגעגרייט געוואָרן פון די בוסקער אין אמעריקע.

א סך פון אנדערע שטעטלעך ארום בוסק וואס האבן זיך דערוווסט וועגן אונזער ארבעט וועגן ארויסהעלפן די נייע עולים און פון שאפן א גמילת חסדים קאסע האבן נאכגעפאלגט אונזער ביישפיל.

אין די שווערע נויט־יאָרן פון 1920 ביז 1939 ווען ביי אונזערע בוסקער יוגנט האט אויפגעוואכט די האפנונג פון גאולה און מען האט זיך געריסן צו

אנטלויפן פון בוסק נאך ארץ ישראל, ווו די טויערן זיינען געווען פערשלאסן, האבן זיךליידער בלויז געציילטע געקענט ראטעווען. און ווי טראגיש דאָס איז אז אין די זעלבע יאָרן פון 1920 ביז איצט ווו טויזנטער זיינען געקומען פון פוילן נאך דער פרייער אמעריקע, זענען א גרויסער טייל אריינגעפאלן אין דעם קאך־קעסל פון אומבאוווסטזיניקע אסימילאציע, און צום באדויערן זיינען א צאל יונגע אוועק פון זייערע עלטערנס דרכים, אזוי האט פאסירט מיט די אלע, וואָס זיינען געקומען פון די קליינע שטעטלעך און די בוסקער יוגנט איז אויך אויף דעם געביט ניט געווען קיין אויסנאם. דאָס קען מען ליידער זען ווען מען קומט צו א זיצונג פון די בוסקער בני ברית, זיי האבן פארלוירן דעם קאנטאקט מיט די בוסקער און דער דור וואָס האט אויסגעפלאסטערט דעם וועג פון בוסקער בני ברית, מיט דער האפנונג אז די קינדער וועלן פארזעצן די ארבעט פון הילף צו די לאנדסלייט וואָס וועלן זיך נויטיקן אין דעם, איז עס ניט אזוי. מיט יעדן יאָר ווערן ווייניקער בוסקער, די עלטערע קענען מער ניט קומען, די יינגערע ווילן נישט קומען, אזוי הויבט אָן אויסגיין דאס ליכט פון דער בוסקער בני ברית אין אמעריקע.

ס'איז אבער דאָ א גרויסע טרייסט, א גרויסע האפנונג, און דאָס איז די יוגנט וואָס איז געקומען נאך ארץ ישראל ביז 1939 און די וואָס האבן זיך געראטעוועט און זיינען אריינגעקומען נאך ישראל ביז איצט. זיי זיינען די, וואָס זעצן פאָר דאָס יידישע לעבן, ביי זיי — וואָס אין זייער פרייער יוגנט האט דערוואכט די האפנונג פון גאולה — זיי די יוגנט פון ישראל צוזאמען מיט דער קליינער טייל בוסקער יוגנט, האבן מיט זייער בלוט און שווייס געהאלפן אויספלאסטערן דעם וועג פון פולער יידישער באפרייונג, בוסקער יוגנט האט אויך געגעבן זייער בלוט פאר דעם, אז די טויערן פון ישראל זאָלן שטענדיק זיין אפן פאר יידן פון דער גאנצער וועלט, און אויף זיי ליגט אויך די פליכט שטענדיק צו מאנען און שטענדיק דערמאנען אונזערע בוסקער אין אמעריקע, אז די ארבעט פון פולער גאולה מוז נאך האבן די הילף פון אונז יידן אין אמעריקע.

מיר בוסקער וועלן פארזעצן מיט דער הילף, און איר בוסקער אין ישראל דאַרפן ווייטער פארזעצן דאָס שפייזן אונז גייסטיק. אייער היסטארישע ארבעט פון באפרייען זיך און באפרייען דאָס פאלק, וועט סוף כל סוף דערגרייכן צו דער אמעריקאנער יידישער יוגנט און דער קשר וועט ווערן נאך שטארקער.

איצט ווען דאָס לעצטע קאפיטל פון בוסק וואָס ווערט געשריבן און אריינגעשריבן אין דעם ספר־בוסק, האבן מיר אין אמעריקע אויך צוגעטראגן אונזער חלק און האבן געהאָלפן אז דער ספר זאל קענען ארויסקומען און ס'זאל פארעפענטלעכט ווערן דאָס וואָס אונזערע בוסקער האבן געשאפן, אנהויבנדיק, פון שיקן פעקלעך און געלט אין די לאגערן, ביזן שאפן די גמילת חסדים־קאסע. די בוסקער ליידיס אקזילערי מיט איר ענערגישער פרעזידענטן מרת. ריווע קרעמעניץ, וואָס האבן פאר לאנגע, לאנגע יאָרן געטראגן אויף זיך דעם יאך, די אחריות פון דער ווונדערבארער הילפס־טעטיקייט וועלן ווייטער נאך מיט

מער ענערגיע, מיט מער מסירת נפש און אמתע הארציקע ליבשאפט, פארזעצן די נאבעלע טעטיקייט פון אויסשטרעקן א ברידערלעכע, א שוועסטערס האנט, מיט ממשותדיקער הילף, פאר יעדן פון די לאנדסלייט וואס וועט זיך אין דעם נויטיקן.

העסקן ישראל פדווא.

צוזאמען מיט זיי שליסן זיך אן די מעמבערס פון דער בוסקער בני ברית סאסייעטי מיט זייערע בעסטע ווונטשן צו ישראל און צו די בוסקער, וואס האבן דורך יארן פון פיין און ליידן צוגעטראגן א ציגל צו א ציגל, געבראכט אויך זייער באשיידענעם, פראקטישן חלק דורך: ״דמים תרתי משמע...״ (דורך זייער געלט און בעיקר דורך מענטשלעכע קרבנות) צו דעם פיינעם פרעכטיקן אוצר, וואס איז טייער ביי יידן אין דער גאנצער וועלט — די שאפונג פון מדינת ישראל.

זייט געבענטשט און תחזקנה ידיכם!

ש מ א י   צ י פ ע ר

מיין טעטיקייט אין אמעריקע

אין יאָר 1921 האב איך פארלאזט מיין היים, מיין שטעטל בוסק און בין געקומען קיין אמעריקע. איך האב זיך באלד אנגעשלאסן אין דער בוסקער „בני ברית״ וועלכע איז געווארן געגרינדעט נאוועמבער 1911. א יאר שפעטער 1922 האט מיך שמואל קיהן ז״ל, באַאיינפלוסט און צוגעצויגן צו אקטיווער ארבעט פארן בוסקער שוין עקזיסטירנדיקן „רעליף״ (הילפס פאריין). צוזאמען מיט מיר זענען צוגעשטאנען מיינע פריינט רעגינא און מאקס קרעמניץ, מיינע חברים ישראל און אשר פאדווע וויאויך אנדערע לאנדסלייט. איך בין געווארן דער רעליף סעקרעטאר און מיר האבן אנגעהויבן צו ארבעטן מיט דער פולער ערנסטקייט וואס פאדערט זיך ביי אזא ארבעט. איך מוז באמערקן, אז אין די ערשטע יארן פון מיין זיין אין אמעריקע, האב איך געמוזט שווער ארבעטן, צוועלף שעה אין מעת לעת, זיבן טעג א וואך און טראץ דעם. האב איך געפונען צייט מיטצוארבעטן און העלפן מיינע לאנדסלייט אין ניו־יארק און אין בוסק.

אין יאָר 1926 האב איך חתונה געהאט. אין דעם זעלבן יאָר האבן מיך מיינע לאנדסלייט מכבד געווען מיט א חתונה מתנה (דרשה געשאנק) מען האט מיר איבערגעגעבן דעם „פאסטן״ פון פינאנץ סעקרעטאר פון דעם בוסקער פאריין „בני ברית״ און דער דאזיקער פאסטן האלט מיך, ביזן הייטיקן טאג. איך וועל נישט יוצא זיין, אויב איך וועל נישט צוגעבן אז א סך האב איך צו פערדאנקן מיין פרוי, פאר נישט שטערן מיר אין מיין ארבעט. נישט איין אוונט ביז שפעט אין דער נאכט, האט זי אליין פארבראכט מיט די קליינע קינדער, ווייל אין די אוונט שעה׳ן האב איך געמוזט באזוכן לאנדסלייט כדי צו זאמלען געלד פארן רעליף. מיין פרוי האט מיר נישט פארגעווארפן, קיין פאריבל נישט געהאט און דאס האט מיר צוגעגעבן מוט און קוראזש צו

העלפן די אלע גרינע פון ניו־יארק און נאך מער די נויטבאדערפטיקסטע אין בוסק.

אין יאר 1924 האבן מיר געגרינדעט דעם פרויען פאריין „ליידיס אוקסעלרי" מיט דער ענערגישער רעגינא קרעמניץ אלס פרעזידענטין. מיר האבן אויפגעגעבן אונדזער רעליף און די געלדער וואס זענען איבערגעבליבן אין דער קאסע, איבערגעגעבן דער פרעזידענטין פון דער „ליידיס אוקסעלרי" ווייל מיר האבן נישט געפונען פאר נויטיק צו האלטן צוויי באזונדערע הילפס־פאריינען.

נאך דער צווייטער וועלט מלחמה און נאך מער ווען מדינת ישראל איז פראקלאמירט געווארן, האב איך באנייט מיין טעטיקייט און געהאלפן דעם פרויען פאריין זאמלען געלד, צו קענען העלפן די ביים לעבן געבליבענע לאנדסלייט וואס זענען געקומען קיין ישראל און אזוי־ארום האבן מיר געשיקט געלד צו דעם ארגון יוצאי בוסק בישראל, און שפעטער געגרינדעט די גמילת חסד קאסע אין ישראל.

אין 1946 האט מען מיך פאראינטערעסירט מיט דעם יידיש נאציאנאל ארבעטער פארבאנד וואס טוט א סך פאר מדינת ישראל און אין דער ארגאניזאציע בין איך אקטיוו ביזן היינטיקן טאג. א דאנק מיין טעטיקייט אין דעם דאָזיקן פארבאנד אלס פינאנץ סעקרעטאר, בין איך אויך אויטאָמאטיש באטייליקט אין די עקזעקוטיוון פון קרן קימת לישראל, הסתדרות, ישראל באונדס און מגבית יהודית מאוחדת.

נאך מיין דרייסיק יעריקער ארבעט אין א פארזיכערונגס געזעלשאפט, בין איך אין יאר 1958 פענסיאנירט געווארן און ווידמע מיין גאנצע פרייע צייט, פאר געזעלשאפטלעכער סאציאלער און נאציאנאלער ארבעט.

איך האב תמיד געשטרעבט און מיין איינציקער ווונטש איז געווען, צו זען ישראל. דאס לאנד פון יידישן פאלק פאר וועלכן איך האב מיין גאנץ לעבן, אלע מיינע יארן אזוי שווער געארבייט. וויאזוי האט דער גרינדער פון פאליטישן ציוניזם ד"ר הרצל געזאגט: „אם תרצה אין זו אגדה". אין אפריל 1962 האב איך מיין פלאן פארווירקלעכט און האב מיט מיין פרוי באזוכט ישראל. עס פעלן מיר פשוט ווערטער און טאלאנט צו באשרייבן וואס מיר האבן געפילט, דעם נחת רוח און תענוג וואס מיר האבן געהאט פון אלעס און אלץ וואס אונדזערע אויגן האבן געזען.

דעם קבלת פנים פון אונדזערע לאנדסלייט, וועלן מיר קיינמאל נישט פארגעסן, עס לאזט זיך נישט באשרייבן. זיי האבן געזארגט פאר אונדזערע באקוועמלעכקייטן און זיי האבן אונדז נישט געלאזט זיך פילן פרעמד. זיי האבן אונדז אויפגענומען מיט ווארעמקייט, אמת'ער ליבע און פריינדשאפט.

איך דריק אויס מיין דאנק די פריינד: שיירי, הרמלין, קרוון, שרי, פאר זייער גאסטפריינטלעכקייט און פאר אלץ וואס זיי האבן געטון פאר אונדז אין דער קורצער צייט וואס מיר האבן מיט זיי אין ישראל פארבראכט, ווייל מיר האבן זיך געפילט דארט ווי ביי זיך אין דער היים.

זאל מיר אויך דערלויבט זיין אין מיין נאמען, וויאויך אין נאמען פון אלע לאנדסלייט אין ניו־יארק, צו דאנקען די אלע אין ישראל וואס האבן דערמעגלעכט דאס דערשיינען פונעם יזכור בוך מיטן צוועק צו פאראייביקן די אלע קרבנות וואס זענען אויף א טראגישן און בעסטיאלן אופן אומגעבראכט געווארן אין אונדזער שטעטל בוסק.

שמאי ציפער – איש המעש

באביב שנת 1957 הגיע שמאי מזכיר של „בני ברית" בניו־יורק לגיל זיקנה.

ברוחו לא הזדקן, כבימי עלומיו מלא מרץ תוסס ומתסיס. נפשו צעירה אוהבת הבריות ומחייכת לכל הסובב אותו לקרוב ולרחוק. רגליו קלות כצבי להושיע, לעזור לפרט ולכלל.

הארגונים בהם שמאי ציפער פעיל עשרות בשנים, ערכו לו מסיבת פאר חגיגית ולרגל המאורע הוציאו לאור חוברת מוקדשת ליום הולדתו הששים.

אנו מביאים פרקי הערכה נבחרים שנתפרסמו באותה חוברת, מתכנם ניתן ללמוד ולהכיר מידותיו התרומיות וסגולותיו הנדירות המאפיינות עסקן רב פעלים, אהוד על כל הבא במגע אתו.

בחדש ניסן (אפריל) שנת 1962 הגשים שמאי חלום חייו ויחד עם רעייתו מרים ביקרו בישראל.

בפסח תשכ"ב (1962) בהזדמנות בקורו בישראל, הוחג יום הולדתו הששים וחמש בביתו של מר שיירי יו"ר ארגון יוצאי בוסק בישראל. בחוג מצומצם של ידידים, באוירה אינטימית מרוממת ביותר, בילו המסובים בנעימים עד אור הבוקר.

יוצאי בוסק בישראל, מלוים את שמאי ציפער ואת מעשיו הטובים למען הכלל, במיטב הברכות ומאחלים לו בריאות, אריכות ימים, כה לחי!

א. ש.

פרקים נבחרים:

שמאי זיפער

ש. זיפער איז געבוירן געוואָרן אַפּריל, 1897, אין בוסק, גאַליציע. ער איז דערצויגן געוואָרן ביי רעליגיעזע עלטערן און האָט איינגעזאַפּט אין זיך אַ טיפע ליבע צו אַלץ וואָס האָט אַ שייכות מיט אונזער פאָלק. דער עול פון פרנסה איז אויף אים אַרויפגעלייגט געוואָרן אין זיין פריסטער יוגנט. צו דער זעלבער צייט פאַרנעמט ער זיך אויך מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, און אין

יאָר 1912 איז ער איינער פון די גרינדער פון פועלי־ציון פאַראיין און אַ דראַמאַטישע סעקציע אין זיין שטעטל בוסק. אין 1921 קומט ער קיין אַמעריקע און ווערט באַלד אַקטיוו צווישן די בוסקער לאַנדסלייט. ער איז איינער פון די גרינדער פון דעם „בוסקער רעליף" וואָס טוט גרויסע הילפס־אַרבעט פאַר זיינע לאַנדסלייט אין גאַליציע.

פאַר די לעצטע 30 יאָר איז ש. זיפער דער סעקרעטאַר פון די בוסקער לאַנדסלייט און איז דער כוח וואָס האַלט אויף די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע, וועלכע פירט אָן מיט אַ פאַרצווייגטער טעטיקייט לטובת הכלל און צייכנט זיך ספּעציעל אויס אין העלפן בויען מדינת ישראל.

פאַר די לעצטע 12 יאָר איז חבר ש. זיפער איינער פון די אַקטיווסטע טוער אין „פאַרבאַנד". אַלס סעקרעטאַר פון ארלאזאָראָוו ברענטש 15, טראָגט ער אויף זיך די אחריות אין צווייג סיי פאַרן יחיד און סיי פאַרן כלל. חבר זיפער אַרבעט מיט האַרץ און נשמה פאַר דער הסתדרות, נאַציאָנאַל פאָנד, פאַרבאַנד־־שולן און פאַר יעדער געזעלשאַפטלעכער אַקציע. חבר ש. זיפער איז אַ וואַרעמער ייד, אַ גוטער חבר און איז שטענדיק גרייט צו העלפן יעדן נויטבאַדערפטיקן.

זיין פרוי מרים האָט אים אַלעמאָל מיטגעהאָלפן אין דער אַרבעט און איז שטענדיק געווען צו אים אָן איבערגעגעבענע לעבנס־באַגלייטערין. איצט האָבן זיי שוין אַ פאַרדינטן גרויסן נחת פון זייערע צוויי טעכטער, איידעמס און אייניקלעך.

צו זיין 60טן געבורטסטאָג האָט דער ארלאזאָראָוו ברענטש, צוזאַמען מיט דער הסתדרות און קופּת חולים, באַשלאָסן צו בויען אַ ספּעציעלן צוגאָב־פליגל אין דעם **רסקו מעדיקאַל צענטער** אויפן נאָמען פון דר. ארלאזאָראָוו אין תל־אביב, און דורך דעם דערמעגלעכן אַז נייע אַריינגעקומענע הונדערטער משפחות זאָלן קענען באַזאָרגט ווערן מיט מעדיצינישער הילף. דאָס איז די בעסטע אָנערקענונג סיי פון חברים אין ברענטש און סיי פון זיינע לאַנדסלייט און פריינט.

די חברים און חברות פון ארלאזאָראָוו ברענטש 15, די לאַנדסלייט און פריינט שיקן אַ האַרציקן שלום צו חבר און חברה מערי און שמאי זיפער צו זייער גרויסן יום־טוב.

באַגריסונג פון דער ביסקער סאָסייעטי

אין אַ יום־טוב׳דיקער שטימונג גרייטן זיך די מיטגלידער פון דר. חיים ארלאזאָראָוו ברענטש 15 צו פייערן דעם באַנקעט לכבוד שמאי זיפער צו זיין 60טן געבורטסטאָג, צו וועלכן די באַאמטע און מיטגלידער פון ביסקער בני־ברית זיינען געלאַדן. דער יום־טוב פאַר שמאי זיפער, דער חתן־היובל, אונזער אַלעמענס באַליבטער ברודער, איז אויך אונזער סעקרעטאַר פאַר פילע יאָרן. זינט ער

איז געוואָרן אונזער סעקרעטאַר, מיט אַן ערך 35 יאָר צוריק, האָט ער אַריינגעבראַכט נשמה און האַרץ אין יעדער אונטערנעמונג וואָס די סאָסייעטי האָט דורכגעפירט. און מיט רעכט קען דער חתן־היובל באצייכנט ווערן אַלס זקן בא בימים — דאָס מיינט, אַז אַלע זיינע טעג זיינען אויסגעפילט געוואָרן מיט נאָבעלע טעטיקייטן, סיי פאַר דעם יחיד און סיי פאַרן כלל.

נישט לייכט איז צו זיין סעקרעטאַר ביי אונזערע ביסקער בני־ברית. נאָר אַזאַ מענטש ווי שמאי זיפער האָט געקענט דורכטראָגן די אַלע שוועריקייטן און צוזאַמענהאַלטן די סאָסייעטי ביז היינט, ווען מיר זיינען מער פאַראייניקט אין יעדער אַרבעט וואָס אונזער סאָסייעטי נעמט אונטער; נאָר אַזאַ מענטש ווי שמאי זיפער, דער חתן־היובל, האָט געקענט דערפירן אונזער סאָסייעטי צו דעם, אַז היינט, אַ דאַנק אים, נעמען מיר אָנטייל אין אַלע געזעלשאַפטלעכע ארבעטן און צו דער זעלבער צייט קיינמאָל נישט איבערגעריסן אונזער אַרבעט פון העלפן אונזערע ביסקער — אַמאָל אין בוסק און איצט אין ישראל. ווי איר אַלע ווייסט, איז אים קיין שום זאַך נישט שווער ווען עס קומט צו העלפן אימיצן פון ביסקער — קיין אונטערשייד ווו ער געפינט זיך, שמאי זיפער איז שטענדיק גרייט צו העלפן.

זאָל דערמיט אויסגעדריקט ווערן די גרויסע אָנערקענונג וואָס מיר, די באַאמטע און איבערהויפט די מיטגלידער פון אונזער ברודערשאַפט־סאָסייעטי, ביסקער בני־ברית און ק. א. פ., צו אונזער־זייער באַליבטן חתן־היובל, שמאי זיפער, אַ גרויסע ברכה. זאָלסט נאָך זוכה זיין פאַר פילע יאָרן צו זיין טעטיק. זאָל דאָ אויך באַזונדערס באַגריסט ווערן די זייער חשוב׳ע שוועסטער, די פרוי פון שמאי זיפער, הגברת מרת. זיפער, וואָס האָט מיט איבערגעגעבנקייט אינספּירירט דעם חתן־היובל צו אַקטיווער אַרבעט. זי איז ממש געווען, ווי דער פסוק זאָגט, אַן עוזרת כנגדו, אשת חיל עטרת בעלה. זאָלן זיי זיין געבענטשט לאורך ימים וכל טוב. תחזקנה ידיכם!

ישראל סאס פּרעזידענט	**משה פאגעלמאן** רעק. סעקרעטאַר
אפרים פרידמאן וויס־פּרעזידענט	**טשארלי פארער** טשערמאַן פון גמילת חסד
נחום זיגלער קאַסירער	**מרדכי לייב גרובער** ערן־וואַך

שמאי זיפער – ווי איך קען אים

פון אשר פאדוואַ

דאָס ערשטע מאָל ווען איך האָב געהערט רעדן פון שמאי זיפער איז געווען אין יאָר 1915, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די רוסישע אַרמיי האָט זיך צוריקגעצויגן פון מזרח־גאַליציע. שמאי זיפער איז געווען איינער פון אַרום 15 מענטשן וואָס די רוסן האָבן פאַרנומען אַלס לעבעדיקע משכנות, כאָטש ער איז דאַן געווען נאָך זייער יונג.

נאָך דער קערענסקי־רעוואָלוציע איז שמאי צוריקגעקומען קיין בוסק און באַלד געוואָרן מאָביליזירט אין דער עסטרייכישער אַרמיי. שמאי קומט צוריק צו זיין היים־שטעטל בוסק, און ווי ס'האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָט ער עפּעס געלערנט פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. ער האָט באַלד אָנגעהויבן צו ווערן דער פירער פון דער יוגנט אין בוסק; ער האָט אָרגאַניזירט דעם פועלי־ציון פאַראיין און איז באַלד געוואָרן דער סעקרעטאַר; ער איז אויך דער, וואָס האָט אָרגאַניזירט די יוגנט, אַראַנזשירט לעקציעס פאַר זיי, אַריבערגעבראַכט פון לעמבערג אַ רעזשיסער, געגרינדעט אַ דראַמאַטישע גרופּע און אליין גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין שפּילן טעאַטער; ער האָט אויך געגרינדעט אַ ביבליאָטעק און געבראַכט אַ טאַנץ־לערער פאַר דער יוגנט — ממש געוואָרן דער זאָרגער און פאַרזאָרגער פון דער יוגנט אין בוסק.

בוסק, אַ קליין שטעטל אין מזרח־גאַליציע, מיט אַ יידישער באַפעלקערונג פון אַרום 1,500 פאַמיליעס און אונטערן איינפלוס פון חסידים, ווו מען האָט ניט צוגעלאָזט קיין שום וועלטלעכקייט, האָבן די חסידים אָנגעהויבן אַ קאַמף קעגן שמאי זיפער וואָס וויל פאַרפירן די יוגנט. די עלטערן האָבן ניט דערלויבט די קינדער זיך צוזאַמענקומען אויף דעם פּלאַץ ווו דער סעקרעטאַר, שמאי זיפער, האָט זיי גערופן. וואָס מער די חסידים האָבן געקעמפט קעגן שמאי זיפער, אַלץ מער האָט זיך די יוגנט אַרומגערינגלט אַרום אים... יעדע לעקציע, יעדע דיסקוסיע פלעגט זיין אַ גרויסער דערפאָלג און האָט צוגעצויגן גרעסערע צאָלן יוגנטלעכע. בוסק, מיט שמאי זיפער אַלס איר פירער, האָט באַאיינפלוסט די אַלע אַנדערע שטעטלעך אַרום בוסק. אין יענער צייט איז עס געווען אַ דערוואַכונג פון דער יוגנט.

די יוגנט האָט רעוואָלטירט קעגן די עלטערן און זיי האָבן אָנגעהויבן דערפילן אַז בוסק איז ענג פאַר זיי. אין דער זעלבער צייט האָט די באָלשעוויסטישע אַרמיי זיך דערנענטערט צו פאַרכאַפּן דעם טייל מזרח־גאַליציע פון פּוילן —

דאָס איז געווען אין זומער, 1920 — זיינען אַ סך פון דער יוגנט אַנטלאָפן פון שטעטל. אַ טייל איז געלאָפן קיין לעמבערג, בערלין, ווין, ארץ־ישראל און אַ סך אויך קיין אַמעריקע.

אין 1921 קומט שמאי זיפער קיין אַמעריקע. און ווי אַ סך אימיגראַנטן, בלייבט ער אין ניו־יאָרק. ער ווערט אַ מיטגליד אין דער ביסקער סאָסייעטי, כאָטש אַלץ איז אים פרעמד — אפילו די שפּראַך פון דער סאָסייעטי איז אים פרעמד. עס פעלט אים די יוגנט פון זיין שטעטל בוסק. ער דרייט זיך אַרום די צעירי־ציון, פּועלי־ציון און קען זיך ניט צופּאַסן צום נייעם סאָרט לעבן אין אַמעריקע.

די מלחמה צווישן פּוילן און די באָלשעוויקעס האָט זיך איינגעשטילט. שמאי זיפער הויבט אָן צו קריגן בריוו פון אַ טייל פון דער יוגנט, וואָס איז געבליבן אין בוסק, אַז זיי נויטיקן זיך אין הילף. ער ווערט דער סעקרעטאַר ביי דער ביסקער סאָסייעטי בכדי צו קענען העלפן די וואָס זיינען געבליבן אין בוסק. ער העלפט אָרגאַניזירן אַ גמילת חסדים קאַסע, און ווי עס פירט זיך אין אַלע אָרגאַניזאַציעס ווען איינער ווערט טעטיק, וואַרפט מען אויף אים אַרויף די גאַנצע אַרבעט. דאַרף מען באַזוכן אַ קראַנקן חבר — איז שמאי זיפער; דאַרף מען שטעלן אַ גדר אויף דער סעמעטערי — איז שמאי זיפער; אַ נויטפאַל ביי אַ מיטגליד אין דער סאָסייעטי — איז שמאי זיפער; און אַ שמחה — איז דאָך אוודאי שמאי זיפער! די מיטגלידער פון דער סאָסייעטי האָבן דערזען אין שמאי׳ן אַ מענטשן וואָס איז באמת א פריינט ווען איינער נויטיקט זיך אין אַזעלכן. און אין זיין אַרבעט האָט ער קיינמאָל ניט פאַרגעסן זיין היים־שטעטל און די וועלכע זיינען דאָרטן פאַרבליבן.

אָבער זיין אַמט אַלס סעקרעטאַר ביי דער סאָסייעטי האָט אים געגעבן די פּולקאָמע באַפרידיקונג וואָס ער האָט געזוכט. ס׳האָט זיך אים געוואָלט טאָן עפּעס אַזוינס וואָס זאָל אים געבן א גרעסערע באַפרידיקונג.

מיטן אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה ווערט יעדע באַציונג מיטן שטעטל בוסק איבערגעריסן. שמאי ווערט דאַן אַ חבר אין ברענטש 15 פון יידיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער פאַרבאַנד. דאָ וואַרפט ער זיך אריין אין דער אַרבעט און ער זעט פאַר זיך אַ ברייט פעלד צו קענען אַרבעטן לטובת הכלל. ער ווערט טעטיק אין הסתדרות, קרן קימת, שולן און א סך אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אַרבעטן וואָס אונזער פאַרבאַנד פירט אָן. די ביסקער סאָסייעטי ווערט אים נאָך מער ליב ווייל ער הויבט אָן אַריינצוברענגען צו זיי די טעטיקייטן פאַר ישראל. ער וויל אַז זיין סאָסייעטי וו ער איז טעטיק, זאָל נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין יעדער אַרבעט לטובת ישראל.

ווען שמאי דערוווסט זיך נאָך דער וועלט־מלחמה, אַז אַ צאָל ביסקער האָבן זיך געראַטעוועט און זיינען אויפן וועג קיין ישראל, וואַרפט זיך שמאי זיפער אַריין אין דער אַרבעט צו שאַפן געלט מען זאָל קענען נאָכקומען די פאַרשידענע נויטן: איינער וויל אַ פּעקל, אַ צווייטער — אַ פרידזשידעיר, אַ

דריטער — אַ ניי־מאַשין, און אייניקע ווילן אַ גמילות־חסד. איז ווידער — שמאי זיפער!

אַזוי זיינען דורכגעלאָפן 40 יאָר אַרבעט לטובת הכלל, און ווי זאָגט שמאי: „די אַרבעט הויבט זיך ערשט אָן ביי מיר!"

אַלס זיינער אַ לאַנדסמאַן און לאַנג־יאָריקער חבר, ווינטש איך אים אַ סך יאָרן פון אַרבעט לטובת הכלל און פאַר ישראל בפרט.

צו מיינע חברים און לאנדסלייט

מיט אַ געפיל פון יום־טוב׳דיקייט דריק איך אויס מיין טיפסטן דאַנק צו מיינע חברים פון דר. חיים ארלאזאָראָוו ברענטש 15 און צו מיינע ביסקער לאַנדסלייט פאַר דעם כבוד וואָס זיי האָבן מיר צוגעטיילט צו פייערן מיין זעכציק־יאָריקן געבוירנטאָג.

איך וועל לאַנג געדענקען מיט וואָס פאַר אַ באַגייסטערונג די אַלע חברים פון דער עקזעקוטיווע האָבן אויפגענומען צו פייערן מיין יובילעאום.

פון דעם ערשטן טאָג וואָס איך בין געוואָרן אַ חבר אין פאַרבאַנד און פינאַנץ־סעקרעטאַר פון דר. חיים ארלאזאָראָוו ברענטש 15, האָב איך באַלד דערפילט אַ צוגעבונדנקייט פון די חברים און ס׳איז פאַר מיר ביזן היינטיקן טאָג אַ כבוד און אַ פּריווילעגיע צו אַרבעטן מיט זיי פאַר די צילן און אויפגאַבן וואָס דער פאַרבאַנד האָט זיך געשטעלט בעת זיין גרינדונג. נאָך מער איז מיר געוואָרן ליב און טייער די גרויסע נאַציאָנאַלע אַרבעטן זינט דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל אין וועלכע אונזער ברענטש נעמט אַן אַקטיוון אַנטייל.

איך דריק אויס אַ האַרציקן דאַנק צו אַלע מיינע לאַנדסלייט און פריינט פון דעם „ביסקער בני ברית" און פון דער ביסקער „ליידיס אוקזילערי" פאַר דעם וואַרעמען אָפּרוף זיך צו באַטייליקן אין מיין יום־טוב. דאָס גיט מיר אַ גרויסע באַפרידיקונג. פאַר די איבער 30 יאָר אַרבעט פאַר די נויטבאַדערפטיקע אין מיין היים־שטעטל ביסק און אויך די וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט אין ישראל.

זייט מיר אַלע געגריסט צו דעם יום־טוב און לאָמיר האָפן, אַז אין די קומענדיקע יאָרן וועט מדינת ישראל זיין עקאָנאָמיש זעלבסטשטענדיק און וועט ניט דאַרפן אָנקומען צו אַנדערע לענדער נאָך הילף.

מיט מיינע בעסטע ברכות צו אייך אַלעמען,

אייער,

שמאי זיפער

„בני ברית" של יוצאי בוסק חוגגת יובלה

(1911 — 1961)

בנובמבר 1911 נוסדה בניו־יורק אגודת „בני ברית".

מטרות האגודה מוסברות בפרק היידי: „די גרינדונג פון ביסקער בני ברית אין ניו־יארק".

ב־25 נובמבר 1961 חגגו בני בוסק וצאצאיהם בניו־יורק חמישים שנות קיומה.

נתמזל לי לשהות אותה שנה (1961) בארצות־הברית ולהיות עד נאמן להכנות הקדחתניות לנשף־פאר יובל זה. למרבית צערי, נבצר ממני לקחת חבל בשמחת יום הולדת רבת משמעות זו, הואיל ויום קודם לכן, ב־24.11.61 הפלגתי באניה „ציון" הביתה לישראל.

להלן תוכן ההזמנה במקורה היידי והאנגלי לפגישתם הראשונה של כלל יוצאי בוסק בניו־יורק אתי ושומה עלי לציין את העובדה המשמחת, כי מנער ועד זקן, מכל קצות ניו־יורק ואף מניו ג׳רסי באו להקביל פני ולחטוף שיחת רעים קלה אתי.

א. שיירי

BUSKER BNEI BRITH, S. B. A.

175 East Broadway, N. Y.

די לעצטע זיצונג בעפאָר אונזער יובילעאום פייערונג וועט פאָרקומען **מיטוואך,** דעם 8טען **נאוועמבער,** 7:30 אזייגער אווענד, אין אונזער לאָקאל **175 איסט בראדוויי,** ניו יאָרק.

דער טאָג אָרדנונג וועט זיין: **לעצטע איינצאהלונג פארן קווארטאל** און **פארן באנקעט,** און א באריכט פון די פאָרבערייטונגען פאר אונזער פייערונג.

ווערטהע ברודער; ביי דער זיצונג וועלן מיר אויפנעמען די ווירדיגע געסט פון ישראל **אברהם שיירי קאראוואן** מיט זיין פרוי, דער טשערמאן פון דער בוסקער פעראיין אין חיפה, וועלכע זענען דא אין ניו יארק פאר א קורצן באזוך. מיר זענען זיכער אז אַלע וועלן קומען אויסהערן א באריכט און אָפּנעמען א גרוס פון אונזערע לאנדסלייט אין ישראל.

בייגעלייגט ווערט איהר געפינען א **קארד** וואָס איהר דאַרפט אויספילן און באַלד צוריקשיקן כדי מיר זאָלן וויסן גענוי וויפיל מענשן מיר וועלן האָבן צום באַנקעט, און נאָר די וועלכע וועלן צוריקשיקן די קאַרדס, די נעמען וועלן פאַרעכנט ווערן צום באנקעט.

אויב איהר האָט געסט מיטצונעמען, שרייבט די נעמן אויפן צווייטן זייט פון דעם קאַרטל און שיקט מיט א טשעק — $10 פאר יעדן מענש.

מיר האָפן אז איהר וועט אַלע קומען צום מיטינג און קומט אין צייט.

רעפרעשמענטס וועלן סערווירט ווערן.

The last meeting before our Anniversary will take place **Wednesday, November 8th, 1961, 7:30 P.M. Sharp,** at **175 East Broadway,** New York.

The agenda will be: **Last Payment of Dues for the quarter** and **for the banquet.** Report on the arrangements for our Affair.

Dear Brothers: At this meeting we will welcome the Chairman of the Busker Society in Haifa **Mr. & Mrs. Abraham Karawan,** who are in New York on a short visit, and we are sure that everyone will be glad to hear a report about our Landsleit in ISRAEL. Let's show them our friendship by coming to this meeting, and please come on time.

Enclosed you will find a CARD to be filled out and sent back by return mail in order to know how many people we will have. Only the names on the cards will be considered. If you have other people to take to the affair, list the names on the other side of the card, and enclose $10 for every person.

Our affair takes place **Saturday, November 25, 1961,** at the **Woodstock Hotel,** 43rd Street Times Square.

Refreshments will be served at this meeting. COME ALL.

Fraternally yours,

I. SASS, President
29 Bay 23rd St., Brooklyn, N. Y.
ES 2-4663

S. ZIPPER, Secretary
1154 Ward Ave., Bronx 72, N. Y.
TI 2-5849

טייערע ברידער און שוועסטער פונם בוסקער ראיאָן אין אמעריקא!

ברכה תודה חיבה ושמחה קומען מיר אייערע ברידער
און קרובים פון בוסק אויף לויבן ברידער און שוועסטער אין אמעריקע
דורך עקרב לבן צום גרויסן וועלט פאַרלאַנג פון אייער לאַנגיאָריקן
פערזאָן, "בן ברית" וואָס האָט אויך געזאַמלט אַלס צוזאַמען און צוליב די
אַרבעט לטובת זיינע ברידער און שוועסטער פון זיין געבוירן שטאָט.

אונדזער פאַראיין רעגיסטרירט און האָט אויפגעזוכט אונדזערע פאַרוואונדעטע
וואָס האָבן לאַנג נישט געוואוסט, ווייל אויסער אַרבעט און וואַרט מיט
אונדזער פּלאַן און מיט אונדזערע אויסגעפֿונען, שיקט מען מיט און אונטערשטיצונג
ייִדער ווערט אומגליקלעכער אייער הילף צו מיט דער גרויסער נויט.

אונדזער אונטערשטיצונג האָבן געהאָלפן די קראַנקע יתומים פון
אונדזער שטאָט צו זאָגן מיט פאַרטרויען און דער צייט וואָס צו זיין מיט
באַראַטן און אויסגענוצט פאַרמעגן פאַרלוירן ווער היימלאָזע, ווייל צו
האָבן געהאָט דאָס באַוווסטזיין, אַז מיר זיינען פון אומגליקלעכע
פון אייער צעשטערטע מיט גרויסער נויט און אויסגענוצט אונדזערע רבֿוחה, ווייל
מיר אומגליקלעכע ברידער און שוועסטער מיט פאַרוואונדעטע און היים לאַנגיאָר,
ווייל אונדזערע ברידער איבער דעם פאַרהוילן מיט אונדז און שטיצן אונדז
מאָראַליש און מאַטעריעל.

נאָך וואָס איר האָט אונדז געגעבן וועגן אייער וויכטיקער אונטער-
שטיצונג, איז געשאַפֿן געוואָרן מיט הילף פון אייער געלט די גרויסע וועג
יד קרן קופּה, מיט דעם וואָס אייער האָט פאַר אונדז געגרינדעט די גמילות
חסד קאַסע, וועלכע וועט אויס פירן די ייִדישע היילסטע באַפרייונג הלוואות
אָן פּראָצענט, און דאָס דערמעגלעכט די קאַסע א גרויסן טייל פון דער באַפעלקערונג
צו ווערן פון דער אונטערנעמונג און דערגרייכט צו אייך וועלכע צוואַנציק קאַפּיטאַל
פאַר צוואַנציק יאָר און צו פאַרהאַלטן זיך און צוזאַמען קינדער ביז הונדערט.

די גמילות-חסד קאַסע אין בוסק איז איינע פון די לעצטע שווערע צייטן די
וויכטיקסטע ווירטשאַפֿטלעכע אונטערשטיצונג אין בוסק וואָס גיט די נויטבאַדערפֿטיקע ייִדן
אין בוסק און אומגעגנט די קאָנסטרוקטיווע הילף אין פאָרם פון אומפּראָצענטיקע
הלוואות, וואָס פאַרהיט צו פון אָראַפּגיין חלילה צו דער מדרגה אויפשטעלן
די הענט און אויפנעמען צדקה.

מיר די גרויסע באַלהאַרציקע אונדזערע טאַטעס, ברידערלעכע. געזונטע
און שטאַרקער נדבת לב. און וואָס אייער קומט הפּלאה און אפשר
וויכטיקסטע און ריכטיקע אונטערשטיצונג און וועט א בייספּיל וואָס אייער

שלום אצלנו אונזער גרויסן חשוב האבן געזאגט, אז לב טוב
אויך בעסער פון אלע שבת טעלער — ברענגען מיר אלע רעפרעזענטאנטן
פון פאר ~~[illegible]~~ ווייטער באהאנדלונג און בוסק אויך אויס לובן
ברענגען און ווערטער און אנדערע אונזער טיפן דאנק און אנערקענונג
און שיקן אויך אייער צו אונזער וועלט באנקעט און הארציגער באגריסונג
און א גרוס. שלום.
ובזכות זה ה' יגן עליהם שיתברכו בכל מילי וישועות כמו
שנאמר, כל העוסק בצרכי צבור באמונה הקב"ה ישלם שכרם
ויסיר מהם כל מחלה וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם.

בוסק, 14/I 1937.

פאריין גמילות חסד אין בוסק — Stowarzyszenie „Gmiluth Chesed" w Busku

משה נשר — דירעקטאר

ד"ר שבתי קרן — פרעזעס

A. BABAD, RABIN — אברהם באבאד — אבדק"ק בוסק — W BUSKU

[illegible]

[illegible] — וויצע־פרעזעס
[illegible] — סעקרעטאר

בוסק

[illegible]

Róża Hutter

פרעזעס

Stowarzyszenie „Jad Charuzim" (Ręka Pilnych) — "יד חרוצים" — W BUSKU

פאר דעם וואמען פאריין:
רחל פלוסער [illegible]

[illegible]

פרקי השואה

פתח לפרקי השואה

הנשיא רוזבלט המנוח אמר בנובמבר 1938:

הידיעות, אשר נתקבלו לאחרונה מגרמניה, זעזעו עד עומק הלב את דעת הקהל בארצות הברית. האמת היא, כי לי קשה להאמין שדברים אשר אזני שמעו עלולים להתרחש בימי תרבותה של המאה העשרים.

היטלר על השמדת הגזע היהודי באירופה.

(קטע מנאומו של הצורר במושב הרייכסטג ביום 30.1.1939).

„היה ואם יהדות ההון הבינלאומית תצליח שוב להטיל את עמי העולם לתוך מלחמת דמים, התוצאה תהיה — לאו דוקא „בולשביזציה" של האנושות, אלא סופה של היהדות. זאת אומרת, הכחדת הגזע היהודי מעל אדמת אירופה".

קשה לאחר המעשה להבין את שאננות העולם הנאור לשמע נאומי השטנה כלפי העם היהודי של ראש הרייך השלישי, אשר בעת ובעונה אחת הקים מנגנונים להשמדת העם והתכנית זכורה בשמה: „הפתרון הסופי של השאלה היהודית".

שנאת יהודים היתה תורה נאצית מובהקת ומדיניות מוצהרת של הרייך השלישי כשבע שנים, אשר קדמו למעשי הזוועה בפועל ולשנות ההשמדה.

עם השתלטות הגרמנים על פולין, קיימו הנאצים ב־21.9.1939 התייעצות סודית ביחס לשלבי הפעולות לפתרון הבעיה היהודית והוראות מפורטות ומדוייקות נשלחו ע"י היידריך לראשי הפלוגות של משטרת הבטחון.

בחוזר נאמר, כי בשלב ראשון יש לחסל את הקהילות הקטנות ולרכז את היהודים בגיטאות גדולים. רצוי, כי הגיטאות יקומו בקירבת מסילות ברזל. בחוזר היתה כלולה הוראה מפורשת על דבר הקמת מועצות מקרב היהודים, אשר תישאנה באחריות לביצוע הגזירות של השלטונות הגרמניים. הוה אומר „יודענרטים". החוזר האמור פורסם בשנת 1953 בחוברת: „השואה והמרי" על ידי ועדה שעל יד משרד החנוך והתרבות. הייתכן, כי תכנו המזעזע של החוזר, אשר פורסם בשנת 1939 והופץ באלפי אקסמפלרים, לא הגיע לידיעת חסידי אומות העולם?

בשנות מלחמת העולם בעיצומה של השואה, קרו דברים איומים יותר ממה שהנשיא רוזבלט שמע בשנת 1938. הפנו תשומת לבו לעובדת ההשמדה הטוטלית. בקשוהו להשמיע דברו שיצוה לפוצץ את מסילות הברזל, הרכבות אשר הובילו יהודים מעונים למתקני החנק והמשריפות.

השלך הס: ששה מיליון מבני עמנו הושמדו!

תפעם בלבנו התקוה, כי המין האנושי ילמד מפרק מזעזע זה לקח, לעתיד המערכה למען כבוד האדם וחירותו.

מי יתן ומזעזועי התקופה שדור זה ספוג נסיונות, תצמח בעולם ההכרה, כי כל בני אדם אחים המה ויש להגן על צלם אלוהים כפי שנתגלם בדמות העם היהודי הנרדף.

א. ש.

ארגון יוצאי בוסק בישראל

חיפה, אלול תשכ״ב
ספטמבר 1962

אל כל יוצאי בוסק שלום רב!

כידוע, החלטנו להקים מצבת זכרון לקהילת עירנו ולהנציח את יקירינו אשר ניספו בשואה ע״י הוצאת ספר זכרון.

הספר נמצא בשלבים של כתיבה ועריכה ואנו פונים אליכם בבקשה דחופה, לשלוח רשימות אודות משפחותיכם שהנכם מעוניינים להנציח. תמונות של בתים או רחובות העיר וכו׳; צילומים וכל מיסמך אשר נמצא ברשותכם ויש בו ערך כלשהו לפירסום בספר.

את החומר נבקש לשלוח ישירות לפי המען:

אברהם שיירי (עבור הספר)
חיפה רח׳ בר גיורא 51.

בהזדמנות זו, בפרוס השנה החדשה, אנו מאחלים לכם ולבני ביתכם:

שנה טובה, שנת שלום ובריאות!

הועד

אברהם שיירי

ראשית ואחרית

אייזיק־הרש ולאה קרוון.

(א)

פנינה ניבס היא בתם של אייזיק־הרש קרוון ולאה, בתו של ר' חיים טנן. לאייזיק־הרש וללאה קרוון היו ששה ילדים: המורה שפרה, קהת ושרה — שלשתם ניספו יחד עם הוריהם בשואה; סילויה קנוסוב — מפקחת על התזונה בבתי־ספר בישראל, יעקב — מדען, ביוכימאי, העוסק בעבודות־מחקר באוניברסיטה בירושלים, ופנינה, אשר ניצלה בנס ועלתה לארץ עוד לפני קום המדינה. היא מספרת את קורות ימיה האחרונים של קהילת בוסק, שחרבה ונמחקה מעל מפת העם היהודי.

עם כניסת הרוסים לבוסק בשנת 1939 נשתבשו כל סדרי החיים בעיר ונשתנו תכלית שינוי. היהודים קפחו את פרנסותיהם הרגילות. החנויות רוקנו על־ידי הרוסים וכולם היו לאנשי עבודה, כל אחד במקצוע שלו, לפי הידע שלו ולפי נסיונו. לכל אחד אפשרו לעבוד, מבלי להתחשב עם מעמדו בעבר. נגרמו

רק קשיים ואי־נעימויות לאלה, שעליהם הלשינו, כי היו ציונים או שחשדו בהם כי היו נוטים לציונים, ועברם היה להם למכשול רציני בדרכי החיים החדשים. אבל עד מהרה הסתגלו רובם לתנאי הזמן, תוך תקוה, כי הסערה תעבור, העננים יתפזרו ושוב תזרח השמש.

(ב)

התקפת הגרמנים ביוני 1941

כידוע, הפרו הגרמנים את הסכם אי־ההתקפה של ריבנטרופ — מולוטוב וללא אזהרה או הודעה מוקדמת עברו במפתיע את תחומי הגבול ובמלוא העצמה האוירית ובנשק קונבנציונאלי יבשתי מכל הסוגים התקיפו את רוסיה. כל אלה מבני העיר, אשר שיתפו פעולה עם הרוסים ונתנו ידם להשלטת המשטר שלהם בעיר, עזבו את המקום וברחו יחד עם הצבא האדום המובס והנסוג לאזורים הפנימיים ולערבות רוסיה, ואילו האחרים, אשר עליהם לא נפל הפחד מפני הנקמנות הגרמנית, נשארו בעיר וחיכו לבאות.

ערב פינוי העיר עצרו הרוסים מבין העסקנים והאינטלגנציה כשלושים אוקראינים־לאומנים ובחשכת הלילה רצחום נפש במקום מעצרם. אחד העצורים הצליח איכשהו להסתתר בין גויות הנרצחים, ניצל ונמלט והוא הוא שסיפר את אשר קרה בבית־הכלא. הוא גם סיפר, כי ראש הנ.ק.ו.ד. היה יהודי ובכלאו נודע לו, כי היהודים הלשינו על האוקראינים ומסרו לרוסים רשימה שמית, שלפיה נאסרו האוקראינים וכו׳. ברור, כי ספור זה של האוקראיני הניצול שימש עילה מספקת לשאיפת הנקם של האוקראינים, שהיו אנשטישמיים גם בלאו הכי.

בין כניסת הגרמנים העירה ועזיבתה על־ידי הרוסים נשארה העיר ללא שלטון. היהודים הנפחדים נסתגרו בבתיהם ובחוצות העיר התאסף ערב־רב של אוקראינים מהסביבה, מהכפרים הסמוכים, סכינים וגרזנים בידיהם, לשם רצח ושוד. למזלם של היהודים, נכנסו פלוגות־החלוץ הגרמניות לעיר והמעשה הראשון שלהם היה להבריח ולהרחיק את הערב־רב הזה מן העיר, הם לא נתנו לאספסוף לגעת ביהודים וגם לא ברכושם. אבל לעת ערב ניגשו הגרמנים ל„עבודה" והחלו במלאכתם. ערכו פשיטות על בתי היהודים, לאו דוקא לשם הרג ושוד, אלא חיפשו ומצאו נשים מכל הגילים ואף לא פסחו על נשים מבוגרות, אנסו אותן ללא אבחנה, וכל אותו הלילה נשמעו הצעקות של הורי האנוסות, בכיות הילדים וצריחות איומות שונות ומשונות, שקרעו את הלב והגיעו עד לב השמים.

פנינה — המספרת את הספור הזה — ושתי אחיותיה, שפרה ושרה, נטשו בית הוריהן, ברחו והסתתרו בגן־פירות פתוח והאזינו לצעקות הנשים האנוסות ויללותיהן. לשמע הצעקות התעוררו האוזים וגעגעו והקימו רעש, ממש כמו לפי האגדה, ברומה העתיקה בעת התקפת הגאלים... האוזים געגעו, האנוסות צעקו צעקות איומות ומכל פינות העיר נשמעו קולות נפץ של פגזים ויריות רובים ומכונות־יריה, בכי נשים, גברים וילדים והרושם הכללי — כאילו התפרצו חיות־טרף מהג׳ונגל הפרוע, ועוד גרוע מזה. אין לתאר זאת במלים. כך עבר על העיירה הלילה הראשון של הכיבוש הנאצי. אחרי יום או יומיים הרימו

האוקראינים ראש והתחילו להתארגן. הוקמה משטרה וראשית עבודתה היתה לאסור ולענות את היהודים, לרצוח ולאנוס. בעת ובעונה אחת הופיעו קלגסי הגסטאפו בעיר ובעזרת האוקראינים נעצרו לפי רשימה שמית שלושים וכמה מנכבדי העיר היהודיים, וביניהם הרב דק״ק בוסק ר׳ אברהם באבד, הרש גרטווגן, שאול פאדבה, ברל קרוון ואחרים. הם נצטוו לקחת אתם מעדרים; הוציאו אותם מחוץ לעיר, הביאום לכפר הסמוך יבלונובקה — ומשם לא חזרו כבר. כעבור מספר חדשים נודע מפי אנשי המקום, כי אחרי שהכריחו אותם לחפור לעצמם קבר־אחים — הם נורו באכזריות רבה.

(ג)

כשהגרמנים השתלטו על העיר וזרעו פחדם בקרב האוכלוסיה, הצליחו בעזרת פתויים וכל מיני הבטחות להקים נציגות יהודית בשם: „יודנראט״. היודנראט לא נבחר, אלא עסקנים וביניהם גם הרפתקנים, בחשבם, כי מוטב אולי שתקום נציגות וזו תארגן מחדש את הקהילה ותגן על האוכלוסיה היהודית המופקרת, אשר כל קלגס גרמני עשה בה שפטים כטוב בעיניו — קמו והכריזו על עצמם כנציגות בשם זה. כיושב ראש הועמד אייזיק מרגלית, כסגנו — מקס פרידמן ויתר החברים: הורוביץ, טומשובר, ישראל קרוון, ישראל אורט, משה שאפל ואחרים.

בשנה הראשונה להתארגנות הנציגות היהודית, ז.א. ב־1941/42, הם באמת עמדו על הגובה ועשו כמיטב יכולתם לשרת את הכלל, למלא תפקידם באמונה ושמרו על שלימות הקהילה. אמנם גבו מיסים בצורות שונות כדי לקיים את הסדר, לשלם כופר־נפש ושוחד לגרמנים ולהוצאות שוטפות שונות.

בקיץ 1942 פרץ רעב כבד בעיר, הואיל והיתה זו שנת בצורת. האדמה לא נתנה יבולה והאכרים נדדו למרחקים וחפשו פת לחם עבור משפחותיהם והדבר נתן אותותיו בחלק זה של האוכלוסיה, מכיון שעל היהודים נאסרה היציאה מחוץ לתחומה של העיר. הרעב היה חזק וכבד מנשוא. אנשים התנפחו מרעב. ניזונו מעשבים ומפגרים במידה והושגו. יש לציין את העובדה, כי הרעב פרץ דוקא בזמן הרגוע ביותר, ללא פרעות, נגישות והתעללויות מצד הגרמנים.

(ד)

יום כפורים שנת 1942

ביום מר ונמהר זה הופיע בביתה של משפחת אייזיק־הרש קרוון, לא אחר, אלא קרוב המשפחה, בן דודה של פנינה, חבר היודנראט ישראל קרוון ויעץ למשפחת דודו להתייצב בככר השוק, מול משרדי היודנראט ולהתפקד. במפקד זה — אמר הוא, יקבל כל אחד כרטיס עבודה כי בלעדו איש לא יוכל לקבל תעסוקה. פנינה לא השלימה עם העצה הטובה וכאילו חשה, כי משהו לא כשורה. מה פתאום דוקא ביום הכפורים בבוקר מפקד לשם קבלת כרטיס עבודה? היא לא האמינה בכל המבצע, התווכחה נמרצות עם ישראל בן דודה ובקשה ממנו לא להשיא עצות כגון אלה, על כל פנים לא לקרובים מבני המשפחה ויעצה לו לסלק ידיו ממעשהו זה. לשם יתר זהירות, ירדו כל בני המשפחה, במקום ללכת למפקד, לבונקר ופנינה החליטה לצאת לרחוב ולברר פשר דבר רישומה של האוכלוסיה ביום הכיפורים.

בהתקרבה למקום הפורענות, במרחק מה מהמקום, הבחינה שולחנות ארוכים עומדים ברחוב מול משרדי היודנראט ועליהם ניירות ואנשי היודנראט וקלגסי הגסטפו יושבים בצותא — ומשוחחים בנחת. בדרך פגשה את אחד הפעילים ביודנראט וביחוד ב„אקציות" ומכיון שהיה מיודד עם פנינה עוד מימי נעוריהם, גער בה ופקד עליה להסתלק חיש מהמקום. בדרך בריחתה, הבחינה — ראשי אדם בככר השוק ולאוזניה הגיעו קולות צעקה משונים. פנינה מהרה להתרחק מהמקום ונתקלה באלעזר יער ויחד אתו ברחו — ובדרך מנוסתם המבוהלת, צעקו הגויים האנטישמיים והצביעו עליהם כעל יהודים בורחים וידו בהם אבנים. שניהם הצליחו בנס להגיע לשדות הכפר סטרוניבבה ושם פגשו עוד מספר יהודים מסתתרים וכולם יחד בילו את הלילה בקור בשדה הפתוח.

פנינה ועוד צעירים מהמסתתרים בשדות, קפואים למחצה, התאוששו עם עלות השחר ובצעדים זהירים התקדמו לעיירה, כדי לודא מה שקרה. בפרבר ליפיבוקי פגשו את יעקב, המכונה: „סקולסקי" — הכנוי בא לו מחמת היותו צולע על רגלו הימנית. קראו לו גם: „די ביקס". אמנם יעקב „די ביקס" הנ"ל היה במשטרה היהודית, אבל טוב לב היה מטבעו ורבות פעל להצלת יהודים, כמובן — כמיטב יכולתו המוגבלת. יעקב זה בישר לחוזרים מסטרוניבבה על דבר האקציה האיומה שנגמרה לעת עתה ואמר, כי הם יכולים ללא כל פחד לשוב לבתיהם. הוא גם סיפר לפנינה, כי ביתה לא נפגע וכולם נשארו בחיים. בלבה של פנינה היו ספקות, אבל חזרה לביתה, פתחה את מכסה הבונקר והוציאה מתוכו את בני משפחתה, כשהם חיים ובריאים, אולם אכולי פחד ודאגה רבה.

באקציה זו קרו מקרים שאין לתארם. פשוט קשה לאוזן לשמוע וללב להאמין. כל משפחה נפגעה. שליש האוכלוסיה היהודית הוצא להשמדה. המעונים הוטענו על משאיות והובאו לכפר זבוז'יה ליד זלוצ'וב ;לפי מה שעדי־ראיה מספרים, הוכנו מראש בורות עמוקים ויהודי בוסק וממקומות אחרים הובאו לשם, נורו ללא רחם ונקברו.

מעל לבורות עשו גשר צר מלוחות עץ והנידונים להשמדה טוטאלית נצטוו לעבור כשהם ערומים דרך המעבר הצר ובהגיעם עד אמצע הבור, פתחו עליהם הקלגסים באש ממכונות יריה. היו אשר נפגעו קל וגם כאלה אשר כלל לא נפגעו, נפלו לתוך הבור, כוסו באדמה ונקברו חיים. אחרים ידעו לספר, כי כל אותו הלילה תססה האדמה והתנועעה, התנשאה ושקעה. נחלי דם פרצו מהאדמה והמראה הכללי היה מזעזע ומחריד ביותר. קרה גם, כי עשרות אשר לא נפגעו, אזרו כוח, פילסו להם דרך מתוך ערמות הגופות וכל עוד הנשמה בקרבם יצאו חיים ואלה אשר ניצלו מהמתה זוועתית זו ויצאו מהבור, קיבלו עזרה מאכרי המקום, שהלבישום בגדים, האכילום וסייעו בידם למלט נפשם.

אחרי האקציה המתוכננת הראשונה הזו שהיתה בידיעתם של אנשי היודנראט ובעזרתם, כי הם הם, אשר יעצו לידידיהם ולבני משפחותיהם להתייצב למפקד זה, כאילו לשם קבלת כרטיסי־עבודה, הקימו מסביב לבתי המגורים, בהם עוד נותרו שרידי משפחה, גדר תיל וכך הוקם הגיטו. הוה אומר, כי הגיטו הוקם אחרי האקציה הראשונה, בה הושמד שליש מיהודי העיר בסתו שנת 1942.

למרות ההשפלות, העינויים, הדאגה הבלתי פוסקת והפחד בפני יום המחרת, עד להקמת הגיטו, קיימו היהודים בית ספר עברי, אשר התנהל בבית משפחת אייזיק־הרש קרוון ושפרה בתם הרביצה תורה לילדי ישראל בכל התנאים.

בגיטו שררה צפיפות איומה, משני טעמים:

א) השטח אשר הוקצה לגיטו היה צר מלהכיל את יהודי בוסק הנותרים בחיים.

ב) לגיטו הצר בלאו הכי הובאו לאחר מכן יהודי הכפרים הסמוכים ומן העיירות שבסביבה והצפיפות גדלה והלכה מיום ליום יותר ויותר. מחמת הצפיפות, פרצו מגפות ומחלות מדבקות, אשר קטלו חולי הגיטו, אבל למי זה היה איכפת: לקלגסי היטלר ולמשתפי פעולה מהיודנראט? במידה ובכל זאת קרה נס ומישהו ניצל מצפורני מחלות הטיפוס והדזינטריה וללא כל טיפול רפואי נשאר בחיים, היו סרוחים לצידי הכבישים ועל המדרכות, נפוחי רעב, מצורעים למחצה, שלדי־אדם, עד שנפחו נשמותיהם והגויות נשארו במקום עד שהעלו צחנת רקבון.

פנינה המספרת קורות ימי יהודי בוסק האחרונים, עוצרת נשימה, מהרהרת, מקמטת מצחה, רוצה לרענן זכרונה ואני שותק, לא מעיז לדרבנה ולדובבה, הואיל והרגשתי, כי הפצע שותת עוד דם אצל כל ניצול השואה וחלילה לנגוע בו, ללא זהירות יתר. כן, פנינה ממשיכה מעצמה ומספרת על מקרה מאלף אשר נשבעה לא לשכחו ולהביאו לידיעת בני בוסק בכל אתר ואתר למען ידעו לאיזה דרג שפלות מסוגלים בני אדם להגיע, הכוונה, לעסקני היודנראט:

בני בוסק יזכרו אל נכון את האשה אשר כונתה בשם „קופצ׳ימעני" ז.א. קנו אצלי. היא עבדה קשה יחד עם בעלה ומסחרם — רוכלות בעורות. על מנת למכור סחורתם, היו רגילים להתרוצץ בירידים מעיירה לעיירה ובקשי פירנסו בני ביתם. האשה היתה מטופלת בהרבה ילדים, ברובן בנות, אשר הגיעו לפרקן. כשמונה נפשות התגוררו בחדר גדול אחד בצפיפות שאין לה תקדים, בזמנים כתקונם.

בימי היודנראט ערך "לייבלה" הפוליצמייסטר הכל יכל, מפעם לפעם חיפושים בבתים ורצה הגורל המר, כי דוקא בביתה של האשה הזו מצא לייבלה קצת סחורה נסתרת (עורות). לייבלה החרים, כמובן, בשם החוק של היודנראט את הסחורה והשאיר את המשפחה האומללה בחוסר כל, ללא מקור פרנסה ומחיה. האשה בעלת המרץ לא נואשה ופנתה בתלונה לעסקן רב פעלים בעבר ובהווה, ליהודי המצוחצח היהיר, הזכור בשם טומשובר ומי לא יזכור את „אברך־המשי" האינטליגנט אשר נשאר אותה הגברת בשנוי האדרת, הפך את עורו והיה לחית־טרף ואמנם זכה לשם יאה לו: „הרוצח בדם קר". האשה פנתה אליו והוא ישב לו בכורסה עמוקה במשרדי היודנראט, כשרגלו האחת משולבת בשניה ומעשן להנאתו סיגריה. האשה פרשה לפניו בקשתה והתחננה, נשקה רגליו שיואיל לצוות ויורה ל„לייבלה" להחזיר לה סחורתה המוחרמת, אחרית תקותה לקיום משפחתה. אולם הוא השיב בנחת ובקור־רוח שטני: ולמי זה איכפת אם משפחתך תגוע ברעב. היתה לך סחורה, למה לא הסתרת אותה כראוי? מצאוה — הריהי שייכת למוצא בר מזל. כל תחנוני האשה, בכיותיה המרות לא השפיעו ולא הועילו. האשה

המשיכה ללקק רגליו — עד כי הרוצח בדם קר, קם מכורסתו, בעט באשה ופקד על שוטר יהודי לזרקה החוצה.

פנינה היתה נוכחת וחזתה במחזה המביש, לא יכלה עוד להתאפק, פנתה לטומשובר בבקשה לא להתייחס בגסות ובאכזריות לאשה האומללה הזו, הטיפה לו מוסר בהדגישה, כי הלא כולנו בנעורינו ובזקנינו נידונים למות, לא ידוע מי קודם למי, מי ימות ומי מאתנו אולי יישאר בחיים. פניו של העסקן הסמיקו וחיש נתמלא כעס וחימה וציוה לשלוח את החוצפנית, אשר העיזה להטיף מוסר לאיש היודנראט, למחנה־עבודה. אולם פנינה לא נרתעה, מכיון שכל אנשי המשטרה היהודית היו ילדי טפוחיה, חניכיה וגם חבריה לספסל בית־הספר והיא היתה בטוחה, שאיש מהם לא יהין לגעת בה לרעה. האינטליגנט חרק בשיניו הצהובות מזוקן והחריש. הסחורה אשר לייבלה גזל מהאשה, הובאה למשרדי היודנראט להחרמה רשמית לעיני האשה האומללה, אשר התיפחה והתגוללה על המדרכה כואבת ודואבת.

מן הרצוי להזכיר, כי ליודנראט היה בית־סוהר פנימי משלו. קלגסי היטלר התירו להם להשתעשע קצת באוטונומיה שלטונית. כל מי שהמרה פיו של היודנראט, סירב לגלות מחבוא של כספו, תכשיטיו ולא מסר את הכל אשר לו ליודנראט, נעצר, עונה ואף נשלח לכיוון בלתי ידוע, משם לא חזר עוד.

לא כל מקרה דומה למישנהו. לא בכולם אפשר וניתן להזכר, כשם שלא את כל סיפורי הזוועות, הנייר סובל. בלאו הכי נשפטו על מעשיהם ומעלליהם, באו על ענשם וגורל מר אחד פקד בסופו של דבר את כולם.

בין האקציה הראשונה מיום כיפורים שנת 1942 והקמת הגיטו עד לחיסול הפיסי המוחלט והסופי של האוכלוסיה היהודית, לא היו עוד אקציות, פרט למקרים בודדים של התעללויות, השפלות והריגות פה ושם.

(ה)

מאי 1943

היה זה ביום חמישי, אולם התאריך המדוייק לא זכור למספרת. לפני עלות השחר, כשדרי הגיטו היו עוד שרויים בשנתם, התעוררו לשמע יריות וצעקות, יללות, נביחות כלבים. למשפחת פנינה היה בגיטו חדר ומתחת לארון הם חפרו להם בונקר. מיד, מבלי לדעת פשר הצעקות והיריות, ירדו כולם בחפזון לבונקר ופנינה כדרכה יצאה החוצה, כדי לברר פשרו של הרעש ומה מתרחש. אך פתחה, פרצו לתוך החדר שכנים ונדחפו לתוך הבונקר הצר, אשר נתמלא עד אפס מקום וכולם נאלצו לעמוד בתוכו ולא נשאר בו מעט אויר לנשימה ולא כל שכן עוד מקום בשביל מתכננת הבונקר פנינה עצמה. היא אמרה לעבור בקפיצה נועזת את גדר החומה, אשר הקיף את הכנסיה הרומית־קטולית, אולם לא הצליחה. מיד נורו עליה מספר יריות, אשר למזלה החטיאו. פנינה חזרה על עקבותיה, כחתולה נרדפת מבוהלת, הספיקה לחזור לחדר — טיפסה על הארון אשר כיסה את הבונקר והסתירה עצמה באמבטיה של פח, אשר עמדה על הארון. פינתה לעצמה מקום בין האמבטיה לבין הקיר ושכבה כמאובנת ללא תנועה. רק הספיקה להסתדר

במחבואה וקלגסי הגסטפו פרצו פנימה ובפראיות משגעת ערכו חיפוש מדוקדק בכל פינות החדר וכשהחדר פרוץ — נכנסו תוך כדי ריצה מבוהלת אנשים שחיפשו מקלט. חיש מהר נתמלא החדר וכשראו היהודים את הקלגסים המשתוללים, אצו רצו כעכברים בחפשם חור־בור לקפוץ לתוכו. נשמעו צעקות, שריקות, יריות וכנראה הודות לבהלה והתוהו־ובוהו, לא גילו את פנינה שהסתתרה על הארון, בין אמבטית־הפח לבין הקיר והתבוננה למחזה המזעזע. הקלגסים ירו באנשים המבוהלים כבחתולים ועל יד הארון, שעליו הסתתרה הניצולה, נערמו גויות ועל ידי היריות בחדר נפגע גם קלגס אחד עצמו, אשר צעק מתוך הערמה: הצילו, הצילו — נפגעתי! פנינה שמעה גם קולו של יהודי לא מקומי, אך כלוא בגיטו בוסק, אשר צעק ביידיש: „נקמה! נקמה!" וירה בקלגס הגסטפו והרגו במקום. כל הפעולה של הוצאת היהודים מהגיטו לחיסול מוחלט נמשכה מעלות השחר, עד קרוב לשעה תשע. הגיטו הורק.

(ו)

אותו יום אחרי הצהריים באו הגויים להוציא את הגויות מהגיטו ונכנסו גם לכל חדר ופנינה שמעה כי הערלים מתלחשים ואומרים, כי בחדר הזה התגוררה משפחת אייזיק־הרש קרוון ובנותיו התלבשו יפה, צריך לחפש בארון. הדם נקרש בעורקיה של פנינה בחשבה כי כעת היא אבודה, אולם שוב וגם הפעם שיחק לה המזל, הם אמנם חיפשו בתוך הארון, אבל לא הזיזוהו ממקומו. לעת ערב עם רדת החשכה, יצאה פנינה ממחבואה, כלומר ירדה מהארון ופתחה את הבונקר הצפוף. כל הניצולים בו עמדו במצב של עלפון, היות ולא נשאר בו מעט אויר לנשימה.

למחרת ביום ששי יצאו כולם מהבונקר והחליטו להסתתר באורוה הסמוכה של חיים טנן. לרוע מזלם, הבחינה בהם אחת הפועלות הנוצריות, אשר עבדה שם בבית־חרושת למי־סודה. לא היססה, הלשינה עליהם ומיד הופיעו אנשי גסטפו מזויינים ופקדו על כל אנשי הקבוצה להסתדר ליד החומה. ביניהם היו משפחות דול, שאול פדווה ואחרים ואין צורך להוסיף, כי כוונת הקלגסים היתה לירות בכולם במכונת יריה ולחסלם. וכמו להכעיס, אותו יום ששי הארור היה בהיר והשמש זרחה, ריח של יום אביב נדף. היה זה בחודש מאי ופה נערכים שליחי היטלר ומטעינים רוביהם בכדי להעבירם מן החיים. הופיע פתאום כמו מלאך מן השמים, קצין קבוצת הקלגסים. עצר בעדם ופקד לא לירות. הם יהיו נחוצים לנו, אמר הוא, להוצאת גופות מומתים מהגיטו ולעבודות שונות. נעצור אותם ואולי נצליח לאסוף עוד אחדים, יעשו מלאכתם ונחסלם לאחר מכן. הוציאו את הקבוצה בדחיפות מהמקום ובמכות קתות רובים הביאום לבית אגודת היורים הפולנים. שם החזיקום כל אותו היום. אמנם הצליחו לאסוף מכל מיני פינות ומקומות סתר שונים שש מאות איש ובמשך יום השישי והשבת הוחזקו ללא אוכל ומים. ביום ראשון בבוקר נתנו לכל אחד תפוח־אדמה עם הקליפה ובצהרי היום הפרידו בין הגברים, הנשים והילדים. את הנשים והילדים הכניסו לבית־סוהר, הגברים והנשים בלי ילדים נשארו במקום.

(ז)

באותו יום ראשון אחרי הצהרים הובילו מספר גברים לחורשה ליד הכפר קוזלוב, שם כרו קברים, ז.א. הכינו בורות לכל הקבוצה. במשך כל אותו הלילה של יום ראשון הוסיפו להביא אנשים בלווי כלבים, אשר התנפלו מדי פעם על המובאים ונשכום. הספיק שקלגס גרמני יקרא בשם „יודע" והכלב השחור התנפל על הקרבן בנשיכות עד זוב דם. ביום שני בבוקר התחילו להוציא קבוצות קבוצות להורג בקוזלוב. הראשון היה אביה של פנינה והאחרונה האם. מעניין, לפני שהוציאו את הקבוצה הראשונה, התקבצו מסביב לאייזיק־הרש קרוון יהודים מכל הגילים וביקשוהו שיעמוד בראש ויאמר עם כולם וידוי. אביה פנה גם לפנינה שתתיצב לוידוי, פנינה סירבה והשיבה: אינני מאמינה ולא אתודה. אביה לא עמד על שלו והשיב: אם אינך רוצה, הלב לא אתך, סורי הצדה והשתדלי, עשי מאמצים בכדי לחיות. לי אין עוד חשק לחיות ואני הולך עם עמי, אמות עם כולם. אז כולם קמו על רגליהם הכושלות ואמרו וידוי. והוידוי הזה עודנו מצלצל באזני — אומרת פנינה, אינני יכולה להשתחרר מקולות הבכי וההתיפחות. מיד אחרי הוידוי — פרצו הקלגסים עם כלביהם והוציאו את כולם להשמדה.

באותו מעמד, פנה איש הגסטפו במחנה־המות הזה לאייזיק מרגלית, ראש היודנראט, אשר היה כלוא ומועמד לחיסול, ואמר שהם זקוקים עוד לבעלי מקצוע לעבודות שונות ובקש שהוא, מרגלית, יארגן קבוצה כזאת אבל במהירות. בין אלה אשר הוצאו מהקבוצה שעמדה שבורה כדי לעלות על המשאיות שצריכות היו להעבירם להשמדה בכפר קוזלוב היו פנינה, פסיה ברזה, רבקה לנדס ועוד. שלש הנשים הנ"ל אמנם ניצלו ונמצאות כיום בישראל.

מריה שטיינברג

היודנראט בעיירה בוסק

עדות, אשר נגבתה על־ידי הועדה ההיסטורית
של האו״ם במחנות הפליטים בגרמניה.
נמסרה למערכת ע״י „יד־ושם״.

קיץ בהיר, מה טוב, כי יום מנוחה היום. פתאום — בום... בום... הפצצה? לא ייתכן — והנה שעיה פורץ לחדר וצורח בקול משונה: מלחמה, מלחמה! קופץ כלפי מעלה, רץ, מתרוצץ — ונעלם. בהולה ומבוהלת קמתי — לא, קפצתי ממיטתי ויצאתי לרחוב. ככה התחיל יום העשרים ושנים ביוני 1941. המסך הורם והחלה המערכה השניה של הדרמה האירופית שטופת הדם.

אחרי הפגזה מרוכזת קצרה, נכנסו גדודי החלוץ של הצבא הגרמני לרחובות העיר ותפסו עמדות בככר. עברו עוד עשרה ימים ואפסה התקוה לחמוק מן העירה.

אותו יום קודר עבר איכשהו ללא תקריות. רק לעת ערב השתוללו חיילים מבוסמים, נטפלו, כרגיל, לבנות ואת הגברים היכו עד זוב דם, אולם הכל נעשה ללא תכנית מחושבת ובלי שיטה. פעולה, „אקציה״ מתוכננת לפי צו ממטה הגסטפו, באה כעבור שלושה ימים. כל הלילה לא עצמנו עין ולפנות בוקר, עת נפלה עלינו תנומה קלה, הקיצונו לשמע צעקות קורעות לבבות. קלגסי־גסטאפו פרצו לדירות, הוציאו את הגברים והריצום לככר השוק. יללה, אימת־מות ריחפו בחלל האויר במשך אותו יום מר ונמהר. הגברים הוחזקו נצורים בככר עד לעת ערב, הרעיבום, הפחידום, אולם לפני רדת חשכת הליל שיחררום והתירו להם לשוב לבתיהם.

כעבור שבוע נאסרו כשלושים גברים, אשר עליהם הלשינו האוקראינים והצביעו עליהם כעל משתפי פעולה עם הקומוניסטים. האמת היא, כי בדרך זו התכוונו לעשות שפטים באנשים מתוך נקמה אישית מחד ולהיפטר מהבלתי רצויים מאידך, ואין צורך להוסיף, כי השלושים לא חזרו עוד העירה...

לפני כניסת הגרמנים התנחמנו, כי סוף־סוף גם בצד השני חיים יהודים, אמנם תוך כדי השפלות ועינויים, הרעבות וכו׳, מילא, נשתדל להחזיק מעמד עד עבור זעם. עם הכנס הגרמנים, תוך כדי מגע ראשון אתם ועם משרתיהם האוקראינים, נוכחנו לדעת, כי טעינו, הכרנו חיש את המציאות המרה ונתבדו האשליות וראינו את הנולד.

המשטרה האוקראינית, אשר כבר הספיקה להתארגן, אסרה רבים וביניהם את כל התלמידים בני 14, ועינום קשות, על פי רוב ע״י חבריהם לכיתה אשר

היוו רוב במשטרה. בראש המשטרה עמד המורה רומאן צ׳וצ׳מאן, הנאמן והמסור למשטר הקומוניסטי הקודם ולברית המועצות... ראש העיריה היה גם כן מורה אוקראיני, אלקסי באי, קצת פחות צבוע בשלטון הקודם ובהרבה פחות פעיל תחת השלטון הנאצי. אמנם, היו גם אחרים, פולנים ואוקראינים, אשר עשו כמיטב יכולתם כדי להשפיע על ההמון שלא יערוך פרעות ואמנם הצליחו במידת־מה. בין הבולטים היה הכומר קאלינוביץ. בהשפעתו והודות לדרשותיו בכנסיתו הביאו האיכרים תוצרתם העירה ומכרוה לאוכלוסיה היהודית, למרות האיסור על פי פקודה מפורשת מצד השלטונות הגרמנים והמשטרה (הלא גרמנית). הודות לאומץ לבם של הכומר קאלינוביץ ושל עוד מספר מורים, וביחוד אני מדגישה את פעולתו של הכומר, ניצלו יהודי העירה מפרעות איומות ושחיטות, אבל לא היה בכוחו להצילם מעושק, שוד ועבודת כפיה. ככה עברו על העירה השבועות הראשונים תחת הכבוש הנאצי־גרמני.

בינתיים הגיעו מלבוב ומערים אחרות ידיעות על דבר התארגנות של „יודנראטים", אשר מתפקידם לשמש נציגות רשמית של האוכלוסיה היהודית כלפי השלטונות הגרמנים ולארגן חיי הקהלות וכו׳. הקהלה בעיר מנתה כ־1800 עד 1900 נפש: בעלי־מלאכה, חנוונים זעירים, רוכלים, פועלים וקומץ עובדי אדמה. בעלי מקצוע חופשיים כמעט ולא נותרו בעיר, פרט לשתי מורות, מורה אחד, עורך־דין אחד, רוקח ועוד עשרה — חמישה־עשר איש בעלי השכלה תיכונית או גבוהה, קשישים, ולא מתאימים לעסקנות ב„יודנראט". פתאום נתבשרנו, כי ה„יודנראט" קם והיה לעובדה. בראשו הועמד ה׳ א. מרגלית סוחר לפי מקצועו. בראש המשטרה היהודית הועמד מקס פרידמן וכסגנו מונה לייבלה — „הגנב הסרסור". פחד־מות אחז את האוכלוסיה אזלת היד, הואיל וחשבנו כי לרוצחים הגרמנים ולעוזריהם האוקראינים מצטרפת כעת כנופיה חדשה של שודדים ומנצלים מבפנים. אבל המציאות הוכיחה חיש את ההיפך ופיזרה החששות. במידה ותיערך אי פעם חקירה יסודית וייזכרו לטובה גבורים קדושי האומה האלמונים, הרי בשורה הראשונה ייזכרו אנשי ה„יודנראט" מן העירה הקטנה באוקראינה המערבית בוסק. יירשם לטובה שמו של השתיין ראש היודנראט, אשר ידע לשכר את אנשי הגסטאפו, אף לא נבהל ולא נפחד, נשאר על משמרתו ותמיד מצא דרך ואפשרות לביטול גזירות ובמשך שנה תמימה של שהותי בעיירה שמר על שלימותה של הקהלה. ייזכר לטובה לייבלה „הסרסור", יהודי נאמן לקהלתו, אשר השכיל בעוד מועד לקבל ולהשיג ידיעות על גזירות מתקרבות ובאות, העביר בחשאי אזהרות, כדי למנוע חטיפת יהודים ברחובות העיר ועוד ועוד. ראש המשטרה פרידמן מצא דרכים לקבלת ידיעות מוקדמות חשובות ודרושות ביותר בשביל ראשי ה„יודנראט", למען ידעו מראש איך לנהוג כדי להציל ולהעביר גזירות, ע"י הכנת שוחד לתלייני היטלר ומשקאות.

במבואות העיר עמד לייבלה על המשמר ובהתקרב משאית עם „אורחים" הזמינם תחילה לסעודה דשנה בבנין ה„יודנראט", שם נפלו קרבנות מספר עופות ובקבוקי יי"ש. לייבלה ידע את המקומות בהם יכול למצוא את הדרוש לו עבור ה„אורחים" ואם היה צורך בכך לא היסס אף לקלל ולהרים יד. „האורחים"

קבלו זלילה ביד רחבה ושוחד ובדרך כלל היו עוזבים את העירה כשהם מבוסמים ושמחים בחלקם. קרה גם ולא הצליחו להשביע תאבונם של הגרמנים, הושגה ארכה, לייבלה נסע ללבוב וחזר עם המלאי המבוקש והדרוש.

את הכסף היו אוספים בין האוכלוסיה היהודית. ברור, כי לא חסרו תלונות, טענות ומענות על גובה ההיטלים, אולם בדרך כלל אפשר לומר, שלא היתה אפליה. סיפקו גם רהיטים עבור הקצונה הגרמנית ונמנעו פריצות של המשטרה האוקראינית לדירות של יהודים לשם שוד. כל הדרישות כוונו ל„יודנראט", אשר דאג לספקן. היודנראט ארגן את חיי הקהלה, יצר קשרים עם השלטונות ומנע חטיפות ברחובות העירה. לפי רשימות מוכנות מראש שלח בעצמו קבוצות אנשים לעבודה, כי אחרת היו הגרמנים עושים כבתוך שלהם.

האוכלוסיה היהודית נרגעה קמעה. הקיץ חלף ובא החורף ועמו מחלת הטיפוס. את המחלה הביאו שבויים סוביטיים, אשר הובאו לסביבה כשהם ערומים, יחפים וחולים. הם שוכנו בעירה והדביקו את היהודים. כתוצאה מהתפשטות המחלה בית־החולים העירוני נתמלא עד אפס מקום. נאסר לשכן את השבויים בבתים ועל היודנראט הוטל לארגן בית מחסה לשבויים ולטפל בחוליהם.

מאחר ומחלת הטיפוס גברה והלכה ולא היה מקום בבית־החולים העירוני, דרש מנהל בית־החולים ד"ר ואוז'יק, שהיהודים יארגנו לעצמם בית־חולים משלהם, אחרת יהיה נאלץ להרעיל את כל החולים היהודיים, היודנראט היה אובד עצות, מפני שלא עמדו לרשותו לא בית, לא ריהוט, לא ציוד ולא כל שכן שירות רפואי. בכל זאת ולמרות הקשיים אורגן בית־החולים היהודי תוך שלושה ימים. בבקר של יום ראשון, בקור וכפור כבד, הועברו החולים היהודיים מבית־החולים העירוני לבית־החולים היהודי. הרפואות הושגו. הקצב מורגנשטרן היה לסניטר — מטפל ועל ידו עזרו סנדלר ואופה. החולים הבריאו ובסך־הכל מתו ממחלת הטיפוס כ־15 חולים יהודים.

הרופא הראשי של בית־החולים העירוני הד"ר ואוז'יק, בסקרו את פעולות בית־החולים התבטא: „היהודים הללו יודעים הכל ומסוגלים לכל".

היודנראט דאג ועיבד תכנית לתעסוקה מלאה לכל האוכלוסיה היהודית. כן אורגנו קבוצות לכל סוגי עבודה: קבוצה לפינוי השלג מרחובות העיר, מנקי פסי הרכבת ומפרקי קרונות־משא. המשגיחים האוקראינים וה„פולקסדויטשן" על עובדי הכפייה עינו את היהודים והעבידו אותם בעבודות פרך, אולם לא להרבה זמן. היודנראט מצא דרכו אל מנהל העבודה הגרמני אשר שוחד והענויים נאסרו והופסקו לחלוטין. היודנראט העסיק סנדלרים וחייטים כדי להלביש את האדונים הגרמניים ומשפחותיהם. קבוצות עבודה הורכבו בעיקר מצעירים, כדי לא להשאיר מחוסרי עבודה בבתים. את הנשים העסיקו במטבחים שונים, בבתי־חולים ובבתים פרטיים של „רמי־מעלה". בעד התעסוקה דרש היודנראט תשלום, מכיון שזו היתה האפשרות היחידה לגבות מס עבור קופת היודנראט. גובה השכר בעד כרטיס עבודה היה תלוי ממצבה הכספי של המשפחה. מחוסרי אמצעים קבלו כרטיסי־עבודה ומספר על הסרט בלי כל תשלום.

עם הפשרת השלגים של חורף קשה וזריחת שמש האביב שנת 1942 גבר

והלך המתח בקרב האוכלוסיה היהודית וזה לשמע הידיעות, כי בכפרים ובעירות הסמוכים כבר הופיעו פלוגות ה„פערניכטונגס־קומנדו" ורצח של מאות ואלפי בני אדם על לא עוול בכפם נעשה דבר רגיל ומובן מאליו. הגיעו ידיעות ונפוצו שמועות על אקציות, מחנות־רכוז, רצח צעירים, בפרט בלבוב ובערים גדולות אחרות. הדם נקרש בעורקים. היו אשר ידעו לספר, כי שולחים למחנות רק מחוסרי עבודה ואלה אשר יש להם תעסוקה אין להם מה לפחד. אכן היודנראט דאג לתעסוקה מלאה. לעבודה „מוכרת" בחקלאות היו דרושים עובדים רבים. כל האוכלוסיה היהודית בעיר מעל לגיל 14, חוץ מזקנים, עבדה. העירה הפכה למחנה עבודה. קבוצות, קבוצות פועלים נסעו יום יום לעבודה בחקלאות בכפרים הסמוכים, עד כדי כך, כי הורגש מחסור בידים עובדות.

בזכרוני נשתמרו מספר עובדות על דבר מסירותו ונאמנותו של ה„יודנראט" לשלמותה של הקהלה והאוכלוסיה היהודית ואנסה לתארן:

כפי שכבר הזכרתי, עיקר עבודתו של לייבלה ועוזריו היתה לעמוד על המשמר בכבישים ולארוב ל„אורחים". האלחוט שלו פעל כראוי ובין רגע התפשטה הידיעה: „גסטאפו ישנו" ואחר כך באה פקודה: „אף איש ברחוב"! רחובות הרובע היהודי (הגיטו עדיין לא היה) התרוקנו ולא נראתה בהם נפש חיה. הפקודה הגיעה וחדרה עד לבתים המרוחקים ביותר בפרברי העירה.

בבוקר עבות אחד הופיעה קבוצה של קלגסים כדי לחטוף חמישים גברים למחנות־עבודה — הוה אומר: מחנות־מות. מנהל הארבייטסאמט ה' האלפר (ילדיו סבלו מתת־תזונה) הודיע לראש הקלגסים, כי אין בעיר מחוסרי עבודה וכי כולם עובדים. קצין הגסטאפו השיב: הוא יעבור עם אנשיו ברחובות העיר ובמקרה ויתפס יהודי אחד ברחוב, יומתו מיד ומנהל ה„ארבייטס־אמט" ואנשי היודענראט יישלחו למחנות־עבודה. מן הסתם לא ידע קלגס־הגסטאפו ולא הכיר את לייבלה וארגונו. ברחוב לא נמצא ולא נתפס אף יהודי וקבוצת הקלגסים עזבה את העיר בבושת פנים בידים ריקות, ללא כל שלל חי. קרה גם מקרה הרבה יותר חמור. מן המפקדה דרשו לספק מאות אחדות של צעירים. האובמן היה במצב מאד לא נוח וכמעט יאוש תקף אותו, אם כי במשפחתו ובין קרוביו לא היו בחורים צעירים והוא התבטא: „אתאבד אם אהיה נאלץ למסור להם בחור אחד". הענין הגיע לבירור בלבוב ותמורת עשרים אלף זהובים ותכשיטים רבי ערך בוטלה הגזירה. כל הבחורים נשארו בבית!

ועוד מקרה מאלף: בארגון טודט היו קבוצות עבודה, אשר נסעו יום יום לעבודה ובערב הוחזרו במשאיות לבתיהם. פעם קרה והמשאית, אשר הסיעה את העובדים, נתקלקלה בדרך ושומר הקבוצה הגרמני פקד על המוחזרים ללון באוסם ובעצמו הסתלק מהמקום. העובדים לא רצו לבלות את הלילה באוסם ונתקבלו ללינה בבתים של יהודי המקום. אותו לילה דוקא הופיעו בעירה זו קלגסי־גסטאפו ממחנה־עבודה סמוך, הוציאו את כל התושבים היהודים למחנה הסגר. בין אלה היו גם 18 בחורי העירה שלנו, אשר סירבו ללון באוסם. אחד מהם הצליח איכשהו להמלט והביא את הידיעה לבוסק. היודנראט נקט בצעדים

מתאימים והשתמשו בכל האמצעים האפשריים להחזרת עובדי הכפיה לביתם. אחרי מאמצים בלתי פוסקים ותמורת כופר נפש הוחזרו הבחורים הביתה.

כאמור, באו הכספים להוצאות היודנראט, לפדיון שבויים וכו׳ מתשלומים לארבייטסאמט בעד קבלת עבודה. אין לפרש, כי מחוסרי אמצעים נשארו ללא עבודה. עבודה קבל כל אחד, ההבדל היה רק בזה, שלא לכל אחד היתה הזכות לבחור, בעד בחירה דרשו תשלום. בעלי יכולת היו חייבים לשלם בעד הכל: בעד קבלת עבודה, בעד סרט עם מספר, בעד שוחד עבור הגרמנים, היו נאלצים לוותר על ריהוט, על כלי מיטה ולבנים, על בגדים ומזון, הכל למען הצלת אחים בצרה.

ברור, כי לא חסרו תלונות שונות. התרעמו על כי להאובמן יש עוד רהיטים בדירתו ולייבלה לובש עוד פרווה, בו בזמן שלאחרים לא נשאר אפילו צווארון מפרווה, אבל ה„יודנראט" גנז את כל התלונות, היה תקיף ועמד על שלו.

בשביל העניים היו קיימים מטבחים, בהם אפשר היה לקבל צלחת מרק חם במחיר של עשרים אגורות. היהודים לא קבלו פנקסי־נקודות לאוכל. נתנו להם רק תפוחי־אדמה ולאלה שעבדו — 250 גראם לחם ליומיים. תפוחי־אדמה חילקו לכולם, לחם — רק למחוסרי אמצעים וגם בשטח זה היו תלונות רבות, אך כמובן ללא השפעה על היודנראט ועל שיטת החלוקה. מן הראוי לציין, כי האובמן טעה לעתים רחוקות מאד וביחוד בעיירה כה קטנה, בה איש הכיר את רעהו כאת עצמו.

ועוד פרט לשם השלמת תאור אופיו ודרך עבודתו של היודנרט. כבר הזכרתי, שאינטליגנציה עובדת כמעט ולא נותרה בעירה, על כל פנים מועטת. ובאלה המעטים התעללו האוקראינים ושלחום לעבודות הבזויות ביותר. מן הרגע שהיודנראט קבל את השליטה על האוכלוסיה היהודית ונכנס לתפקידו, מנע התאכזרות באנשים הללו, שמר על יחידי הסגולה בעלי ההשכלה אשר הוכוונו לעבודות קלות, בלתי משפילות כבודו של האדם.

כך התנהלו החיים, גדושי חרדה ופחד עד העשרים בחודש יולי 1942. באותו יום עזבתי את העירה ולא היתה לי עוד הזדמנות לקשור קשר כלשהו עם אנשיה. לא עלה בידי לברר ולודא על האופן ודרך חיסולו של היודנראט, אשר נתן דוגמא נאה כגוף צבורי נאמן לתפקידו, לכהונה, אשר הגורל המר הטיל עליו.

תורגם מפולנית ע"י סבא של רונן

בנימין שפירא — „בניומצ'י"

ירא שמים, שומר מצוות, צמוד למסורת אבות. יחד עם זאת מתקדם בהשקפת עולמו. ציוני כללי פעיל. חבר הועד המקומי, ממקורביו וידידיו האישיים של הד"ר קוטן ז"ל, חבר הנהלת בית־הספר העברי. פרנס הקהלה וחבר מועצת העיריה כנבחר הרשימה הציונית. לא היה מוסד צדקה בעיר ללא השתתפותו הפעילה של בנימין שפירא.

לבנימין ואדלה שפירא היו שמונה ילדים: מלכה (מלה), שרה, דב, לאה, אריה, שלמה וחיה (תאומים) ונפתלי. מאחר וראש המשפחה היה ציוני־הרצלאי, חינך את ילדיו ברוח הציונית. בדרך כלל נהנו ילדי שפירא מחנוך חפשי ועול שמירת מצוות התורה לא הכביד ולא העיק עליהם. האב שפירא כמשכיל מתקדם איפשר לילדיו השתייכות בהתאם להשקפותיהם לתנועות נוער בכלל ולחלוציות בפרט. ביתו היה בית ציוני, פתוח לכל שואל ודורש עצה ובכלל בית ועד לחכמים.

דב, חלוץ המשפחה, עלה לישראל בשנת 1925 ובשנות השלושים הראשונות עלו לאה ונפתלי.

באחד החיסולים האחרונים „אקציה" בלע"ז, זועזעו שמשות הדירה מדפיקות ומנקישות מחרידות. אותה עת התגוררה בבית שפירא גולדה הולין, אשר לתומה פתחה את הדלת ולתוך הדירה פרצו חיות הטרף הנאציות. מובן, כי אנשי הבית לא הספיקו להתחמק ולרדת לבונקר, אשר הכינו לעצמם בעוד מועד, וכולם נצטוו להתלבש תוך מספר רגעים ולצאת החוצה. אריה החשמלאי מיהר ובזריזות רבה גרם לקצר חשמלי ועיני הגרמנים חשכו. בנימין האב פנה אל אריה בנו: מלט נפשך, ברח למען יישאר לפחות אחד בחיים שיוכל לספר על הטרגדיה הנוראה, על כל אשר עוללו הגרמנים למשפחה ולכל בית ישראל בעיר. כמיואש, ללא חשק ורצון, כמעט ברגע האחרון, נענה להפצרות האב, קפץ דרך החלון, הסתתר בבונקר מתחת לרפת שבחצר ביתם וניצל. ואריה מספר:

כחדש אחרי הכיבוש הנאצי בשנת 1941 באו אל בנימין שפירא ידידים כביכול ה"ה ה... ו־ט... ומישש את הדופק. סיפרו, כי הגרמנים דורשים שתוקם נציגות יהודית כלפי הגרמנים, הוה אומר „יודנראט" ויש כבר מספר אנשים, אשר הביעו נכונות להכנס למוסד הנציגות ומבקשים שהוא, שפירא, יתן הסכמתו לעמוד בראש. תגובתו החד־משמעית היתה שלילית בתכלית השלילה. אין הוא מוכן לעמוד בראש ולא כל שכן להיות חבר בנציגות, אשר במוקדם או במאוחר תאולץ לשתף פעולה עם הגרמנים ולשרתם.

על כל פנים, הנציגות התארגנה. ה„יודנראט" קם מאלימנטים מפוקפקים חסרי מצפון ומאנשים אשר הפכו לחיות, לזאבים טורפי אדם.

הגזירות והנגישות לא אחרו לבוא. הנציגות סיפקה לגרמנים כוחות־אדם חסרי ישע ומגן, למחנות־עבודה. בימים הראשונים לעבודות עפר קשות בקרסנה ולעת ערב היו חוזרים מוכים ופצועים לבתיהם. לאט לאט התרגלו לרעיון, כי האנשים נשלחו לעבודות במחנות־עבודה מרוחקים מהעיר — ולא חזרו עוד. מדי יום הופיעו על לוחות המודעות פקודות וצוים; ליהודים אסור לנסוע ברכבת, אסור להשתמש בדואר, לבעלי קרקעות אסור לעבד אדמתם, אסור להחזיק בהמות־בית ואסור גם למכרן, פשוט מחרימים. מחרימים כלי־כסף, תכשיטים, פרוות, מקלטי רדיו, בקיצור התחיל גל של החרמות. יצאה פקודה: על כל איש ואשה להצטייד בסרט לבן, לאו דוקא צהוב, עם מגן דוד ולשאתו על שרוול מעילו. בשביל אריה, המספר, לא היה זה אות קלון, להיפך, הוא ענד את הסרט על שרוולו בגאוה ודאג לכך, כי תמיד יהיה מגוהץ, עד כי הדבר גרם לו לאי נעימות רבה. ביום אחד חזר מהעבודה בלוית גיסו מרדכי גראף, וגם הוא ענוד סרט דומה, אולם הסרט של גראף, לרוע מזלו, היה מקומט, ובדרכם פגשם איש הס.ס. וכיבד את גראף בסטירות נכבדות בגלל הסרט המקומט ואת אריה ציין לשבח עבור סרטו הלבן המגוהץ עם מגן דוד הכחול היפה על שרוולו.

יום כפור 1942. מ„היודנראט" באו שליחים טובים והודיעו ב„סוד" למכירים, כי כל איש ואשה חייב להצטייד בתעודת־עבודה מתאימה ולשם כך עליהם להופיע ביום־הכפורים בבקר בככר העיר להתפקד ולהרשם וכו'. הרגיעו: אין מקום לדאגה ולפחד, זה דבר שגרתי, רגיל ופשוט. אחרי המפקד ישובו כולם בשלום לבתיהם.

בנימין שפירא שכב חולה, תשוש כח, החליט לא להתייצב למפקד. אולם „הידיד" מ„היודנראט" הפציר בו ויעץ לו, לא לפרוש מהצבור. קם ממיטתו, התלבש ובצעדים אטיים הלך והתקדם לכוון הככר. ממרחק מה מהככר הבחין, כי הככר מלאה וגדושה ראשי אדם, כורעים על ברכיהם בבוץ ובכלל הככר נסגרה ע"י אנשי ס.ס. המכודנים עם כובעי פלדה על ראשיהם. הבין את המצב ונסוג. זו היתה „האקציה" הראשונה. שפירא איחר את מועד הרישום וכך ניצל הפעם מהחיסול.

בנומבר 1942 הוכרז על הקמת הגיטו. כל היהודים נצטוו להסתדר בשטח אשר הותר ליהודים להתגורר בו. אין המספר מוצא מלים לתאר את הפניקה אשר

חיה שפירא ובעלה מרדכי גראף.

השתררה בקרב חלקי האוכלוסיה, שאולצו לפנות דירותיהם ולחפש מקלט, קורת־גג בתחום הגיטו. זאת ועוד, לגיטו בוסק הובאו כל היהודים מהכפרים הסמוכים והעירות הקטנות אשר בסביבה והדוחק גדל, גבר והלך מיום ליום.

לא יאומן כי יסופר, כי למשפחת שפירא הותר להתגורר מחוץ לגיטו, בביתם על ה„גרבלה". לדברי אריה אופשר הדבר, הודות לעובדה, כי הוא, כחשמלאי של תחנת־הכח העירונית, נחשב לעובד חיוני ומשום כך השאירו את המשפחה במקומה.

ובגיטו השתוללו הגרמנים עם המשטרה היהודית, תוך כדי שתוף פעולה הדוק עם ה„יודנראט". גזלו, שדדו, אנסו ורצחו. אנשים מוכים או נפוחי רעב שכבו לצדי הדרכים, מיואשים היו סרוחים על המדרכות. ומי שם לב ולמי היה איכפת: מחלות הטיפוס והדזינטריה הפילו חללים. יום יום הוצאו אנשים, שלדי אדם לכאורה, לעבודה; כמובן, לפי רשימה שמית, אשר נמסרה ע"י ה„יודנראט" למשטרה היהודית ועקבות המוצאים ל„עבודה" נעלמו.

מעניינת וראויה העובדה לציון מיוחד, כי גם בגיטו בוסק התארגנה מחתרת ובראשה יעקב איזנברג. הספיקו לאגור קצת נשק ותחמושת אבל כתוצאה מהלשנה נפשעת ערכו הגרמנים חיפוש וגילו את מחבוא הנשק על גג של בית וכך חוסלה המחתרת ואתה אחרית התקוה להתגוננות של „תמות נפשי עם הפלישתים".

במאי 1943 חוסל הגיטו לחלוטין ובין המחוסלים אנשי היודנראט עצמם והמשטרה היהודית, אשר נשלחו למשריפות בלזץ, ובוסק הוכרזה כטהורה מיהודים. „יודענריין" או „יודענפריי"...

בימיו הקשים, עת אריה הסתתר בבונקר וביערות, היתה לו הזדמנות להכיר מקרוב את פשוטי־העם, מעוטי היכלת, השכנים העניים ממכרי המשפחה, הם סיכנו חייהם וחרפו נפשם לעזור ולהציל. הוא מזכיר לשבח את משפחת אוגורצ׳ק, שנתנה מחסה והסתירה בביתה את נושקה רויבפוגל. שמרו עליו בבונקר והאכילוהו ולאחר מכן, אכר, אשר עבד בזמנו כפועל אצל שפירא, הסתירהו ביער ובחורף 1943/44 בביתו. ברוכים יהיו!

אריה קיים את מצוות „כבד", נענה, ברח וניצל כרצון אביו; סיפר את אשר נתבקש לספר וע"י כך הנציח זכרם. שלום לעפרם!

נרשם ע"י סבא של רונן

אברהם (צ׳יום) הלפרין לפני הכנסו לגיטו.

מיכל באבאד, וווינט אין ווינדסהיים

מיינע איבערלעבונגען אין דער נאצי צייט

(אויפגענומען דורך דער היסטארישער
קאמיסיע אין ווינדסהיים. 12.12.47)

בעת דער צעטיילונג פון פוילן צווישן דייטשלאנד און סאוויעט־רוסלאנד ווען די סאוויעטן האבן זיך צוריקגעצויגן ביז דעם בוג, איז כמעט דאס גאנצע שטעטל בראש מיטן בעלזער רבין מיטגעפארן מיט דער רוסישער ארמיי און זיך באזעצט אין סאקאל. שפעטער זענען מיר איבערגעפארן קיין ביסק ביי לעמבערג ווי מיר האבן זיך איינגעארדנט.

„אין די ערשטע טעג פון דער דייטש־רוסישער מלחמה דעם 28.6.41 האבן זיך אריינגעריסן די דייטשן קיין ביסק. דאס ערשטע איז געווען מיט א יידן־אקציע אדורכגעפירט פון אוקראינער און דייטשן לויט א רשימה, די אלע וועלכע מען האט חושד געווען אין סימפאטיע צו די סאוויעטן. צוזאמען איז געווען ביי 30 יידן צווישן זיי איז אויך געווען דער רב אברהם באבאד, דער גבאי פון בית־המדרש אהרן טענענבוים, יענקל לעפלער שמואל פאדווע און אנדערע. מען האט די 30 יידן צוגעטריבן אין צענטער פון שטאט ווו ס'איז געווען דער מארק. מען האט די יידן ארויפגעווארפן אויף א אויטא און אוועקגעפירט. די פאמיליעס האבן זיך געטרייסט אז מען האט זיי געפירט געוויס אויף ארבעט. אבער נאך לאנגע זוכענישן איז מען געוואר געווארן דורך דער דארפישער באפעלקערונג, אז מען האט זיי געפירט צום ווואלד און דארט דערשאסן. די אוקראינער האבן דערקלערט אז עס איז א נקמה דערפאר, וואס די רוסן האבן געהאט ארעסטירט 16 אוקראינער, באשולדיקט זיי אין נאצי טעטיקייט אין ביי דעם צוריקציען זיך פון די סאוויעטן זענען די 16 אוקראינער דערשאסן געווארן.

די לאגע פון די יידן איז געווארן אומדערטרעגלעך. די דייטשן האבן אלץ צוגענומען. אלע פראדוקטן ארויסגעפירט. ס'האט געהערשט הונגער און עפידעמיעס ווי טיפוס, דיזענטעריע.

ס'זענען געווען קלאנגען אז נישט ארבעטנדיקע וועלן פארניכטעט ווערן ווייל זיי ברענגען נאר שאדן און נישט קיין נוצן. דערפאר האבן זיך א גרויסער טייל רעגיסטרירט צו ארבעט. די ארבעטער האבן באקומען שיינען און האבן זיך געקענט אביסל באוועגן, ווייל ס'איז נישט געווען דערלויבט אלע אנדערע זיך צו דערווייטערן פון שטאט.

ס'איז געשאפן געווארן א יידישער קאמיטעט, וועלכער איז געווען פאראנטווארטלעך פאר צו שטעלן אלץ וואס די געסטאפא האט פארלאנגט ווי: גאלד, געלט א.ז.וו. ס'איז ארויפגעלעגט געווארן א קאנטריבוציע וועלכע מען האט געמוזט גלייך איינצאלן. מען האט געלעבט אין א גרויסן פחד און מען

האט געזאגט אז ס'איז נאך נישט אזוי שלעכט, לויט די גרוסן וואס מען האט אפגענומען פון אנדערע שטעט.

א שטיקל צייט קען מען זאגן איז געווען נישט אזוי שלעכט. מען איז געגאנגען אויף ארבעט דערפאר האט מען באקומען 25 דעקא ברויט און ביי דער ארבעט האט מען געקענט קריגן ביי די ארומיקע פויערן פאר געלד, אדער פאר זאכן וואָס צום עסן און אויף דער נאכט איז מען געקומען צו זיך אהיים. אזוי איז געווען דעם גאַנצן זומער.

ראש השנה 1941 איז אפגעברענט געווארן א מיל אין א דארף לעבן לאפאטין. די אוקראאינער האבן באשולדיגט אין דעם די יידן און אלס שטראף האבן זיי צוגעזאגט וועט מען זיך מיט אונדז רעכענען, זיי האבן געדראט מיט יידן אקציעס.

יום כפור 1942 אין דער פרי איז געמאלדן געווארן דורך דעם יידישן קאמיטעט אז ס'קומט פאר אן אפעל. דער זאמל פונקט איז דער מארק פלאץ. דארט וועט מען סטעמפלן די ארבעטער שיינען. יידן זענען געווען אין א פארלעגנהייט, וואס וועט זיין מיט די וועלכע האבן נישט קיין ארבעטס שיינען? מען האט געפילט אז עס גרייט זיך עפעס. איך, הגם אלס ארבעטנדיקע, בין נישט געגאנגען צוליב מיין פאטער וועלכער האט קיין ארבעטס שיין נישט געהאט און מיר האבן זיך באהאלטן אין דעם צוגעגרייטן סכראן. (בונקער).

ווי ס'איז איבערגעגעבן געווארן דורך לייבעלע גאָלד (וועלכער איז דורך אַ צופאל לעבן געבליבן און געפונט זיך היינט אין פוילן) און ווי עס איז אויך שפעטער באשטעטיקט געווארן דורך פויערן — איז מיט דער ווירקונג פון יידישן קאמיטעט וואס איז געווען זיכער אז מען וועט נאר סטעמפלען די ארבעטס־שיינען, אויפן זאמלפונקט געקומען ביי אַ 700 יידן. טייל זענען געטריבן געווארן דורך דער אוקראאינישער מיליץ. ווען די אלע יידן זענען שוין געווען פארזאמלט, איז געקומען א באפעל צו שטעלן זיך אויף די קניען און אראפבייגן די קעפ. אזוי איז מען געווען געצווונגען צו שטיין א גאנצן טאג ביז ס'זענען געקומען אויטאס. די יידן זענען געווארן אריינגעשטופט און אוועקגעפירט אויף דער זאבאזיע, א פארשטאט פון קאמינקע. דארט זענען שוין געווען צוגעגרייט גרויסע גריבער. איבער די גריבער זענען געווען שמאלע ברעטער, אויף וועלכע מען האט אויסגעשטעלט 50 יידן אין א ריי. נאך דעם ווי ס'איז געגעבן געווארן איין שאס פון א מאשין געווער, זענען די ברעטער איבערגעדרייט געווארן, און די דערשאָסענע און אויך לעבעדיקע זענען אריינגעוואָרפן געווארן אין גרוב. פון די גריבער האבן ארויסגעקרעכצט, ארויסגעוויינט, ארויסגעשריגן די נישט דערשאסענע. נאכדעם ווי דאס שטיקל ארבעט איז פארענדיקט געווארן, זענען די גריבער פארשיט געווארן מיט א דינער שיכט ערד און א טראקטאר איז ארויפגעפארן און צוגעפרעסט אלץ. דאס בלוט האט ארויסגעשפריצט ווי פון אַ קוואל. צופעליק איז לייב גאלד געלעגן אין א זייט און דער טראקטאר האט צו אים נישט דערגרייכט. ביינאכט איז ער ארויס געקראכן און געקומען אהיים. אזעלכע אקציעס זענען אויך געווען אין דער סביבה פון ביסק: זבאראוו,

זלאטשאוו, סאָקאלאָוווקע. אין סאָקאלאָוווקע איז געווען דאס הויפּט פּראגראם. ביים אומברענגען א פאטער מיט א קינד פון 9 יאר, האט דאס קינד געבעטן ביים מערדער, ער זאל אים פריער דערשיסן. נישט וועלענדיק צוזען ווי מען שיסט זיין פאטער. אבער ווי צו להכעיס, דאס קינד האט געמוזט צו קוקן ווי מען שיסט זיין פאטער. אויף דעם צווייטן טאג, האבן די דייטשן ארויסגעהאנגען א מעלדונג דאס זיי האבן קיין אנטייל אין דער אקציע נישט גענומען.

א שטיקל צייט נאך דעם, איז געווען שטיל. מען האט אבער געלעבט אין מורא. מען איז געגאנגען גערן צו דער ארבעט. מען האט נאך אלץ געקענט קריגן ביי די פויערן וואס צום עסן פאר א סך געלד. אין דער צייט איז שוין געווען א יודנראט.

חוהמ׳ס 1942 האט זיך באוויזן א אויטא מיט ס.ס. לייט, זיי זענען געקומען פון קאמענקע. א פחד איז אנגעפאלן אויף די יידן. אבער עס האט זיך געענדיקט מיט א ווירטשאפטלעכער אקציע און א פאר יידן זענען געווארן צעשלאָגן. אברהמ׳טשע באבד האבן זיי חושד געווען אז ער האט אלץ באהאלטן, און ער איז געווארן מערדערלעך צעשלאגן. א דאנק דער אינטערווענץ פון יידישן פאליציי־שעף מאקס פרידמאן וועלכער איז געקומען אין געהיילעניש, צוזאגנדיק דעם ס.ס.מאן אז ער וועט באקומען וואס ער פערלאנגט, האט ער דעם יידן אפגעלאזט.

אכט טעג נאך דעם פאל, איז געשאפן געווארן דאס געטא. דאס געטא איז געווען אין זייער א קליינעם טייל פון שטאט און אהין האט מען אריינגעטריבן פון די שטעטלעך: ראדעכעוו, וויטקעוו, לאפאטין, כאליעוו, טאפארעוו און קאמענקע. ס׳איז געווען אין געטא ארום 6.000 יידן. מען האט געלעבט אין גרויס פחד. מען האט זיך צוגעגרייט פארשידענע סכראנעס און בעת ס׳האט זיך באוויזן א ס.ס.מאן אין געטא, האבן זיך כמעט אלע יידן באהאלטן אין די סכראנעס. מען האט געפילט, אז ס׳האט זיך מיט דעם נאך נישט געענדיקט. אפטמאל זענען פארגעקומען ווירטשאפטלעכע אקציעס, אבער אן מענטשלעכע קרבנות. מען האט געארבעט ביי פארשידענע שווערע ארבעטן. אין לאצקי ביי זלאטשעוו א 30 קיל. פון ביסק איז געווען א ארבעטס לאגער. מען האט געמאכט א וועג לעמבערג — קיעוו. דארט האט מען געארבעט אין זייער שווערע באדינגונגען. צוויי פרויען פון טאפארעוו וועלכע זענען געווען אין ביסקער געטא, האבן געוואלט העלפן זייערע קינדער מיט עסן. ארויספארנדיק פון ביסק, זענען זיי פארהאלטן געווארן און זענען איבערגעגעבן געווארן אין רשות פון אוקראינער. די פרויען האבן געמוזט גראבן פאר זיך גריבער. ווען די פרויען זענען שוין געלעגן אין די גריבער און געוואלט מען זאל זיי שיסן, איז די אוקראינער נישט געפעלן וויאזוי זיי ליגן מען האט באפוילן זיי זאלן זיך לייגן אויף דער צווייטער זייט, אזוי האט מען די צוויי פרויען געמוטשעט צוויי שעה, ביז מען האט זיי דערשאסן.

איך האב געארבעט אויסער דעם געטא, אלס קעכן ביי דער דייטשער פאליציי און אין דער צייט האב איך זיך געשאפן אַרישע פאפירן. מיט אזעלכע פאפירן, האט מען זיך געקענט לאזן כאפן אין א קריסטלעכער ארבעטס אקציע און מען איז געשיקט געווארן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט. איך האב זיך נישט געוואלט שיידן מיט מיינע עלטערן, שוועסטער און ברודער, האב איך דאס נישט אויסגענוצט. איך האב אלץ געארבעט אין דער דייטשער פאליציי, ביז זיי האבן מיך איבערגעגעבן די אוקראינער און ביי זיי איז שוין געווען ערגער. נאך פיל מי, האט דער דייטשער ארבעטס אמט מיך איבערגעפירט צו שווערער פעלד ארבעט, אזוי האט מען געלעבט ביז מאי 1943.

דעם 19.5.1943 ס׳איז געווען דאנערשטיק 2 ביינאכט, האט א שטארקער טומל מיט א שיסעריי אויפגעוועקט אלע יידן פון געטא. זייענדיק אין סכראן, האט מען געהערט די שיסערייען פון אלע זייטן פון געטא. די געשרייען פון די מערדער זענען געווען גרויזאם. באלד האט מען אויפגעהאקט ביי אונז די אייזערנע טיר, מען האט געזוכט אויף דעם בוידעם, מען האט כמעט די ווענט צעבראכן ביז מען איז צוגעקומען צו אונדזער סכראן. דראענדיק אז זיי ווארפן אריין א גראנאט, זענען מיר געווען געצווונגען אליין אויפצומאכן און מען האט אונדז געטריבן צום זאמל פלאץ, נישט געווען ווי א פוס אוועקצושטעלן פון ענגשאפט. ס׳זענען שוין געווען פיל דערשאסענע יידן, צעריסענע קינדער, איין קינד איז געלעגן מיט א האלב קעפל. אלע יידן זענען צוזאמענגעטריבן געווארן אויף דעם מארק פלאץ און געמוזט קניען און די קעפ געבויגן צו דער ערד און יעדער האט באקומען א פאר נאהייקעס איבערן קאפ. ס׳איז געקומען א באפעל מען זאל זיך אויפשטעלן און ס׳ האט זיך אנגעהויבן א סעלעקציע. יונגערע אויף איין זייט און עלטערע אויף דער צווייטער. די יונגערע געזונטערע האבן געמוזט דורכגיין דורך א שפאליער אוקראינער מיט נאהייקעס א סך האבן נישט אויסגעהאַלטן די קלעפּ. נאך דער סעלעקציע זענען אנגעקומען אויטאס אויף וועלכע מען האט פארלאדן די יידן און אוועקגעפירט צו דער באן סטאציע אין קראסנע, ווו עס האבן שוין געווארט וואגאנען. יידן זענען געווען שטיל, מען האט נישט געוויינט, זיך געזעגנט איינער מיטן צווייטן. ביי דער סטאציע האט מען זיך געמוזט אויסטאָן און בלייבן נאקעט. ביים אויסטאָן האט מען באלד געזוכט אין די קליידער. ביי מיר האט מען געפונען מיינע אַרישע פאפירן. איך האב באקומען א פאטש אין פנים און מ׳האט מיר באפוילן צו שטעלן זיך אין א זייט. איך בין געווען זיכער אז איך ווער באלד דערשאסן, אבער ווען דער גאנצער עולם איז שוין געווען פארפאקט אין די וואגאנען, האט מען מיך אויך אריינגעשטופט. די וואגאנען זענען פארמאכט געווארן און באלד האט זיך דער צוג גערירט פון ארט. די געוויינען און געשרייען זענען געווען הימל־רייסנדיק. אין די וואגאנען איז געווארן שטארק דושנע און מען האט אנגעהויבן צו קלערן וויאזוי זיך ארויסצוכאפן. מען האט פלאנירט פארשידנס און דא איז מען נאקעט און מיט ליידיקע הענט. מען האט פראבירט יעדעס ברעטל פון וואגאן אפשר וועט מען קענען

מיט די הענט אפרייסן. די דורשט און דושנעקייט איז געווען נישט איבערצוטראגן אזוי זענען מיר געפארן ביז שבת בייטאג. ענדלעך איז געלונגען אפצורייסן פון אונטערן דאך 2 ברעטער פון איין זייט. די עלטערע פרויען האבן צוגעגעבן מוט די יונגערע מען זאל זיך ראטעווען. אזוי האט מען אנגעהויבן צו שפרינגען. די ס.ס. לייט זייענדיק אויף דער וואך ביי יעדן וואגאן אויף די דעכער האבן געשאסן אויף די שפרינגענדיקע און גלייכצייטיק אריינגעשאסן אין די וואגאנען אריין. איך בין נישט געווען בדעה צו שפרינגען, מאכנדיק זיך דעם חשבון: נאקעט ווו וועל איך גיין אזוי אָן אַ ציל, נאר אזויווי ס׳איז געווען כמעט 90% פארווונדעטע, און צוזעענדיק ווי א פרוי מיטן נאמען גוטמאן פון בוסק א שווער פארווונדעטע האט זיך געבעטן רחמים, מען זאל איר טויטן, האב איך באשלאָסן צו שפרינגען. מיט דער הילף פון אייניקע וועלכע האבן מיך אויפגעהויבן צו די אפענע ברעטער בין איך זייער פארזיכטיק ארופגעשפרינגען אין שנעלן לויפן פון צוג. עס איז געווען זונטיק פארטאג. אבער די ס.ס. מענער האבן מיר נאכגעשאסן, נאר צום גליק האבן זיי נישט געטראפן.

יא, דער צוג איז אוועק, אבער וואס טוט מען ווייטער? ווו גייט מען? איך בין דאך נאקעט. באמערקט האב איך ווי ס׳איז געלעגן די פאר מיר געשפרינגענע מינדל אפעל, קלערענדיק אפשר לעבט זי, אפשר קען מען איר עפעס העלפן. אבער ניין, זי איז געלעגן אין א קאלוזשע בלוט טויט. איך האב באמערקט א מענטש, ס׳איז נאך געווען טונקל און האב נישט געזען ווער, איך האב געמאכט מיט דער האנט מען זאל זיך אפשטעלן, כדי איך זאל וויסן ווו איך געפון זיך און אפשר וועל איך באקומען הילף. עס האט זיך ארויסגעוויזן אז ס׳איז אויך געווען איינע פון די געשפרינגענע, א נאקעטע, רבקה אקער, באלד האבן מיר באמערקט רבקעס א שוועסטער, א קינד פון 15 יאר, רייזל גוטמאן פון שטשעצין. זייענדיק שוין 3 אין צרות און אין ליידן. שפעטער איז אונדז אנטקעגן געקומען א קריסטן וועלכע האט אונדז געזאגט אז מיר זענען 10 קילאמעטער פאר לובלין. אזוי גייענדיק נאקעט שוין 3 טעג אן עסן, עס איז נישט געווען קיין אויסוועג, מיר האבן זיך געלאזט אין וואלד. פארנאכט האבן מיר זיך געלאזט נענטער צום דארף, באמערקט א הויז זענען מיר אהין צוגעגאנגען, האבנדיק מורא אריינצוגיין צום בעל הבית האבן מיר זיך געשטעלט אונטערן אפקאפ פון דאך. צו אונדזער איבעראשונג, איז די קריסטן ארויסגעקומען און אונדז אריינגערופן אונדז געגעבן קליידער און עסן. זעענדיק אונדזער מורא, האט זי אונדז בארויקט, זי האט אונדז דערציילט, אז זי איז אויך געווען אין לאגער אין מאידאנעק און זי האט אויף זיך גענומען די אויפגאבע, אז אויב זי וועט באפרייט ווערן, וועט זי העלפן ליידנדיקע מענטשן און זי וויל די אויפגאבע אויספירן. מיר האבן זיך דארט אויפגעהאלטן פיר וואכן ביז עס איז געקומען א אבלאווע זוכנדיק די יוגנט אויף ארבעט קיין דייטשלאנד. בשעת דער אבלאווע פון די ס.ס. לייט האבן מיר זיך באהאלטן אונטערן שטרוי אין שייער. צו אונדזער גליק האבן זיי אונדז נישט געפונען, נאָר זייער זון האבן זיי פארהאלטן. דער קריסט האט מורא באקומען, האט ער

אונדז געבעטן מיר זאָלן גיין אין וואַלד און ווען די אַבלאַוועס וועלן אויפהערן, וועלן מיר קענען צוריקומען. זיי האָבן אונדז געגעבן ברויט און אַ קאָלדרע מיר האָבן געלעבט אין פאַרשידענע שלעכטע באַדינגונגען און געוואַנדערט אין וואַלד נענטער צו דער היים. אין וואַלד האָבן מיר געטראָפן אַ קריסט אַ וואַלד־היטער, וועלכער האָט אויך אונדז איינגעאָרדנט אַביידל און אָפט געבראַכט ברויט. אין וואַלד איז קראַנק געוואָרן רבקה אקער און זי איז געשטאָרבן. און אַזוי זענען מיר געבליבן נאָר צוויי. מיר האָבן שפּעטער באַגעגנט יידן וועלכע האָבן געהאַט אין וואַלד אַ בונקער ביים גאַיאָווע קאַווקאַ און דער קאַווקאַ האָט געזען אַז זיי האָבן שוין גאָרנישט, וועלנדיק פון זיי פּטור ווערן, האָט ער מלשין געווען און די דייטשן האָבן געמאַכט אַ אַבלאַווע צוזאַמען מיט די פּאָליאַקן און אַ גרויסע טייל יידן פון דעם בונקער זענען דערשאָסן געוואָרן. איך בין ווידער אַ מאָל ניצול געוואָרן, געלעבט אין מורא ביז צוויי טעג פאַר תשעה באב 1944 ווען די רויטע אַרמיי האָט מיך באַפרייט.

מיט דעם באַשטעטיק איך מיין גבית עדות.

מיכל באַבאַד

דער לעצטער געלעכטער פון קינדער

די שרייבערין פון דעם אַרטיקל „דער לעצטער געלעכטער פון קינדער" איז מיר גוט באַקאַנט. איך האָב געוווּסט אַז העלען קיימאַן איז אַ טאַלאַנטפולע פּובליציסטן און אַ סך בטעמטע אַרטיקלען זענען געדרוקט געוואָרן אין ניו־יאָרקער „פאָרווערטס" אָבער וועגן דעם שואה קאַפּיטל „דער לעצטער געלעכטער פון קינדער" האָב איך נישט געוווּסט.

ווײַלנדיק ביי גוטע באַקאַנטע אין תל־אביב, האָט מען מיר געוויזן דאָס אַסטראַלענקער „יזכור בוך" אין וועלכן איך האָב זיך פאַרטיפט און דער אינהאַלט פון דעם דאָזיקן קאַפּיטל האָט מיך פאַרגליווערט. כאָטש איך בין נישט היסטעריש, דאָך האָבן זיך טרערן אויף מיינע באַקן געקייקלט און אַלע אַנווועזנדיקע, האָבן מיט מיר מיטגעוויינט...

טראָץ דעם וואָס די שרייבערין האָט אירע צוויי קינדער מקריב געווען אויפן מזבח פון היטלערס פאַרניכטונגס פּלאַן, איז דער תוכן אַזוי ווייט אָביעקטיוו, אַז מען פילט גאָר פון דער שילדערונג אַרויס די גאַנצע טראַגעדיע וואָס האָט פּאַסירט מיט צענדליקער טויזנטער קינדער פונם יידישן פאָלק אין דער שואה און דערפאַר דאַרף און מוז דאָס אַרטיקל אַריינקומען אין די יזכור ביכער פון אַלע שטעט און שטעטלעך.

איך האָב זיך גלייך געווענדעט צו דער טאַלענטירטער שרייבערין העלען קיימאַן און זי האָט מיר איר הסכמה געגעבן צו ברענגען דאָס אַרטיקל אין אונדזער בוסקער בוך.

ווער ווייסט, וויפיל אונדזערע בוסקער קינדער, זענען אומגעקומען אויף דעם זעלבן טראגישן אופן. הונגעריקע, פארפרוירענע, דערשראָקענע קליינינקע אומשולדיקע קינדער; דערשטיקט, דערמאָרדעט דערשאָסן, אומגעבראכט־געווארן.

אברהם שיירי
רעדאקטאר

HELEN KYMAN
15 West 84th St., New York 24, N. Y.

דעם 14טן יולי, 1964

לכבוד
הח׳ אברהם שיירי, רעדאקטאָר פון
בוסקער יזכור־בוך
רחוב בר גיורא 51
חיפה

חשובער פריינט שיירי,

בייגעלייגט שיק איך איבער מיין ארטיקל **„דער לעצטער געלעכטער פון קינדער"**, וואָס איז דערשינען דעם 19טן אפריל 1964 אין „פאָרווערטס", ווי אויך אין דעם אָסטראָלענקער יזכור־בוך.

דערמיט וויל איך מאכן מיין בייטראָג צו אייער הייליקער ארבעט.

די טיף־רירנדיקע איבערלעבונגען האָבן דורכגעמאכט אלע יידישע מוטערס און קינדער אין פוילן און דער ארטיקל שפיגלט אָפּ דעם לעצטן געלעכטער פון אונדזערע קדושים אומעטום — אָסטראָלענקע, ביאליסטאָק, בוסק און אנדערע קהילות.

זאָלן די געשילדערטע ליידן דאָקומענטירט ווערן און דינען ווי א וואָרנונג, אז אזעלכע גרויזאמקייטן און רציחות זאָלן זיך קיינמאָל נישט איבערחזרן.

איך בעט אייך מיר צו שענקען אייער יזכור־בוך נאָכדעם ווי ער וועט ארויס פון דרוק.

מיט דרך ארץ,
העלען קיימאן

העלען קיימאַן

דער לעצטער געלעכטער פון קינדער

אַ טערמין פון 24 שעה איז געגעבען געוואָרען די אָסטראָרלענקער אידען צו פאַרלאָזן די שטאָט. מענער, פרויען און קינדער, באַלאַדען מיט פּעק און זעק, האָבן זיך אַרויסגעלאָזט איבער די הפקר־וועגען. אַ קליינע גרופּע אָסטראָלענקער אידן האָט דערגרייכט ביאַליסטאָק. באַלד דעם ערשטן שבת, ווען די דייטשען זיינען אַריין, האָבען זיי פאַרכאַפּט צוויי טויזענט אידישע מענער. צווישען זיי איז געווען מיין מאַן.

איך מיט מיינע צוויי קליינע קינדער האָב געפונען אַ באַהעלטעניש אין אַ בונקער אויף יוראָוויעצקע גאַס נומער 28. דריי חדשים צייט זיינען מיר דאָרט אָפּגעלעגען ביז מען האָט אונז „אַנטדעקט” און געבראַכט אין דער ביאַליסטאקער טורמע. 44 נפשות זיינען מיר געווען אין איין קאַמער, פון דעם זיינען צען געווען קינדער. די פריערדיגע צרות אין בונקער האָבען שוין געהאַט פאַרטריבען פון די קינדער וועלכע עס איז פרייד.

בלויז דעם ערשטען טאָג ביים אַנקומען אין תפיסה, דעם 16טען נאָוועמבער, 1943, איז דאַס קליינוואַרג געווען אַביסעל דערפרישט און דערמוטיגט. דאָ איז געווען אַנדערש ווי אונטער דער ערד, אַפילו בעסער. דאָרט איז געווען שטענדיג פינסטער, ענג, דושנע, און מען האָט געמוזט זיצען מורא׳דיג שטיל. דאָ איז דער צימער געווען גרויס, מען קאָן פריי געהן פון איין עק צום צווייטען, מען קאַן רופען: מאַמע, באָבע, יאָסעלע, משה׳לע. און ליכטיג איז דאָ, כאָטש די קאַמער געפינט זיך אויך אין אַ קעלער. פיר קליינע פענסטערלעך זיינען געווען אַרומגעצוימט מיט אייזערנע קראַטעס. די אייגעלעך פון די קינדער האָבען זיך ווידער גענומען צוגעוואוינען צום טעגליכען ליכט.

דעם גאַנצען טאָג האַבען די קינדער פאַרבראַכט ביי די שמאָלע פענסטערלעך. זיי האָבען דערזעהן דעם שניי אין דרויסען און דאַס האָט זיי דערפרעהט, באַוואונדערט און אַנטציקט. ווייסער פוכיגער שניי, מיט טויזענט בלאַנקענדיגע שטערענדלעך. די אויגעלעך ביי זיי האַבען אויפגעפינקעלט, אַ לייכטע ראָזיגקייט האָט אויף אַ ווײַלע זיך באַוויזען אויף זייערע בעקעלעך. ווען מען קאָן כאָטש אָנרירען, אַ גלעט־טאָן דעם ווייסינקען שניי! „איך וואַלט עס אַ קוש געטאַן” — האָט געזאָגט די בלאַנדע מירעלע. ביי שלומ׳קען האָט אַ בליץ געטאָן אַ געדאַנק: ווי אַ וועוויערקע איז ער צוגעשפרונגען צום ווינקעל פון דער קאַמער. דאָרט איז געשטאַנען אַן אויסגעריבענער בעזים. ער האָט אַרויסגעצויגען די ריטעלעך איינע ביי איינע און איז צוריקגעקומען צום פענסטער. די אינגלעך האָבען מיט די דינע ריטעלעך גענומען שאַרען צו זיך דעם שניי דורך די אייזערנע קראַטעס.

דער וואָס האָט דערגרייכט אַביסעלע שניי און אים דערפיהלט אין זיין הענטעל האָט זיך באַטראַכט ווי אַ העלד. די אַנדערע האָבן אים באוואונדערט און זיך צו אים גע׳חנ׳דעלט: „גיב מיר איין לעק, גיב כאָטש אַביסעל אויף איין מינוט צו האַלטען״.

דער סקריפּ פון דער טיר, דאָס באַווייזען זיך פון קעסעל עסן האָט די קינדערלעך געמאַכט פאַרגעסען אַן שניי. איינער האָט זיך געכאַפּט צום פאַרזשאַווערטען שיסעלע, אַן אַנדערער צום טעפּעלע אָדער סלאַיקעל. אנטאָשעוויטש, דער אויסטיילער פון דער זופּ, אַ הויכער בלאַנדער גוי׳ מיט לאַנגע וואָנסעס, האָט גוט אויפגעפּאַסט עס זאָל אים ווער ניט אָפּנאַרען און נעמען צוויי מאָל זופּ. ער האָט געגעבען ניט קיין פולע מעסטלעך, בלויז דריי פערטעל, און דאָס נאָר פון אויבען — די שיטערע, אַזוי אַז איין פּיצעלע קרויט האָט געיאָגט דאָס צווייטע. ער האָט דאַן זיין מעסטעל, וואָס איז געווען צוגעקלאַפּט מיט אַ טשוואָק צו אַ שטעקן, אַראַפּגעלאָזט טיף אין קעסעל און דערנאָך עס אַרויסגענומען פול מיט קאַרטאָפּעל, קרויט און גאַלדענע מערן. דאָס האָבן באַקומען די גליקליכע, ביי וועמען דער גוי האָט גענומען זייערע קליידער, זייגערס און געלט.

דער קליינער עמנואל, מיין פיר און אַ האַלב־יעריגער אינגעלע, איז געווען אַ חכם. ער האָט געפונען אין זיין קעשענע אַ גראָשען און ער האָט דרייסט געבעטען ביי אנטאָשעוויטש׳ן נאָך אַביסעל זופּ. ער איז אָבער צוריקגעקומען מיט אַ ליידיג טעפּעלע און מיט אַ זויערער מינע.

אַ לאַנגע רייע בעטלעך, געדיכט איינע לעבען דער אַנדערער, זיינען געשטאַנען אויסגעשטעלט אין דער קאַמער. קיין שום שטרוי אַדער צודעק איז ניט געווען אויף זיי. האַרט, שמוציג און קאַלט. ווען עס פלעגט צופאַלען די נאַכט איז געוואַרען קאלאמוטנע: ווי לייגט מען די מידע אויסגעדאַרטע גלידער אויף די האַרטע ברעטער? אַ רחמנות איז געווען אויף די קינדערלעך. צוויי האָב איך געהאַט — שולמית׳קע, אַ מיידעלע פון צען יאָר, און דער דערמאָנטער אינגעלע, ניוניא. דאָס אינגעלע האַב איך גענומען אויף זיך ער זאַל ניט פיהלען די האַרטקייט, און גלייכצייטיג האַב איך אונטערגעלעגט איין אָרעם אונטער שולמית׳קעס קעפּעלע אָנשטאָט אַ קישעלע. פון דעם מענטעלע האָט זי זיך ניט געקאָנט דערוואַרעמען, דורכזיכטיג בלאס איז געווען איר פּנים׳על. די אויגעלעך ווי אונטערגעהאַקט, די הענטעלעך און פיסעלעך אויסגעדאַרט. ערשט ניט לאַנג צוריק האָט זי אַזוי געבליט און איז געווען אַזוי שטאַרק געבויט. זי דרעהט זיך נעבעך פון איין זייט אויף דער אַנדערער. אַן אויסדרוק פון וועהטאָג ווייזט זיך אַרום אירע ליפּעלעך. פּלוצלינג עפענט זי די אויגען. זי זאָגט גאָרניט, נאָר קוקט אויף מיר מיט טרויער און צער.

צייטענווייז ציטערט זי ווי אַ בלעטעלע און אַזוי ווי אין בונקער, אין די שעה׳ן פון געפאַר, ווען מען פלעגט אונז זוכען און קלאַפּען איבער אונזערע קעפּ, פאַרלירט זי אָפּט דאָס לשון. מיין אַרעם אונטער איר קעפּעלע ווערט פאַר׳חלש׳ט, איך האָב מורא זיך צו רירען אום ניט צו שטערען ניוניא׳ן אין זיין שלאָף. יעדען פרימאַרגען זיינען אים די אויגעלעך פאַרשוואַלען. אָט נעכטען גיט ער מיר אַ

פרעג: „איך וועל שוין קיינמאַל מיין פּאַפּאַ ניט זעהן? איך וועל שוין קיינמאַל ניט שלאָפן אין אַ בעטעלע?״ ער וויינט ניט קיינמאָל, פאַרלאַנגט ניט קיין זאַך. איך רעד צו אים, זאָג אים צו אַלץ. טרערן שטיקען מיך אין האַלז. מיין זוהנעלע גלויבט מיר, ער געטרויט מיר און האָפט.

ניוניעלע וועקט זיך אַליין אויף. סיי די קליינע און סיי די גרויסע לויפען אַ גאַנצע נאַכט צום עמער, וואָס שטעהט מיט אַ צודעק אין ווינקעל פון דער קאַמער. כאָטש ביידע קינדער קאָנען זיך אַליין אַן עצה געבען באַגלייט איך זיי יעדעס מאָל, איך וויל קיין איין מינוט, קיין איין רגע ניט בלייבען אָהן זיי.

דער צוועלף־יעריגער לושעק זשאדקעוויטש איז אַוועקגעפאַלען מיט הויכען פיבער און מען האַט אים צוגענומען אין שפּיטאָל ביי דער תפיסה. ער איז שוין מער ניט צוריקגעקומען.

אַ געוויסען פאַרנאַכט האַט זיך געעפענט די טיר פון דער קאַמער און מען האָט אריינגעוואָרפען פרישע פינף מענשען; דריי פרויען איינגעוויקעלט אין טיכער און צוויי קינדער. איינער איז געוועזן סאלוש, פינף יאָר אַלט, און דער צווייטער זיין קאָזין, טאַנקוס, ניין יאָר. מיר האַבן געהאַט געוואוינט אין שכנות מיט דער דאָזיגער פאַמיליע אין געטאָ פון ביאַליסטאַק. מיינע קינדער האַבען זיך באַזונדערס דערפרייט מיט דעם קליינעם סאלוש, אַבער די ביידע אַריינגעבראַכטע אינגעלעך האָבען שוין איצט ניט געקאַנט געהן, מען האָט זיי געמוזט טראַגען אויף די הענט.

מיר דערוויסען זיך, אַז זיי זיינען געזעסען מיט אַ גרופּע אויף אַ בוידעם איבער דריי חדשים צייט. אין דעם זעלבען הויז איז אויך געווען אַ בונקער אונטער דער ערד, אָבער די דייטשען האָבן אים אויפגעדעקט און אַריינגעשאָסען. איין איד איז געפאַלען טויט, די איבעריגע זיינען געלאָפען זיך ראַטעווען. אין דער שרקעליכער צעטומלעניש האָט דער פאָטער פון סאלוש פאַרגעסען אָן זיין קליין אינגעלע, וועלכער איז אַ טאָג מיט אַ נאַכט פאַרבליבען איינער אַליין אין בונקער. ער האָט ניט געוויינט, ניט געשריען נאָר זיך געטוליעט צום קערפּער פון טויטען מענשען. די אידען פון בוידעם, וועלכע האַבען געהערט ווי מען פירט אַרויס זייערע שכנים, האָבען אויף דער צווייטער נאַכט ריזיקירט אַרונטערצוגעהן אין דעם אויפגעדעקטען בונקער נאָך אַביסעל פאַרבליבענע שפּייז. צו זייער גרויסער פרייד האָבען זיי דאָרט געפונען דעם דערשראָקענעם און אָפּגעשוואַכטען סאָלוש.

פאַר די דריי חדשים צייט אויפ׳ן בוידעם האַבען די ביידע אינגלעך פאַרלוירען די קראַפט אין די פיסלעך. סאלוש פלעגט זיצען אין דער קאַמער און נאכפאַלגען מיט זיין בליק די אַנדערע קינדער, ווי זיי לויפען אַרום און שפּילען זיך. אַ ים פון טרויער איז געווען אויסגעגאַסן אויף דעם פאַרעלטערטען פנימ׳על פון סאַלוש׳ן. בלויז איינמאָל האָב איך דערזעהן ביי אים אַ שמייכעל. דאַס איז געווען ווען די אינגלעך האַבען אין אַ שפּיל געמאַכט איינעם פון זיי, דעם סאַמע גרעסטען, פאַר אַ דייטש. זיי האבען אים פאַרבונדען די הענט,

געשטופט און געשטויסען, געהייסען וויינען און קניען. סאלוש האָט זיך צעלאַכט און צום סוף האָט ער אויסגעשריגען: „דערשיסט אים, דעם דייטש!"

איך פלעג אָנטיילנעמען אין יעדער שפּיל, אין יעדען געשפּרעך אָדער קריגערייַ פון די קינדער. עס איז מיר פאַרבליבען ווייניג צייט זיך צו פאַרנעמען מיט מיין מוטער און מיט מיינע שוועסטער, וועלכע זיינען געווען מיט מיר אין דער קאַמער. די מאַמע פלעגט אַ האַלבען טאָג דאַוונען און אירע בלאַסע ליפּען פלעגען כסדר שעפּטשען: „זיבען קינדער פיר איך צו דער חופּה..." (דריי טעכטער און פיר איינקלעך).

גאַר טרויעריג פלעגען זיין די בין־השמשות'ן אין תפיסה. די טונקעלקייט איז אונטערגעקומען, ווי אַ שונא, שטיל און לאַנגזאַם. די מענשען זיינען געוואָרן מאַט און שוויַיגעוודיג, יעדער איז געבליבען מיט זיך אויף זיין אָרט. אַ האַרציג געזאַנג האָט איינמאָל איבערגעריסען די שטילקייט שרה נאַמבערג האָט געזונגען "אלי־אלי". דאָס געזאַנג, די הייסע תפילה צו גאָט, האָט ביי יעדען פון אונז אַרויסגערופען אַ געוויין. אין קאַמער איז טונקעל, עס הערט זיך אַ קרעכצען און זיפצען. עמעץ האָט געבעטען: „זאָל נאָך ווער זינגען". מיין טעכטערל, וואָס איך האָב געהאַלטען אויף די קני, האָט אָנגעהויבען דאָס געטאָ ליד פון פסח קאַפּלאַן: „רבקה'לע די שבת'דיגע". אַ טיפע שטילקייט, אַלע הערען זיך איין. איר דין שטימעלע, דורכגענומען מיט'ן גאַנצען ווייטאָג פון איר האַרצען, האָט געשניטען די פינסטערניש און די שווערע לופט אין דער קאַמער.

ווען זי האָט געענדיגט האָט זי מיר שטיל געזאָגט: „דאָס האָב איך געזונגען צו מיין פאַפּאַ. אַלע פאַרנאַכט וועלען מיר זיך אַזוי טוליען, מאַמע, און זינגען ווי היינט, גוט?"

אָפט פלעגען מיר ליגען אַלע 3,ביידע קערפּערלעך פון די קינדער אויף מיין ברוסט. זייערע הענטעלעך אין מיינע. איך פלעג הערען זייער פּולס, פּיהלען זייער וואַרימקייט. איינזאַפּן זייער אָטעם.

איינמאָל איז מיך באַפאַלען אַ לייכטער דרימעל און איך בין אַנטשלאָפען געוואָרען. איך האָב געהאַט אַ חלום; אַ רוישענדער ים מיט שוואַרצע און רויטע כוואַליעס. שפּעטער בארוהיגט זיך דער ים, דאָס וואַסער ווערט ווידער שטיל און בלוי. איך געפין זיך ערגעץ אין אַ ניי הויז, אין אַ פּרעכטיג שיינעם צימער. וואו דאָס אויג פאַלט איז לוקסוס, קונסט, בלומען, אָבער איך זעה זיך אַליין אין אומעט — אינגאַנצען אַליין.

מיט אַן אימפּעט האָב איך זיך אויפגעכאַפּט. איך נעם אַרום און דריק שטאַרק צו זיך ביידע קינדערלעך. איך בין אַזוי גליקליך וואָס איך ליג אויף די ברעטער צוזאַמען מיט זיי.

עס איז געווען דער לעצטער אָוונט מיט אונזערע קינדער. אַלע האָבען זיך פאַרזאַמעלט אין איין ווינקעל פון דער קאַמער. עס זיינען צוגעקומען צוויי פרישע אינגלעך, ברידער. איינער עלף יאָר אַלט דער אינגערער — פינף. אַלע האָבען זיי אַרומגערינגעלט, דער אינגערער משה'לע האָט דערצעהלט אַז זיין טאַטע איז געווען אַ קאַמאַשן־שטעפּער. ווען די דייטשען האָבען אין דער

צייט פון אַן אַקציע געפונען זיינע באַהאַלטענע עלטערן איז ער משה׳לע אַרונטערגעקראָכן אונטער אַ בעט. צוויי טעג איז ער דאָרט געלעגן. אַ נייע באַנדע דייטשען איז געקומען זוכן. זיי האָבן אים באַמערקט אונטער׳ן בעט אָבער ער האָט ניט געוואָלט אַרויסקריכען. איין דייטש האָט אים געגעבען ברויט און אמת׳ע שאָקאָלאַד, דעמאָלט איז ער אַרויס. די דייטשען האָבן אים געבראַכט אין תפיסה צוזאַמען מיט די רעשטלעך פון די ביאַליסטאָקער אידען.

דער עלטערער האָט דערצעהלט: צוזאַמען מיט טאַטע־מאַמע איז ער געווען אין וואַגאָן. מען האָט זיך דאָרט געדריקט און געשטיקט, אָבער אים איז געלונגען זיך דורכצוקוועטשען דורך דעם שמאָלען פענסטערל און אַרויסצושפּרינגען. ער האָט זיך שטאַרק צעקלאַפּט. לויפען האָט ער ניט געקאָנט. ער איז געבליבען ליגען אין אַ ראָוו, וואו די דייטשען האָבן אים געפונען און געבראַכט אין תפיסה, וואו ער האָט געטראָפען זיין אינגערען ברודערל, משה׳לע.

ביידע קינדער האָבן שטאַרק געליטען פון קעלט, זייערע הענטעלעך זיינען געווען בלוי, אַלע ווילע האָבן זיי געצויגען מיט די נעזלעך. די מילך איז נאָך געלעגען אויף משה׳לעס ליפּעלעך, און שיין איז ער געווען און זיס, ווי אַ מיידעלע. ווען די צוויי אינגלעך האָבן געענדיגט דערצעהלען, האָבן די אַנדערע קינדער גענומען איבערגעבען זייערע איבערלעבונגען. מיין אינגעלע, ניוניע, האָט גערעדט שאַרף, הויך און מיט אַ סדר. ער האָט ווי אַ גרויסער לאַנג געשילדערט פּאַסירונג נאָך פּאַסירונג. ניט ווייט פון דער קינדער־פאַרזאַמלונג בין איך געלעגן. ניוניע האָט גענומען פאַר׳ן הענטעל דעם פרישען חבר, משה׳לע, און אים צוגעפירט צו מיר. מיט שטאָלץ האָט ער געזאָגט: „דאָס איז מיין מאַמע, זעסט ?"

עס איז שוין געווען שפּעט. אַלע האָבן מיט אומגעדולד געוואַרט אויף דער אָוונט־זופּ. מען האָט זיך געוואָלט דערקוויקען מיט אַביסעל וואַרעמס. דער הונגער האָט געמאַטערט יעדען פון אונז.

אָבער אויף צו להכעיס האָט זיך די טיר ניט געעפענט. דאָס עסען איז ניט געקומען. די קינדערלעך זיינען געוואָרען מיד און שלעפעריג. זיי האָבן שוין געהאַט רעזיגנירט פון דעם עסען. איך האָב זיי אויפגעמונטערט, פאַרזאַמלט אַלע אַרום זיך און גענומען דערצעהלען מעשה׳לעך. ווי פאַרכישופ׳טע האָבן זיי זיך צוגעהערט צו די געשיכטעס וועגן דער קעניגין און דער גרינער זשאַבע, וועגען האָלץ־העקער און זיינע זיבען קינדער. ניוניעלע איז געשטאַנען צום נאָהענטסטען פון מיר. ער האָט פאַרריסען דאָס נעזעלע און געשטראַלט פון פרייד, וואָס זיין מאַמע קען דערצעהלען די שענסטע מעשה׳לעך.

דער קעסעל עסען איז נאָך אַלץ ניט געקומען. אָבער די קינדער זיינען שוין געהאַט אַרויס פון שלאָף. איצט זאָל יעדער פון אייך דערצעהלען אַ מעשה׳לע, האָב איך געזאָגט. משה׳לע דערצעהלט איינע, וועלכע זיין מאַמע פלעגט אים דערצעהלען — די מעשה וועגן וואָלף און די ציגעלעך, ער האָט דערצעהלט, געזופּט מיט׳ן נעזעלע און אנשטאָט אַ „קוף" פלעגט ער אַרויסרעדן

אַ „טית". די קינדער האָבען אַ ר ו י ס ג ע ל אַ כ ט ביי יעדען „קוף", וואָס האָט געדאַרפט זיין אין וואָרט. זיי זיינען אַריין אין אַ פריילִיכער שטימונג און אַלע ווילע האָט זיי באַהערשט אַ לאַנגער און האַרציגער געלעכטער. אַפילו סאלוש איז געוואָרען מיטגעריסען. יעדעס קינד האָט דערציילט, וואָס ער האָט געדענקט. זיי האָבען געלאַכט און געלאַכט. צולעצט האָט שפּסעלע געוויזען פאַרשידענע קונצען, געמאַכט מינעס מיט דער אויבערשטער ליפּ, מיט די פיס, ער האָט קאָמיש אונטערגעטאַנצט, און די קינדער האָבען מער און מער געלאַכט. זיי זיינען ממש געפאַלען פון געלעכטער. אַזאַ טעאַטער! מיין טעכטערל, שלומית׳קע,

שולמית
איינע פון די קינדער.

האָט זיך געהאַלטן פאַר׳ן בייכעלע. דאָס איז געווען דער לעצטער געלעכטער פון אונזערע קינדערלעך.

הונגעריגע זיינען זיי געגאַנגען שלאָפען. גאַנץ פרי אויף צומאָרגענס — דאָס איז געווען אין אַ דאָנערשטאָג פון חודש דעצעמבער, 1943 — האָט מען ביי אונז צוגענומען די קינדער. „עס־עס".־לייט, באַוואָפענטע אוקראַינער, פוילישע באַאַמטע מיט רשימות פון די קינדער אין זייערע הענט, אַ יאָגעניש, אַ טומעל. מיר האָבען אַפילו בעת מעשה ניט געוויינט. פונדערווייטענס האָבן מיר געזעהן די קינדערלעך אין אַ רייע אויפ׳ן לאַנגען פינסטערן קאָרידאָר פון דער תפיסה. זיי זיינען געשטאַנען שטיל און דערשראָקען.

ערשט אין די פינצטערע וואַגאָנען זענען מיר געקומען צום שרעקלעכן באוואוסטזיין — וואָס האָט פאַסירט מיט די 44 קינדער וואָס מען האָט אויף א בעסטיאלן — ברוטאלן אופן ביי אונדז צוגענומען.

איך האָב דעמאָלט נישט געקענט וויינען. דאָס בלוט איז אין מיר פאַרגליווערט געוואָרן. אויך היינט בין איך מקנא די, וואָס האָבן געגוג געטרערט און געוויינט.

מיר הילכט נאָך איצט כסדר, דער לעצטער געלעכטער פון די טייערע זיסע אומשולדיקע קינדערלעך.

הלן קיימאן

צחוקם האחרון של הילדים

הפרק, בתרגומו העברי, נתפרסם ב„דבר"
ביום ט' תשרי תשכ"ה, 15.9.1964
(ערב יום הכפורים).

מועד של 24 שעות ניתן ליהודי אוסטרולאַנקה, כדי שיעזבו את עירם. גברים, נשים וילדים, עמוסים לעייפה חבילות ושקים, יצאו בהמוניהם לדרכי־נוד. קבוצה קטנה של יהודים מאוסטרולאנקה הגיעה לביאליסטוק. בשעה הראשונה, תיכף אחרי כניסת הגרמנים לעיר, חטפו הנאצים אלפיים גברים יהודים, וביניהם גם את בעלי.

אני ושני ילדי הקטנים מצאנו מסתור בבונקר ברחוב יורויצקה מספר 28. שלושה חודשים שהינו שם — עד שגילו אותנו והביאונו לבית־הסוהר הביאליסטוקאי. ארבעים וארבע נפשות הצטופפו בתא אחד — מהן עשרה ילדים רכים. הצרות והעינויים שעברו עלינו בבונקר רוקנו את לבותיהם מכל צורה של שמחה.

כבר ביום הראשון לבואנו לבית־הסוהר, ב16 בנובמבר 1943, התאוששו הטף במקצת. כאן הכל היה שונה מאשר בבונקר התת־קרקעי, אפילו טוב יותר. שם שררה תמיד האפלה, הדוחק והצפיפות, והיושבים בו היו מצווים לשמור על שקט של בית־קברות. כאן החדר היה מרווח, אפשר להתהלך בו מהקצה אל הקצה, אפשר לדבר בקול, אפשר לקרוא: אמא, סבתא, יוסל'ה, משה'לה! ואור יש כאן — אף כי גם התא הזה נמצא בתוך מרתף. ארבעה צוהרים מסורגים ברזל היו בקירותיו, ועיני הילדים שוב התרגלו לאור היום.

במשך כל שעות היום שהו הילדים ליד החלונות הצרים. הם ראו את השלג בחוץ, והדבר שמח את לבם תוך השתאות והתרוממות־רוח. פתיתי שלג לבן — כאלפי כוכבים נוצצים. עיני הטף נצנצו אף הן, אדמומית חיוורת הופיעה לשעה קלה על לחייהם. אילו רק אפשר היה לגעת בשלג, ללטף את הפתיתים הלבנים הללו! „הייתי מנשקת לו" — אמרה מירל'ה זהובת־השיער. במוחו של

שלומ׳קה הבריק רעיון: כסנאית קפץ לפינת החדר, שם מונח היה מטאטא שחוק מרוב שמוש. הוא הוציא את הזורדים אחד אחד וחזר אל החלון. בעזרת הזורדים התחילו הילדים לגרוף את השלג מבעד לסורגים. מי שידו נגעה במעט השלג נראה בעיני עצמו כגיבור ממש. האחרים התפעלו ממנו והתחננו אליו: „תן לי לקיקה, תן לי להחזיק בו רגע".

חריקת הדלת והבאת הדלי עם האוכל הסיחו את דעת הילדים מהשלג. אחד תפס בידו קערית חלודה, חברו בספל או בצנצנת. אנטשויץ׳, מחלק המרק, גוי גבה־קומה, בעל שפם ארוך ולבן, השגיח בשבע עיניים שמישהו לא יקח לעצמו יותר מדי מרק. הוא סירב לתת מנה מלאה, רק שלושת רבעי המנה, ממעלה הדלי — מרק דליל מאד, שפתיתי־הכרוב המעטים שבתוכו רדפו זה אחר זה כבמעגל. אחר־כך הכניס את תרוודו עמוק־עמוק לתוך הדלי וגרף משם מלוא החופן תפוחי־אדמה בתערובת של כרוב וגזר, שהוענקו לאלה ששילמו לגוי במלבושיהם, בשעוניהם ובכסף של ממש.

בני הקטן עמנואל, בן ארבע וחצי, מצא בתוך כיס בגדו גרוש אחד וביקש מאנטשויץ׳ עוד מעט מרק, אולם שב ממנו בבושת־פנים ובספל ריק.

שורה ארוכה של מיטות, צפופות אחת ליד רעותה, ניצבו בתוך החדר. שום קש או כסות לא היו עליהן. קרשים בלתי־מהוקצעים, מלוכלכים וצוננים שימשו לנו למשכב. וברדת הלילה ירדה גם המועקה: איך אפשר להניח את העצמות, את הגוף העיף, על קרשים נוקשים אלה? רחמנות על הילדים שלי. היו לי שניים: שולמית בת העשר ועמנואל־ניוניא. את הילד החזקתי בחיקי, כדי שלא ירגיש על גופו העדין את נוקשות הקרשים, ובאותה שעה שמתי את זרועי מתחת לראשה של שולמית, במקום כרית. מעילה הקטן לא חימם את גופה. פניה היו שקופים וחיוורים, עיניה שקועות עמוקות בחוריהן, וידיה ורגליה צנומות ורזות כמקלות. לא מזמן היתה ילדה פורחת ומלבלבת ובעלת מבנה־גוף איתן. היא מסתובבת ללא מנוחה מצד אל צד, ומבע של כאב מצטייר סביב שפתותיה. לפתע היא פוקחת את עיניה. היא אינה אומרת דבר, רק מביטה עלי בצער ובתוגה... לעתים היא רועדת כעלה נידף, וכמו בבונקר, כאשר נערכו חיפושים, ושמענו הלמות מעל ראשינו, והסכנה היתה קרובה מאוד — היא מאבדת את כושר־הדיבור.

זרועי שמתחת לראשה נחלשת והולכת, ואני פוחדת להניע אבר, שמא יתעורר נוניא משנתו. כל בוקר עיניו תפוחות. הוא שואל: „לעולם לא אראה עוד את אבי? האם לא אשכב יותר אף פעם במיטה שלי?" הוא אינו בוכה ואינו מבקש דבר. אני משוחחת עמו ומבטיחה לו הכל. דמעות חונקות את גרוני. ילדי מאמין לדברי באמונה שלמה ותמימה והוא ממשיך לקוות.

ניונלה מתעורר מעצמו. כגדולים כן הקטנים רצים כל הלילה אל הדלי, העומד מכוסה בפינת החדר. אף כי ילדי יכולים להסתדר בעצמם, הריני מתלווית אליהם, אינני רוצה להישאר בלעדיהם אף לרגע קט אחד.

לושק ז׳דקויץ׳ בן ה־12 נפל למשכב. הוא קודח, וחומו עלה באופן מסוכן. לקחו אותו לבית־החולים שבתחום בית־הסוהר. הוא לא שב יותר.

באחד הערבים נפתחה הדלת והושלכו לתוך החדר חמישה אנשים נוספים: שלוש נשים ושני נערים. אחד מהם היה סאלוש, בן חמש, והשני — בן־דודו טנקוס, בן תשע. בגיטו ביאליסטוק גרנו בשכנות עם המשפחה הזאת. ילדי שמחו במיוחד בסאלוש הקטן. אולם שני ילדים האלה לא יכלו כבר להתהלך, היו צריכים לשאת אותם בידיים.

נודע לנו כי הם הסתתרו יחד עם אנשים אחרים בעלית־גג יותר משלושה חודשים. לפני כן התחבאה המשפחה בבונקר תת־קרקעי באותו בית. אולם הגרמנים גילו אותו וירו לתוכו. יהודי אחד נפל ומת במקום, והשאר ברחו והתפזרו לכל עבר. בתוך המהומה שכח אביו של סאלוש את ילדו הקטן, וזה, נשאר יחיד ובודד במשך יום ולילה בתוך הבונקר. הוא לא בכה, לא זעק, ושכב שם ללא ניע ליד גופת היהודי ההרוג. היהודים שהסתתרו בעלית־הגג ושמעו איך מובילים את שוכני הבונקר — שמו נפשם בכפם וירדו בלילה השני לבונקר השומם, כדי לחפש שם שיירי־אוכל. מה רבה היתה שמחתם, כאשר מצאו שם את סאלוש הקטן, והוא נפחד ונחלש. בשלושת החודשים לשהותם בעלית־הגג איבדו שני הילדים את כושר־ההליכה, כי רגליהם נחלשו מאוד.

סאלוש נהג לשבת בחדר ולעקוב בעיניו אחר הילדים המתרוצצים ומשחקים. ים של תוגה היה שפוך על פניו, החרושים ללא עת. רק פעם אחת הבחנתי חיוך קל על פניו. זה היה, כאשר הילדים, תוך משחק, בחרו בגדול שבהם כגרמני. הם קשרו את ידיו, דחפו אותו וציוו עליו לבכות ולכרוע ברך. סאלוש פרץ בצחוק וקרא: „ירו בו, בגרמני הזה!"

הייתי לוקחת חלק בכל משחק, בכל שיחה או בכל קטטה של הילדים. לא נשאר לי הרבה זמן, כדי לטפל באמי ובאחיותי, שגם הן היו אתנו. אמי נוהגת היתה להתפלל במשך מחצית היום, ושפתותיה ממלמלות: „שבעה ילדים אני מובילה לחופה..." (שלוש בנות וארבעה נכדים).

עצוב במיוחד היה בשעות בין־השמשות בכלא. האפלה ירדה עלינו כמו שונא ואויב, לאט ובחשאי. האנשים הפכו לאיים ודוממים, כל אחד היה מכונס במקומו. שירה לבבית פרצה פעם אחת ויחידה את חשכת הלילה. שרה נומברג שרה „אלי, אלי". שיר זה, תפילה לוהטת לקדוש ברוך הוא, עורר אצל כולנו פלגי דמעות. בתוך התא האפל נשמעו אנחות. מישהו ביקש: „שעוד מישהו ישיר". בתי החמודה, שישבה על ברכי, החלה לשיר את שיר־הגיטו של פסח קפלן: „רבקה'לה של יום השבת". דומיה עמוקה. הכל עושים אזניהם כאפרכסת. והקול החלוש, רווי כולו כאב, הדהד באפלת החדר ובאוירתו הכבדה.

לאחר שסיימה אמרה לי בלחש: „שיר זה שרתי לאבא. בכל יום בין־הערביים. נתחבק יחד, ונשיר כמו היום. טוב?

לעתים קרובות היינו שוכבים שלושתנו כשגופותיהם של שני הילדים נחות על חזי וידיהם שלובות בתוך ידי. שמעתי את הלם דופקם. מרגישה אני את החום הזורם מהם ושואפת לקרבי את נשימתם.

פעם אחת נפלה עלי תרדמה קלה וחלמתי: ים סוער עם גלים שחורים ואדומים. — — לאט־לאט נרגע הים, והמים הפכו שקטים וכחולים. אני

נמצאת אי־שם בבית מפואר, בחדר יפה להפליא. בכל פינה חפצי אמנות ופרחים. אולם אני רואה את עצמי עצובה — ובודדה...

התעוררתי נסערת כולי. אני מחבקת את ילדי ולוחצת אותם בחזקה אל לבי. מאושרת אני על שהנני שוכבת על מצע הקרשים יחד עמם...

זה היה בערב האחרון יחד עם כל הילדים. כולם התאספו בפינה אחת של החדר. נוספו שני ילדים חדשים, אחים. אחד בן 11 ואחד בן 5. משה׳לה הצעיר סיפר כי אביו היה תופר מגפיים. כאשר הגרמנים גילו את הוריו באחת האקציות, הסתתר משה׳לה הקטן תחת המיטה. יומיים שכב שם. קבוצה אחרת של גרמנים ערכה חיפוש שני. הם הרגישו בו, אולם הוא סירב לצאת מתחת למיטה. גרמני אחד הגיש לו פרוסת לחם וחתיכת שוקולדה — אז התרצה ויצא משם. הגרמנים הביאו אותו לבית־הסוהר יחד עם שארית יהדות ביאליסטוק.

ואחיו סיפר: יחד עם אביו ואמו היה בקרון, הדוחק היה רב, ממש כדי מחנק, אולם הוא הצליח להתקרב אל החלון הצר, להידחק דרכו ולקפוץ החוצה. הוא נפצע פצעים רבים ולא יכול היה לרוץ. נשאר שוכב בתעלה. שם מצאו אותו הגרמנים והביאוהו לכלא. כאן מצא את אחיו הקטן, משה׳לה.

שני האחים סבלו הרבה מהקור ומהצינה. ידיהם הקטנות היו כחולות וריר נזל מאפם. החלב טרם יבש משפתותיו של משה׳לה, יפה היה ומתוק כילדה. לאחר שסיימו שני הילדים את סיפוריהם — התחילו גם יתר הילדים להעלות את חוויותיהם אחד־אחד. בני הקטן דיבר בקולניות ובחריפות. במסודר וכאיש מבוגר העלה את זכרונותיו. שכבתי לא רחוק מהם. ניוניא אחז בידי משה׳לה וקירב אותו אלי. בגאוה אמר: „ראה, זוהי אמא״.

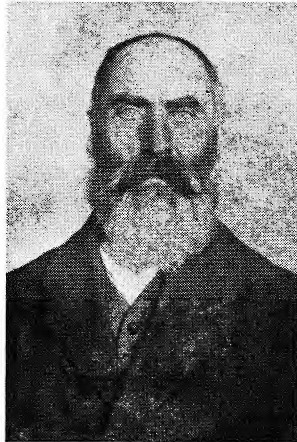
השעה היתה מאוחרת. כולם ציפו באי־סבלנות להבאת המרק, רצו להחיות את הלב בנזיד חם. הרעב הציק לכל אחד מאתנו.

אולם כמו להכעיס — הדלת לא נפתחה, והאוכל בושש לבוא. הילדים היו עייפים ועיניהם החלו נצמדות. הם כבר התייאשו מהאוכל. עודדתי אותם, אספתי אותם אלי והתחלתי מספרת להם סיפורים. כמוקסמים האזינו לסיפור על המלכה והצפרדע הירוקה, על חוטב־העצים ושבעת בניו. ניונא׳לה עמד קרוב ביותר אלי, וכולו קורן משמחה על שאמא שלו מספרת את המעשיות היפות כל־כך...

דלי האוכל עדיין לא הגיע. אולם הילדים כבר לא היו עייפים, והשינה מהם והלאה. „עתה על כל אחד מכם לספר מעשיה״ — אמרתי. משה׳לה יספר מעשיה, ששמע מפי אמו — מעשה הזאב והגדיים. הוא התחיל את סיפורו כשהוא נושף באפו הזב, ובמקום קו״ף היה אומר טי״ת. הילדים פרצו בצחוק כל פעם שהיה מחליף הקו״ף בטי״ת. הם נכנסו למצב־רוח מרומם, ואפילו סאלוש נדבק מהשמחה הכללית. כל ילד סיפר את אשר זכר. והם צחקו וצחקו. ולבסוף החל שבס׳לה להציג דמויות שונות: משך בשפתו העליונה ובזוויות פניו, רקד ריקוד היתולי, והילדים צחקו עוד יותר. הם ממש התפקעו מצחוק. תיאטרון שכזה! בתי שולמית החזיקה בבטנה מרוב צחוק. זה היה הצחוק האחרון של ילדינו...

בקיבה ריקה הלכו לישון. ואף האיר השחר — זה היה ביום חמישי, בדצמבר 1943 — גזלו מאתנו את ילדינו. אנשי ס. ס., אוקראינים מזויינים, פקידים פולניים עם רשימות מוכנות — רדיפה ומהומה. לא בכינו אפילו בשעת מעשה... עד היום אני עדיין מקנאה באלה, שדמעותיהם לא יבשו. מרחוק ראינו את הילדים סדורים בשורה ארוכה בפרוזדור בית־הסוהר, והם עומדים דוממים ונבהלים...

משפחת משה זיידן

משה זיידן.

מתוך שיחה עם שרידת המשפחה שרה רוזנבלט־זיידן

משה זיידן, יליד פשעמישלאני. נשא את אדלה לבית קוהל מקמיונקה סטרומילובה לאשה.

על המועד המדוייק של בוא הזוג זיידן להשתקע בבוסק אין הבת שרה יודעת למסור, אולם לדבריה ולפי כל הסימנים, היה זה בסמוך לתאריך נשואי הזוג. על כל פנים, עוד לפני הוולד בתם הבכורה אידה.

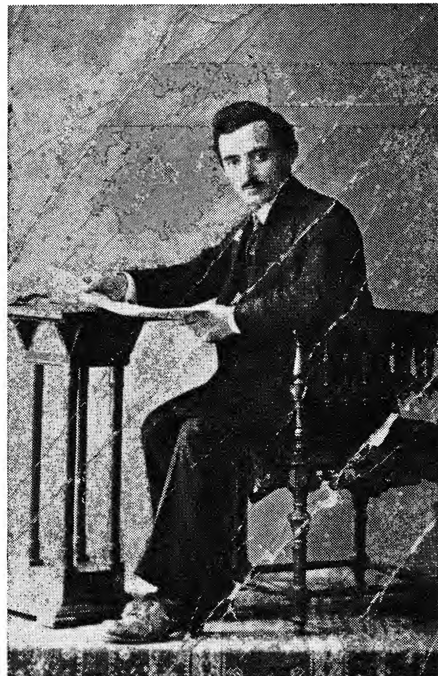
משפחת זיידן התגוררה בביתה הדו־קומתי ברחוב הראשי ממול הככר (השוק) בשכנות עם הרב דק״ק בוסק. מהשלטונות האוסטריים קבל הקונצסיה למכירת מלח לבוסק והסביבה כולה וכמו־כן היה ברשותו המונופול למכירת יין־שרף בסיטונות, „פרופונציה" בלע״ז. זאת ועוד: היתה לו שותפות בשתי אחוזות חכורות בכפרי הסביבה. פרנסה לא חסרה אם כן למשפחה ומאחר ולמשה זיידן היתה זיקה לעסקנות צבורית, התמסר והיה פעיל בכל שטחי החיים הצבוריים בעיר.

משה זיידן היה דמות בולטת יוצאת מגדר הרגיל, בעל תכונות הדרושות לעסקן צבורי. כדרכו של תלמיד חכם הקפיד על נקיון מלבושיו המסורתיים השחורים ומגבעתו רחבת השוליים והופעתו עוררה כבוד. זיידן היה חריף מוח, עקבי ותקיף בדעתו, נבחר נאמן לתפקידו ומסור לעניין שולחיו.

משה, „משה'לי", היה יהודי שומר מסורת, מבוני בית־המדרש המרכזי בעיר וראש הגבאים בו.

למשה ולאדלה זיידן היו ששה ילדים: 1) אידה הבכורה, יפת־התואר, נישאה למשה רוזנפלד והשתקעה בלבוב. ניספתה בגיטו ינובסקה בלבוב.

2) אפרים־פישל למד והתבגר בגימנסיה בברודי. סיים חוק למודיו בפקולטה למשפטים ועסק במקצוע הפרקליטות בלבוב. בנעוריו, עוד כסטודנט צעיר, שימש

פישל זיידן.

במשך תקופה קצרה מנהל בית־ספר עברי בבוסק. היה ספוג הכרה לאומית ויהודי גאה. ניספה בשואה.

3) יונס גמר רפואה בפרג, הואיל והפקולטות לרפואה באוניברסיטאות של פולין היו סגורות בפני סטודנטים יהודים: שלט בהן החוק הזכור לשמצה — „נומרוס קלאוזוס", ולכן נדדו סטודנטים לארצות השכנות, וביחוד לצ'כיה הליברלית של בנש ומסריק, שם למדו יהודים בכל הפקולטות תוך שויון גמור עם המקומיים, ללא הבדל דת, גזע ולאום. יונס שימש רופא בעיר ברסטצ'קו ובה ניספה.

4) אברהם, „בונדזיע", הסתדר בהנהלת פנקסים בלבוב. ניספה בנסיבות בלתי ידועות.

5) הבת אוה, „אפציה", נישאה לעורך־דין גרוברג. השתקעה בהורוכוב אשר בפודולה. עם כניסת הגרמנים לעיר, בעלה הוצא להורג יחד עם כל חוגי האינטליגנציה של העיר. אפציה עם הבן ניספו בתקופה מאוחרת יותר, מבלי להשאיר עקבות כלשהן.

6) רצה הגורל, שמישהו מהמשפחה ישאר איכשהו בחיים ואחרי תלאות רבות וטלטולי דרך, הגיעה הבת שרה, הידועה בכנוי החיבה „סלקה", לארץ מבטחים — לישראל ועובדת כמפקחת במחלקת התזונה של משרד החנוך והתרבות.

סלקה לא מספרת הרבה. היא מעדיפה לשתוק. קשה להציל מפיה פרטים על מה שעבר עליה בשנות השואה. היא לא יכולה לדבר. המלים המעטות הגולשות מגרונה, גורמות לשטפון של דמעות המרטיבות לחייה. נאנחת ושוב שותקת ומשתתקת לרגע קט ופתאום פורצת כאילו תוך כוונה לגעור בשטן המשמיד ילדים, זקנים, טף ונשים, תינוקות של בית רבן.

משה זיידן עסק גם בצרכי צדקה והוא עמד בראש קופת גמילות־חסדים בבוסק וההזמנה המקורית אל מר ישראל פאדווא מניו־יורק, אשר ביקר בבוסק, להשתתף בישיבת הנהלת הקופה המתפרסמת בספר, מעידה על כך. ביתו היה פתוח לכל נצרך, דואב וכואב. כל מחפש אפשרות לעלות על אם הדרך, למצוא קיום כלשהו, פת לחם לבני ביתו — סר אל משה'לי זיידן והפתרון נמצא בעצה ובתושיה, פשוטו כמשמעו.

ראויה אם כן משפחת משה זיידן לציון זה המיוחד בספר זכרון לקהלת בוסק. יהי זכרם ברוך!

אברהם בן מנחם

איינלאדונג

הער ישראל פאדווא (אמעריקא) / צ[ו]ר צייט אין בוסק /

כדי אייך ... צו באקענען מיט דער טעטיגקייט און אויפטוען פון דער בוסקער גמילות-חסד קאסע, האבן מיר דעם כבוד אייך איינצולאדן אויף היינט מיטוואך דעם 16-טן ד.ח. צו א צוזאמענקונפט וואס וועט פארקומען 8 א זייגער אווענט אין לאקאל פון דער גמילות-חסד קאסע ...

בוסק, 16/III 1938

פארוואלטונג:
א. פ.
[signature]

נר. 102

לזכר שרגא־פייבוש ופסיה חארי

משפחה יהודית טפוסית, מורכבת משלש עשרה נפשות. התגוררה במבואות העיר, בואך ממזרח (קרסנה), בפרבר ניעמיעצקי־בוק. ביידיש — „די פארשטאט". ראש המשפחה שרגא־פייבוש, שומר מסורת מתקדם, משכיל, עובד אינטלקטואלי. כל ימיו עבד כפקיד, סוליציטטור בלע"ז, אצל עורך־דין. יחד עם זאת, ככל בני דורו מסוגו ומעמדו, הקדיש זמנו הפנוי לעסקנות צבורית והיה פרנס מועצת העיריה. תנועת התחיה הלאומית של התקופה לא דבקה בו ולא היה ציוני, אם כי לא נלחם בציונות. השתייך לקבוצת העסקנים הליברליים, אשר בראשה עמד ר' זליג קרוון, אביו של הנדבן הזכור לטובה משה קרוון. מן הראוי בהזדמנות זו לציין לשבח ולהזכיר סגולתו המיוחדת במינה בה חונן זליג קרוון; צנוע וענו בעסקנות הצבורית. לא רדף כבוד, סרב להיות מועמד למוסדות הנבחרים של העירה. עמד בראש הקבוצה הליברלית, התווה קוי הפעולה ואופן ניהול הענינים ובעצמו נחבא אל הכלים.

שרגא־פייבוש המשפטן קבע את היום הראשון בשבוע, בשעות קבועות מראש, לקבלת קהל מחוסרי אמצעים למתן יעוץ משפטי שלא על מנת לקבל פרס. כאדם ישר וכאיש החוק נתמנה ע"י הקיסר האוסטרי לשמש שופט מושבע ויועץ ליד בית־המשפט המחוזי בזלוצ'וב.

לזוג שרגא־פייבוש ולפסיה נולדו אחד עשר ילדים ואלה שמותיהם: 1) וולף (וופצי), 2) גולדה, 3) ברל, 4) שיינדל, 5) יעקב, 6) מרדכי, 7) קריינדל, 8) שמואל, 9) משה, 10) דוד, 11) כילה.

אם המשפחה פסיה, עליה השלום, בת צבי הערש גולדברג, היתה אשה

צדקניה, עסקנית בצנעה. יסדה בעצמה קופת גמ״ח והגישה עזרה לנצרכים בכל צורה אפשרית. אספה נדבות ונתנה צדקה בסתר. ככתוב: כפה פרשה לעני ולאביון שלחה הביתה. דאגה לנדוניה עבור יתומות וכלות עניות, השתדלה להשיאן. עם הסתלקותה בשנת 1938 הקצתה לה „חברה קדישא" דבוסק לאות הוקרה למסירותה ופעולותיה למען הכלל והפרט קבר־כבוד בחלקה המיוחדת לצדיקים בבית העלמין ולית מאן דפליג, כי זוהי זכות רבת משמעות. שלום לעפרה.

שמואל, אשר עבד שנים רבות כמנהל פנקסים בלבוב והיה דמות בולטת בנוף החברה הבוסקאית, אחרי שנשא את מלה שפירא לאשה, חזר לבוסק ועבד כמנהל־חשבונות בטחנת הקמח החדשה. בפרוץ מלחמת העולם השניה בשנת 1939 ועד כבוש העירה ע״י הגרמנים בשנת 1941 המשיך לעבוד בטחנת הקמח המקומית. כשהגרמנים הפרו בצורה גסה את חוזה אי־ההתקפה ריבנטרופי־מולוטוב ופתחו בהתקפה מרוכזת־מוחצת על רוסיה, ברח שמואל עם הצבא האדום בשניה לרוסיה. בשניה, הואיל ובשנות מלחמת העולם הראשונה 1914—1918 נישבה ברוסיה כשבוי אזרחי, יחד עם עוד מספר צעירי העיר וביניהם יעקב קרוון, מאיר איזנהרד, אברהם ומשה פרידמן, שמואל ברנשטיין, שמואל נייער, מרדכי חארי ואחרים.

בבריחתו לרוסיה המשיך שמואל דרכו בכל מיני כלי־תחבורה, ברגל, ברכבות, בסוסים ובכל דרך אפשרית ואת דרכו עשה יחד עם ידידו לצרה משה קרוון. הם נדדו והגיעו עד טשקנט ובוכרה. בבוכרה מצא לו כמנהל פנקסים מנוסה תעסוקה בחוה חקלאית ממשלתית לגידול בקר לשחיטה. בדרך כלל, אין לשמואל יסוד להתאונן על שנות גלותו ברוסיה. עבד, הרויח לקיומו, לא סבל מקור ולא כל שכן מרעב וכאזרח סוביטי גוייס בשנת 1943 לצבא האדום. (שמואל הסכים עוד בבוסק לוותר על אזרחותו הפולנית וקבל את האזרחות הסוביטית). שמואל החל את הקרירה הצבאית שלו בחזית סטלינגרד, התקדם עם הצבא האדום המנצח והתחקה על עקבות הצבא הגרמני המובס והגיע עד לזלצבורג שבאוסטריה. בזלצבורג השתחרר משירותו בצבא, חזר לבוסק וחזה באסון האיום והנורא אשר פקד את העירה. שהה בעיר כשבוע ימים, עשה מאמצים לגלות ולברר את גורל אשתו מלה, קרוביו — אולם לשוא, כולם ניספו. שמואל פנה מערבה, מתוך מגמה להגיע מזרחה לארץ־ישראל. הגיע לקרקוב, משם לצ׳כיה, לגרמניה ולצרפת. בצרפת נודע לו, כי במרסייל מתארגנת קבוצת עולים בלתי לגלית — להעפיל ולהגיע לחופי ארץ־ישראל. שמואל לא היסס, הגיע למרסייל ונתמזל לו להימנות בין העולים של „יציאת אירופה". ובכן גם לבוסק חלק ונחלה בפרשת „יציאת אירופה". ואחרי כל הזוועות, הסבל, המתוארים בספרו של יוריס „אקסודוס", אשר עברו על מעפילי „יציאת אירופה", הגיע שמואל לארץ מבטחים, אל המנוחה ואל הנחלה — לישראל המשוחררת, העצמאית.

שמואל חארי שינה שמו לשרי, נשא את לאה לבית שפירא לאשה, בנה ביתו ומשמש עובד בשרות מדינת ישראל. פועל יחד אתנו לקידומה של חברת בוסק, כחבר הועד של יוצאי בוסק בישראל.

נרשם ע״י סבא של איל

יד ושם למשפחת הולין

מאת שריד המשפחה, הבן נפתלי

למרות שאינני סופר ואין מלאכתי בכך ובכל זאת לשם הנצחת קדושי משפחתי, קרבנות השואה, שומה עלי לכתוב דף בספר הזכרון לקהלת בוסק ולהזכיר בו את כל יקירי שאבדו לי. אבקש איפוא מעורך הספר לא לתקנני ולהתיר פירסום דברי כמו שהם, כי כך אני חושב ובאותם המלים והמשפטים אני רוצה לתת פורקן לכאבי ולבוא לביטוי כפי שאני מרגיש.

מי מבני בוסק לא זוכר ולא הכיר את סבי ההדור יחיאל־מיכל הולין ז״ל, איש בעל הדרת פנים, זקוף קומה, נקי ומצוחצח, בעל בעמיו וכל מי שבא במגע אתו כבדהו ואהבהו. נשא את מישקה בתו הבכורה של נפתלי הלפרין לאשה ונולדו להם שמונה ילדים: ארבעה בנים וארבע בנות.

לפני מלחמת העולם הראשונה יסד סבי בנק להלוואות ובאמצעות הבנק שלו עזר בהלוואות לרבים מבני העיר לניהול עסקיהם או לכל מטרה דחופה חיונית אחרת. אורשה להעיר, כי באותו הבנק של סבי עבד כמנהל פנקסים רבות בשנים לייביש סקלר ז״ל.

את בתו הבכורה חיה ז״ל (אמי) השיא סבי לבן אחיו, שגם שמו היה מיכל (אבי). מה עשו? נסעו לרבי, כנראה מבלז, והרבי צירף לשניהם שמות נוספים: לסבי הוסיף לשמו מיכל „יחיאל״ כסגולה שיחיה ולאבי הוסיף את השם „אלטער״, משמע שיזדקן, וכך, הודות לעצת הרבי, השתדכו שני האחים בינם לבין עצמם ואח לקח את בן אחיו לבתו והשדוך הצליח ועלה יפה ואמי „חיה״ עם אבי מיכל־אלטער, היו לזוג מאושר וילדו חמישה ילדים, את אחותי שיינדל, אחי יעקב ואברהם, אשר יחד עם הורי ניספו בשואה, ואחי נחום, אשר נרצח ע״י אספסוף ערבי מיד אחרי הכרת עצרת האומות המאוחדות בזכותנו למדינת ישראל, ואני השריד.

אבי המנוח היה תלמיד חכם, שומר מסורת מתקדם, בעל מידות ונימוסים ועל ברכי התורה והמסורת חינך וגידל ארבעת בניו. טיפח והשריש בנו את אהבת ישראל בכלל ו„אהבת לרעך כמוך״ בפרט. היה לא רק נאה דורש, אלא גם מקיים בפועל את ה„וחי אחיך עמך״. זכורני, איך אבי עמל וטרח לעזור ליהודי בשם ישראל קורץ מהכפר הסמוך „קופטשע״, אשר התאונן מרה, כי אין לו פרנסה, להשיג עבורו „טראפיק״ ז.א. רשיון למכירת טבק וסגריות בכפרו, והדבר היה כרוך בקשיים עצומים, הואיל ו„הפיננס־קומיסר״ הגלילי קובלסקי היה אנטישמי מובהק, בכל זאת נסע אבי למרכז הקונצסיות בברודי, ישב שם שלשה ימים רצופים, התרוצץ מפקיד אחד למשניהו, לא התייאש וחזר עם הרשיון המבוקש עבור ישראל קורץ, וכי עבור משה מייזלס אבי לא סדר רשיון

דומה לסחור בטבק וסיגריות? יש גם איפוא לזקוף לזכותו של אבי הצלת רכוש הבנק „דנציגר־קליין". כחבר מועצת המנהלים של הבנק, הצליח לרכך את האנטישמי הלר, שמשו של כומר הכנסיה הקטולית, שיפסיק תעמולתו נגד הבנק ובהשפעת קצין המחוז נסגר הבנק ואבי מונה כאחראי לרכושו וניהול הפנקסים. אבי מינה את מרדכי הלפרן ויעקב שפס כמנהלי הפנקסים של הבנק וכך ניצל רכוש יהודי, אשר בסופו של הדבר היה נופל כפרי בשל לידי האנטישמיים. אבי גם תבע לדין על ידי הד"ר קוטן ז"ל, מורה אנטישמית, אשר התעללה בילדים יהודיים ובשיטתיות נהגה להלקות תלמידים יהודיים בכיתתה. אבי זכה במשפט והמורה הודחה מתפקידה ועוד שורה של מעשים כבירי משמעות מבחינה יהודית לאומית ממדרגה ראשונה ראויים לציון מיוחד לזכות אבי.

אחותי שיינדל, נערה יהודית טפוסית, יפת־תואר. היתה פעילה בסניף הנוער הציוני וחברה בועד המקומי של הציונים הכלליים בעיר. נישאה למנחם קירשן ולמרות היותה כבר אם לבת ועקרת בית למופת, המשיכה בפעילותה הצבורית ועיקר שאיפתה לעלות עם משפחתה לישראל, אבל לא הספיקה. ניספתה יחד עם בתה לושה בשואה.

אחי יעקב, בוגר בית־הספר הגבוה למסחר בלבוב. עבד כמנהל חשבונות ראשי בביח"ר לליקרים בצ׳בסקי בלבוב. עם הקמת טחנת הקמח הגדולה בבוסק נתקבל כפנקסן ראשי, בה עבד עד פרוץ מלחמת העולם השניה. עסקן ציוני. מזכיר כבוד של סניף הציונים הכלליים בעיר. ארגן קבוצי הכשרה של תנועת הנוער הציוני „אחוה" ודאג לכל צרכיהם. ניספה בשואה.

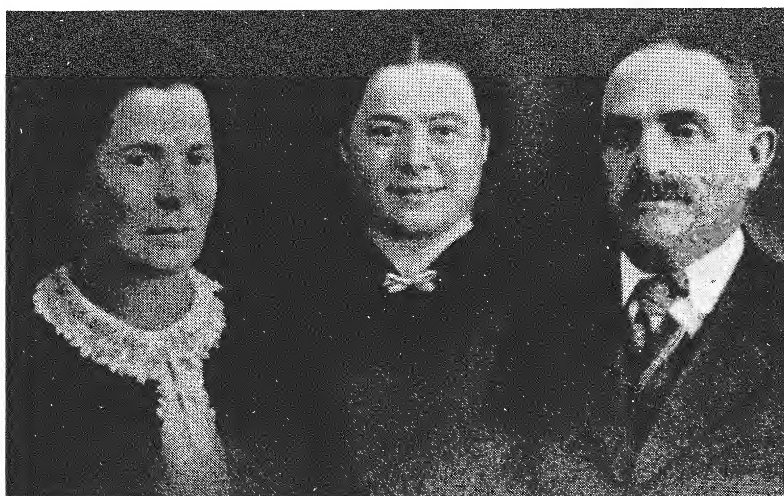
אודות אחי נחום, אשר נרצח בשנת 1947, לא ארחיב, יעריכוהו אחרים.

אחי אברהם חבר תנועת „ביתר" תוסס. צעיר נבון ופיקח. עבד כסוליציטטור אצל העורך־דין סטרוטינסקי — אופר. למד לפרוט עלי כנור אצל זלמן רוטנברג היה מקובל ואהוב על כל מכריו. ציפה לעלות ולא זכה. ניספה בשואה

יהי זכרם ברוך.

משפחת הולין.

אליהו, גניה וקלרה בלוטרייך.

חנה ריכמן־שוואדראן

די משפחה שוואדראן

ברוך שוואדראן.

מיינע עלטערן, האבן געשטאמט פון דער שטאט זלאטשוב. ווען איך בין נאך א קליין קינד געווען, האבן זיי זיך באזעצט אין בוסק. מיר זענען געווען זעקס (6) קינדער: פינף (5) טעכטער און איין (1) זון. מיר אלע פינף שוועסטער האבן זיך אויסגעלערנט נייען און אזוי ארום געהאלפן אונדזערע עלטערן מפרנס צו זיין די גרויסע משפחה.

די עלטסטע שוועסטער דבורה, האט חתונה געהאט מיט אונדזערס א קוזין, א גימנאזיע לערער און מיט אים אוועק קיין אמעריקע.

די צווייטע שוועסטער יענטע, האט חתונה געהאט מיט משה יואל פרידמאן.

ברוך (בוזיע) מיין איינציקער ברודער האט חתונה געהאט מיט חיה גאָלדבערג און געהאט א געשעפט פון לעדער. געווען א גוטער ייד, א ציוניסט, א עסקן, א מיטגרינדער פון דער העברעאישער שולע, א כלל טוער אויף יעדן געביט און א זער באליבטער אין אלע געזעלשאפטלעכע קרייזן.

צווייטע וועלט מלחמה איז אויסגעבראכן.

מיין שוועסטער שפרינצע, האט חתונה געהאט מיט חיים קרעמניצער און די יונגסטע שוועסטער איטע, איז אקארשט א כלה געווארן, ווען די צווייטע וועלט מלחמה האט אויסגעבראכן.

איצט וויל איך דעם סך הכל מאַכן פון אלע מיינע ליבסטע:

מיינע עלטערן, זענען געשטארבן, נאך פאר דער מלחמה. אין יאר 1941

האבן די דייטשן מיין מאן אוועקגענומען אין ארבייטס לאגער „לאצקו״ לעבן זלוטשוב, ווייל מיר האבן געווינט אין סקוואזשאווע. א צייט לאנג בין איך געגאנגען 12 קילאמעטער צו פוס און צוגעבראכט מיין מאן עסן און ריינע וועש, אבער אין יאר 1942 האב איך אויך געמוזט אריין אין בוסקער געטאָ קומענדיק אין בוסקער געטאָ, בין איך געוואר געווארן, אז מיינע צוויי שוועסטער יענטע און איטע ווי אויך פיל אנדערע פרויען זענען געווען צווישן די ערשטע קרבנות פון די ווילדע היטלער הארדעס. די לאגע אין געטאָ איז שוין געווען אזוי ביטער, אז מען האט שוין קיינעם נישט באוויינט. פארקערט, מען האט מקנא געווען די אלע, וואס האבן שוין זייערס איבערגעקומען און לעבן נישט מער.

אין געטאָ גופא, אין אַ שטוב, אין וועלכער עס האט געקענט ווינען איין משפחה, האבן זיך געקוועטשט און צוזאמענגעדרוקט, אכט — צען משפחות. איך האב נישט קיין ווערטער צו באשרייבן די ענגשאפט, דעם שמוץ, נישט געווען קיין לופט מיט וואס צו אָטעמען. נישט געווען קיין איין שטוב, אן קראנקע אויף טיפוס, דיזענטעריע און אנדערע קרענק פון הונגער און דורשט. אויף די גאסן האט געהערשט דער מלאך המות. טויטע, פון הינט צעריסענע קערפערס זענען געלעגן אויף די גאַסן טעג ביז מען האט זיי אוועקגענומען און ווער האט געהערט? די מענטשן, האבן זיך געדרייט ווי שאטנס — לעבעדיקע מתים. מען האט פאַרקויפט דאס לעצטע, פאר א שטיקל ברויט. מיך האבן די באקאנטע קריסטנס פון ארומיקע פארשטעט, צו זיך אהיים גענומען, צו געניסן פון מיין שניידעריי. איך האב פאר מיין ארבייט פארלאנגט נאָר פראוויאנט, איך זאל קענען שטיצן מיין משפחה אין געטאָ. יעדן פרימארגן בין איך ארויסגעגאנגען פון געטאָ און אויף דער נאכט צוריקגעקומען אפילו מיט בלומען אין די הענט, אבער פול מיט שרעק און אזוי האט זיך עס געצויגן ביז 1943. פארשטייט זיך, אז צווישן צייט זענען פארגעקומען פערשידענע אקציעס און דאס געטאָ איז פון מאל צו מאל, קלענער געווארן. אין א געוויסן טאג, נייענדיק ביי א אוקראינערין, בין איך שוין ביי איר אויך געשלאפן. אין מיטן דער נאכט האט זי מיך פון שלאף אויפגעוועקט, איך זאל שנעל אוועק ווו די אויגן טראגן מיך, ווייל אין שטאט קומט פאר די לעצטע אקציע. איך בין אוועק אין פעלד. איך בין זיך מודה: טראץ דעם אלעמען, האב איך נישט געהאט דעם מוט צו שטארבן צוזאַמען מיט מיינע טייערסטע אויף־צו להכעיס דעם שונא האט זיך מיר פארגליסט צו לעבען. אפשר ווייל איך בין געווען א זאטע, נישט קיין הונגעריקע ווי אלע אין געטאָ, און בין אוועק אין די פעלדער וועלדער. עס האט א גאנצן טאג גערעגנט. איך בין געלעגן אין דער בלאטע. די תבואה, דאס קארן איז שוין געווען הויך דעם 21.5.44 און וואס איך האב נאך זייט דאמאלס ביז צו דער באפרייונג מיטגעמאכט, איז נישט צום באשרייבן, ווייל איך בין א שניידערין און נישט קיין שרייבערין. דעם דאזיגען טאג פון דער לעצטער אקציע, ווען איך בין אין דער בלאטע אין קארן אונטערן רעגען געלעגן, האב איך מיין ברודער בוזיע מיט זיין משפחה פארלוירן. מיין שוועסטער שפרינצע וועלכער

ס׳איז געלונגען זיך פון געטאָ צו ראַטעווען און ביי א גוי זיך אויסבאהאלטן, האט מען מיר שפּעטער דערציילט, אז דער דאזיקער גוי, האט געמסר׳ערט און די דייטשן האבן זי ביי דעם גוי אויפן הויף דערשאָסן.

איך בין מיט ניסים לעבן געבליבן, ווייל אזוי האט דער גורל געוואלט, אז כאטש איינער פון דער משפחה זאל בלייבן לעבן. וואס איך פיל און וואס ביי מיר אין הארצן טוט זיך, ווייסט איין גאט. איך לעב און דאצו נאך אין מדינת ישראל. דאס מוז א פנים זיין א גרויסער זכות!

נחמן בלומנטל

וויאזוי איז דאס מעגלעך געווען?

מיר איז אויסגעקומען זומער יאר 1944 אדורכצופארן א גאנצע ריי שטעט און שטעטלעך פון מזרח גאליציע, פון אונדזערע קאנטן, וואס זיינען אקארשט וואס באפרייט געווארן פון נאצישן יאך, דורך דער רויטער ארמיי.

איך האב געזען באשיימפערלעך, מיט מיינע אייגענע אויגן, אונדזער גרויסן חורבן. ביזט אריינגעפארן אין א שטעטל, אין דער פארשטאט, וווּ מיר יידן, האבן נישט געוווינט, אלץ ווי פריער און אפשר אפילו אביסל בעסער ווי פריער. דאס אלטע הייזל פון בלאטע־ציגל און ליים, ניי געקאלעכט. דער פריערדיקער שטרויענער דאך, מיט שינדלען צו גאר מיט בלעך געדעקט. קענטיק א פארשריט. ביזט אריינגעפארן ווייטער אביסל, אין מיט שטאט, וווּ מיר יידן האבן אמאל געוווינט, אויפן ארט וווּ ס׳איז אמאל געשטאנען א מויער — א ליידיקער פלאץ און אויב א הייזל איז נאך געשטאנען אן טירן אן פענסטער, איז עס בלויז דערפאר, ווייל מ׳האט עס נישט באוויזן צו צונעמען „רעכטצייטיק״ און אויף די דרויסנדיקע ווענט פון די נאך שטייענדיקע יידישע הייזלעך, האסטו געקאנט באמערקן דעם אויסגעמאלטן „טרויזוב״ סימבאל פון אוקראאינישן נאציאנאליזם. דאס האבן זיי, היטלערס שותפים אין זיין ארבעט צו פארניכטן די יידן, געוואלט דעמאנסטרירן פאר דער וועלט זייער זיג, איבער וועמען?

און ארום — און ארום א טויטע שטילקייט. נישט קיין מענטשן און נישט קיין סימן פון קיין לעבן! אווו זיינען אהינגעקומען די מענטשן, וואס האבן דא אמאל געוווינט?

ביסטו געגאנגען ווייטער, מחוץ׳ן יידישן וווינפּערטל — אין דער ריכטונג פון אויסשטאט האסטו ווידער געזען א נארמאלע קליינשטעטלדיקע פארשטאט, דעם איבערגאנג פון שטאט צו דארף, גאליצישן דארף!

ביזט אויפגעציטערט געווארן פון דער מדבר, וואס איז ארומגערינגלט מיט א נארמאלער שטאטישער פעריפעריע. די פעריפעריע איז געבליבן. דער

קרן, דער יסוד, וואס האט פארבונדן די אלע צעוואָרפענע הייזער — אינדזלען און געמאכט פון זיי א שטאט, איז פארשוווּנדן.

וויאזוי איז דאס געשען און וויאזוי איז דאס מעגלעך געווען ?

און איך האב זיך אנגעהויבן נאכפרעגן ביי די אנגעטראָפענע דא און דארט אמאָליקע מיינע באקאנטע, ניט יידן און מ׳האט מיר דערציילט וועגן די שלעכטע דייטשן, וועגן די עס עס לייט און זשאנדארן, וואס האבן זיך געיאָגט דורך דער שטאט, כדי צו כאפן א יידן און אים טויטן אויפן ארט, אדער ארויספירן אים הינטער דער שטאט און שיסן אים, צומייסט אויפ׳ן בית עולם. צו דער ייד איז געווען אין עפעס שולדיק ? ניין ! ער האט דעם יידן בכלל נישט געקענט. טא וויאזויזשע איז דאס מעגלעך געווען ? ביז צום סוף האב איך שוין אנגעטראָפן דעם ערשטן לעבעדיקן יידן. אין טשארטקיוו איז דאס געווען, אין דער שטאט, ווו ס׳האט אמאל געררוישט פון יידן, ווו ס׳איז געווען דעם רבינס הויף, וווהין טויזנטער חסידים פלעגן קומען אויף א יום טוב, כדי פשוט זיין נאענט צו אים, ווען אפילו בלויז פון דער ווייטנס. און איצט... איך גיי א מהלך, פון דער באן־סטאציע, ביז צום פוילישן קלויסטער און קיין איין ייד נישטא ! א שוידער האט מיך ארומגענומען. און דא דערזע איך, שטייען צוויי יונגע לייט, רעדן צווישן זיך שטיל נישט יידיש, אבער מיין יידיש אויג פארפירט מיך נישט. דאס זענען זיכער יידן. און איך גיי צו זיי צו און פרעג זיי טאקע אויף יידיש : יידן, וואס איז דא פארגעקומען ? און די צוויי יונגעלייט האבן אויף מיר געוואָרפן א בייזן בליק און זיך אנגערופן, דווקא אויף יידיש : מיר שעמען זיך וואס מיר זיינען יידן. מיר ווילן פארגעסן, אז מיר זיינען געווען אמאל יידן ! און די צוויי אמאליקע יידן דרייען זיך אויס צו מיר מיט די פלייצעס און ווילן לאזן זיך גיין. איך פארלויף זיי דעם וועג און שריי אויס : אבער פארוואס ? אויף מער האט מיר מיין קול נישט געקלעקט. און די צוויי אמאליקע יידן ווארפן פון זיך ארויס, ווי פון עפעס א קדחת ; ווייל מ׳האט אונדז דא אזוי דערנידעריקט, אונדזער בלוט איז דא געוואָרן אזוי ביליק. עס האט זיך געגאסן אין די גאסן, ווי פאַמייעס. ווער ס׳האט געוואלט, האט אויף אונדז געשפיגן, געשלאגן, געהרג׳עט. מיר האבן אויפגעהערט צו זיין מענטשן. מ׳קוקט אויף אונדז ווי... ניין, מיר ווילן נישט זיין מער קיין יידן — און איידער וואס, ווער, ווען, האבן זיי מיך געלאזן שטיין און פארשוווּנדן, ווי אין דער ערד אריין.

און איך בין געבליבן שטיין, א געפּלעפּטער, איינער א ייד אין דער יידישער שטאט.

וויאזוי איז דאס מעגלעך ?

און איך האב אין זיך באשלאסן דערגיין דעם אמת. איך האב זיך אנגעהויבן נאכיאגן נאך יעדן יידן וואס איז געווען דארט אין יענע יארן און מיט ניסים לעבן געבליבן. מיט יעדן איינעם האב איך שעה׳ען ווייז גערעדט, אים אויסגעפרעגט וועגן יעדן פרט. באמיט זיך אריינצולעבן אין זיין פארגאנגענהייט.

איך האב אויך אין משך פון די יארן, וואס טיילן מיך אפ פון יענער צייט, א צוואנציק יאר, באמיט זיך אדורכצולייענען יעדעס ביכל וואס האט א שייכות צו דער דאזיקער פראגע. איך האב דורכגעלייענט טויזנטער עדויות פון יידן און נישט יידן וועגן יענע יארן און יענע געשעענישן, איך האב זיך באטייליקט אין פראצעסן קעגן קריגספארברעכער. כ׳האב דורכשטודירט און אויב איך וועל זאגן דעם אמת, וועט מען מיר דען גלויבן? מיליאנען זייטן פון אריגינעלע דייטשע דאקומענטן.

און איך קען דאכט זיך די געשיכטע פון יענע געשעענישן אויף אויסנווייניק און די קורצע געשיכטע פון יענע צייטן. סך הכל פון צוויי דריי יאר, טייל איך נישט אויף קיין יארן, און נישט אויף קיין טעג, נייערט אויף מינוטן און סעקונדעס. אזוי אנגעלאדן מיט פאסירונגען איז געווען יענע צייט.

און ווען ס׳פאלט מיר אויס א מאל אין א יובל א פרייע מינוט, אין מיין שווערער, טאגטעגלעכער און צושמעטערנדיקער ארבייט, אויף צו באקלערן זיך, שווימט פאר מיר אויף די פריערדיקע פראגע: וויאזוי איז דאס מעגלעך געווען?

און ווי מיט צוואנציק יאר צוריק האב איך נישט געהאט קיין תשובה אויף דער פראגע, אזוי אויך היינט, נאך צוואנציק יאר זוכן און גריבלען זיך, האב איך זי נישט!

ווייל טאקע אין דער אמת: וויאזוי איז דאס מעגלעך געווען?

מנשה אונגער

ביז 22 יאר א קריסט, איצט לערנט ער אין א ישיבה

אַן אויסערגעוויינלעכע מעשה מיט אַ אידיש אינגעל פון בוסק וואָס ווען ער איז אַלט געווען דריי חדשים, איז ער אַריבער אין קריסטליכע הענט. — איצט לערנט ער אין ברוקלינער ישיבה.

אַ אידיש קינד וואָס איז אויפגעצויגען געוואָרען ווי אַ קריסט ביי פוילישע עלטערן אין טאַרנע, מערב גאַליציע, האָט פּלוצלינג דערפילט אין זיין האַרץ, אַז ער איז אַ איד, און האָט אָנגעהויבען צו אַרבעטען מעשים, מען זאָל אים אויסזאָגען ווער ער איז און געגאַרט צו זיין צווישען אידען.

דער פאַקט קלינגט ווי אַ מעשה־נורא, אָבער אין פוילען זיינען פאַראַן נאָך אַזעלכע יונגע בחורים און מיידלעך וואָס זיינען אויפגעצויגען געוואָרן בעת דעם היטלער אומגליק, אין קריסטליכע היימען און זיינען שוין געבליבען קריסטען.

און מעגליך, אַז דער דאָזיגער „אַנטעק", וואָלט אויך פאַרבליבען אַ קריסט, ווען נישט וואָס דער „פּ אָ ט ע ר" זיינער, ווען ער האָט זיך אָנגע׳שיכור׳ט, פלעגט אויף אים שרייען: „פון דיר שפּירט זיך פון דיינע זשידעס"...

די „מוטער״ פלעגט זאָגען דעם יונגען אַנטעק ער זאָל זיך נישט צוהערען וואָס דער „פּאָטער״ רעדט, אָבער אים זיינען די ווערטער אַריין אין האַרצען און ער האָט אָנגעהויבען צו צווייפלען, צי ער איז טאַקע זייער אמת׳ער זון.

דערצו נאָך האָט ער געדענקט, אַז ווען ער פלעגט זיך שפּילען מיט די קינדער אין טאַרנע (טאַרנאָוו) אויפ׳ן חזיר־פּלאַץ, פלעגן די קינדער אים זאָגען „דו זעסט נישט אויס ווי דיינע ברידער, דו האָסט אַנדערע האָר, אַן אַנדער נאָז און אַנדערע אויגען״ !...

און אַז אַנטעק איז אונטערגעוואַקסען און האָט אַריינגעקוקט אין שפּיגעל האָט ער אָנגעהויבען צו זען, אַז ער זעט טאַקע אויס אַנדערש ווי זיינע דריי אינגערע ברידער אָבער אַז ער זעט אויס ווי אַ איד האָט ער נישט געוואוסט, ווייל ער האָט קיינמאָל קיין איד נישט געזען...

אין טאַרנע, וואָס איז אַמאָל געווען אַ עיר ואם בישראל, זיינען איצט פאַראַן קוים אַ מנין אידען, און דאָס בלויז אַלטע און צעבראָכענע, קיין קינדער זיינען כמעט לגמרי נישט פאַראַן, איז וואו האָט אַנטעק געקענט אויסגעפינען, אַז ער איז ענליך צו אידען, אַז קיין אידיש־אינגעל האָט ער קיינמאָל נישט באַגעגענט ?

דאָך האָט ער אָנגעהויבען צו קומען אין דער אידישער שוהל אַריין, וואָס געפינט זיך אויף דער גאָלדהאַמער גאַס, אין דעם הויז, וואו עס איז אַמאָל געווען האָטעל זעלינגער. דאָרט האָט ער זיך געטראָפען מיט עטליכע אַלטע אידען. האָט ער זיך ביי זיי געבעטען זיי זאָלען אים זאָגען ווער ער איז, צי איז ער אַ איד, צי נישט, און ווער זיינע עלטערן זיינען געווען...

אָבער די אידען, אַלע צוגעוואַנדערט פון אַרומיגע שטעטלעך און דערפער, האָבען נישט געוואוסט וואָס אים צו ענטפערן, האָט ער זיך געווענדט צו דער קהילה אין קראָקע, וואָס גיט שטיצע אידישע קינדער, מיט דער הילף פון דעם „דזשאָינט״, אָבער דאָרטען האָט מען אים געזאָגט, אַז אַזוי ווי ער איז נישט גע׳מל׳ט און אַזוי ווי ער ווייסט נישט ווער זיינע עלטערן זיינען געווען, און אַזוי ווי די קריסטען וואָס האָבען אים אויפגעצויגען קומען נישט דערציילען ווי אַזוי זיי האָבען אים געקראַגען, אָנערקענען זיי אים נישט פאַר אַ איד און ער קאָן קיין שטיצע נישט קריגען...

די אידישע קהילה אין קראָקע האָט אין אַ געוויסען זין רעכט געהאָט, ווייל בעת איך בין געווען מיט עטליכע יאָר צוריק אין קראָקע, האָט מיר דער ראש הקהל פרענקל געוויזען אַ ליסטע פון קינדער, וואָס קריגען אַ וועכענט־ליכען געהאַלט און מען איז נישט זיכער געווען, צי זיי זיינען אידען. ווי נאָר אַ אידיש מיידעל קריגט אין אַ יתומים־הויז שטיצע פון דער קהילה, יאַווען זיך אַ גרופּע אַנדערע מיידלעך פון זעלבען יתומים־הויז און זיי זאָגען, אַז זיי זיינען אויך יתומים פון אידישע עלטערן און פאַרלאַנגען שטיצע...

אָבער אַנטעק האָט קיין שטיצע נישט פאַרלאַנגט, דאָס איינציגע וואָס ער האָט פאַרלאַנגט איז, מען זאָל אים זאָגען ווער ער איז ? צי ער איז אַ איד...

און אַנטעק האָט זיך כסדר געבעטען ביי זיין „מוטער״, אַז זי זאָל אים אויסזאָגן צי זי איז טאַקע זיין אמת׳ע מאַמע צי נישט...

מאַכט זיך אַ מעשה, אַז אַ גרופּע אידען — מענער און פרויען — זיינען פּאַראַיאָרען, אַ טאָג נאָך פּסח אַרויסגעפלויגען קיין סאַנז צו זיין אויף דעם סאַנזער רבינ׳ס ציון אין טאָג פון זיין יאָרצייט (וואָס פאַלט אויס כ״ה ניסן), און זיי זיינען שוין אין גאַליציע געפאָרען מתפלל זיין אויף אַנדערע רבי׳שע קברים. זיינען אַ גרופּע געקומען קיין טאַרנע און דאָרט אויפ׳ן בית הקברות האָבען זיי פּלוצלינג געטראָפען שטיין אַ „שגץ״ אין אַ יאַרמעלקע און ער האָט זיי געזאָגט אויף פּויליש, אַז ער איז אַ איד און ער וויל זיין צווישען אידען...

די אידען זיינען דערנאָך געפאָרן קיין סאַנז אויפ׳ן ציון פון דעם רבי׳ן ר׳ חיים האַלבערשטאַט, גערופען אויפ׳ן נאָמען פון זיינע ספרים: „דברי חיים״, און אויך דאָרט איז ווידער געווען דער יונגער פּוילישער בחור אין אַ יאַרמעלקע, און זיך געבעטען מען זאָל אים העלפען.

און דער בחור „אַנטעק״, וועלכער איז שוין איצט 22 יאָר אַלט, איז צוריקגעקומען קיין טאַרנע און האָט אָנגעהויבען וויינען פאַר דער „מוטער״ זי זאָל אים אויסזאָגען דעם אמת.

אינצווישען זיינען די אַמעריקאַנער אידען געפאָרן אין אַנדערע שטעטלעך אין גאַליציע מתפלל זיין אויף קברים. אַ טייל אידען זיינען געווען אין ווישניצע און דאָרט האָבען זיי קיין בית הקברות מער נישט געפונען. אויפ׳ן אָרט פון בית הקברות האָבן די פּאָליאַקן אויפגעשטעלט אַ סמאָלע פאַבריק.

אַ טייל אידען זיינען געפאָרען קיין ליזשענסק אויפ׳ן קבר פון רבי׳ן ר׳ אלימלך, וואָס איז געבליבען שטיין און אין שטאָט וואוינט איצט בלויז איין איד...

די גרופּע אידען זיינען אויך געווען אין לאַנצוט, וואו עס ליגט דער ראָפּשיצער רבי ר׳ נפתלי האָראָוויץ, דאָרטען וואַלגערען זיך מצבות אין די „פּאַסעס״ און רינעס פון שטאָט, און ווען זיי זיינען דערנאָך צוריקגעקומען קיין טאַרנע האָבען זיי אויסגעפונען פון דעם בחור, אַז ער ווייסט שוין ווער ער איז:

די „מוטער״ זיינע האָט אים סוף כל סוף אויסגעזאָגט דעם סוד... און אָט וואָס די קריסטליכע מוטער האָט אים דערציילט:

זי האָט געוואוינט מיט איר מאַן אין בוסק נעבען קאַמינקי, מזרח־גאַליציע, זיי זיינען אַהין געשיקט געוואָרן פון דער פּוילישער רעגירונג, וואָס האָט אין פּילסודסקי׳ס צייטען אָנגעהויבען צו פּאַסיפיצירען אין מזרח־גאַליציע די אוקראַינער, וואָס האָבען זיך געוואָלט אָפּרייסען פון פּוילען. די פּוילישע רעגירונג האָט פּאַרצעלירט גרויסע גיטער פון די אוקראַינישע און פּוילישע פּריצים און אָנשטאָט די ערד אָוועקצוגעבען די אוקראַינישע פּויערים, האָט זי זיי צעטיילט צווישן פּוילישע פּויערים פון מערב גאַליציע און געשאַפען אייגענע פּוילישע דערפער נעבען די אוקראַינישע, אַזוי אַרום האָט די פּוילישע

רעגירונג געוואָלט שאַפען אַ גרויסע פוילישע מינדערהייט מיט פוילישע פּאַטריאָטען אין מזרח־גאַליציע...

אָט די פוילישע פרוי, אַנטעק׳ס „מוטער״ מיט איר מאַן פון טאָרנע, איז אויך געווען איינע פון די פּאָליאַקען, וואָס האָבען געקראָגען בחינם ערד פון דער פוילישער רעגירונג אין מזרח־גאַליציע און זיי האָבען זיך באַזעצט אין אַ דאָרף נעבען בוסק.

און ווען די דייטשע מערדער, ימח שמם, זיינען אַריין קיין מזרח־גאָליציע, בעת דער 2טער וועלט־מלחמה, און מען האָט אָנגעהויבען צו שעכטען און פאַרברענען אידען, איז צו דער דאָזיגער קריסטליכער פוילישער פרוי אַריין אַ אידישע מאמע מיט אַ קינד דריי וואָכען אַלט. זי האָט דער פוילישער פרוי געגעבען געלט, גאָלדענע רינגלעך און צירינג און האָט זי געבעטען, זי זאָל ביי איר צונעמען דאָס קינד און עס דערציען; זי גייט אַוועק מיט די אידען פון בוסק קיין קאמינקי און נאָך דער מלחמה, ווען זי וועט בלייבען לעבען, וועט זי קומען אָפּנעמען דאָס קינד. זי האָט דער קריסטין בלויז געזאָגט, אַז דאָס קינד הייסט גרשון...

און די אידישע מוטער האָט ליידער נישט דערלעבט צוריקצוקומען אָפּצונעמען דאָס קינד, זי איז מסתמא אומגעבראַכט געוואָרען ערגיץ אין אַ טויטען לאַגער, צוזאַמען מיט די הונדערטער טויזענטער מאַמעס, וואָס האָבען אויסגעהויכט זייערע נשמות אין די גאַז־אויוועגס מיט דעם לעצטען געפיל, אַז זייערע קינדער זיינען אָפּגעראַטעוועט געוואָרען...

און דער קליינער גרשון האָט געקראָגען דעם נאָמען אַנטעק און ער האָט זיך אויפגעצויגען ביי דער קריסטליכער משפחה. די אוקראַאינער האָבען פאַרפּאָלגט אויך די פּאָליאַקן, וואָס זיינען געקומען פון מערב־גאַליציע און זיך באַזעצט אין אוקראַאינישע דערפער, איז די משפחה, וואָס האָט געהאַט צוגענומען דאָס אידישע קינד גרשונ׳ען אויך אַוועק פון בוסק און צוריקגעפאָרען קיין טאָרנע, און אַזוי האָט זיך „אַנטעק״ אויפגעצויגען אין טאָרנע. ער האָט צו 17 יאָר זיך אויסגעלערנט אַ פאַך, בוכבינדעריי, און האָט דערנאָך געעפענט אַ „קיאָסק״ צו פאַרקויפן צייטונגען...

די „מוטער״ זיינע האָט געהאַט נאָך דריי קינדער וואָס גרשון האָט געמיינט, אָז זיי זיינען זיינע ברידער. אָבער לעצטען ערב יום־כיפור האָט די „מוטער״ אים געשיקט אין דער „בוזשניצאַ״ (שול) אַריין, ער זאָל דאָרט אָנצינדען ליכט...

דאָס „שגצ׳ל״ אַנטעק האָט צום ערשטען מאָל געזען אַ מנין אידען שטיין פאַרנאַכט אין דער שוהל אָנגעטאָן אין קיטלען און איינגעוויקעלט אין טליתים און וויינען, דאָס זאָגען „כל נדרי״ האָט אויף אים געמאַכט א געוואַלטיגען טיפן איינדרוק, און ווען ער איז דערנאָך אַהיימגעקומען האט ער געוויינט פאַר זיין „מוטער״ און האָט איר געזאָגט: „ווען איך בין קראַנק געווען און דער דאָקטאַר האָט מיך אונטערזוכט, האָט ער מיר געזאָגט, אַז איך זע נישט אויס

ווי מיינע ברידער". זאָג מיר איצט, ווער בין איך, ווער מיין טאַטע און מאַמע איז און ווי איך הייס?..."

און דעמאָלט האָט די „מוטער" אים דערציילט, אַז ער הייסט גרשון און אויך אים געזאָגט, אַז זי ווייסט בלויז, אַז זיין זיידענ'ס פאַמיליע נאָמען איז געווען נייבויער... ווי זיין מוטער האָט געהייסען ווייסט זי נישט. זי געדענקט בלויז דעם נאָמען „נייבויער", ווייל זי פלעגט זיי ברענגען יעדען טאָג מילך...

און דער סוף פון דער מעשה איז, אַז דער בחור גרשון געפינט זיך שוין אין ניו יאָרק. מען האָט אים גע'מל'ט, ער לערנט איצט אין אַ ישיבה אין ברוקלין, וואָס אַ רבי פון מערב גאַליציע האָט דאָרט אויפגעשטעלט. מען האָט צו אים צוערשט צוגענומען אַ ספעציעלען מלמד, וואָס קאָן פויליש ער זאָל אים לערנען „אלף בית", היינט לערנט שוין דער בחור גרשון חומש מיט רש"י...

און דער סאַמע סוף איז, אַז דורך דער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק האָט מען זיך דערוואוסט, אַז אַ פרוי פון די „נייבויערס" געפינט זיך איצט אין מונקאַטש, וואָס געהערט צו סאָוועטען פאַרבאַנד. האָט מען געשריבען צו דער פרוי אַ בריוו, זיך אָנגעפרעגט ביי איר צי זי ווייסט עפעס וועגען אַ אַינגעל נייבויער...

און אַן ענטפער איז געקומען מיט עטליכע וואָכען צוריק, אַז איר שוועסטער, וואָס האָט געהייסען מרים, האָט טאַקע איבערגעלאָזט אַ דריי וואָכענדיג קינד ביי אַ פויערטע אין אַ דאָרף נעבען זייער שטעטעלע בוסק איידער זי איז פאַרשיקט געוואָרען מיט איר מאַן פון די דייטשען, ימח שמם, פאַרברענט צו ווערען. איר שוועסטער מיט'ן מאַן זיינען אומגעקומען און זי איז געבליבען לעבען...

און דער בחור גרשון נייבויער איז איצט מלא שמחה. ער ווייסט שוין ווער ער איז, אַז ער איז אַ איד און אַז ער האָט אַ לעבעדיגע מומע אין מונקאַטש...

שמואל ציפר

בוסק בשנים 1939/41

יהודה וולף ורבקה ציפער.

הקיץ עבר. רוח סתו קרירה נושבת ומדרכות העץ מכוסות שכבת כפור דקה וכעין עצבות מרחפת בחלל האויר. בשעות הערב התושבים מתקהלים בבתי הקפה הספורים בכדי להאזין לחדשות ממקלטי הרדיו.

יום רדף יום, ללא שנויים, עד כי בבוקר עבות אחד הופיעו פתאום מעל שמי העיירה מטוסים גרמניים וזרעו פחד ומוות.

זוכר אני כאילו היה זה היום. הפצצה הראשונה נפלה בין הבתים של אהרן־זליג ציפר לבין ביתו של פטשק, השוטר העירוני. אשתו הזקנה של אהרן־זליג, פייגה (צפורה), נפצעה ברגלה והועברה לבית השכן הסמוך לטפול העזרה הראשונה.

חגי ישראל, הימים הנוראים, ממשמשים ובאים. העיירה מתרוקנת מתושביה. היהודים נוטשים אותה ועוברים לכפרים הסמוכים. בראש השנה התפלל קומץ יהודים בכפר בולוז'נוב בחדר קטן בבית יהודי וקשה לשכוח בכיותיהם בעת התפילה ומה שהלב הרגיש אותה העת, הואיל וחשו הסכנה המתקרבת והולכת.

ב־17 ספטמבר 1939 צבא ברית־המועצות חצה הגבול רוסי־פולני, וללא כל קרב איזורי אוקראינה, בילורוסיה וכל גליציה המזרחית עוברים תחת השלטון

הסוביטי. יהודי בוסק חוזרים ממחבואיהם לבתיהם ומשתחררים מפחד ההפצצות והפלישה הגרמנית.

השלוה אמנם חזרה אבל לתקופה קצרה מאד. התחילו חיפושים ומאסרי לילה. הרוסים עברו ובעיקר בלילות מבית לבית, ערכו חיפושים, החרימו כל דבר ערך שנשתייר. העבירו תושבים רבים לרוסיה. בוקר בוקר נודע על קבוצה חדשה שנשלחה באישון לילה לעבודת פרך בערבות רוסיה.

הנוער השתלב בחיים החדשים ולמד רוסית. נתן יד להקמת מפעלי תרבות וחנוך. הוקמה ספריה וחדר קריאה במרכז העיר, בבית „הדרוגואריה" של לייבוש סקלר. נפתח בית תרבות ובית נוער „בית הפיונרים". בחורים צעירים בגיל בין 18 — 20 נתמנו מנהלי המוסדות.

הכל השתלב במשטר החדש. ההורים וזקני העיר אמנם הזהירו, כי הסכנה טרם חלפה, והשלום רחוק מאתנו והלאה ומי יודע איזה מחיר נצטרך לשלם בעד ההשתלבות הזו. אולם הצעירים לא הבינו כל זאת ולא שמעו לדברי הזקנים. הסוביטיזציה הכתה שורש בקרב הנוער בעיר ועל אחת כמה וכמה בקרב המקורבים מאז ומתמיד לרעיון הקומוניסטי.

ב־22 יוני 1941 הכל התפוצץ לסלע האכזבה. מטוסי הגרמנים שוב הופיעו מעל שמי בוסק והרעישוה קשות. הצבא האדום נסוג ויחד אתו מספר משפחות כמו גרבובסקי, לפלר ואחרים ובעיקר הרבה צעירים ואנשים בודדים ברחו יחד עם הצבא האדום, בתקוה כי הכל יחלוף חיש מהר וישובו לבתיהם ולמשפחותיהם.

ברוסיה — חיים של סבל, רעב, קור וחוסר בית. היו כאלה אשר הצטרפו לפרטיזנים ביערות, אחרים הגיעו לסיביר וטשקנט. הדרך לרוסיה והנסיגה עם הצבא האדום לא היתה כל כך פשוטה. מטוסי הגרמנים הפציצו את כל הדרכים והגשרים המובילים לרוסיה, הנמיכו טוס וירו על הולכי רגל, רוכבי סוסים ועל הנוסעים בעגלות, על ילדים, נשים וטף ללא אבחנה. לשונות האש אכלו הכל מסביב. נטשו אם כן את העגלות, הסוסים ועיקר התנועה התנהלה בלילות. הצטרפו לרכבות אשר הועמדו ע"י השלטונות הרוסיים לרשות הנסוגים.

הרבה וגם כותב השורות התגייסו לצבא האדום במטרה ללחום ולנקום במפלצת הנאצית. החלה הדיפת הפולש הנאצי מרוסיה וההתקדמות מערבה. עוברים את רומניה, הונגריה, צ'כיה, אוסטריה ובהגיענו לוינה ב־8.5.45 נתבשרנו על כניעתה של גרמניה. אין לתאר השמחה לשמע הבשורה. תקפו אותנו הגעגועים אל היקרים, אשר השארנו שם בבית, בבוסק. אכן החלטתי, אשתחרר מהצבא ומיד ארוץ, אשוב הביתה. אפגש עם כל היקרים, הידידים, החברים. אתחיל החיים מחדש. העיקר בבית.

חזרתי וראיתי החורבן. רק בודדים חזרו. לא היה זכר לישוב יהודי. הרחובות על בתיהם אינם. בתי הכנסת אשר שרדו הפכו למחסנים. בית הקברות הרוס, במצב איום. המצבות שבורות, אין זכר לקברים. השטח משמש מרעה לבהמות.

המשפחה היחידה, אשר בינתיים כבר הספיקה איכשהו להסתדר בעיירה והשלימה עם המצב, היתה משפחת הרש קרוון. משפחה זו קלטה את כל העוברים ושבים ואת המבקרים בעיירה. בית זה הפך למקלט לבנים אשר שרדו והשבים

לבתיהם. מתעכבים ליום, שבוע, חדש וממשיכים. אי אפשר היה להשאר במקום להתבונן ולחזות באסון אשר פקד את הקרובים היקרים בבית עלמין אלם זה. נדמה היה כי מתחת להריסות איזה שהוא בית מישהו צועק וזועק: הצילו. השטח גדול מדי, פנוי מדי, הרוס מדי, על מנת להשתקע בו. אפשר ואפשר להשתקע ולהשתגע בו. מתרחקים מהמקום ובורחים לחפש בית חדש.

הפעם בכוון הפוך, קודם כל מערבה ומשם מובילה הדרך למזרח התיכון. הביתה! לארץ ישראל!

דרך, לא דרך. בעליה ב׳, בספינות למחנות ושוב ממחנות לספינות ההגנה, חתרנו למולדת עד שהגענו הביתה!

צבי הורוביץ

עירתי בוסק

זכרונות זוטא

1

אותך אני זוכר — מימי עלומים,
עת „לחדר" הלכתי בסמטה נידחת —
במורד ההר, בין ירכתי הבתים,
יוזיף „המלמד" מטיל הפחד!

2

בליל אפל, על פני הקרח
התחלקתי בעוז ובאון,
פנסי הקטן — האיר לי הדרך
ובלבי שמחה, כי אני הגאון!

3

ככר־השוק שוקק עגלות עצים,
רעש, שאון והמולה!
סוחרים, רוכלים, אצים רצים,
טרף מבקשים — לפרנסה!

4

ובגיטו — חרב, רעב ודבר!
דם נקיים נשפך כמים,
ואצעק מרה, אלי שבשמים — שוד ושבר,
שפוך חמתך עלי הנאצים!

לזכר רעיתי הניה ובתי ילדתי לאה, ד׳י׳ד׳.

בפרוץ מלחמת העולם,
ממך נפרדתי, ממש כ„תם״.
בכית אז ודמעות על לחייך,
נחמתיך; אשוב — לא אשכחך!
נקלעתי במלחמת אימים,
כחיה נרדפת; ביערות, ביצות ואגמים!
טולטלתי במחנות שבי — ומאסרים,
סבלתי רעב, צמאון וקור,
תוך כדי געגועים ערגה נפשי —
יבוא יום — ואהיה חפשי
ובלבי תקוה, עזה מאד,
אשוב הביתה ואראך עוד...
אתענג ואחבק את בתי יחידתי
והנה, חלום בלהות ואין נחמה!
נשארתי גלמוד, ללא משפחה!
אפסו תקוות, נגזרו חיי
ובלבי כאב, עד בלי די!

חלומי

1

פעם ראיתי בחלום
את אמי עליה־השלום;
בכיתי לפניה מר —
אמי, רע לי וצר!

2

שתיתי כוס תמרורים,
שבעתי תלאות ויסורים,
נשארתי כערער בערבה,
נשארתי גלמוד, בודד במשפחה!

3

ענתה לי אמי,
אל נא תבכה, בני,
לא עת לדאוג ולספוד.
עת לעבוד ולבנות,
ארצנו ארץ אבות,
גואלת ומקבצת גלויות!
במותנו קדשנו את השם
ועל החיים עלינו להלחם.
לחיי נצח ואור,
בעד ארץ, חופש ודרור!
לקדש השם בחיים,
את ציון וירושלים!

יזכור

נר תמיד.

נר הנצח

בְּהַעֲלוֹתֵנוּ ״הַנּוֹרָא״ מִכָּל–רֶצַח,
נַדְלִיק בְּלִבֵּנוּ – אֶת נֵר הַנֶּצַח!
נִזְכּוֹר, תּוֹךְ יִרְאַת כָּבוֹד; –
אֶת אַחֵינוּ, אֲשֶׁר מָסְרוּ בְּטָהֳרָה נַפְשָׁם,
מַצִּיתֵי – אֵשׁ הַמֶּרֶד, לַהֲצָלַת כְּבוֹד עַמָּם.
אֶת לוֹחֲמֵי הַגֶּיטָאוֹת וְאֶת כָּל מַסֶּכֶת גְּבוּרָתָם,
אֶת חֲסִידֵי אוּמּוֹת הָעוֹלָם,
אֲשֶׁר לַהֲצָלַת יְהוּדִים, שָׂמוּ נַפְשָׁם בְּכַפָּם!

נַרְכִּין אֶת הָרֹאשׁ,
לִפְנֵי קָרְבְּנוֹת – הָעָם הַקָּדוֹשׁ ...

א. ש.

מצבת זכרון בבית העלמין של בני ברית בניו יורק.

קדושים יקרים

צאצאי אבות האמונה באל יחיד,
ילדי אברהם, יצחק ויעקב נגיד...
מאז הורחקנו מאדמתנו וחרבה ירושלים הבירה,
בני עם מעונה ונרדף אנו, בארצות הפזורה...

עפרכם זרוע אי שם על פני שטחים נרחבים של שדות זרים, לא הרחק ממתקני החנק והמשרפות.

עצמותיכם פזורות בקברים המוניים, אשר אולצתם לכרות לעצמכם ולא הובאתם לקבר ישראל.

נשמות טהורות!

ישמש לכן ספר זכרון זה בית קברות ורוח קדשכן נסוך עליו. נוחו בו בשלום! בכן נהגה בוקר, ערב עד סוף הדורות ולבית עלמין שלכן זה נבוא תמיד להזכירכן ולהזיל דמעה מהולה בדם לבנו.

טייערע קדושים

קינדער פון די אורפאטערס פון גלויבן אין אן איינציקן גאט,
קינדער פון אברהם, יצחק, יעקב — און פון די צען געבאט...
זין פון א געפייניקטן און געיאגטן פאלק אין אלע לענדער, זייט דעם חורבן פונ׳ם בית שני...

אייער אש איז צעזייט און צעשפרייט איבער פרעמדע פעלדער. אייער געביין, צעווארפן אין מאסן קברים וועלכע איר זענט געצוואונגען געווען מיט אייערע הענט צו גראבן פאר זיך און זענט נישט געקומען צו קבר ישראל.

הייליקע נשמות!

זאל דער אנדענק בוך פאר אייך זיין א יידיש קבר און אייער גייסט זאל שוועבן אין און ארום אים.

מיר וועלן אייך געדענקען טאג איין טאג אויס, ביזן סוף פון אלע דורות און צו דעם בוך וועלן מיר זיך אומקערן יאר יערלעך, ווי צו אייער קבר, אייך צו דערמאנען און באוויינען אייער פריצייטיקן און טראגישן טויט!

לזכר הורי
מנחם מענדל בן משה הלוי קרוון ז״ל.
הינדה בת אברהם הלוי לבית צייזל ז״ל.

יזכור

ד״ר שבתאי קוטן, בחיר קהילת בוסק ז״ל.
ראָטה שלום שכנא
ראָטה אסתר לבית דנציגר
ראָטה אברהם אדולף.
נחום בן מיכאל הולין הי״ד.
יוסף ושושנה בלוטרייך ז״ל.
הניה לאופר ז״ל.
קריינדל (צפורה) ציפער ז״ל.
הקצין יצחק (אייזיה) גרטווגן ז״ל.
שלום בן ראובן גראף ז״ל.
מניה שכטר לבית הורוביץ ז״ל.
ברל חארי בן שרגא פייבוש ז״ל.
משה שרי בן שרגא פייבוש ז״ל.
שור משה ז״ל.
שור נתן ז״ל.

אורי בן דב שפירא הי״ד אשר נפל במלחמת השחרור.

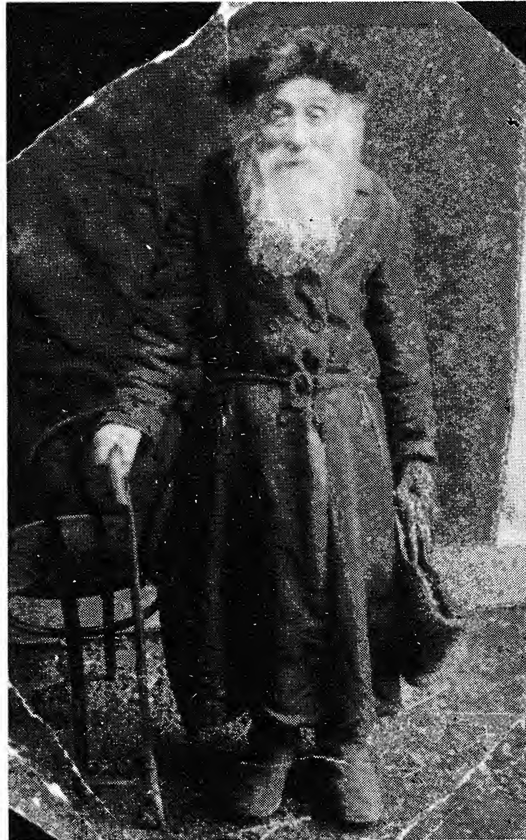
מנוחתם באדמת המולדת. יהי זכרם ברוך.

חיים שמואל קיהן ז״ל, עסקן רב פעלים לטובת בוסק עירו,
אשר נפטר בארצות־הברית.
סלה לבית רוט אשת הנדבן ד״ר אונטרברג אשר נפטרה בניו־יורק.

שלום לעפרם.

מנחם מנדל (מקס) גרבובסקי ז״ל

ניצול־השואה
זקן ההתערות בחיי העבודה בישראל
נפטר ערה״ש תשכ״ו ברמת יוסף
יהי זכרו ברוך

פנחס השמש ז"ל.
(פון דער גלינער קלויז).

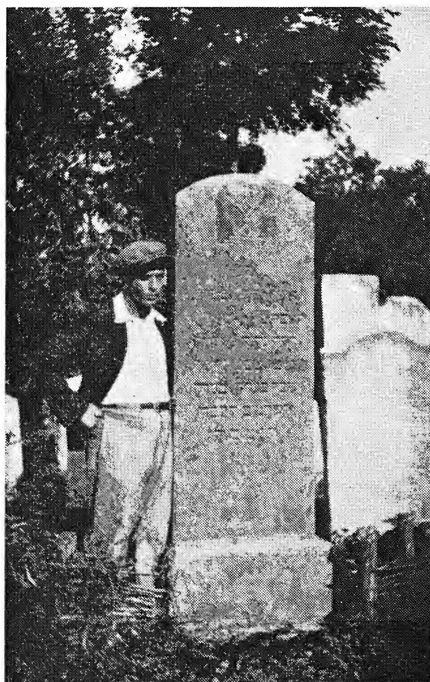

ר׳ מנחם מענדל בן משה הלוי קרוון ז״ל.

ר' אנשל הלוי קרוון ז"ל.

זכר לטיט

מצבת דובריש לפלר בבית העלמין בבוסק
ליד המצבה, מאיר לפלר הבן.

לייבוש סקלר שנפטר בארה"ב.

יזכור

את קדושי קהילת בוסק, אשר ניספו בשואת מלחמת העולם השניה, שנהרגו ונשחטו ע״י קלגסי היטלר ועוזריהם. מי בחרב, מי בחנק בתאי גזים, מי באש ומי במים, מי ביערות מקור ומי ברעב ובצמא במחבואיהם (בונקרים): — את הורינו, אחיותינו, אחינו, דודותינו ודודינו וכל קרובינו אשר פתיל חייהם נותק ללא עת. את כל קהילת בוסק על זקניה ונעוריה טף ונשים.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים, גנוזות עם נשמות — שאר קדושי ישראל מכל הדורות — וזכרן ברוך!

הרב הגאון ישכר בר (דב) באבד ומשפחתו זצ״ל.
הרב אברהם (אברמ׳צי) בן ישכר דב באבד והרבנית אסתר זצ״ל.
הרב איכנשטיין יצחק שלום ומשפחתו זצ״ל (נכד הרבי מאולסק).

א

אורבך משה לייזר.
אורבך רחל.
אורט משה ומשפ׳.
אורט־הלפרין יעקב.
אורט־הלפרין הודל וילדיה.
אורט ישראל ומשפ׳.
אורט־קוהל שיינדעל.
אורט זלטה.
אורט אדלה.
אורט אברהם.
אורט חנה.
איסרליש אלעזר (הזגג).
אפטר משה ומשפ׳.
אפנגזיכט מוולאני.
אפל מאיר ומשפ׳.
אפרמן הערש לייב ומשפ׳.
אקסלר חיים משה ומשפ׳.
אקסלר מרדכי.
אקסלר גיטל.
אקסלר פיבל.
אקסלר שמרל.
אקסלר שרגא.
אקסלר שמואל (הסופר) ומשפ׳.
אקסלר אהרן ומשפ׳.
אשכנזי פייבוש ומשפ׳.
אשכנזי חיים ומשפ׳.
אשכנזי חנן (חונה).
אשכנזים מהגרבלה.

ב

בבד אברהם ומשפ׳.
בירן דורה וקלרה.
בלדזר פרידה ומשפ׳.

בלדזר זיסיה, רייזל ובנם בנימין.
בלוטרייך אלי ((אליהו) אשתו גניה ובתם קלרה.
בלוטרייך צילה בת יוסף.
בוהרר אברהם ומשפ׳.
בורג זליג ומשפ׳.
ברזה משה ומשפ׳ (בוסק—לבוב).
ברזה בילה ומשפ׳.
ברזה סוסיה ומשפ׳.
ברזה־פינק חנה.
ברזה־פינק מוטיל.
בלוך יחיאל ומשפ׳.
בראטר יצחק (איציק).
בראטר שמעלקע ומשפ׳.
ברנשטיין בערל ואשתו
ברנשטיין לאה (פרידמן).
ברנשטיין מרדכי (מוטיה).
ברנשטיין דוד.
ברנשטיין יונה.
ברנשטיין שרה.
ברנשטיין לוסיה.
ברנשטיין צביה (לפלר).
ברנשטיין יעקב.
ברנשטיין אביגדור וחנה בילה.
ברנשטיין משה.
ברנשטיין יצחק)איציה).
ברנשטיין יוסף ומשפ׳.
בוקסבוים הערש.
ברקון יצחק ואשתו ריקל.
ברקון לאה ורבקה בנות יצחק.
ברקון אלעזר שמואל בן יצחק ומשפ׳
ברקון משה, טובה וזלטה.

ג

גולדברג יעקב.
גולדברג חנה.
גולדברג יצחק (איציע).
גולדברג ישראל.
גולדברג יוסף.
גולדברג קלרה.
גולדברג הערש־צבי.
גולדברג שלמה.
גולדברג נפתלי (נפטר בניו־יורק).
גולדברג אליעזר.
גולדברג אליעזר.
גולדברג ברל ומשפ׳.
גולדברג מרדכי ברוך ואשתו פייגה.
גלייך שלמה ומשפ׳.
גולדהבר וולף.
גולדהבר מירל.
גולדהבר יוסף.
גולדהבר פרומה.
גולדהבר הניה.
גולדהבר סנדל.
גולדהבר לאה.
גולדהבר יעקב.
גולדהבר צבי הערש.
גולדהבר פרידה.
גולדהבר שרה.
גולדהבר חיים ומשפ׳.
גברט אריה ומשפ׳.
גינסברג אדולף ומשפ׳.
גינסברג שלמה ומשפ׳.
גינסברג לאה שפרה.
גזשימלוביץ אבנר ומשפ׳.
גוטמן הלל ומשפ׳.
געגויאר יונה.
גרודר שמואל ד״ר.
גראף יהושע ומשפ׳.
גראף מרדכי וחיה לבית שפירא.
גראף (הלר) אטל.
גראף צינקה.
גראף תמר.
גראבובסקי אריה־ליאון בן מקס.
גרטווגן הערש ומשפ׳.

ד

דוהל יצחק בן לייבוש.
דוהל אסתר.
דוהל מילק־עמנואל.
דוהל שרה (סלקה).
דוהל (הלר) טשקה.
דוהל חיים ופסיה.
דוהל אברהם.
דיאמנט בן ציון ומשפ׳.
דייטשר צינה לבית שטראוס.
דנציגר אברהם ומשפ׳.
דנציגר אסתר.
דנציגר אברהם (אברמציע).
דנציגר (אורט) ברל.
דנציגר יעקב (יאנציע).
דנציגר יצחק ומשפ׳.
דנציגר יוסף ומשפ׳.
דנציגר שלמה ומשפ׳.
דנציגר חוה בת שלמה ובעלה.
דאנציגר יאיר אייזיק ומשפ׳.
דאנציגר וולף ומשפ׳.
דאנציגר לוי ואשתו.
דויטש שמואל ומשפ׳.
דוקלר ברל ומשפ׳.
דונער משה ומשפ׳.
דיאמנט פעסיה.
דערבפלייש חיים יצחק ומשפ׳.
דערבפלייש יעקב ומשפ׳.
דערבפלייש סענדר משה ומשפ׳.

ה

הולין יחיאל מיכל (הזקן־סבא) ואשתו.
הולין מיכל־אלטר ואשתו חיה.
הולין יעקב ומשפ׳.
הולין אברהם.
הולין (קירשן) שיינדל והבת לוסיה
הולין דב.
הולין אירית.
הולין חיים וולף.
הולין יצחק.
הולין שמעון.
הולין גולדה.
הולין פסח.
הולין נחמיה.
הלין סונק ומשפ׳.
הלין הענעק ומשפ׳.
הלין הלה.
הורוביץ ר׳ יעקב.
הורוביץ מניה.
הורוביץ ר׳ לייבל ורחל.
הורוביץ ישראל ומשפ׳.
הכט הרשל.
הכט נשה.
הכט משה.
הכט מלכה.
הכט יצחק)איציע).
הכט יחיאל.
הכט מאיר.
הכט שיינדל.
הכט משה (המלמד).
הכט חוה.
הלפרין אברהם ומשפ׳.
הלפרין גצל וחוה לבית גראף ומשפ׳.
הלפרין אריה.
הלפרין מרדכי יענטה ומשפ׳.
הלפרין אברהם ואשתו שרה.
הלפרין רפאל.
הלפרין אריה.
הלפרין גולדה.
הלפרין פרל.
הלפרין חיה (גולדברג) ומשפ׳.

הלפרין יעקב ובנו שמואל.
הלר ר׳ אריה ומשפ׳.
הלר הערש.
הלר דבורה.
הלר שמואל.
הלר חנה.
הלר פנחס.
הלר אסתר.
הלר אטל.
הלר אנצ׳ל.
הלר וולף־דרסל.
הלר יעקב.
הפנר אברהם ומשפ׳.
הרמלין ׳ר הרש׳ל צבי ואשתו.
הרמלין דוד ראובן ואשתו הינדה.
הרמלין חנה.

ו

ויטלין יצחק ומשפ׳.
ויטלין צבי הערש.
וילנר גיטל.
וילנר מענדל ומשפ׳.
וילנר עוזר.
וואקס נטע ומשפ׳.
ויזלטיר שבתאי ואשתו חנה.
וואהל אריה ומשפ׳.
וייסבליט יצחק ומשפ׳.
וייסברוד נח ומשפ׳.
וינגארטן יצחק אריה ואשתו שרה.
וינגארטן משה ואשתו דורה.
וינגארטן רחל.
וולפסהאוט יהודה (יודל) ומשפ׳.
וייס נחמן ואשתו מינדל.
וייס־פינק הינדה.
וייס יעקב
וייס כילה
ויסברג לוי יוסף
ויסברג יצחק צבי
ויסברג יעקב ומשפ׳.

ז

זיגלער הערש, פייגע, ביילה.
זיידן משה ואשתו אדלה.
זיידן־רוזנפלד אידה.
זיידן אפרים פישל ומשפ׳.
זיידן יונס ומשפ׳.
זיידן אברהם (בונזיע).
זיידן בלומה.
זיידן־גרוברג חוה (אפציה) ומשפ׳.
זיידענוורם משה ומשפ׳.
זילברג (ראש המשפחה)
אשתו שרה לאה.
זילברג הינדה.
זילברג דוד.
זילברג קהת.
זינגער זעליג ואשתו לוסיה.

ח

חארי שרגא פייבוש ואשתו פעסיה.
חארי וולף (וופצי).
חארי גולדה.
חארי שיינדל.

הארי יעקב.
הארי מרדכי.
הארי קריינדל.
הארי דוד.
הארי כילה ומשפחותיהם.
הארי זלאטע.
הארי פנינה (פערל).
הארי שרה.
הארי פישעל.
הארי לייזר.
הארי אברהם.
הארי יוסף ומשפחותיהם.
הארי ישראל ובנותיו.
חלמן ברל ואשתו ריינה.

ט

טענען חיים ואשתו.
טענען אליהו.
טענען יצחק (איציע)
וגולדה לבית שפאץ.
טענען משה.
טענען שמואל.
טעננען מלכה ומשפחותיהם.
טעננבוים אהרן ואשתו פרידה.
טעננבוים איתמר.
טעננבוים יונה.
טעננב:ים מרים ומשפחותיהם.
טעננבוים משה ומשפ׳.

י

יאהר יעקב.
יאהר אידה.
יאהר גיטל.
יאהר ישראל.
יאהר ביילה.
יאהר שרה.
יאהר טובה.
יאהר שמואל.
יאהר אלעזר (לוזר).
יאהר לייב ומשפחותיהם.
יד פייבל.
יד שמואל.

כ

כהנא שלום ומשפ׳.
כהנא עזריאל ומשפ׳.
כהנא יוסף ומשפ׳.
כהנא לייב (אריה).
כהנא רחל.
כהנא בת שבע.
כץ זעליג ואשתו.
כץ יצחק ומשפ׳.
כץ משה ומשפ׳.
כץ פרידה ומשפ׳.
כץ בתיה (בסיה).

ל

לאנדס יעקב ומשפ׳.
לויפער יוסף ומשפ׳.
לפלר דובריש ואשתו.

לפלר יעקב.
לפלר אברהם.
לפלר שמואל.
לפלר צביה.
לפלר ישראל וגיטל.
לפלר קלמן ומשפ׳.
לפיובקר נחמן ואשתו.
לפיובקר חנה.
לפיובקר ישעיהו ומשפ׳.
לפיובקר פישל ומשפ׳.
לפיובקר הינדה.
לפיובקר (רובינשטיין) פעסיה.
לצטר־ברנשטיין ברל ואשתו.
לצטר־ברנשטיין יוסף.
לצטר־ברנשטיין מענדל.
לצטר־ברנשטיין לאה ומשפ׳.

מ

מגיד יצחק (איציע).
מייזל ישראל (מוסקל)
ואשתו אטקה.
מייזלס מאיר ומשפ׳.
מייזלס עטל.
מייזלס פייגלה (צפורה).
מנדל ברוך הערש ומשפ׳.
מנדל שמואל ומשפ׳.
מינצער וולף ומשפ׳.
מינצער משה הערש ומשפ׳.
מס דוד ומשפ׳.
מס שלום ומשפ׳.
מס רחל לאה ובנה דוד.
מרגלית־פרנקל הרש צבי ומשפ׳.
מרגלית צבי (הערשל)
(בוסק—לבוב).
מרגלית מינדל בת משה ברזה.
מרגלית יוסף ומשפ׳.
מרגלית שמאי ומשפ׳.
מרגלית אברהם ומשפ׳.
מרויצער נפתלי.

נ

נייער משה ואשתו.
נייער שמואל.
נייער מוטל ומשפ׳.
נייער עזריאל ואשתו איטה.
נייער פייבל, אשתו רבקה־לאה
וילדיהם.
נגלר בנימין ומשפ׳.
נס אפריים ומשפ׳.

ס

סאמט אהרן ואשתו דבורה.
סאמט ישראל ומשפ׳.
סאמט אברהם ומשפ׳.
סגל שמואל ומשפ׳.
סעקלר משה בצלאל ואשתו.
סעקלר יהושע.
סעקלר דבורה.
סעקלר יהושע ואשתו רגינה.
סעקלר דבורה.
סעקלר יוסף.
סעקלר יהושע (הזקן) ואשתו.
סעקלר אריה (לייבוש)
נפטר בניו־יורק.
סעקלר צביה וילדיהם.
סנדל גרשון ומשפ׳.

פ

פאדווא יהודה יצחק ואשתו חוה.
פאדווא גיטל.
פאדווא הערש־צבי.
פאדווא משה.
פאדווא שלמה זעליג ומשפחותיהם.
פאדווא שאול ומשפ׳.
פאדווא משה.
פאדווא זעליג.
פאדווא יצחק ומשפ׳.
פאדווא בעריש.
פוקס פעסיה וילדיה.
פינק וולף ומשפ׳.
פינק ישעיהו ממשפחת ברזה.
פינק ציפה.
פינק יצחק ומשפ׳. מוולאני.
פינק ישעיהו בן יצחק ומשפ׳.
פינקל מרדכי ומשפ׳.
פופובצר־הלפרן בלומה ומשפ׳.
פופובצר בריינדל ואיטה (פפרניק)
פייער (דנציגר) טובה.
פרנס משה ומשפ׳.
פרנקל אפריים דוד ומשפ׳.
פרנקל ישראל ומשפ׳.
פרידמן יהודה ומשפ׳.
פרידמן יעקב ומשפ׳.
פרידמן וולף ואשתו אדלה (אידל).
פרידמן מקס.
פרידמן פייבל ומשפ׳.
פרידמן זלמן ומשפ׳.
פרידמן דבורה (דבושיה).
פרידמן מאנוס.
פרידמן משה יואל ומשפ׳.
פרנקל יצחק.
פרנקל מרגלית.
פרנקל לאה.
פרנקל שיינדל.
פינק פנחס מרדכי ומשפ׳.
פינק הערש וולף ומשפ׳.
פינק סענדר ומשפ׳.
פליסער מינדל (הכט)
ובנה מרדכי.
פליסער יעקב ומשפ׳.
פליסער רבקה ומשפ׳.
פליסער לייזר ורחל.
פרנקל אברהם ומשפ׳.
פלזנר ר׳ שבתאי (שעפסל השוחט)
ומשפחתו.
פרוכט יצחק.
פרוכט אלעזר ומשפ׳.
פרוכט משה.
פרשטנדיג העשיל ומשפ׳.
פעניג שמעון ואשתו
פעניג זיסיה ומשפ׳.
פעניג פרידה.
פעניג פייבל ומשפ׳.
פרעגר לייב ומשפ׳.

צ

צווערדלינג נחמן ואשתו.
צווערדלינג אפריים.
צוקרמן משה ומשפ׳.
צוקרמן שמחה.
ציפער יהודה וולף ואשתו רבקה.
ציפער וולף דב (ברל) ומשפ׳.
ציפער איזיע ומשפ׳.
ציפער אהרן זעליג.
צייגער מנחם־מענדל ואשתו.
צייגער צבי אהרן בן מנחם־מענדל
ורייזל.
צייגער רחל.
צייגער יואל.
צייגר משה לייב ואשתו **פייגע.**
צוקרמן — **רוט רוזה.**

ק

קוהל נחום ומשפ׳.
קוטן שושנה (רוזיה).
קליין ד״ר עובדיה ומשפ׳.
קורץ לייב ליאון.
קיהן ביילה בנה ובתה.
קירשנפלד ר׳ מנחם־מענדל השוחט ומשפ׳.
קייס אלטער ומשפ׳.
קרייזברג עו״ד ד״ר ומשפ׳.
קרוון (קאראוואן) אייזיק הערש ואשתו לאה.
קרוון (קאראוואן) שפרה.
קרוון (קאראוואן) קהת.
קרוון (קאראוואן) שרה.
קאראוואן משה (הנדבן) בוסק—לבוב.
קרוון (קאראוואן) גודל ומשפ׳.
קרוון (קאראוואן) מנחם־מענדל בן משה.
קרוון (קאראוואן) הינדה בת אברהם.
קרוון (קאראוואן) שרה (ויזלטיר).
קרוון (קאראוואן) מרים (שטיין) ילדיה ובעלה ישראל.
קרוון (קאראוון) מלכה.
קרוון (קאראוון) אנשעל ואשתו טויבע (יונה).
קרוון (קאראוואן) לאה (לייציע).
קרוון (קאראוואן) שושנה
קרוון (קאראוואן) פעסיה ומשפ׳. (רייזיע) ומשפ׳.
קרוון (קאראוואן) פרידה וילדיה (דנציגר).
קרוון לאה בת ברל לייב.
קאראוואן קהת ואשתו פעסיה.
קאראוואן חנה בת בעריש ומשפ׳.
קאראוואן הערש אשתו פייגע וילדיהם.
קאראוואן אהרן ואשתו (מיבלונובקה).
קאראוון משה ומשפחתו (מפובוז׳ני).
קאראוון יהושע ומשפ׳.
קאראוון ברל ומשפ׳.
קאראוואן אהרן בן גודל.
קאראוואן יעקב ומשפ׳.
קאראוואן גדליהו בן יעקב.
קאראוואן הינדה בת יעקב
קאראוואן מיזיה בת יעקב
קאראוואן רבקה בת יעקב
קאראוואן ישראל ומשפ׳.
קרויטשוק פנחס ומשפ׳.
קנצ׳וקר איציע ומשפ׳.
קרים יצחק ומשפ׳.
קרים משה ומשפ׳.
רובינשטיין פרץ ואשתו.

ר

רובינשטיין רחל.
רובינשטיין אברהם.
רובינשטיין שרה.
רובינשטיין ינטה.
רובינשטיין קהת.
רובינשטיין שלמה ומשפ׳.
רויבפוגל אברהם לייב ומשפ׳.
רויבפוגל סענדר ומשפ׳.
רויבפוגל מרדכי ומשפ׳.
רויבפוגל לאה.
רויבפוגל פייבעל ומשפ׳.
רוזן שמואל, מאניה וילדיהם.

רייך ישעיהו ואשתו שרה.
רוטנברג זלמן.
רוטנברג משה ומשפ׳.
רוטנברג מנחם־מענדל ואשתו.
רוטנברג משה בן מנחם־מענדל.
רוטנברג יצחק בן מנחם־מענדל.
רוטנברג יוסף ומשפ׳.
רוטנברג שמעון ומשפ׳.
רוטנברג אלעזר ומשפ׳.
רעכט אליהו (אלי) ואשתו דבורה.
רעכט גולדה.
רעכט חיה.
רעכט שיקלה.
רעכט ינטה.
רעכט נתן בן ינטה.

ש

שאפעל משה ומשפ׳ (הקשיש).
שאפעל (גולדברג) רחל ומשפ׳.
שאפעל משה (הצעיר) ומשפ׳
שאפעל ברל.
שאפעל חיים וולף.
שאפעל נחום ואשתו הודל.
שאפעל שרה.
שאפעל מאנוס ואשתו צירל.
שאפעל אורי ומשפ׳.
שאפעל שלמה ומשפ׳.
שוואדרון ברוך ומשפ׳.
שוואדרון מרדכי ואשתו פרומציה.
שוואדרון יענטה, איטה ופנינה.
שאפער ד״ר עו״ד ומשפ׳.
שיינבערג ד״ר־רופא ומשפ׳.
שטולצנברג אהרן ומשפ׳.
שטולצנברג חנוך ומשפ׳.
שטולצנברג יעקב ומשפ׳.
שטולצנברג דוד ומשפ׳.
שטולצנברג אלימלך.
שטולצנברג זלמן.
שטולצנברג שמואל ומשפ׳.
שטולצנברג קלרה.
שטולצנברג דבורה.
שטולצנברג בלומה.
שטולצנברג מיכאל.
שטולצנברג מוטל, אטל וילדם.
שטראוס נחום ולאה.
שטראוס אליעזר (לוזר) ומשפ׳.
שטראוס שמאי.
שטראוס קלרה ומשפ׳.
שטראוס שרה ובנה משה.
שטראוס אברהם יצחק ומשפ׳.
שטראוס צינה (דייטשער).
שימלמן אברהם.
שימלמן חנוך.
שימלמן וואווע.
שפירא בנימין ואשתו אדלה.
שפירא מלה — מלכה חארי.
שפירא שרה.
שפירא חיה גראף.
שפאץ שבתאי ומשפ׳.
שפאץ יעקב ורייזל.
שפאץ שלמה ומשפ׳.
שפאץ נפתלי.
שפאץ אסתר.
שפאץ מלכה (מלה).
שפס משה ומשפ׳.

ואת כל האלמונים של הקהילה הקדושה וכפרי הסביבה.

שלום לעפרם!

תקון טעויות

עמוד	45	שורה	18	זיך (זיף)
עמוד	89	שורה	12	זייער (זער)
עמוד	89	שורה	17	באקאנט (באקנט)
עמוד	89	שורה	6	פרק ב פראָצענט (פראצעגט)
עמוד	92	שורה	3	פרק ד זייער (זער)
עמוד	96	שורה	12	תחינות (תחונות)
עמוד	98	שורה	10	פערזענלעכע
עמוד	101	שורה	14	אבער (אכער)
עמוד	136	שורה	9	צ״ל הציונות
עמוד	225	שורה	1	היו
עמוד	255	שורה	20	אשר

המדור הלועזי

אנגלית - פולנית

zgrabnie wchodzi na platformę, zostaje niemiłosiernie zbity i zmasakrowany.

Znajdujemy się wreszcie wszyscy na autach. Patrzymy tępo wokół siebie. Oto prowadzą znowu spodleni bandyci grupę ludzi, składajacą się z kilkunastu osób — jeszcze jedna grupa męczenników. Ktoś z motłochu wyśledził schron, w którym się ukryli i doniósł natychmiast o tym policji.

Niedaleko nas cała grupa zatrzymuje się. Żandarmi radzą co robić: "Czy odstawić tych ludzi jeszcze do kolei?" Po krótkiej naradzie odprowadzają ich o jakieś 30 kroków od nas i ustawiają przy ścianie pierwszego z brzegu domu. Pah! Pah! Pah! słyszymy kolejno po sobie następujące kilkanaście strzałów i — dzikie śmiechy zbirów. Nie słychać żadnego jęku ani krzyku ofiar...

Warkot motorów, maszyny odrywają nas od dna piekła, w którym byliśmy pogrążeni przez tyle długich godzin. Na każdej platformie znajduje się obok nas 6-ciu uzbrojonych askarów. Za kolumną aut jedzie pancerka. Dokąd nas wiozą?

Przy gmachu żandarmerii auta skręcają na szosę lwowską. Motory zwiększają szybkość. Orzeźwiające powietrze wciska się w płuca. Przed nami godzina czasu do zaczerpnięcia tchu.

Dopiero po upływie godziny poznamy z bliska cel naszej podróży. I wtedy, wtedy dowiemy się szybko, że zostaliśmy przerzuceni na teren innego rodzaju piekła, na teren olbrzymiej rzeźni dla uboju ludzi, której oficjalnie na imię:

"Obóz pracy przy ul. Janowskiej we Lwowie".

się jak automat. Nie jestem już zdolny do przeżywania jakichkolwiek uczuć. Tylko oczy i uszy registrują jeszcze co widzą i słyszą. Gdy podnosi się nade mną pałka gumowa, wstaję mechanicznie i pod razami batów zdążam do nowego miejsca.

Dużo, dużo tygodni i miesięcy upłynęło w przyszłości za nim się ocknąłem nieco z tego odrętwienia. I wtedy mogłem sobie tylko to jedno uświadomić, że tam na tym placu rynkowym, w moim rodzinnym miasteczku, słońce jasne, które tak bogato promieniało nad moim życiem, zgasło dla mnie w ów dzień bezpowrotnie...

Nie wiem, jak długo jeszcze trwało sortowanie. Po okończeniu sortowania, zaczęło się ładowanie na auta cieżarowe tych, co zostali na miejscu : kobiety, dzieci, starców i słabych. Ich cel : Stacja kolejowa : Krasne, a stamtąd koleją dalej...

Siedzę wśród swych nowych towarzyszy i patrzę nieruchomo przed siebie. Na miejscu, gdzie do niedawna biło serce moje, czuję straszną próżnię, a chwilami martwy głaz. Przed nami plac opróżnia się coraz bardziej. W końcu, zostaje na miejscu tylko nasza grupa. Jest nas około 300 ludzi. Siedzimy i czekamy. Czekamy na auta, które zawiozły nasze rodziny do kolei i mają wrócić, by nas stąd zabrać.

Od czasu do czasu dochodzą nas jeszcze odgłosy strzałów z ghetta. Przez wąskie uliczki jadą wolno, ociekające krwią furmanki, które zbierają trupy i ciężko rannych. Na chodnikach i po kątach rynku zbiera się coraz więcej ludności z przedmieść i okolicznych wiosek. Motłoch wietrzy żer. Czeka na odjazd SS-sowców, by rzucić się na rabunek pozostałego w mieszkaniach mienia.

Po jakimś czasie zajeżdzają auta i zatrzymują się w pewnej odległości od nas. Na komendę naszych oprawców odbywa się grupkami wyścig do aut. Kto niedość szybko biega, lub nie —

życiem piękniejszym i lepszym, a tu, na tej spodlonej ziemi, w świecie tych zbrodniarzy i bandytów żyć nawet nie warto. A tym mordercom, co ten świat tak zbezcześcili Pan Bóg zapłaci za wszystkie nasze męki i katusze, za wszystko co oni tu robią! Przeklęci oni będą, wraz z całym swym narodem po wszystkie czasy! Jest jeszcze Pan Bóg w niebie!" —

Askarzy zostają tymczasem nadal na uboczu. Natomiast kilku SS-sowców przechodzi frontem przed nami tam i z powrotem. Niektórzy spośród tłumu poznają w nich oprawców z obozu "janowskiego" we Lwowie. Padają nazwiska: Grzymek, Schönbach i inne. Wygląda więc na to, że będą jeszcze wybierać do lagru.

I rzeczywiście; od prawego końca kolumny zaczyna się sortowanie. — "Raus" wrzeszczy ciągle SS-man, wskazując szpicrutą na człowieka w szeregu.

Gdy ten wstaje i podchodzi, dostaje pałką po głowie, po plecach. — "Marsch" — i pod razami batów, wybrany przemyka się do nowo wyznaczonego miejsca.

Wybierani zostają przeważnie ludzie z wyglądu silni i młodzi. Jest jednak jeszcze wśród nich dużo i takich, którzy zostają wybrani niewiadomo dlaczego i do jakich celów.

Zbliża się kolej na mnie. Żegnam się ze swoją rodziną. Całuję mechanicznie żonę, nad życie ukochaną córkę. Jeszcze raz zrywa się moja żona i probuje ratować sytuację. Gdy SS-man podchodzi do nas i wskazuje na mnie szpicrutą, wstaje ona szybko i prosi: — "Weź mnie pan ze sobą. Jestem lekarką, Będę pracować w szpitalu obozowym". —

Celnie wymierzone uderzenie szpicrutą w twarz — zamiast odpowiedzi.

Jestem teraz zupełnie ogłuszony. Czuję jakbym dostał ciężkim obuchem po głowie. Serce we mnie zupełnie drętwieje, zamiera. Nie wiem w tej chwili, co się ze mną dzieje i co czynię, poruszam

Siedzimy w rzędach po 10 osób. Na gościńcu, przed placem i na chodnikach gromadzi się coraz więcj wyższych funkcjonariuszy gestapo. Zdegenerowane ponure twarze niektórych z nich, przypominają najgorsze typy zbrodnicze. Inni zaś o dobrym, prostodusznym wyglądzie, pełni życia, śmieją się na całe gardło i rozprawiają wesoło.

Około godz. 11-tej zajeżdża przed plac duża, piękna limuzyna. Z niej wysiada niski, gruby człowieczek, o spuchniętej górnej wardze, szef policiji SS dystryktu Galizien, pan Katzman. Wesoło i ochoczo wyskakuje z auta i z wielkim zadowoleniem rozgląda się wokoło. Z grupy SS-ców występuje szybko szef żandarmerii naszego okręgu, leutnant Delma, (ten sam, który dopiero przed dwoma dniami zaręczył prezesowi Judenratu pod najświętszym słowem honoru, że w najbliższych tygodniach żadnej akcji w jego okręgu nie będzie) i salutując z miną wielkiego tryumfatora melduje:

— "Według statystyki było w Busku zarejestrowanych 2.400 Żydów. Z tych jest tu rebranych 1.860, około 400 zostało zabitych na miejscu, reszta się jeszcze ukrywa —".

Po odebraniu meldunku oświadcza Katzman:

— "Im Namen des Führers erkläre ich Busk, als Judenfrei". —

Przed nami pojawia się większa grupa askarów rosyjskich. — Będą nas strzelać tu na miejscu — rozlega się szybko wieść. W tłumie powstaje panika.

Kobiety i dzieci zaczynają płakać i zawodzić. Rozglądam się wokolo. Widzę strach i przerażenie na twarzy moich najbliższych, na twarzy mego dziecka, mojej żony.

Na widok ten, serce się we mnie ściska, jakby ściągnięte żelazną obręczą. Probuję je trochę uspokoić: "Nie rozpaczajcie, błagam, — może Pan Bóg się nad nami jeszcze zlituje". —

Żona moja szybko się opanowuje i zaczyna głośno uspokajać naszą najdroższą córeczkę.

— "Nie bój się kochanie — powiada — takie niewinne, kochane dzieci jak Ty, muszą żyć i będą żyły na innym świecie,

Nie!! Powziąć taką decyzję jest dla wielu z nas ponad własne siły. — A poza tym dokąd uciekać? Przypuśćmy, że stu lub dwustu szczęśliwcom uda się wydostać na łąki i przedpola miasta. Co dalej? Linia frontu jest oddalona od nas o 1.200 km.

A nasze bliższe otoczenie?

Okoliczne wioski i lasy były pod kontrolą ukrainskich band faszystowskich a te nie mniej zaciekle niż Niemcy, prześcigały nawet swoich mistrzów w mordówaniu każdego napotkanego żyda. Na naszych przedmieściach "Volksdeutsche" zajmują się od dłuższego już czasu wyłapywaniem Żydów, którzy z narażeniem życia, wykradali się wieczorami z ghetta, by za resztki dobytku zdobyć trochę żywności dla swych rodzin.

A Polacy? Terroryzowani przez Niemców i miejscowych Ukraińców, poza nielicznymi, pojedyńczymi wypadkami — na nic więcej, przyglądają się bezczynnie naszej tragedii.

Ze skupioną uwagą śledzimy, co będzie dalej.

— Czy to zwyczajna akcja, czy też miasto zostanie ogłoszone jako "Judenfrei"? Pytania i domysły padają zewsząd: "A co z nami zrobią? Czy będzie jeszcze selekcja, czy też wykończą wszystkich razem? I gdzie nas wykończą? Czy to prawda, że na stacji kolejowej w Krasnym jest przygotowanych do przewiezienia nas kilkadziesiąt wagonów towarowych, czy też wystrzelają nas poza miastem, tam, gdzie przed kilkoma tygodniami zostało wykopanych kilka wielkich dołów, które jeszcze czekają na zapełnienie. (Co za upiornie — szatańska forma terroru! Któż zdoła pojąć udręki duchowe ludzi, żyjących przez szereg tygodni z miażdżącą świadomością, że tam, parę kilometrów za miastem zostały wykopane i zieją otworem olbrzymie groby, które ich mają prawdopodobnie wkrótce pochłonąć!)

Tak mijają godziny napiętego, dręczącego, straszliwego wyczerpania. Każda minuta trwa wieczność. Cały prawie plac jest już zapełniony ludźmi.

kul. Dowlókł się z dzieckiem do brzegu. Widział, jak żona i dziecko śmiertelnie trafione, dogorywały. Trzy kule przeszyły jego prawe ramię. Nad brzegiem SS-mani schwytali go. Prosił, by go dobili na miejscu. Ale daremnie. Siłą ściągnęli go tutaj.

Tłum na placu ciągle wzrasta. Policjanci oraz oddział Wehrmachtu dostają rozkaz, by uporządkować szeregi spędzonych tu ludzi. W każdym szeregu po 10 osób.

Pałki gumowe zostają puszczone w ruch. Policjanci oraz sołdateska niemiecka pienią się ze złości.

— "Kennt ihr denn nicht bis zehn zählen?" — wrzeszczy do nas na całe gardło jakiś kapral. Ten tępy umysł teutoński według wszelkich zasad niemieckiej dokładności uważa, że zgromadzeni tu na rzeź ludzie, nie powinni myśleć o niczym innym, jak tylko o zachowaniu wzorowego niemieckiego porządku.

Zastanawiamy się nad możliwością jakiegoś oporu. Jedyna forma, a właściwie namiastka oporu, jaka przy danej dysproporcji sił może wchodzić w rachubę jest rzucić się gremialnie w ucieczkę. Jako kierunek wchodzą w rachubę dwie uliczki, z których jedna biegnie na wschód, a druga na północ od miasta.

(Od strony południowej i zachodniej ciągną się dzielnice ghetta).

Obliczamy nasze możliwości:

Gdyby na dane hasło część zgromadzonego tłumu rzuciłaby się w ucieczkę prawdopodobnie straciliby, znajdujący się na placu bandyci na chwilę głowy.

W pierwszym zamieszaniu i ogólnym rozgardiaszu udałoby się prawdopodobni pewnej małej części z nas, umknąć. Reszta zaś, z potrzaskanymi czaszkami, zmasakrowana ległaby na bruku. Jest jasne, że lepsze szanse chwilowego uratowania się będą mieli zwinniejsi spośród nas. A nasze żony i dzieci?

Liczba ofiar ludzkich, spędzonych na plac tymczasem, coraz bardziej wzrasta. Prowadzą ich tu ze wszystkich stron, większymi i mniejszymi grupami. Niektórzy są tylko w koszulach, tak jak wyciągnięto ich z łożek' Inni zdołali się nawpół ubrać. Jedni mają zdecydowany i skupiony wyraz twarzy.

To są ci, którzy już od dawna są przygotowani na wszystko. Wielu ocieka krwią. Zostali postrzeleni lub zmasakrowani za to, że próbowali się ukryć, lub też wogóle, dla większej przyjemności oprawców.

Oto prowadzą dużą grupę ludzi. Z tyłu za nimi, kroczy policjant żydowski. Dziecko ma szeroko rozwarte oczy. To dwuletnie dziecko nosi na rękach żydowski policjant. Na twarzy dziecka maluje się jakieś ogromme niedowierzanie, lęk i konsternacja. Swymi dużymi pięknymi wystraszonymi oczkami patrzy jakby pytająco wokoło. Policjant obnosi dziecko przed tłumem i wypytuje się, czyje ono jest. Po chwili zgłasza się babcia tego maleństwa i prosi by jej dziecko podano.

Z drugiej uliczki prowadzą inną grupę. Na jej czele kroczy siedemdziesięcioletni starzec. Pod zarzuconym czarnym płaszczem bieli się koszula i kalesony. Na nogach ma białe skarpetki i pantofle domowe. Starzec idzie wolnym krokiem, za rękę prowadzi swego dziesięcioletniego wnuka. Na jego twarzy maluje się pod pokrywką, spokojnego opanowania, przejmujący ból oraz wyraz jakiejś głębokiej niechęci. Patrzy mocno wdal...

Za nim postępują dwie córki oraz dalsza rodzina.

Obok mnie siada jeden z moich najlepszych przyjaciół. Ubranie jego całkiem mokre, z prawej strony przesiąknięte zupełnie krwią.

— "Ja już straciłem wszystko" — mówi głucho — jestem już sam. Próbował na odgłos pierwszych strzałów uciec wraz z żoną i 6-cio — letnią córeczką przez rzekę, okalającą z jednej strony ghetto. Gdy znaleźli się we wodzie, posypał się na nich grad

zostać pogrążeni, z woli niepojętego, szalejącego na świecie obłędu, w ciemną otchłań nicości i śmierci.

Wokół nas szatan święci swoje piekielne orgie.

Mord i pożoga szaleją wokoło. Nieustanne strzały z pistoletów, lekkich karabinów maszynowych i automatów. Z dzikimi ochrypłymi okrzykami rozbestwionych morderców, mieszają się huki eksplozyj granatów ręcznych. Rzekłbyś, iż znajdujesz się na froncie podczas strasznych walk szturmowych. Ale — co za ironia! Ileż to szatańsko — niemieckiej obłudy i podłości trzeba na to, by stworzyć pozory tych walk szturmowych! Z kim walczą tu Niemcy?

Za parkanem otaczającym ghetto stłoczonych jest, przeważnie w parterowych domkach, około trzy i pół tysiąca bezbronnych ludzi, wyniszczonych szalejącą niedawno epidemią tyfusu, ludzi skutych od dłuższego już czasu żelaznymi kajdanami ustaw hitlerowskich, zabraniające pod karą śmierci opuszczenia choćby na chwile, ghetta, wymierzające karę śmierci człowiekowi innej narodowości, za ewentualną pomoc, udzieloną Żydowi. Kilkaset świetnie uzbrojonych i wyćwiczonych bandytów hitlerowskich, wraz z całą zgrają pomocników, walczy więc tam w ghecie ze zbiorowiskiem przeważnie wynędzniałych i wygłodniałych kalek i starców, kobiet i dzieci.

Walka ta polega na rozbijaniu schronów, na wyciąganiu swych nieszczęsnych ofiar z łóżek i spod łóżka, ze strychów i piwnic.

I na ten cel nie żałuje ten, tak wyrachowany zazwyczaj, super — oszczędny naród, ni benzyny, ni węgla, ni wozów ciężarowych ani wagonów kolejowych.

Kroplę benzyny cenią przywódcy tego narodu, wyżej niż kroplę najczystszej krwi germańskiej, a jednak przysłali tu dziś kilkadziesiąt aut, które zużyją kilka tysięcy litrów benzyny. Jak to sobie wszystko wytłumaczyć? Obłęd! jakiś szatański piekielny obłęd! Żadna cena nie jest za wysoka, byleby tylko dogodzić swej zwyrodniałej fantazji, swym sadystycznym, bestialskim, krwiożerczym instynktom.

W miarę zbliżania się do miasta, spotykamy coraz więcej uzbrojonych od stóp do głowy SS-sowców, żandarmów i wszelkiego rodzaju innych policjantów, a odgłosy strzałów stają się coraz częstsze. Jakiś niesamowity stan oblężenia panuje wokoło. Zbliżamy się wreszcie do rynku i znajdujemy się w samym środku tego makabrycznego placu boju.

Eskorta prowadzi nas na znajdujący się tutaj duży czworoboczny plac i każe nam zająć miejsca na ziemi.

W środku placu siedzi już przykucnięta do ziemi grupa młodych ludzi. Wszyscy noszą na piersiach tabliczki z dużą literą "W" (Wehrmachtarbeiter). Ci ludzie zostali niedawno skoszarowani, pracowali przy wojenno-ważnych robotach i wedle zapewnień władz mieli być oszczędzeni nawet przy ewentualnych akcjach.

Widzimy też inną garstkę ludzi, zamieszkałą dotychczas również poza ghettem: kilku fachowców — specjalistów, z których musiała korzystać nieżydowska ludność miasta nie mając innego wyboru.

Wszyscy więc ci ludzie, dzięki przypadkowej informacji o pogromie, mieli stosunkowo lepszą możliwość chwilowego ukrycia się, zostali z szatańską zapobiegliwością, jako pierwsi schwytani i pod silną eskortą tu sprowadzeni.

Zajęliśmy miejsca na ziemi obok siedzącej już grupy. Naokoło nas roi się wprost od SS-manów i różnych innych hitlerowskich bandytów, od ściągniętych z całej okolicy policjantów ukraińskich, od stacjonujących od pewnego czasu w naszym miasteczku oddziałów Wehrmachtu, od SD i uzbrojonych miejscowych Volksdeutschów. Nie brak też w tym gronie i kilkudziesięciu sprowadzonych ze Lwowa policjantów żydowskich.

Siedzimy przykucnięci na placu rynkowym. Zapowiada się piękny, majowy dzień. Słońce przesyła pierwsze, wesołe promienie. Przyroda pachnie odnowionym życiem. A my tu, — my razem z dziećmi naszymi, które ledwo — ledwo raczynają kwitnąć mamy

Żandarm znów waha się przez sekundę. Ale nagle zjawia się na jego twarzy jakiś ciemny, zwyrodniały wyraz. Daje znak swym towarzyszom, by nas przynaglić.

Policjanci ukraińscy puszczają w ruch rękojeści karabinów; nawpół ubrani opuszczamy szybko mieszkanie.

Na dworze zaczyna świtać. Idziemy przez puste ulice przedmieścia. (mieszkaliśmy za zezwoleniem władz poza ghettem). Trzech bandytów w pełnym uzbrojeniu, w towarzystwie psa policyjnego, prowadzi nas — czterech bezbronnych ludzi: dwie kobiety, dziecko i mnie. Z okien niektórych domów wyglądają nieco wystraszone i zaciekawione twarze znajomych Polaków.

Przechodzimy obok gmachu żandarmerii. Na placu przed gmachem stoi kilkanaście dużych aut ciężarowych, jedna pancerka oraz kilka aut polowych. Z majestatycznym spokojem przechodzą się tu ulicą jakiś wysoki dygnitarz hitlerowski, generał SS, najwidoczniej dowódca i kierownik dzisiejszej wyprawy.

Przechodząc obok niego, żona zatrzymuje się z dzieckiem i zaczyna go błagać: "Zlituj się pan nad nami. Jestem lekarzem. Mam kartę pracy. Z narażeniem własnego życia ratowałam ludzi od śmierci, ratuj mnie pan teraz! Zlituj się pan nad tym niewinnym dzieckiem!"

Zacięta, bezduszna twarz ani drgnęła.

Miarowym opanowanym krokiem kontynuuje nad-morderca swój spacer nie przerywając go ani na sekundę. Widząc to, eskortujący nas policjanci podbiegają bliżej i kolbami zmuszają nas do przyśpieszenia kroku.

W minutę potem, prowadzący nas żandarm niemiecki staje się nie wiadomo z jakiego powodu, niezwykle tkliwy. Zwraca się do mojej żony, która przed chwilą wzięła dziecko na rękę: Dlaczego nie dajesz dziecka mężowi? niech on je trochę nosi. Matka rzuca szydercze spojrzenie na żandarma i nic nie odpowiada.

GHETTO—BUSK

הזכויות לתצלום שמורות לש. הרמלין.

— Co to ma znaczyć? pracuję przecież w szpitalu i mam przez władze zapewnioną nietykalność.

— "To nic! Będziesz się tym legitymować na miejscu zbiórki. Szybko, szybko się zbierać!

— W tym momencie dochodzą nas odgłosy kilku pojedyńczych wystrzałów. I wnet potem, jakby na dany sygnał, dają się słyszeć szczególnie ze strony ghetta szybko po sobie następujące huki wystrzałów karabinowych oraz lekkich karabinów maszynowych.

— "Ach tak, więc to akcja. — Może zażądamy by z nami skończyli tu na miejscu. Poco się jeszcze włóczyć?" — zwraca się do nas półszeptem szwagierka moja.

Patrzę pytająco na moją żonę. Ale zrozpaczona matka nie daje jeszcze całkiem za przegraną.

— "Ruteńko, kochanie — mówi mamusia do dziecka — powiedz temu panu jakiś ładny wierszyk niemiecki, ten pan z pewnością będzie dobry dla ciebie".

Dziecko staje w długiej koszulce swej na skraju łóżeczka, przy ścianie i czystym pięknym głosikiem deklamuje w języku niemieckim ładny wierszyk.

O trzy kroki od łóżeczka stoi żandarm. Opiera się z tyłu jedną ręką o stół Na dźwięk głosu dziecięcego spuszcza głowę i przysłuchuje się. Widać, że zbój jest poruszony. Coś się w jego duszy dzieje. Czekamy z zapartym oddechem. Przez minutę ma się wrażenie, że dziecko wygra stawkę o życie. Gdy jednak skończyło deklamację, SS-man zrywa się jakby z letargu, otrząsa się i szybko wyrzuca słowa:

— "Prędko! Prędko się ubierać i wychodzić"!

Przystępuję do niego i błagam: — "Zostaw pan to dziecko i matkę, a ja i szwagierka moja pójdziemy z panem. Po cóż miałby pan nas wszystkich mieć na sumieniu? Co panu z tego przyjdzie? Zlituj się pan nad tym uroczym, niewinnym stworzeniem!"

akcji przeciw-żydowskiej ludności w naszym dystrykcie, to za każdym razem z głęboką troską powtarzałem sobie w duchu : — "Timeo Danaos et dona ferentes". Ale — po co powiększać strach i rozpacz swoich najbliższych ? I tak niema wyjścia z naszej rozpaczliwej sytuacji. Co tu robić ? Co robić ? Jak ratować te najdroższe mi istoty / Jak uniknąć zagłady z rąk zbirów hitlerowskich ? Jak przeboleć i przeżyć okropną tragedię naszych braci, naszego narodu ? Versety Jeremiasza ? "Strumienie łez spływają z mych oczu, nad poległymi braćmi moimi", oraz inne podobne krążą mi od dłuższego już czasu wciąż w umyśle. Okropna, niedająca się usunąć ani uniknąć tragedia !

Odwracam się na bok i usiłuję zasnąć. Leżę w półśnie.

Nagle żona moja zrywa się z łóżka. Przed domen rozlega się głośny tupot butów żołnierskich.

— "Tulu ! Uciekaj ! biorą mężczyzn do lagru" ! —

Jak w hypnozie zeskakuję z łóżka, nakładam szybko spodnie i probuję otworzyć okno od strony ogrodu. W tej samej jednak chwili głośny ryk — "Halt !" — i wymierzona we mnie lufa karabinu przywołuje mnię do przytomności.

Mieszkanie jest więc już obstawione policją.

Równocześnie rozlega sie glośne stukanie w okna i drzwi wejściowe.

"Aufmachen !" — i nieprzerwane, silne uderzenia nogami grożą wysadzeniem drzwi.

Trupio blada żona moja podchodzi i odkręca zamek. Do pokoju wpada żandarm niemiecki z psem policyjnym.

W ręku trzyma pistolet. Za nim wciska się dwóch policjantów ukraińskich.

— "Światło zrobić ! Szybko ubierać ! 5 minut czasu !" — padają rozkazy.

— Kto ? co ? pyta się drżącym głosem żona moja.

— Wszyscy ! — pada ostra, ponura odpowiedź.

Naftali Goldberg

LIKWIDACJA GHETTA W BUSKU

21 maja 1943 roku

Budzę się z koszmarnego snu. Wyciągam zegarek spod poduszki i odczytuję na tarczy : Godzina 1-sza po północy.

Nagle strzela mi myśl przez głowę : — Jest przestępstwem wobec siebie samego, spać jeszcze nadal w swym mieszkaniu. —

Na łóżeczku obok rzuca się dziecko niespokojnie.

— "Czy potrzebujesz może na jeden Rutuniu" ? rzuca pytanie matka. — Dobrze mamusiu.

Mamusia wstaje z łóżka i podaje dziecku naczynie.

— No śpij dalej kochanie, śpij życie moje. — Mamusia nakrywa troskliwie kołderką, całuje swoją ubóstwianą jedyną 7-letnią córeczkę i wraca do swego łóżka.

— "Miałam jakiś niespokojny sen" — zwraca się teraz do mnie.

Nie podoba mi się to nadzwyczaj spokojne zachowanie się gestapo ostatnio w naszym mieście. Ich zapewnienia, że w przeciągu najbliższych tygodni nic złego naszemu miastu nie grozi, są mi podejrzane. — Timeo Danaos — tłumaczę w duchu słowa żony. Nie wypowiadam jednak swych ponurych myśli. Mówię tylko :

"Ja również spałem jakoś niespokojnie".

Gdy w ostatnich dniach kilkakrotnie słyszałem, że Kreishauptman oraz wyżsi funkcjonariusze policji wraz z dowódcą SS und Polizei" naszego dystryktu zapewniali pod słowem honoru, że conajmniej w przeciągu najbliższych 2 miesięcy nie będzie żadnej

LIKWIDACJA GHETTA

W BUSKU

afar, we heard their cries and shouts, but by then we were protected by the great, dark dignity of the forest. Nothing would hurt us until dawn at least.

Of the eight inhabitants of the shelter at Angelowka, six are today in the United States, one is in Israel, and one is no longer among us. Our friends and hosts, the Kubalaskis, live in Poland.

XXXVIII

the supply of hay above our heads began to melt. However, by then we had begun to accept our predicament and somehow had gained hope; ignoring the fact that a single movement could betray us, we put our sixteen hands to work removing hay from the walls and stuffing it in the ceiling.

I still do not know whom we ought to thank for our good luck — Providence or the stupidity of the soldiers — because, for an hour at least we placed the hay right in their nands. Not one of them thought of reaching down as far as the planks. Had this happened, we surely would have been detected.

Night came. Fortunately, the soldiers did not sleep in the barn. We were left alone. Knowing that we couldn't last through another day, we decided to dig a tunnel under the foundation of the barn — which, fortunately, was shallow — and escape. At 2 a.m., whith spoons and knives for tools, we were ready. î looked out — escape was impossible. Next to the wall was a huge pile of wood barring our way. Any attempt to move it would wake the soldiers up.

There was no other choice: we had to sneak through the barn and the yard where the Germans slept. To stay was impossible — our supply of hay was just about exhausted. By running away openly at least some of us might be saved. We said a brief prayer and prepared to go: my brother first, then the women and children. I was to be the last.

The barn door had a primitive lock which could be opened either from outside or inside. My brother tried the door — no good. Through the hole in the wall, he noticed a padlock. In despair, forgetting all caution, he cried: "No good — the Germans have fastened it!" His voice must have frightened the horse nearest the door, for at that very moment the horse roared and hit the door with tremendous force. It flew open before us. Immediately, as if under orders, we plunged forward. The woods were close by, and by the time the soldiers knew what had happened, we were safe. From

room and the soldiers decided to remove the haycutter. Mr. Kubalski did not wait ; convinced that we would be discovered at any moment, he and his family left the house.

We heard several soldiers, shouting and swearing, climb on our shelter, probably to rest. Rearranging the straw, they found hay hidden underneath. This produced jokes about how stupid the farmer was to try to hide hay from them while, little by little they fed it to their horses. Soon the hay was almost gone — and so was our hope. We sat rigid — the slightest movement would have been enough to give us away. Every second seemed an eternity. We could not speak, of course, but I was sure that each of us had the same thought : All right, let them come, let whatever must happen happen ; anything will be better than this. Our "roof" began to disappear. I do not know whether my imagination tricked me or whether I really saw a soldier's hand reach for the hay right above our heads.

We were saved by the signal for lunch — the soldiers left the barn. We took advantage of the free time to repair our "ceiling" by grabbing hay stuck in the walls and stuffing it in the roof. In the meantime, probably encouraged by the fact that we had not yet been detected, Mr. Kubalski returned. Passing near our shelter, he whispered, pretending to speak to his wife : "We can no longer be of help to you. Try to run away tonight. Some of you may be saved..." Then he walked up to the officer in charge and asked him to forbid his soldiers to use the hay, complaining that it was all he had, that he needed it for his cow and horse, that he had small children who had to have milk, etc., etc. The officer began shouting — in typical Nazi fashion — that the blood which was being shed daily by the soldiers of Germany could not compare with the farmer's stupid hay, but faced with Mr. Kubalski's stubborn plea, he finally gave in and promised that no more hay would be used.

After dinner the soldiers again lay down on top of our shelter. The officer's promise didn't seem to amount to much, because soon

a hole we had cut in the shelter's wall. It was a well-camouflaged opening. For greater safety, Mr. Kubalski covered it with a haycoutter. The shelter itself, erected impromptu from old planks, was covered on all sides with hay and Straw so that is resembled a haystack. Although the walls and roof were put together loosely, we felt the shortage of fresh air. Now and then, when circumstances allowed, my brother and I would leave our "house" at night to get some air and stretch our legs. We could do this because Mr. Kubalski's barn was on the edge of the village and close to the forest ; it was unlikely that we would meet anyone in that area, especially after dark.

Today it is difficult to imagine how we could have lived under such conditions for any length of time : lacking air and water for washing and knowing constant hunger. All these "inconveniences" were nothing, however, when compared with our perpetual fear of being detected. Any small thing — a loud word, a nervous movement of the hand, even a stifled cry — was enough to betray us. Shut away in the shelter, we never knew what was happening outside. There was no way of knowing from which side or at what moment danger, which equalled death, would come. Furthermore, we were weighed down by the fearful conviction that one day we would have to leave the shelter — inferior but nevertheless safe — for the woods, where death lurked behind every tree and bush.

, Slowly, the spring came, the snow melted ,and the meadows began to bloom. A new season was in sight. One day at the beginning of March 1944, Mr. Kubalski came, gasping, with the news : the Germans were taking over the barn. Soon they would bring over the horses and install a field kitchen in the barnyard. "They've already arrived in the village. It is too late to run away. This is the end !" A few minutes later we heard the voices of soldiers leading horses. We saw nothing and could depend only on our ears. What eventually happened we learned from Mr. Kubalski.

The Germans brought about thirty horses. There was not enough

engineering for one year and then switched to medicine. Prague became a terrible place to study and I had an argument with my chemistry Professor and decided then to go to Italy; Bologna and Padova. Here finally I graduated and then left for the United States. The life here in the early thirties was very hard, depression and no jobs available for medical students, natives as well as foreigners. But somehow, through the generosity of some people I was placed in a fine hospital where I spent almost two years and then ventured into private practice. So as you see nothing spectacular nor dramatic happened to me that didn't happen to thousands of others in my days.

Regards from my family.

Foundly yours

Benjamin

Jacob Goldberg
New York

HOW I SURVIVED

New York April 23 - 1959

The end of 1943 was lucky for me. I had managed to escape from a camp, to find my wife and my sister and her son who were hiding in the woods, and, immediately afterwards to acquire a more permanent "place of residence". This was in the village of Angelowka near Brody, Poland, on the premises of Mr. and Mrs. Kubalski who, risking their lives, gave us permission to live in their barn, or rather, in a small shelter attached to the barn which we built ourselves. The living area was small, six feet by four feet. There were eight of us there: Mrs. Sztombrember with her two sons, my sister with her son, my brother, my wife, and myself. We received our food through

BENJAMIN FRIDMAN, M. D.
98 Norman Avenue
Brooklyn 22, N. Y.

January 24th 1964

My Dear Avram,

You are asking me to give you a biography of me, it seems to me that in this memoirs the topic should remain the HEROIC JEWISH COMMUNITY that died in the terror of the industriously murderous germans, that we should accentuate and project to the future generations the true picture of our wonderful ancestors to whom we pay a fitting tribute and although this is a backward glance. Another echo of the sigh, we will underscore our determination, that this cataclysm should never be allowed to repeat itself. Rarely a day passes without thinking about my family whom I am never to see again ; My dear parents, brother and almost my entire family, whose premature loss I deeply grieve.

I do wish to thank the entire staff of workers for helping to preserve the memory of our home and town in their coverage of the frightening events surrounding it's death.

If however, you need to know something about me : I studied in the gymnasium on the Zygmuntowska and from there went to

I am now interesting myself in American Citizenship Law, and all the material which I have received from Mr. Hickey. I hope to return one day in order to learn more, and there is much to learn from you ; as is written in the Bible "From all my teachers I have become wiser".

I am taking the opportunity of conveying through Mrs. Knight, my warmest greetings to all the employees of the Division and many many thanks to all those with whom I came in contact.

Yours sincerely,
A. Shayari

Haifa, 22nd January 1962

Mrs. Knight,
Citizenship and Passport Dept.
State Dept.
Washington, D.C.

Through Mr. E. Bovis
The American Consul, Haifa.

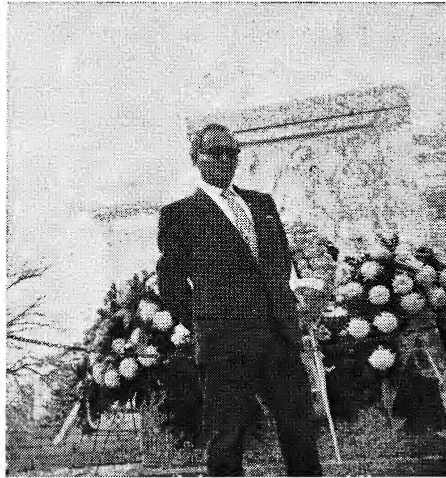
Dear Mrs. Knight,

Permit me to apologise for the long delay in thanking your trusted assistants and particularly Mr. Hickey for having guided me and given me such full and comprehensive explanations, when I visited the offices of your Division on the 13th November 1961. The reason for the delay, I only returned to Israel mid December and to my Office desk at the end of that month. Naturally, on my return I found many outstanding matters, both private and in the Office which of course I was anxious to begin disposing of.

I was very sorry that I was destined to visit your Division at a time when you were absent from Washington, and I therefore did not have the opportunity and the honour to meet you personally, although judging from the well organised and efficient cooperation there, and the high intellectual standard of your chief assistant I recognised you as a person of great knowledge and an exceptional personality.

I was very much impressed by the working of your Naturalization and Passport Division, of which you are the Head, and I am full of wonder at the new office techniques displayed there.

I have learned much and my visit to your Division has been very useful to me, for which I thank you your staff and of course the American Consul in Haifa, Mr. Bovis, who initiated and made possible my visit to the States, and who granted me without any doubt or hesitation the necessary visa for the visit.

Mr Shayari ; honouring the tomb of the unknown soldier at Arlington National Cemetry in Washington. D.C.

On the way to the White House.

THE FOREIGN SERVICE
OF THE
UNITED STATES OF AMERICA

American Consulate,
Haifa, Israel,
December 29, 1961.

Dear Mr. Shayari:

The Consulate is happy to hear of your safe return and hopes that you enjoyed your visit to the United States.

We have received the following official communication, dated November 14, 1961, from the Department of State which we believe may be of interest to you:

"Mr. Shayari visited the Passport Office on November 13, 1961. During his visit, Mr. Shayari was given a tour of the Office which thoroughly covered the processing of applications from receipt to issuance of passports. He discussed the Immigration and Nationality Act and Israeli citizenship laws at length with Officers of the Passport Office including Mr. Edward J. Hickey, who is Acting Director in the absence of Miss Knight, who is presently abroad.

"Mr. Shayari's visit was definitely beneficial to us and apparently for him. We were glad to have the opportunity to meet Mr. Shayari, a very knowledgeable and personable individual."

Sincerely yours,

H. Eugene Bovis
American Vice Consul

Mr. Abraham Shayari,
Ministry of Interior,
Government House,
Haifa.

responsibilities in your wondreful work for Israel especially, and for your brethern from Busk in Israel in particular. May your strength increase !

In the pages of the Busker book I have permitted myself to thank you for all your kindness, for the fine welcome which was given to me and my wife, for the hospitality and kindness shown to us during our stay with you in New York.

When I was touring Washington, D.C., I made many friends not only among our own people, and everyone showed me courtesy, for which my sincerest thanks.

I was received warmly everywhere, at the private parties, by the public and by the administrative officers of various Government Departments. I am still full of my impressions which will remain with me for a very long time, and I can truly say — for ever.

My visit to the Head Office in the Capital, where the Statutes are prepared for American citizenship, made it possible for me to exchange opinions and views with prominent personalities of the Law, and thus received a clear explanation of certain paragraphs of the law, regarding the position of an American who migrates to Israel and acquires Israeli citizenship automatically; what the law is, what is permitted and what is not permitted for a Citizen holding dual citizenship.

With your kind permission I have allotted to my credit a positive page as compensation for the valuable "load" of information which I brought with me upon the return from my visit to the United States of America.

Yours,

Abraham Shayari

DEAR SISTERS, BROTHERS AND AMERICAN NATIVES OF BUSKER PARENTS

As you remember, in Autumn 1961, I visited the United States. The rich country of unlimited opportunities and possibilities. The land in the Western Hemisphere where during the last two hundred years millions of people have found shelter, people who were homeless, stateless, unemployed, undernourished, people of all levels, different religions, various nations from all parts of the world, whose existence was insecure. They were without fixed occupations unable to activate their hidden initiative, became productive workers, rooted in their new state like "trees in streams of water". In their new Country these people were converted into productive elements and were rehabilitated into normal human beings, became self reliant and have developed this generous land which rests on progressive foundations, on freedom in thought, in deed, in creation, enjoying through their efforts all the Country has to offer. This and more ; they have not forgotten their past, they have devoted themselves to the ideal of mutual aid and took upon themselves the noble purpose of working in the spirit of "let thy brethern live among you", to give a helping hand, to the needy to near and far.

I was very happy to meet you and to watch your activities : in the factory, in the workshop, in business, in public work, in social activities and even how you spend your energies as a result of your efforts. You are linked up with all good deeds connected with you directly or indirectly. I have seen you carrying out your heavy

and abuse. What the Christians, who are after all still masters of the world, need above anything else, is to better their own ways ; then they will not need to fear the Jews who may be reaching out for the crown of opulence, which has ever been coveted by men of all ages and of all countries.

of the future, what can one say, unless the race and the economic order in changing give us other results. The Jews will not be destroyed. The Sultan himself, with hundreds of thousands of Armenians massacred, will at the end be conquered by Armenia. Israel, having gone forth alive from the Middle Ages, cannot be suppressed.

Instead of condemning a race whose lucky or unlucky faculties have made it a factor in present society, instead of crying cowardly that it must be annihilated to give us room to live—why do we not try, simply and more justly, to frame a more equitable, a more disinterested social code, in which the power of selfish appropriation—be it Jewish or Christian—is rendered less harmful and its tyranny less curshing for the great mass of humanity. Then the Judaism of Judaea, if its cleverness made it sovereign of a society of barbarous egotism travestied by the false gold of charity, and the no less triumphant Judaism of Christianity whom fate has permitted to have its chance will no longer know the evil temptations of to-day and will be contented within the limits of an individualistic development compatible with a superior notion of social justice. Without violence, without massacres and persecutions, Semitism, remaining what it is now, as it is typified in many children of Ham and Japheth, could no longer present the danger which it is said to be today.

Fools are those, who believe in founding liberty upon the growth of tyranny! Less license teo selfishness, more room for pity. Clear the roads that lead towards justice; bar the avenues through which unhindered triumphant oppression is entering. How short-sighted it is to dream of a change of oppressors! To kill the oppressor is but to replace one by another. What is needed is to attack him in his possibilities of action. Thus the wretched Christians of Paris or the wretched Jews of Busk will be efficiently assisted in their personal efforts against the heavy yoke with which they are burdened by their big brothers of all races, to whom the law at present is contented to say, "Crush, dominate, abuse!" and who do crush, dominate

contemplative faculty is so seriously disturbed by militant contact with occidental society. Of a philosophy less disinterested than the Aryan, a stranger, who as harmless wanderer carries with him the implacable malediction of his brothers, the Jew, however accursed, has attempted to conquer the hositlity of the world, into which dispersion by conquest has thrown him. Scorned, hated, persecuted for having imposed upon us gods of his blood, he has wanted to redeem himself and to perfect himself by overcoming untoward circumstances. For this task nothing was spared ; no suffering, no torture counted, no vengeance was scorned. There is no more astonishing history in the world.

And because it now happens that these people have resisted menaces, stakes, forced conversions, because with all their vices and their virtues they have entered the social organization of our own vices and virtues, because they have drawn from their stock of good and evil a power of action at least equal to our particular power of good and evil, combined for the conquest of wealth, because they have possessed themselves of our weapons and have learned to turn them against us, I hear that their systematic extermination is desired. Thus one can revive the hatreds of those defeated in the contest for domination, one can resuscitate plans of persecution, which are but an admission of defeat : but how can one found upon all this something that will last ?

The enormous power of Israel in contemporary Christendom can not be denied. All things remaining as they are, the activity of this enduring race, this marvelous producer of energy, can in my opinion only increase. For Aryan idealism I would not consider this a misfortune. Besides, each people has good and bad characteristics, and all supremacy of race seems to me to contradict the deepest interests of our manifold humanity. But when the faculties of a race have so miraculously adapted themselves to the social order of the present, as different from the past as it is certain to be from that

going all the time, marching towards the unknown, disdainful of the present sojourn and ever hopeful of a better one. Serious without restless agitation, without the rudeness of conquering races, they take across the planet their tranquil contentment with everything. What is to them the possession of some earth ? Where chance guides them, they plant their long poles, attach the canvas, and their palace is ready. Their little horses feed on the grass, while the gypsy, resplendent in copper buttons, goes from farm to farm in quest of worn out pots and kettles that need the restoring hand of the itinerate tinker.

Earth offers plenty for her children, and the troop, enriched by beggary and occasional depredations, appears to enjoy the solid comfort of nomads living on next to nothing. The depth of their eyes, diamond black, their placid features, their solemn gestures, reflect the fatalist soul of the Orient. Little boys of ten to twelve, stark naked, voluptuously recline like young wild animals, only their head of heavy coarse hair now and then bobbing up from the couch of green. Women, likewise crouching on the grass, look at us with suprem indifference. Their shining tresses end in chaplets of silver coins, evoking a vision of brilliantly decorated idols.

Under a big tent is gravely reclining a handsome black divinity, radiant with silver coins. Her couch is a rug of violet coloring, forming a frame of sumptuous brightness. Blue spirals are rising from her pipe and seem to fascinate her like a dream. At her feet is a little girl of about six, who lights one of her mother's pipes on the hearth fire and seems to derive in finite joy from it. It is a certain view of life which makes the Oriental, with all his inwardness, adapt his customs to life under the misty skies of the Occident.

The Orient has also given us this Slav peasant, fashioned by the despotism of Asia, who doubles up at our sight and without even knowing us, in passing, kisses our hands.

From the Orient, too, come these restless Jews whose

forced, in order to reach his hospitable lodgings, to pass through a crowd of persistent claimants that barred his passage. By the use of our shoulders and our elbows we succeeded in breaking away from them. But at the gate of the castle another formidable attack awaited us. The whole synagogue was there, with the great rabbi in the lead, a marvelous Moses of Michael Angelo, whose head, crowned with a high fur bonnet, lost itself in a torrential beard, in which the waves of silver alternated with those of ebony. A long discussion took place; for the house of God was still unfinished, and if the visitor would but move his magic wand of gold, it would be built and all Busk would rejoice. I must admit that our friend did not strike me as a very fervent devotee at the altar of Jehovah. Nevertheless, it would have suprised me, if childhood memories and the natural feeling of solidarity with a great tragic race had not made him add his stone towards the erection of the edifice where his forbears had worshiped.

The gate was finally locked. While the chattering crowd retired, disappointed that the galions vanished as dream-like as they had appeared, we gradually regained our composure. The neighboring gypsy camp was tempting me and I suggested a visit before our departure. I had retained the vision of a little gypsy of perhaps ten years, who that very morning had for a copper coin frantically followed our car across the holes in the road, while at each of her leaps, like that of a rag doll, the smiling head of a bronze marmot bobbed up, madly tinkling its bells on the shoulders of the swift runner. A gate of the park permitted us to get out into the plain, unnoticed by the eyes of restive Israel, and soon we were in the midst of the tents planted at the border of the forest.

Compared with the Jews we had just met, these people live in happy serenity. Pariahs, the degraded refuse of the castes of India, they carry in the folds of their cloaks what was left of them of their native land. Towards the horizon which ever recedes they are

for me, seemed to me of superior beauty. I wish I could literally quote the naïve address to the neighboring dead that followed, asking them to entertain friendly relations with him, whom we had come to honor and expressing the hope that they, too, would be thus visited by their kin !

With difficulty we groped our way back through the thicket and found ourselves before a sort of barn, where on the solid earthen floor were huddled in a circle women, children and old men, the poorest of the poor in the village. It is customary to give them alms and my friend passed before them and dropped money into their outstretched hands. Then there appeared a board with bowls, decked with inscriptions that claimed the generosity of the visitor for various institutions. I saw bills dropping into one after another ; not one of these charities was forgotten.

As soon as we came out a mob of paupers presented themselves, pressing forward at the news that a son of Israel, who had gone forth from Busk, had returned with unheard-of treasures which his hands were dropping into every yearning pocket. It was a veritable race as to who would get closest to him. The twelve tribes were there, seeking the occasion to ameliorate their condition.

"I knew you when you were a little tot", said an old man.

I am a relative of—"

"I am a friend of so-and-so whom your father cured", they eagerly proclaimed.

Thus the beneficence creates a claim against the benefited or his descendants for the benefactor and those that follow him. One of the speakers had lost his calf, the other his horse. All had been victims of some accidents. Never in so short a space of time was heard such an accumulation of catastrophes.

Implored, caressed, dragged forth, deafened by a hundred stories, our friend, followed by those poor whining wretches was

noise of broken branches, lashed by rebounding twigs, stumbling perhaps over mossgrown stones buried in a mess of dead wood. A sumptuous living frame for this picture of death they were, and they suggested a sensation more powerful and more beautiful than our pretentious cities of the dead, full of grimacing figures and disgraced by mendacious epitaphs.

At last we reached a group of four stones which our guides had already stripped of their covering of vines and brambles. Their fingers scratched the lichens to lay bare the writing which the stone would jealously keep secret. Then all the hands pointed to a stone leaning over as in a faint : "There it is".

And suddenly all these haggard faces, even when they smiled, contracted as with suffering, were ennobled by the solemn gravity of the sublimest sentiment known on earth. The eyes were fixed in contemplation of the mysteries of the world ; thoughts that commanded respect rose from under the fur of worn-out bonnets, greasy little caps. Each of these beggars was at this moment a pontiff. One of them, sacristan or rabbi, I know not which, with authoritative voice and in well-scanned lines pronounced words that ravished, transporting with ecstasy all who heard them :

"Here we are before your grave, friend. We bring to you your son, who had not appeared before you since the day when he marked with this stone the place of your great rest. Life had taken him into the world, where your long-continued efforts for his good through your continuing to live in him, assured the success of your progeny. Ever present among your kin, you thus carry on your work on this earth. That is why your son comes to pay grateful homage to you. In times gone by, before life, you were united in eternity. His birth separated him from you, gave him a life of his own. And now, in thought he comes to reunite with you and to revive you in himself even as you did".

The invocation, of which only this brief passage was translated

to us. After fifty years of faithful labor and service, he had simply, without any pomp, left it for his resting place in the graveyard.

At the gate some ragamuffins were watching for us and joinned us without a word. I had once visited the ancient Jewish cemetery in Prague, which all guides recommend to the tourist. It is like an avalanche of old gravestones, that had been tumultuously tossed about by the hurricane of ages. Elder bushes, a century old and never trimmed by human hand, cover the stones with their dark foliage. It is difficult to find one's way through this thicket. Fragments of inscriptions are still discernible, clasped hands, too, and symbolic birds and heaps of little stones deposited by pious visitors in homage of the departed. It is an ancient custom of the desert, where the traveler devoutly adds his pebble to those heaped on the mounds.

I found no trace of this custom in Busk ; but the hands were there and the birds too, still enliven the tombstones with their primitive images. The Jewish cemetery of Busk is a virgin forest, an impenetrable pungle of trees, brambles and weeds growing in untrammeled freedom. Old trunks are molding at our feet ; heavy branches, beaten down by age or storms, burden with their long agony the young shoots that sprout between them in the will to live. There is no path or anything resembling one. White birch stems crowd close together, as in battle array ; interlacing twigs, spines bristling in defense, arrest the explorer.

The miserable troop that had followed us is silence got ahead of us at the first step, and, passing between the trunks, holding apart the branches, slipping like adders into the densest thicket, guided us to the grave we sought. Humble creatures they were, with long bony faces, their beards, coats and boots shining with the same sticky ochre-like dirt. But there was an incredible intensity of life in their vivid black eyes, well protruding from their sockets and glowing with fire. We followed them through the underbrush, accompanied by the

the generous shadow of which nestles the modest church, its skeleton of laths covered with unpainted tiles. Beside the sacred temple is a barnlike structure with gables and a heavy wooden belfry with absolutely bare sides. The interior of the church is luxuriously ornamented with barbaric images, of which the excellent old gentleman seems quite proud. He shows us his gold embroidered vestments, a handsome chasuble with flower design of the last century, and he makes us notice that it is of French tissue. Some court gown of a friend of Louis XV, perhaps, which after strange vicissitudes is in this quiet place piously expiating the sins of departed flesh.

While the priest naïvely makes us admire a little chapel crudely carved in wood with a simple knife, the work of his hands on long winter evenings, a dozen peasants, men and women, have entered and eagerly share the feast spread before our eyes. As we pass the altar we find on the floor a little wooden box which these people had placed there. His last art object duly exhibited, the saintly man politely salutes and without any transition, slipping on a black soutane, intonates pious chants which the chorus of peasants, candles in their hands, duly repeat.

We are expected at the Jewish cemetery. We accompany one of our friends, who after a brilliant career in the Viennese press, has come on a pilgrimage to the grave of his father, a physician of Busk, who had spent his life in nursing, succoring and tenderly caring for the poor of all races and creeds. As a Jew he had helped all the unfortunates of his race whose suffering gripped his heart by so many bonds of common history. As a man, he served humanity, unselfishly, as one may well believe, for, judging from the Busk of to-day, the Busk of fifty years ago can hardly have assured a fortune to the healer of countless ills that Providence sent to the poor. The old wooden house which had been his home, now resplendent in a coat of fresh white paint, was pointed out

charged with four thousand years of will power. The Pole governs Austria, it is said. The Jew, being a universal negotiant, holds in his hand the Pole, whether peasant or magnate.

"When I want to buy or sell anything", said the Baron of Busk, "whatever it may be, I call a Jew. His relations with all the markets of the country, his understanding of business, his interest in keeping me as customer, are to me an assurance that I am going to be served promptly and well. There is no large landholder in Galicia who for business of any kind is not forced to address himself to the children of Israel".

The man who spoke thus owns sixty thousand hectares. His estate is a manor. The greater part is forest, of course. The hour of the revolution which will cut up into parcels these vast Galician domains has not yet struck ; I doubt whether anybody thinks of it. The Galician, whether Slav or Jew, is accustomed to his poverty. The agricultural industries bring the proprietor but little profit, and assure the worker only a rather precarious existence ; but each seems contented with his lot. There is fatalism in the blood of Asia.

The very plain castle with large servant quarters is surrounded by a beautiful park through which flows a river. Strange contrast of aristocratic lawns with a sprinkling of horticultural artifices and the savagery which begins on the other side of the wall.

I was advised to visit the Ruthenian church. Irreverently we push open the gate of a wild garden, and meet a tall old man in black garb and a straw hat of vast proportions, absorbed in smoking his long pipe. It is the curate. As he bows in welcome he displays his handsome, smooth, firmly modeled cranium, a profile of aquiline distinction, softened by a pair of eyes, blue as a baby's.

A certain vessel hanging on a pole near the door receives the friendly pipe and the good smoker, without smoking, accompanies us across a field with here and there a few centenarian trees, in

muddy boots. Out of these boots rise the forms of emaciated Jews with glowing eyes under Talmudic locks ; Ruthenians, whose coarse hair mingles with the sheep wool of their garments, Mongols and Kalmucks, red, blond or black, with powerful jaws, cheek bones abruptly protruding beyond the flat noses and little slanting eyes shining out of haggard faces ; Slavs of divers origin, in long white coats, their starlike blue eyes beaming a false innocence. A camp that has migrated from Asia and been suddenly arrested in the mud ; and to complete the vision, in the open plain a village of tents, around which are slumbering a black crowd of half-naked gypsies.

What is most striking in Busk, next to the ducks and the geese, is the Jews ; unkempt, restless and gentle, carrying on all industries and all trades. The poverty of this people is extreme. One does not know whether they suffer from it or not, as they pass along, sordid, lamentable, with a perpetual smile of obsequious envy. Perhaps they are not unhappy.

Their domain is the village square, a large parallelogram of greenish swamp lined with low huts that are filled with a hideous din and bustle. All the length of the road, raised in the form of a sidewalk, on the trunks of trees or on boxes used as benches, huddle frightfully ragged forms, motionless, in Oriental resignation. Sallow - skinned children with open mouths and big sheepish eyes, long wisps of hair fluttering about their cheeks, fraternize with the ducks on the dungheaps. Strange housekeepers, draped in nameless things, carry pails emitting unpleasant odors. Through the open doors of the wretched habitations, miserable pallets show their rotting straw amid all sorts of decaying refuse.

Here dwells a race, active, industrious, with long agile hands, reaching out for sustenance, a patient people, capable of the most marvelous endurance as of incredible persistence of effort, contented with little, ambitious of everything, humble, timid, implacable,

A SHORT INTRODUCTION TO THE CHAPTER

Georges Clemenceau accompanied by his close friend Morris Sheps, a native of our town, visited at the end of the nineteenth century Busk. Upon his return to France, he dedicated to Busk a whole Chapter named "Busk", which was firstly published in a daily paper and afterwards it was included in his very interesting book : "Au pied du Sinai".

In 1922 this book was translated into English by A.V. Ende entitled : "At the foot of Sinai".

I would like to make clear to the reader, that Dr. A. Coralnik named the stories of Clemenceaus book : Short Stories of Jewish Life.

Here is the Chapter in full.

A. Shayari
Editor

AT THE FOOT OF SINAI
BUSK

A desolate village at the end of Galicia, close to the Russian frontier, it is all built of wood and mud. In the leprous houses the plaster is crumbling, the woodwork shows cracks and fissures, and attempts at repairs have been made with patches of leather, tin and filthy rags. On the corduroy road-bed of the marshy streets long teams are painfully swaying to and fro, making the weary traveler bob up and down on his couch of straw. Ducks and geese are waddling about among the coming and going of big

Busk was a very important link in the long chain of events in the history of the Diaspora of the Jews in Europe. The Jews there contributed proportionately to the national rennaisance movement and the building of Eretz Israel. They fought in the clandestine ranks of the Hagana, and in the open war for the Independence of Israel.

All the Jews of Busk were killed, destroyed, exterminated in the most cruel ways by the Nazi murderers. They shared the tragic lot of all European Jewry.

We, the few who live in Israel, under close cooperation with our dear friends, natives of Busk, living in the United States, dedicate this book as an eternal monument in memory of all the innocent martyrs of the holy congregation of Busk.

Peace to their souls.

no Yeshiva, although any student wishing to continue his religious studies after "Cheder", could learn in "Clause". There the local Rabbis helped them in the study of the Talmud and other Judaic books. There were quite a few outstanding scholars, well versed in Judaica as well as in general studies, who learned as autodidacts or with private instruction.

The Jewish national rennaissance movement was felt in Busk right from its beginning.

The pupils of the "clause" as well as other students studied Hebrew. In 1908, an evening school for the teaching of Hebrew was established. The school's first teacher was Mr. Israel Baruch (Hahn) who is living now in Haifa, Israel. He has agreed to relate his impressions of the first Hebrew school in Busk as a contribution in memory of the town on one of the pages of this book.

Hebrew Schools were founded in 1921, contributing to the spread of spoken Hebrew as a modern living language, as well as to the understanding of the Bible. The study of Hebrew also produced many "Chalutzim" (pioneers) for Eretz Israel. Many youths continued their studies of Hebrew in Teachers' Seminaries and Hebrew High Schools and other institutions of higher learning in Lwow.

The Jews of Busk took an active part in various Zionist activities. There were branches of all the Zionist Youth Movements : "Hashomer Hatzair", "Gordonia", "Achvah", "Bethar" etc., and groups from all the Zionist political parties : "General Zionist", "Hitachdut", "Revisionists", "Poalei-Zion left" and "Yad Charutzim". Busk even had a football team and sport club called "Bar Kochba". Several "chalutzim" from Busk joined the 3rd aliya to Israel. Through the many hardships and difficulties of life in îsrael at that time there were many who stood firm and persevered. One of these Chalutzim is Meyer Dror (Shore), the founder of "Hashomer Hatzair" in Busk. Mr. Dror built his home in Kfar Yechezkiel and established a prosperous plant export business.

rennaissance movement of that era, Zionist clubs and Youth movements were organized and blossomed in Busk. With the help of the Busker Auxilliary's Relief Committee in Boston Mass. a Mutual Assistance Association was founded which was headed by the late Dr. Kutin Shabthai. Through the iniatiative of Mrs. Rosa Kutin, a diligent and educated welfare worker and by the active support of Mr. Karavan and Mr. Kuhn of Boston Mass., an orphanage was founded which could care for up to 40 homeless children, and a public kitchen which provided food for the needy and poor.

The Population of Busk under Polish Rule

Year	General Population	Jewish Population	Percentage of Jews
1921	6,148	1,533	24.9%
1931	7,010	2,600	22.8%

Under German Occupation

1941 — 1,800 Jews 1942 — 2,000 Jews 1943 — 7,494 in ghetto.

Today one Jew who fled Busk at the outbreak of World War I, is living in the town. His name is Friedman and he is the uncle of our friend Dr. Benjamin Friedman of New York. But recent reports tell us that this last Jew has left too.

Education

Busk had two government run (7 year) elementary schools for boys and girls, but no high school. Wealthy parents sent their children to the neighboring high schools in Kamionka — Strumilowa, Brody, Zlochow or Lwow. Those who could not afford the tuition studied at home as autodidacts. Many passed their final examinations successfully and went out into the world in search of a University that would accept them for the continuation of their studies. Busk had

his birthplace. Up to the time of his death in 1902, Morris Sheps visited Busk often to honour his father's grave.

The name "Sheps" is probably derived from "Shabthai". Some historical sources claim that the false Messiah Shabthai Zvee had many followers in Busk. There is some reason to believe that the family of Sheps was for some time active in the Shabtai Zvee movement therefore assuming the name "Shabthai". Later they returned to the Jewish community changing their name from Shabthai to Sheps.

At the beginning of the 20th. century there was a great wave of emigration to the United States. Many Jewish artisans, small merchants and other unemployed left Busk as emigrants to America. Among them were Mr. Max Kremnitz and his wife Regina. Mrs. Kremnitz is an active charity worker, and is now the President of the Busker Ladies Auxilliary in New York.

In August 1914 (the beginning of World War I), most of Busk's Jews fled in lieu of the Russian invasion. Some of these refugees reached Vienna, while others settled in Bohemia, Munkacz in Hungary or other places far from the front line. The refugees quickly adapted themselves to their new environments. They found work, established businesses and most of them did not return to Busk.

At the end of the First World War in 1918, the Austrian Monarchy collapsed. Busk, as well as the whole of Eastern Galicia became a battlefield between Ukraines, Bolsheviks and Poles until it finally became part of the Republic of Poland. All these battles reduced the Jewish population causing a new wave of emigration to America.

Among these emigrants were Mr. Simon Zipper and the Padwa brothers who are now outstanding members of the Busker Society in New York.

With the establishment of Polish rule in Busk in 1920, life slowly turned back to normal. Influenced by the national

Jews of Busk recovered economically. They dealt in commerce, rented farms, bought lots in town and built houses.

At this time, Dr. Leo Sheps lived in Busk. Dr. Sheps was born in Busk, and graduated from the medical faculty in Lwow. He practiced in Vienna, and then returned to Busk to open a clinic. As well as being a doctor he took part in public affairs and did a great deal in improving health conditions of the population.

His son, Morris Sheps was born in Busk in 1833, and attended high school and University in Lwow. In 1854 he began studying medicine in Vienna, but later switched to Journalism and became a very influential newspaper writer.

His articles in the "Neues Wiener Tagblatt" show how he fought for a liberal and democratic government. He also favoured an Austro-Franco alliance as against an alliance with Prussia. Many noted French writers and statesmen were friends of Morris Sheps. One of his closest friends was the famous statesman Georges Clemanceau, known as "The Tiger". Clemanceau, a passionate defender of Dreyfus, was a Senator and elected twice Premier of France. Once he journied to the Jewish cemetary in Busk with Morris Sheps. There, Sheps paid homage at his father's grave, and showed Clemanceau his town of birth. Upon return, Clemanceau wrote an article about his visit to Busk. In this article he wrote: "In addition to storks, geese and ducks, Busk is populated by Orthodox Jews. These Jews are very poor. They have small stores, or work as artisans or peddlars. They are clad in rags, and live in such a state of poverty that they arouse a feeling of compassion for their pitiful state. It is difficult to say whether they are aware of their miserable conditions, since they are always seen with a humble smile on their faces".

Although Morris Sheps lived in an aristocratic society, and became a noted writer, famous for his progressive ideas and statesmanship, never did he deny his Jewishness or feel shame for

There is no historical source regarding the presence of the first Jewish settlers in Busk, except for an edict written in 1510 and issued by the Polish King Zigmunt, ordering Christians only as eligible for election to the Town Hall. This edict clearly shows that Jews were living in Busk at this time. Other legal documents involving Jews and written in the year 1500, note that there was a Jewish area in the town called Ghetto. Reliable sources show that there was a well founded Jewish populate in Busk. Neither an organized or autonomous congregation, the Jews of Busk were affiliated to the large congregation at Lwow (Lemberg).

With increased political disturbances during the 17th century, (especially in Poland's eastern provinces) the position of the Jews of Busk turned for the worse, and many were killed. There is proof that by the end of the 17th century only 400 Jewish souls were alive. All were poverty stricken, toiling night and day for their mere existence.

Busk, a town of many streams and brooks, always served as a strategic point in war. The river Bug was considered a natural stumbling block in war, and both attacker and defender desired to establish its frontline along the Bug.

The town was consequently laid to waste by both. Houses were burned down by Tatars, Turks, Swedes, Cossacks and Poles. Citizens were robbed and murdered. Naturally the Jews suffered most of all.

Peace and stability returned to Busk in 1772 during Austria's occupation of Galicia. Economic conditions improved, and a more liberal and tolerant attitude was accorded to the Jews. At the beginning of 1860 a big improvement in the plight of the Jews came about. Throughout all Galicia, Jews were permitted to purchase rural lands, properties and farms. Most of the commerce and trade were conducted by Jews. They were allowed to organize their own communities, which were comparatively free and autonomous. The

few Jewish families lived in each suburb as well. The Jews worked in agriculture or had retail businesses (i.e. groceries, tobacco stores). They were grain and cattle traders too, and even a few artisans. The suburbs were called :

1) Lipi-Boki
2) Niemiecki-bok
3) Długa Strona
4) Krotka Strona
5) Wolany
6) Podzamcze.

Busk was under the jurisdiction of two officials; the regional officer, who's seat was in the neighbouring town of Kamionka Strumiłowa, and the governor of the whole province "Wojewodztwo", who's seat was in Tarnopol.

Busk is surrounded by rich and fertile farmlands and forests, enabling the peasants of the surrounding villages to farm, raise cattle, and breed work-and race-horses. The Jews of Busk traded with them in grain and cattle and made an honest livelihood.

Many of the surrounding farms were the property of the Polish Earl Kazimierz Badeni, who was an Austrian patriot and a favorite of the royal family of Habsburg in Vienna. At one time Badeni served as Prime Minister to H.M. Franz Joseph the First, from the house of Habsburg in Vienna. Earl Badeni often visited Busk and inquired into the lot of the local Jews. He knew many personally and spoke with them in Yiddish. Often, he exempted poor Jews from paying the town taxes. The only remnant left of Earl Badeni's family is a grandson Kazimierz who is a Cardinal in the Taciturnos Monastery in the Polish holy city Czenstochow. Busk is a very old town. As early as in the eleventh century, Polish earls and counts fought over its ownership, handing it over from one to another. From the beginning of the 19th. century Busk became the property of the Badeni family.

Abraham Shayari

A HISTORY OF THE TOWN OF BUSK

The town of Busk is situated in Eastern Galicia, 36 km. from the city of Lwow (Lemberg), 36 km. from the town of Brody and about 30 km. from Zloczow, the birthplace of the poet Imber, the author of Hatikva. The railway station at Busk is in the village of Krasne, about 6 km. from Busk. It is a central depot from which the trains travel in every direction: to Lwow, Zloczow, Tarnopol, Brody and Rowne in Russia. To and from the station passengers used to travel by horse-drawn carriages which were run by a few Jewish families in Busk.

The name "Busk" originates from the Ruthenian language meaning "stork", and thus its emblem was a stork. A statue of a stork made of steel was attached to the roof-top of a Kiosk in the center of the town.

Busk is built on a hill, and is surrounded by brooks and rivers. The largest river is the famous "Bug" which flows through the middle of the town. Her tributaries are the Peltew from the east and the Rokitna and Solotwina from the west. In spring, the snow melts and all the brooks and rivers overflow. At this time the town looks like an island in the midst of a sea, a kind of miniature Venice. Slowly the floods recede, leaving behind them pools of water and marshes in the vast meadowlands around the town, making the area into a natural nesting ground for the many storks that come.

There are six suburbs surrounding Busk. They are populated by Polish and Ruthenian peasants, artisans and other workers. A

all the defaults, the book will be a suitable memorial to the memory of the town and everyone will find therein some remembrance of something lost.

Accept the book in its present form, for its good intentions, patient labour and the long and precious time spent on it.

I thank all those who aided me; firstly I thank Mr. Nahman Blumenthal who wrote the Historical chapters in Yiddish.

To Prof. Dov Sedan for his chapter: Busk and its surroundings, thanks.

To the youthful friend of the Poet David Koenigsberg of Busk, the Journalist Mendel Singer for his notes and assessment, thanks!

The great writer Shai Agnon for his contribution, the third chapter "a tale of a pot" from his book HACHNASAT KALA the entire proceeds of which was given to the "wagon driver" (Ba'al Agala) a Jew from Busk "KOH LEHAI".

To the Poet Shimshon Meltzer, for his writing in appreciation of his friend and the last Hebrew teacher in Busk, native of our town, and its Poet Elazar Shmuel Berkun — many thanks!

To my friends from New York, the brothers Asher and Israel Padwa, to Regina Kremnitz, to Shamai Zipper and to others who made possible the publication of the book, many thanks.

Many thanks to all.

Abraham Shayari
Editor

PREFACE

With a sense of its sacred purpose I have accepted the difficult and responssible task of perpetuating the memory of the Community of Busk, which was destroyed. Facts were not in my hands as all traces were obliterated. There were no diaries, notes, documents or other reliable testimonies available, moreover, there was no possibility of access to Municipal documents or to search through the archives of the Courts or any other Government and Municipal archives in which documents referring to the Jewish population had been stored for hundreds of years.

I relied upon the inhabitants of the town residing in Israel, who remembered and could relate events, who would assist in this worthy task. To my regret, only few encouraged me while carrying alone the burden of collecting the material, editing and producing the book.

After the event it is difficult to explain and it is unbelievable, how and with what I started to build up this project — brick by brick.

Brother and sister, dear friend and honoured reader!

My apologies for any omissions in the book. Many sources of information and writing were lost to me, and also I was limited in time as I am not on my own.

The chapters of folklore and habits are not the efforts of professional writers, but are a collection of living memories from days gone by. For reasons already mentioned above I have omitted certain factors, charitable institutions, orphanages, political parties, personalities, religious habits, etc. and for all these ommissions and mistakes I apologise. May I hope that in spite of

CONTENTS

Printed in Israel

by M. Suchowolsky's Press Ltd., Haifa

BUSK

IN MEMORY OF OUR COMMUNITY

EDITOR

A. SHAYARI

PUBLISHED BY THE BUSKER ORGANIZATION IN ISRAEL

BUSK / IN MEMORY OF OUR COMMUNITY